

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİNDARLIĞIN AİLE İŞLEVLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE YÖNELİK
PSİKOSOSYAL BİR ARAŞTIRMA**

Doktora Tezi

MELİKE İLERİSOY

İSTANBUL, 2022

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**DİNDARLIĞIN AİLE İŞLEVLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNE YÖNELİK
PSİKOSOSYAL BİR ARAŞTIRMA**

Doktora Tezi

MELİKE İLERİSOY

Danışman: Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU

İSTANBUL, 2022

ÖNSÖZ

Öncelikle titiz değerlendirmeleri ve yapıcı önerileriyle bana yol gösteren ve tez çalışmamın keyifli bir öğrenme deneyimine dönüşmesini sağlayan çok değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU'na teşekkür ederim. İhtiyaç duyduğum her durumda kendisine ulaşabildiğim, yol gösterici ve ılımlı tavrıyla bana yardımcı olan Prof. Dr. Ali AYTEN'e, tez jürimde yer alarak sundukları farklı bakış açılarıyla çalışmamın zenginleşmesine katkı sağlayan Prof. Dr. Ahmet Hakkı Turabi, Prof. Dr. Hasan KAPLAN ve Doç. Dr. Zuhâl AĞILKAYA ŞAHİN'e de şükranlarımı sunarım.

Ayrıca her zaman yanımda olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme, özellikle Sevgili eşim İbrahim'e ve oğlum Mustafa Talha'ya başaracağıma olan inanç ve destekleyici yaklaşımları için minnettarım.

Melike İLERİSOY

İstanbul, 2022

Adı ve Soyadı	Melike İLERİSOY
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	Din Psikolojisi
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU
Tez Türü ve Tarihi	Doktora-Ocak 2022
Anahtar Kelimeler	Psikoloji, Din Psikolojisi, Aile Sistemleri, Aile Psikolojisi, Başa Çıkma, Karma Yöntem, Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (IPA)

GENEL BİLGİLER

ÖZET

Bu araştırmanın amacı dini inanç ve uygulamaların aile sistemi üzerindeki etkilerinin “ödülleri ve bedeller” bağlamında sistem yaklaşımları perspektifinden incelenmesidir. Araştırmada karma yöntem tasarımı tercih edilmiş, nitel aşamada Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (IPA), nicel aşamada ise ilişkisel tarama modeli (SPSS-25) kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini kendilerini dindar olarak tanımlayan bireylerden oluşmaktadır. Buna göre nitel aşamada 10 yetişkinle derinlemesine görüşmeler yapılmış, nicel aşamada ise 482 kişiye ölçekler uygulanmıştır. Veri toplama araçları olarak Görüşme Formu, Kişisel Bilgi Formu, Aile Değerlendirme Ölçeği, Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği ve Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği kullanılmıştır.

Bulgulara göre dini inanç ve uygulamaların aile dinamikleri üzerinde büyük ölçüde işlevsel etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitel bölümde “İnancın İşlevi” başlığında dini inancın varoluşa anlam katma, tutum ve davranışları yönlendirme, tüm yaşama temel sağlama gibi niteliklerinden ötürü bütüncül etkiye sahip bir olgu olarak deneyimlendiği görülmüştür. “Aile İşleyişi” başlığında dini inancın aileye değerler aracılığıyla oluşan bir bütünlük/yapı verdiği; aile hiyerarşinde istişare mekanizması üzerinden ortak karar süreçlerini şekillendirdiği, ortak dini faaliyetler aracılığıyla aile bağlarının güçlenmesine katkı sağladığı tespit edilmiştir. “Çift İlişkisi” bağlamında evlilik ilişkisine kader inancı çerçevesinde ancak bireysel seçimlerin etkili olduğu ve bitebilir olma özelliği taşıyan bir ilişki olarak anlam verdiği; çift anlaşmazlıklarında ılımlı ve yapıcı davranma, dua yoluyla farkındalık kazanma ve affedici davranma motivasyonunu desteklediği görülmüştür. Dini inancın “Ebeveyn Çocuk İletişimi” üzerindeki etkileri başlığında Allah’ın emaneti olarak çocuklar ve çocukların değerler eksenli eğitimlerinin; “Başa Çıkma” başlığında ise anlamlandırma ve güven hislerinin kaynağı olarak dua etme yaşantılarının ön plana çıktığı görülmüştür. Ayrıca nitel bölümde dini inanç çerçevesinde rasyonalize edilen erkeğin güç pozisyonu anlayışının birey ve çift alt sistemlerinde işlev bozucu etkileri olabileceği, ayrıca çocuklara dini öğretileri bir an önce vermeye ilişkin zamansal baskının aile işlevselliğini bozucu etkilerinin olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Nitel aşamada dindarlık ile aile işleyişi ve çift uyumu arasında nitel bulguları destekler şekilde anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu bulgulanmıştır. Buna karşın dindarlık ve ebeveyn çocuk iletişimi arasında ise nitel bulgulardan farklı olarak anlamlı ve negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Psikoloji, Din Psikolojisi, Aile Sistemleri, Aile Psikolojisi, Başa Çıkma, Karma Yöntem, Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (IPA)

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	Melike İLERİSOY
Field	Philosophy and Religious Sciences
Programme	Psychology of Religion
Supervisor	Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU
Degree Awarded and Date	Doctorate-January 2022
Key Words	Psychology, Psychology of Religion, Family Systems, Family Psychology, Coping, Mixed Method Design, Interpretative Phenomenological Analysis (IPA)

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the impacts of religious beliefs and practices on the family system from the perspective of system approaches in the context of "rewards and costs". Mixed method design was preferred in the research, Interpretive Phenomenological Analysis (IPA) was used in the qualitative stage and the relational survey model (SPSS-25) was used in the quantitative stage. The sample of the study consists of individuals who define themselves as "religious". Accordingly, in-depth interviews were conducted with 10 adults and the scales were applied to 482 people. Interview Form, Personal Information Form, Family Assessment Device, Renewed Couple Adjustment Scale and Parent Child Communication Scale were used as data collection tools.

The results of qualitative data analysis demonstrated that religious belief has a wide-ranging effect for religious individuals due to its qualities such as adding meaning to existence, guiding attitudes and behaviors, and providing the basis for all life. Under the title of "Family Functioning", it is stated that religious belief gives a unity/structure to the family through values; shapes the consultation mechanism in the family hierarchy and contributes to the strengthening of family ties through joint religious activities. In the context of "Couple Relationship", religious individuals defined marriage within the

framework of their belief in destiny and their own free will. Accordingly, they believe that marriage can end under certain conditions; It has been seen that religious beliefs support the motivation to be moderate and constructive in couple disagreements, to gain awareness through prayer and to be forgiving. In the title of the effects of religious belief on "Parent-Child Communication", it was concluded that children as God's trust and values-based education of children came to the fore. In the title of "Coping", it was seen that religious individuals give meaning to challenging events that exceed their coping capacity with religious motives and that they are connected with God and feel safe by praying.

In addition, in the qualitative part, it has been concluded that the understanding of the power position of the man rationalized within the framework of religious belief may have dysfunctional effects on the individual and couple subsystems, and the pressure to give religious teachings to children as soon as possible may have disruptive effects on family functionality.

In the quantitative phase of study it was found that there was a significant and positive relationship between religiosity, family functioning and couple relationship, supporting the qualitative findings. On the other hand, different from the qualitative findings, significant and negative associations were found between religiosity and parent-child communication.

Key Words: Psychology, Psychology of Religion, Family Systems, Family Psychology, Coping, Mixed Method Design, Interpretative Phenomenological Analysis (IPA)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
TABLOLAR LİSTESİ	XII
KISALTMALAR.....	XIII

BÖLÜM I: GİRİŞ

1.1. KONU ve PROBLEM	1
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ	4
1.3. ARAŞTIRMA SORULARI	7
1.4. VARSAYIMLAR	7
1.5. SINIRLILIKLAR	8
1.6. TANIMLAR.....	8

BÖLÜM II: KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. AİLE SİSTEMLERİ	10
2.1.1 Epistemolojik Dönüşüm.....	12
2.1.2 Sistemik Epistemoloji ve Genel Sistemler Kuramı	12
2.1.3. İnsan Davranışı Üzerine Yeni Bir Düşünme Biçimi: Sibernetik	15
2.1.4. Sistem Yaklaşımı	17
2.1.4.1. Önemli Sistemik Kavramlar	17
2.1.5. Aile Terapilerinin Tarihsel Gelişimi.....	19
2.1.6. Aile Sistemleri Kuramı.....	20
2.1.6.1. Bir Sistem Olarak Aile: Temel Kavram ve Önermeler.....	21
2.2. DİN PSİKOLOJİSİNDE AİLE ÇALIŞMALARI	23
2.2.1. Dindarlık ve Aile İşleyişine Yönelik Ampirik Araştırmalar	27
2.2.2. Dindarlık ve Çift İlişkisi	28
2.2.3. Dindarlık ve Ebeveyn Çocuk İletişimi	34
2.2.4. Dindarlık, Psikolojik Sağlık ve Başa Çıkma	36

BÖLÜM III: YÖNTEM

3.1. POZİTİVİST EPİSTEMOLOJİ	41
3.2. ANLAMA DAYALI YAKLAŞIMLAR.....	42
3.3. YORUMLAYICI FENOMENOLOJİK ANALİZ	44

3.4. ARAŞTIRMA DESENİ: KARMA YÖNTEM	49
3.4.1. Karma Yöntem Tasarım Türleri	51
3.4.2. Gömülü/Bütünleşik Desen	53
3.4.3. Gömülü/Bütünleşik Desen İçin Örnekleme Modeli	53
3.4.4. Gömülü/Bütünleşik Desen İçin Örnekleme Büyüklüğü.....	54
3.4.5. Karma Yöntem Seçilmesinin Rasyoneli.....	54
3.5. NİTEL AŞAMA	55
3.5.1. Araştırma Soruları	55
3.5.2. Örnekleme	55
3.5.3. Verilerin Toplanması.....	57
3.5.4. Veri Toplama Aracı	57
3.5.4.1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu.....	57
3.5.5. Görüşmeler	57
3.5.6. Veri Analizi	58
3.5.7. Araştırmacı Farkındalığı.....	64
3.5.8. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği	64
3.6. NİCEL AŞAMA.....	67
3.6.1. Amaç ve Hipotezler.....	67
3.6.2. Evren ve Örnekleme	68
3.6.3. Veri Toplama Araçları	68
3.6.3.1. Kişisel Bilgi Formu	68
3.6.3.2. Aile Değerlendirme Ölçeği	69
3.6.3.3. Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği	70
3.6.3.4. Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği	70
3.6.4. Verilerin Toplanması	70
3.6.5. Verilerin Çözümlemesi	71

BÖLÜM IV: BULGULAR

4.1. NİTEL BULGULAR.....	72
4.1.1. Dindarlık ve Aile İşleyişi	76
4.1.1.1. Üst Tema 1: İnançın işlevi	76
4.1.1.1.1. Alt Tema 1: Anlamlandırma	76
4.1.1.1.2. Alt Tema 2: Referans Noktası	78
4.1.1.2. Üst Tema 2: Aile Yapısı.....	81
4.1.1.2.1. Alt tema 3: Aile bütünlüğü/Aile değerleri	81
4.1.1.2.2. Alt tema 4: Aile İçi Karar Alma Süreçleri	83
4.1.1.2.3. Alt tema 5: Ortak Dini Faaliyetler.....	90

4.1.2. Dindarlık ve Çift İlişkisi.....	93
4.1.2.1. Üst tema 3: İlişkiyi Anlamlandırma.....	93
4.1.2.1.1. Alt tema 6: Evliliğe Kader İnancı Çerçevesinde Kutsallık Atfı	94
4.1.2.1.2. Alt tema 7: Evlilik İlişkinin Bitebilir Olduğu.....	97
4.1.2.2. Üst tema 4: Çatışmayı Önleme ve Çatışmayı Çözme.....	99
4.1.2.2.1. Alt tema 8: İlimli ve Yapıcı Davranmak	99
4.1.2.2.2. Alt tema 9: Dua Etmek.....	103
4.1.2.2.3. Alt tema 10: Affedici Olmak.....	107
4.1.3. Dindarlık ve Ebeveyn-Çocuk İletişimi	110
4.1.3.1. Üst tema 5: Allah'ın Emaneti Olarak Çocuklar.....	111
4.1.3.1.1. Alt tema 11: Şefkat ve Merhametle Yaklaşmak/Hz. Muhammed'i	
Örnek Almak	111
4.1.3.2. Üst tema 6: Çocukların Din Eğitimi	113
4.1.3.2.1. Alt tema 12: Erdemler Odaklı Din Eğitimi	113
4.1.3.2.2. Alt tema 13: Ebeveynin Model Olma Sorumluluğu.....	115
4.1.3.2.3. Alt tema 14: Ölçülü ve Dengeli Din Eğitimi.....	118
4.1.4. Dindarlık ve Baş Etme.....	120
4.1.4.1. Üst tema 7: Anlamlandırma	120
4.1.4.1.1. Alt tema 15: Takdiri İlahi, Tevekkül, Teslimiyet ve Sabır	120
4.1.4.2. Üst tema 9: Yaratıcıyla Bağlantıda Olmak	125
4.1.4.2.1. Alt tema 16: Dua Etmek.....	125
4.2. NİCEL BULGULAR.....	128
4.2.1. Örneklem Grubunun Sosyodemografik Özellikleri	125
4.2.2. Dindarlık, Aile İşleyişi, Çift Uyumu ve Ebeveyn Çocuk İletişimi: Genel Profil	130
4.2.3. Dindarlık, Aile İşleyişi, Çift Uyumu ve Ebeveyn Çocuk İletişimi Arasındaki	
İlişkiler.....	133
4.2.3.1. Dindarlık ve Aile İşleyişi	133
4.2.3.2. Dindarlık ve Çift Uyumu	134
4.2.3.3. Dindarlık ve Ebeveyn Çocuk İletişimi.....	135
BÖLÜM V: GENEL DEĞERLENDİRME	
5.1. İNANCIN İŞLEVİ.....	137
5.1.1. Anlam Sistemi.....	138
5.1.2. Referans Noktası.....	140
5.2. DINDARLIK ve AİLE İŞLEYİŞİ.....	142
5.2.1. Aile Bütünlüğü/Aile Değerleri.....	142
5.2.2. Karar Alma Süreçleri	146
5.2.3. Ortak Dini Faaliyetler	147

5.3. DİNDARLIK ve ÇİFT İLİŞKİSİ	148
5.3.1. İlişkiyi Anlamlandırma	149
5.3.1.1. Kader İnancı Çerçevesinde Kutsallık Atfı	149
5.3.1.2. Evlilik İlişkisini Korumak Gerektiği Ancak Bıtebilir Olduğu	150
5.3.2. Çatışmayı Önleme ve Çatışmayı Çözme	152
5.3.2.1. İlimli ve Yapıcı Davranmak	152
5.3.2.2. Dua Etmek	153
5.3.2.3. Affedici olmak	155
5.4. DİNDARLIK ve EBEVEYN ÇOCUK İLETİŞİMİ.....	158
5.4.1. Allah'ın Emaneti Olarak Çocuklar	159
5.4.1.1. Şefkat ve Merhametle Yaklaşmak/Hz. Muhammed'i Örnek Almak.....	159
5.4.2. Çocukların Din Eğitimi.....	162
5.4.2.1. Erdemler Odaklı Din Eğitimi.....	162
5.4.2.2. Ebeveynin Model Olma Sorumluluğu	162
5.4.2.3. Ölçülü ve Dengeli Din Eğitimi	163
5.5. DİNDARLIK ve BAŞ ETME	164
5.5.1. Anlamlandırma	165
5.5.2. Dua etme	167
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	169
KAYNAKLAR.....	173
EKLER.....	192
Ek I. Bilgilendirilmiş Onam Formu.....	192
Ek II. Sosyodemografik Bilgi Formu	194
Ek III. Görüşme Formu	195
Ek IV. Örnek Vaka Analizi (IPA)	197
Ek V. Aile Değerlendirme Ölçeği	222
Ek VI. Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği	225
Ek VII. Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği	226
Ek VIII. Etik Onay Formu.....	228

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo Demografik Özellikleri	56
Tablo 2: Nitel Analiz Sonuçları.....	74
Tablo 3: Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı	128
Tablo 4: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı	128
Tablo 5: Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı	129
Tablo 6: Katılımcıların Evlilik Süresine Göre Dağılımı	129
Tablo 7: Katılımcıların Çocuk Sayısına Göre Dağılımı	129
Tablo 8: Katılımcıların Çalışma Durumuna Göre Dağılımı.....	130
Tablo 9: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı	130
Tablo 10: Güçlükler Karşısında Dini İnançın Rolü.....	130
Tablo 11: Aile İlişkilerinde Dini İnançın Rolü.....	131
Tablo 12: Aile Değerlendirme Ölçeği, Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği ve Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği Ortalamaları	131
Tablo 13: Aile Değerlendirme Ölçeği Alt Boyut Ortalamaları	132
Tablo 14: Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği Alt Boyut Ortalamaları	132
Tablo 15: Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği Alt Boyut Ortalamaları	133
Tablo 16: Dindarlık ve Aile Değerlendirme Ölçeği Arasındaki İlişkiler	134
Tablo 17: Dindarlık ve Aile Değerlendirme Ölçeği Boyutları Arasındaki İlişkiler	134
Tablo 18: Dindarlık ve Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği Arasındaki İlişkiler	135
Tablo 19: Dindarlık ve Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği Boyutları Arasındaki İlişkiler	135
Tablo 20: Dindarlık ve Ebeveyn Çocuk İletişim Ölçeği Arasındaki İlişkiler	136
Tablo 21: Dindarlık ve Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği Boyutları Arasındaki İlişkiler	136

KISALTMALAR

akt.	: aktaran
ark.	: arkadaşları
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
diğ:	: diğerleri
Ed.	: Editör
f	: rekans
Haz.	: Hazırlayan
IPA	: Interpretative Phenomenological Analysis
M	: Ortalama puan
MFTs	: Marital and Family Therapists
N	: Katılımcı sayısı
p	: Anlamlılık değeri
SPSS	: Statistical Package for Social Sciences
sy.	: Sayı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. KONU ve PROBLEM

Geçtiğimiz yüzyılda artan sekülerleşme eğilimiyle birlikte dinin birey ve aile yaşamına etkisinin azalacağı beklentilerine karşın, son 20 yılda yapılan çalışmalar, dinin evlilik ve ebeveynlik işlevleri üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir (Mahoney ve ark., 2001). Bununla birlikte sosyal bilimciler, dinin araştırmaya değer bir biçimde aile ilişkilerini etkileyen, şekillendiren bir faktör olabileceği gerçeğine görece az bir bilimsel merak duygusuyla yaklaşmışlardır (Holden, 2001). Dine olan bilimsel dikkatin büyük kısmı sosyal psikologlardan gelmiş (Allport ve Ross, 1967, akt., Holden, 2001), ailede dinin rolünü ele alan sınırlı sayıda araştırma yapılmıştır (Spilka ve ark., 1985, akt., Holden, 2001). Tipik olarak bu araştırmalar büyük örneklem kümeleri üzerinden, dini inanç ve davranışların aile ve dini mezhep grupları içindeki sosyal öğrenmelerin sonucu olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Bu açıdan bakıldığında sosyal grupları ve kurumları araştıran sosyoloji biliminin din olgusunu önemli bir değişken olarak ele almasının ardındaki motivasyonu anlamak kolaydır.

Öte yandan psikoloji biliminin bireysel psikolojik süreçlere ve kişilerarası değişkenlere odaklanarak din olgusunun birey ve ilişkiler üzerindeki etkilerini araştırabilecek güçlü enstrümanlara sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Ne var ki öteden beri din olgusu psikoloji bilimi içerisinde hak ettiği ölçüde bilimsel ilgi uyandıramamıştır. Dindarlık ve kişilerarası ilişkiler üzerine psikolojik araştırmaların yakın zamana kadar büyük ölçüde göz ardı edildiği birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir (Holden, 2001; Nelson ve ark., 2011). Bu durumun nedenleri hakkında, psikologların dine karşı mesafeli duruşundan, inancın bilimsel olarak incelenemez bir olgu olduğu önkabulüne kadar çeşitli görüşler ileri sürülmektedir (Mahoney ve ark., 2001; Ağılkaya Şahin, 2020). Dinin birey üzerindeki etkisinin merkezinde tutumlar, algılar, inançlar, değerler ve duygular gibi temel psikolojik değişkenler olması ve davranışların ve kişilerarası ilişkilerin dini inançlardan güçlü bir şekilde etkilenebileceği gerçeğine karşın ana akım psikolojinin dinden uzak duruşunu anlamlandırmak pek kolay değildir. Bu bilişlerin altında yatan dinamikler göz önüne alındığında, dini inançların davranış ve kişilerarası ilişkiler üzerinde güçlü etkileri olabileceği söylenebilir.

Din ve psikoloji arasındaki ilişkiyi inceleyen ve 1990'lardan bu yana yapılan bilimsel çalışmalar çoğunlukla dinin bireylerin psikolojik refahı üzerindeki etkilerine odaklanmıştır (Mahoney ve ark., 2001; Paloutzian ve Parke, 2005; Beckford ve Demerath, 2007). Hakemli dergilerde 1980-1999 yılları

arasında yayınlanan din, evlilik veya ebeveynlik işlevlerine ilişkin 94 araştırmayı gözden geçiren bir meta analitik çalışma, dinin evlilik uyumunu arttırdığı, boşanma ihtimalini azalttığı, ebeveynlik işlevlerini ve dolayısıyla ebeveyn çocuk ilişkisini güçlendirdiği yönünde ancak küçük etki boyutlarına sahip sonuçlar ortaya koymuştur (Mahoney ve ark., 2001). Bu çalışmalarda dindarlık ve aile ilişkilerinin global ve tek maddeli ölçümlerle araştırılması bulguların kapsamı ve anlamlılığını kısıtlamıştır. Aynı şekilde 1999-2009 yılları arasında din ve aile hayatı üzerine yayınlanan, aile ilişkilerinin sonuç, dinin yordayıcı olarak ele alındığı 184 araştırmanın meta analizine ilişkin bir diğer çalışmada 137 nicel ve 47 nitel araştırma gözden geçirilmiştir. Evlilik ve ailenin oluşumu, çocuk sahibi olma, baba ve çocuk ilişkisi, sorumluluklar, boşanma, evlilik memnuniyeti, eşler arası çatışma, aile içi şiddet ve sadakatsizlik, çocuk eğitimi, duygusal yakınlık, fiziksel istismar, ebeveynlik tarzı ve ergenlerle iletişim üzerine ve dinin büyük ölçüde olumlu etkilerine vurgu yapan sonuçlar ortaya konmuştur (Mahoney ve ark., 2010).

Dini aile ilişkileri bağlamında ele alan çalışmaların 1980'lerden bu yana artış göstermesine karşın din olgusunun daha fazla bilimsel ilgiyi hak ettiği düşünülmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık %84'ünün dini bir gruba bağlı olduğu bilinmektedir (Pew Research Center 2012). 2014 yılında yapılan bir diğer Pew araştırmasına göre amerikalıların %53'ü dinin "çok önemli" olduğunu, %24'ü ise "önemli" olduğunu söylemişlerdir. Amerika'da evli çiftlerin %95'inde dinle bir ilişki olduğu (Mahoney ve ark., 1999) evli çiftlerin yarısından fazlasının ayda bir kere dini kurumlara katılım sağladıkları bildirilmektedir (Heaton ve Pratt 1990, akt., Goodman ve ark., 2006). Bu istatistikler dini katılımın Amerikan evliliğinin ve aile yaşamının önemli bir parçası olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde dini anlam sistemlerinin, dini inanç ve uygulamaların bireysel ve sosyokültürel alanda yaygın bir olgu olduğu bilinen bir gerçektir. Bu olgunun mahiyeti sadece bir iman, itikat veya felsefi nitelikte olmayıp yaşamın hemen her alanını kuşatan, bireysel ve sosyal yapıyı ve ilişkileri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen bir niteliğe sahiptir. Diyanet İşleri Başkanlığınca yaptırılan "*Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*" (2014) sonuçlarına göre toplumun %99,2'si kendini Müslüman olarak tanımlamıştır. Bağımsız araştırma şirketlerinin son yıllarda yaptıkları araştırmalarda dindarlık oranlarının azaldığı yönünde bir sonuç ortaya konya da (10 yıllık toplumsal değişim raporu, 2008-2018, Konda, 2019) ülkemizde dindar olsun olmasın hemen her birey din karşısında kendine has bir söyleme ve duruşa sahiptir. Kimi zaman bireyin psikososyal iyilik halini destekleyecek, kimi zaman ise bedelleri olacak şekilde, dini inanç ve uygulamalar Türk toplumu için önemini sürdürmektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki dini tecrübenin bireysel ve ailesel boyutlarını anlamak, bir insan deneyimi olarak inancın etkilerinin araştırılması bağlamında büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de 1950'lerin ortalarından itibaren başlayan din psikolojisi çalışmaları artan bir konu çeşitliliği göstererek günümüze kadar gelişimini sürdürmüştür. Bu çalışmaların çoğunlukla dini eğitim, din ve psikopatoloji ilişkisi, çocuklarda gelişim, psikanaliz ve din, dini inanç ve uygulamaların kişilik gelişimiyle ilişkisi, dini yaşam ve psikososyal uyum gibi konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda 2000'li yıllardan itibaren yapılan çalışmaların içeriklerine bakıldığında, genellikle kimlik

(Kula, 2001), anlam arayışı (Bahadır, 2002b), dini stres, şüphe, çatışma (Ok, 2002; Bahadır, 2002a), dini başa çıkma (Kula, 2005; Ayten ve ark., 2012; Ayten ve Sağır., 2014), ölüm psikolojisi (Karaca, 2000; Yıldız, 2006), din değiştirme, (Hökelekli ve Çayır, 2006), değerler, kişilik ve benlik ile din ilişkisi (Mehmedoğlu, 2004, 2006) konularının ele alındığı görülmektedir.

Araştırmalar, dinin farklı yönlerinin evlilik doyumu, eşler arası bağlılık ve uyum, boşanma oranları, çatışma çözümü ve doğurganlık ile olumlu yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Sherkat ve Ellison 1999 akt., Paloutzian ve Park, 2005; Mahoney ve ark. 2001; Lambert ve Dollahite 2006). Aynı zamanda, bazı araştırmacılar dinin toplumsal cinsiyet rolüne ve yıkıcı başa çıkma stratejilerine etki eden yönüyle evlilik üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini söylemişlerdir (Mahoney ve ark. 2001; Sherkat ve Ellison 1999 akt., Paloutzian ve Park, 2005). Dinin nicel tanımlayıcılarının ötesine geçerek olumlu ve olumsuz etkilerinin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini ileri süren araştırmacılar, kavramsal ve metodolojik olarak daha sofistike sonuçlar için dinin aile işleyişine fayda sağlayabileceği veya zarar verebileceği temel mekanizmaların ve psikososyal unsurların detaylı bir şekilde incelenmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Mahoney ve ark. 2001; Kılınçer, 2021).

Aile ilişkileri üzerine odaklanmış belirli dini inanç ve uygulamaların sağlıklı ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rol oynayabileceği öngörülse de dinin, sağlıklı bir evlilik ilişkisini sürdürmek, şiddeti haklı göstermek için bir rasyonalizasyon aracı olarak kullanmak, öfkenin sağlıklı bir şekilde dışavurumunu engellemek gibi işlev bozucu etkileri de olabilir. Benzer şekilde dini eğitim gereksesiyle çocuğun psikososyal gelişimine uygun düşmeyecek yaklaşımlarla aile ortamının pedagojik olmayan bir şekilde yapılandırılması da muhtemeldir.

Dinin aile işleyişindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin yanı sıra araştırılması gereken bir diğer konu, din ve aile terapisi hizmetleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve yeniden düzenlenmesidir. Dinin aile içinde bilişsel, duygusal ve davranışsal alanlardaki olası etkileri aileler ve çiftlerle çalışırken dikkate alınması gereken önemli dinamiklerdir. Terapistler dini konulardan uzak durmak yerine eşler arası anlaşmazlık sorunlarıyla gelen danışanlar için dini mekanizmaların (dua etmek, kutsal metin okumaları gibi) yararlı olabileceği gerçeğini göz önünde bulundurabilirler. Birçok araştırmacı evlilik ve aile terapisi hizmetlerinin maneviyat ve dine olan uygunluğunu dile getirmektedir (Carlson ve ark., 2002; Ahn ve Miller, 2010). Buna karşın dini meselelerin, ana akım evlilik ve aile terapileri dergilerinde yakın zamana kadar büyük ölçüde göz ardı edildiği bilinmektedir (Carlson ve ark., 2002). Bireylerin hayatlarının manevi ve dini yönlerine değinmenin önemi ile ilgili olarak son zamanlarda “sessizliğin kırıldığı” yönünde bir değerlendirme yapsa da psikologlar maneviyat ve din olgularını sadece %30 oranında bir danışan kitlesiyle çalışmakta, bunların ise ancak yarısından azı ile dini inanç ve uygulamaları terapötik çalışma sürecinde ele almaktadır (Vieten ve ark., 2013). Her ne kadar birçok danışan dini meseleleri terapi ortamına taşısa da psikologların değer empoze etme endişesi (Zinnbauer ve Pargament, 2000) veya din ve maneviyat konularında yetkin hissetmemeleri sebebiyle mesafeli yaklaşımları ileri sürülmektedir (Nelson ve ark., 2011). Sonuç olarak, dinin evlilik ve ebeveynlik

üzerindeki etkilerinden hareketle ailelerle yapılan klinik çalışmalara katkı sağlayabileceği gözden kaçırılmış olabilir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI ve ÖNEMİ

21. yüzyıl, insanların yaşamlarında daha derin anlamların arayışında oldukları bir çağdır. Giblin (1996), 21. yüzyılı “anlama, değerlere ve aşkınlığa dair toplumsal açıklık çağı” olarak nitelendirmektedir. Psikologlar ve araştırmacılar açısından bu toplumsal eğilimi incelemenin, dindarlığa ilişkin dinamikleri bireysel terapi, aile ve evlilik danışmanlığı çalışmalarında yararlanılabilecek bir kaynak olarak ele almanın etik bir zorunluluk olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Son zamanlarda, kişisel ve anlamlı bir inancın eşler arası ilişki üzerindeki etkisini incelemek yönünde artan bir eğilim olduğu, dinin evlilik ilişkisinde oynadığı rollere ilişkin bilimsel ilginin artmaya başladığı görülmektedir. Bununla birlikte araştırmalar genellikle dine kurumsal bağlılığın etkileri üzerine odaklanmış, bireysel dindarlığın söz konusu değişkenler üzerindeki etkileri yeterince araştırılmamıştır (Mahoney ve ark., 2001). Parke (2001), ailelerin büyük bir kısmının dini değerlere sahip olmasına rağmen, bu konunun aileyi ele alan bilimsel yayınlarda nadiren temsil edildiğini, din ve evlilik alanında daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu, evlilikte anlaşmazlık ve boşanma gibi sorun alanlarının yeterince araştırılmamış olduğunu ifade etmektedir. Araştırmacılar dini atıfların öznel evlilik deneyimini nasıl şekillendirdiği, evlilik doyumunu tam olarak nasıl arttırdığı, dini uygulamaların eşler arası iletişim ve aile ilişkileri üzerindeki spesifik sonuçları üzerine yoğunlaşılması gerektiği konusunda hemfikirdirler (Parke, 2001; Mahoney ve ark., 2001).

Ampirik kanıtlar, dinin aile işlevlerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir ancak güncel bulgular genellikle çok yönlü bir fenomen olan dinin tek maddeli ölçümlerine dayanmaktadır. Din, evlilik ve ebeveynlik üzerine son 20 yılda yapılan araştırmaların %83'ünün aile üyelerinin genel dindarlık (örneğin, mezhepsel bağlılık veya dini katılım) ölçümlerine dayandığı bulgulanmıştır (Mahoney ve ark., 2001).

Din ve aile ilişkisini konu alan çalışmalar Türkiyede din psikolojisi çalışmalarının tarihsel gelişimine paralel olarak 2000'li yıllarda başlamıştır. Bu çalışmaların dünya genelinde yapılan çalışmalara benzer şekilde dindarlık ve evlilik uyumu, dindarlık ve erdemler, dindarlık ve evlilikte sorun çözme gibi konuları ele aldığı görülmektedir (Hünler, O. S., 2002; Ürkmez, E., 2005; Hünler, O. S. ve Gençöz, T., 2005; Okutan, N. ve Büyükşahin-Sunal, A., 2010; Atçeken, M., 2014; Arvas, F. B. ve Hökelekli, H., 2017; Şirin, T., 2018; Geçioğlu, A. R., 2018; Yapıcı, A., 2018). Dindarlık ve aile ilişkilerini sistem yaklaşımı açısından, aile işleyişini anlamaya yönelik kuramsal birikim temelinde ve etkileşimsel düzeyde ele alan çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

Dinin, aile süreçlerini etkileyebileceği, spesifik, fakat büyük ölçüde keşfedilmemiş teorik mekanizmaların tanınması, din, evlilik ve ebeveynlik arasındaki çok yönlü etkileşimler hakkında derinlemesine bir anlayış geliştirmek, kavramsal çerçeve oluşturmak adına büyük önem taşımaktadır. Mevcut araştırmalar, derinliği ve kapsamı görece sınırlı bir bilgi tabanından hareketle dinin genellikle aile yaşamında olumlu bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Dinin aile işleyişi üzerindeki etkilerine dair araştırmaların sınırlılığı, sosyal bilimcilerin dini görmezden gelmelerine ya da dini sosyal destek sağlayan psikososyal bir mekanizmaya indirgemelerine neden olmaktadır. Bununla birlikte, dinin araştırmacılar ve klinisyenler tarafından tanınmaya değer ölçüde aile hayatını olumlu etkileyebilecek önemli kaynaklar ve aile işleyişini anlamaya yönelik araçlar sunabileceği düşünülmektedir (Carlson ve ark., 2002; Ahn ve Miller, 2010). Aile hayatında dinin rolleri üzerine kuram ve araştırmaları ilerletmek için, bu çalışma, global dindarlık ölçümleri ile aile işleyişi arasındaki daha önce bulunan bağlantıları hesaba katan, özellikle, kendilerini dindar olarak tanımlayan ailelerin dini anlamlandırma süreçlerine yönelik detaylı bir kurgu üzerine odaklanmaktadır. Bu çalışmada ailenin bir sistem olarak bir araya gelişinde, ebeveyn çocuk ilişkilerinde, yaşanan zorlukların anlamlandırılması ve üstesinden gelinmesinde dini inanç ve uygulamaların kaynaklık ettiği dinamiklerin anlaşılmasına yönelik derinlemesine bir çalışma yürütülmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada aile hayatında dinin etkilerine dair dikkate alınması gereken ve dindarlığın ailenin psikososyal işlevleri üzerindeki olumlu etkileri (ödülleri) ve dindarlığın aile işleyişi üzerindeki işlev bozucu etkileri (bedelleri) şeklinde ifade edilen iki ana konu vurgulanarak kavramsal temelli araştırmaların teşvik edilmesi hedeflenmektedir: Bu bağlamda dini inancın aile sistemleri kuramının temel kavram ve önermeleri çerçevesinde ailenin bir araya geliş, hiyerarşik yapılanma, alt sistemler arası ilişkiler, karşılıklı etkileşimler, kriz dönemlerinin anlamlandırılması ve çocuk yetiştirme tutumları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Dindar ailelerde dinin geleneksel cinsiyet rolleri üzerinden eşler arası çatışma, öfke duygusunun bastırılması gibi aile işleyişini aksatacak şekilde, ortaya çıkması muhtemel bedelleri de bu çalışmanın üzerinde önemle durduğu konulardan biridir.

Ek olarak inancın aile ve evlilik konusundaki etkilerini anlamak için daha kapsamlı ve nitel araştırmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir (Burr ve ark. 2012). Nitel araştırma, bireylerin aile ilişkilerinde inancı nasıl deneyimlediklerini daha incelikli ve yaşantısal düzeyde ortaya koyabilir, evliliklerde inancı ve Yaratıcı'yı nasıl hissettiklerine dair bir içgörü sağlayabilir. Bu amaçla nitel bir analiz yöntemi olan Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (Interpretative Phenomenological Analysis, IPA) kullanılmış, nitel bulguların nicel verilerle desteklenebilirliğini araştırmak amacıyla nicel yönteme başvurulmuştur. Bu yönüyle karma yöntem desenine sahip bu çalışmada özellikle "aile için önemli olan nedir?" sorusundan hareketle dini inanç ve uygulamaların aile işleyişi üzerindeki çok yönlü etkilerine odaklanılmış ve gelecekteki araştırmalara yön vermek hedeflenmiştir.

Sağlam bir arka plan oluşturmak adına çalışmanın bu şekilde yapılandırılmasına yön veren kavramsal temeller ve literatür bilgisi belli bir mantıksal düzen ve bütünlük içerisinde sunulmuştur. İlk olarak

çalışmanın temel kuramsal dayanağını oluşturan Sistem Yaklaşımı ve Aile Sistemleri Yaklaşımı içerdikleri önemli kavramlarla birlikte tanıtılmıştır. Bu yaklaşımlardan yola çıkarak, dinin aile içi işleyişteki etkisine ve psikolojik bir perspektiften oynayabileceği rollere dikkat çekmek hedeflenmektedir. İkinci olarak din psikoloji alanında yapılan aile çalışmalarının tarihsel gelişimi aktarılmıştır. Çalışma din ve aile etkileşiminin sistem yaklaşımlarına ilişkin kavramlar ve önermeler etrafında tartışılmasıyla tamamlanmıştır. Bu tartışma özellikle sistem kuramlarından hareketle temel aile işlevleri, eşler arası ilişkiler, ebeveyn çocuk iletişimi ve bireysel baş etme konuları etrafında yürütülmüştür. Son bölümde ise araştırmanın ailelere yönelik ruh sağlığı çalışmalarına yapabileceği katkılar üzerinde durulmuştur. Her ne kadar din ve maneviyatın aile hayatı ve aile terapisi çalışmalarına entegrasyonu üzerine araştırmalar son yıllarda artmış olsa da (Mahoney ve ark., 2001) az sayıda araştırma, sağlıklı dindar ailelerin ve çiftlerin dini ilişkilerine işlevsel bir biçimde dahil etme biçimlerinin niteliksel yönlerini incelemiştir. Bu çalışma ise, evli bireylerle yapılan görüşmelerin nitel analizini kullanarak inançlarını evliliklerine nasıl entegre ettiklerini anlamayı amaçlamaktadır.

Din ve aile ile ilgili araştırmalar büyük ölçüde demografik ve nicel yaklaşımlar kullanan araştırmacılar tarafından yürütülmüş, ailesel dini deneyimi tüm boyutlarıyla araştırmayı göz ardı eden tek boyutlu dindarlık ölçümlerine odaklanmıştır (Mahoney ve ark., 2001). Buna karşılık, bu çalışma aile ve din arasındaki bağlantıyı derinlemesine, mülakat temelli, nitel bir yöntem kullanarak anlama girişimidir. Bireyin ve daha geniş bağlamda ailenin genel refahına katkıda bulunan tutumların içselleştirilmesinde rol oynayan bir olgu olarak kabul edilen dinin, aile hayatında nasıl işlediğinin araştırılması dindarlığın aile terapisi çalışmalarına entegrasyonu açısından büyük önem taşımaktadır. Nitel yöntemlerde odak noktası ailelerdeki yapısal veya demografik eğilimleri tanımlamaktan ziyade, ailelerin kendi aile gerçeklerini yaratma ve sürdürme süreçlerini araştırmaktır. Bu çalışma, alanda giderek büyüyen araştırma verilerine katkıda bulunarak, çift ve aile terapistlerinin dindar çiftler ve ailelerle çalışırken kullanabilecekleri yeni müdahale yöntemleri geliştirmelerine katkıda bulunmayı da amaçlamaktadır.

Araştırmalar, eşlerin anlamlı bir inanç ve manevi hayatının, yaratıcı ile bağlantının ilişkilerinde yakınlık, bağlılık, iletişim ve sorun çözme gibi alanlarda olumlu etkileri olduğu ve evlilik memnuniyetini arttırdığını göstermekle birlikte, özellikle ülkemizde yapılan araştırmaların bir kısmı bu bulguları destekler nitelikte olup bir kısmı da ilişkisiz sonuçlar ortaya koymuştur (Hökelekli ve Arvas, 2017; Uçar, 2018). Dolayısıyla dindarlığın aile ve evlilik işleyişinde etkili olduğu alanların sebep sonuç ilişkisini ve dini inanca dair işleyen mekanizmayı mercek altına alan çalışmalara odaklanılması gerekmektedir. Dindarlık eşler arası sorunları çözmeye önemli kaynaklar sunuyor olabilir ancak bu etkinin nasıl işlediğine dair araştırmalar sınırlıdır. Bireysel ve ilişkisel düzlemde inancın etkilerine ve anlamına dair niteliksel yönü ağır basan çalışmalar bu açıdan daha derinlemesine bir bakış açısı kazandırabilir.

Yapılan çalışmalar genellikle dinin bireysel iyi oluş üzerindeki etkilerine odaklanmış, özellikle aile ilişkileri üzerindeki etki mekanizmaları görece az çalışılan bir konu olmuştur (Mahoney ve ark., 2001; Nelson ve ark., 2011). İlişkiler ve etkileşimler bağlamında dindarlığın yaşanan sorunlar ve çatışma

çözme durumlarında da olumlu ve olumsuz etkileri olabilir. Bu açıdan dindarlığın psikolojik sağlık, kayıpla baş etme ve çatışma çözme üzerindeki etkileri literatürde yer alan bulgular çerçevesinde ve ilişkisel boyutta incelenecektir. Acı, iyileşme ve psikolojik esneklikte dinin etkilerini içeren bir biyopsikososyal yönelimin klinik yaklaşımları destekleyeceği düşünülmektedir (Walsh, 2009).

Müslüman ailelerde dindarlığın rolüne odaklanan ve İslami dini inançların aile işleyişini nasıl etkilediğini ele alan yönüyle bu araştırma, Müslüman aile yaşamına ilişkin yükselmekte olan bilimsel alana da katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

1.3. ARAŞTIRMA SORULARI

Karma yöntem deseninin kullanıldığı bu çalışmada nitel ve nicel bölümlerde aşağıda belirtilen soruların yanıtlanması hedeflenmiştir. Araştırmanın nitel aşaması için hazırlanan ve aşağıda sıralanan sorular aracılığıyla öncelikle dindarlığın aile işleyişi üzerinde etkisinin olup olmadığı, varsa bu etkinin nasıl oluştuğu ve katılımcılar tarafından nasıl deneyimlendiği araştırılmıştır.

- Bireyin hayatında dini inancın etkileri nasıl deneyimlenmektedir?
- Dindarlığın aile sisteminde ilişkiler ve etkileşimler açısından belirleyici etkileri nelerdir ve nasıl deneyimlenmektedir?
- Çift ilişkisinde dindarlığın etkileri nasıl deneyimlenmektedir?
- Dindarlığın eşler arasında yaşanabilecek olumsuzlukların engellenmesinde, çatışmaların çözümünde etkileri var mıdır, varsa bu etki nasıl deneyimlenmektedir?
- Dindarlığın ebeveyn çocuk ilişkileri üzerindeki etkileri nelerdir?
- Dindarlık yaşam güçlükleriyle baş etmede nasıl bir etki mekanizmasına sahiptir?

Araştırmanın nicel aşamasında ise katılımcıların dindarlık, dini inancı aile hayatına entegre etme ve zorluklarla baş etmede dini inanca başvurma düzeyiyle aile işleyişi, çift uyumu ve ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki ilişkilerin araştırılması hedeflenmiştir.

1.4. VARSAYIMLAR

Araştırmanın teorik temelleri ve dindarlık ve aile işleyişini konu edinen araştırmalara ilişkin literatür incelemesi sonucunda aşağıdaki varsayımlar belirlenmiştir.

- Ailenin eş ve çocuklardan oluşan bir sistem olduğu ve kendi içinde özel bir iletişime sahip olduğu
- Örneklemin aile sistemleri kuramlarının tanımladığı tipik bir aile sistemini temsil ettiği

- Dindarlığın aile işlevleri, çift uyumu, ebeveyn çocuk iletişimi ve baş etme üzerinde etkilerinin olduğu (dindarlık düzeyinin aile işlevselliğini ve çift uyumunu arttırdığı, dindarlık düzeyinin güçlüklerle baş etme sürecini olumlu etkilediği ve ebeveyn çocuk iletişiminde olumlu ve olumsuz çift yönlü etkisinin olduğu)
- Nicel aşama için örneklem grubunun evreni temsil ettiği
- Nitel aşama için hazırlanan görüşme soruların araştırmanın amacına uygun olduğu
- Katılımcıların ölçme araçlarındaki soruları samimi ve yansız olarak cevapladıkları
- Derinlemesine bulgular elde edebilmek amacıyla Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz yönteminin en uygun yöntem olduğu
- Nitel bulguların nicel bulgular tarafından desteklenip desteklenmediğini araştırmak için karma yöntem desenlerinden gömülü/bütünleşik desenin en uygun desen olduğu
- Araştırmada kullanılan kaynakların yeterli olduğu
- Kullanılan ölçme araçlarının ölçtükleri nitelikler açısından geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmaktadır.

1.5. SINIRLILIKLAR

- Araştırmanın nitel aşaması yaşları 30 ile 50 arasında değişen sekiz kadın ve iki erkek olmak üzere toplam on yetişkin, nicel aşaması ise yaşları 20 ile 60 arasında değişen 482 yetişkin ile sınırlıdır
- Araştırma amaçlarda belirlenen sorular ile sınırlıdır
- Araştırma, örneklem grubunun ölçeklere ve yarı yapılandırılmış görüşme sorularına verdikleri yanıtlarla sınırlıdır
- Araştırmanın bulguları, kullanılan ölçeklerin güvenilirliği ile sınırlıdır. Kendini değerlendirme türü ölçeklerde var olan ve katılımcının öznel değerlendirmesine yönelik sınırlılık, bu araştırma için de geçerlidir
- Araştırma katılımcıların dindarlığa ilişkin öznel anlamlandırma süreçleriyle sınırlıdır
- Araştırma katılımcıların kendi aile ilişkileriyle sınırlıdır
- Araştırma Haziran 2018-Mayıs 2021 tarihleri arasında yapılmıştır ve yapıldığı dönemle sınırlıdır
- Araştırma, araştırmada kullanılan kaynaklarla sınırlıdır
- Araştırmanın temel amacı dindarlığın etkilerine odaklanmak olduğundan örneklem dindar kesimle sınırlıdır

1.6. TANIMLAR

İnanç: Bir fikre içten ve gönülden bağlı bulunma, inanma hali.

Din: Bireysel ve toplumsal açıdan geniş bir işlev alanına, varoluşu ve yaşamı anlamlandırma misyonuna sahip güçlü bir inanç sistemi.

Dindarlık: Bir kutsala inanma ve bu inancın gerektirdiği şekilde davranma hali.

Geleneksel dindarlık: Dini inanç ve uygulamalarda halk kültürü içinde yerleşmiş sembolik ve kültürel unsurların egemen olduğu dindarlık tipi.

Aile işleyişi: Aile içindeki kurallar, roller, hiyerarşik yapılanma, iletişim biçimleri ve aile sisteminin sağlıklı gelişimini desteklemek ve kriz durumlarında gereken önlemleri almak üzere geliştirilen müzakere ve sorun çözme yöntemlerinin bütünü.

Çift uyumu: Eşler arasında birbirine değer veren, birbirini önemseyen, dinleyen, anlamaya çalışan ve her durumda yanında olduğunu hissettiren, doyumlu bir ilişkinin varlığı.

Ebeveyn çocuk ilişkisi: Güvenli bağlanma temelinde çocukların sevgi, saygı, ilgi, değer, önemsenme ve takdir edilme duygularını deneyimledikleri, mutlu, sevebilen ve üretebilen bireyler olarak yetişmelerini destekleyen ilişki.

Başa çıkma: İnsanların stresli ve zorlayıcı durumları nasıl algıladıklarını, nasıl değerlendirdiklerini ve nasıl başa çıktıklarını ifade eden, zihinsel ve duygusal iyiliği sürdürme, uyum sağlama ve hayatta kalmanın önemli bir bileşeni olan psikolojik süreç.

Kutsal: Sıradışılık ve olağanüstülük özelliklerine sahip ve aşkın karakteriyle insanın sosyal, kültürel ve doğal çevreyle ilişkilerinde etkileyici/belirleyici bir role sahip olan olguları tanımlayan kavram.

İşlevsel: Bir nesnenin, bir bireyin veya bir olgunun kendisinden beklenen işi görme yetisine sahip olması, yaşanan olaya ve duruma göre işe yarar olması.

Aile işlevselliği: Aile üyeleri arasındaki etkileşimin kalitesi, her üyenin duygusal ve fiziksel ihtiyaçlarının zamanında ve yeterince karşılanması.

Bağlanma: Bir canlının yakın ilişkiler kurma yönündeki eğilimini, bebek ve bakım vereni arasında kurulan derin ve uzun süreli ilişkiyi ifade eden kavram.

Duygu düzenleme: Günlük yaşamda herhangi bir olay karşısında hissedilen öfke, üzüntü, mutluluk, endişe gibi duyguların davranışa dönüşmeden önce değerlendirilmesi ve değiştirilmesi, bireyin duygusal tepkilerinin farkında olması.

BÖLÜM II

KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. AİLE SİSTEMLERİ

Uzun yıllar psikolojide bireyin benliğini inşa sürecinde, kendini gerçekleştirme ve özerk birey olma mücadelesi hakim yaklaşım olarak varlığını sürdürmüştür. Bu yaklaşıma göre ruhsal yapılanmanın temelleri erken çocukluk döneminde atılmaktadır. Buna göre ebeveyn yasakları ve toplumsal normların (kültürel bastırma) sınırlamasıyla belli bir alanda tutulan arzular nedeniyle birey nevrotik bir yapı geliştirmektedir. Semptomların anlamını kavramak üzere konuşma terapisi yoluyla ruhsal yapı üzerindeki yükün hafifletilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle iyileşme süreci bireyin merkeze alınması ve tüm aile fertlerinin dışarıda bırakılmasıyla yürütülmektedir. Benzer şekilde psikolojik sorunlar erken çocukluk döneminin ilk etkileşimlerindeki yıkıcı özelliklere bağlanmakta, kendini gerçekleştirme ihtiyacının önündeki engel olarak da aileler sorumlu tutulmaktadır. Buna göre terapinin amacı çocukluktan başlayıp ergenliğe ve oradan yetişkinliğe uzanan olgunlaşma sürecinde yaşanan güçlükleri aşmada başarısız olduğunda, yetişkini içindeki hasar görmüş çocukla yüzleştirerek çocukluk dönemi sorunlarının güncel yansımalarına ilişkin bir kavrayış geliştirmesini sağlamaktır. Öte yandan benliği insan ilişkilerinden oluşan bir ağın tanımladığı ve özerkliğe olduğu kadar yakınlığa duyulan ihtiyacın insan deneyiminin yadsınamaz bir parçası olduğu düşüncesinden hareketle psikolojik sorunların “önemli diğerleri”yle yaşanan sağlıklı ilişkilerden kaynaklandığı ve terapistle hasta arasında kurulması hedeflenen özel bir ilişki yoluyla çözümlenebileceği varsayımıyla terapi birey odaklı olarak yürütülmektedir.

Bu yaklaşıma göre aileler genellikle birey üzerinde yıkıcı ve olumsuz etkiye sahip, özgürleşme sürecinin önündeki engeller olarak görülmektedir. Aile ortamının güvenden, sevgiden ve kapsayıcılıktan uzak oluşu ruhsal sorunlar için uygun zemini hazırlamakta, çoğu problem ebeveynin çeşitli nedenlerle tesis edemediği emniyet hissinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşımda birey, bir ucunda şiddet, taciz ve ihmal, diğer ucunda ise aşırı doyurulma ve sağlıklı bir benlik gelişimi için gerekli optimum kırılmalardan aşırı korunmanın olduğu bir ebeveyn tutum hattında değerlendirilmektedir. Tedavi yaklaşımı ve insan davranışlarını anlamının bir yolu olan bireysel psikoterapide amaç kişinin düşünce, duygu, davranış, somatik yakınmalar veya ilişki sorunları şeklinde kendini gösteren iç huzursuzluğunu azaltmaktır. Tedavi, hastanın kendine zarar verici davranışlarını değiştirmek için geçmişte yaşadığı travmalar ile bağlantısını yeniden şekillendirmekten geçmektedir. Kalıcı bir sonuç alabilmek için hastanın geçmişine dönüp çocukluğunun acılarıyla yüzleşmesini sağlamak kaçınılmazdır. Nevrotik çatışmaların aile ortamından temel aldığı düşüncesi ve hasta terapist ilişkisinin mahremiyetinin korunması amacıyla aileler terapi odasının dışına çıkarılmış, böylece aile etkisinin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

21. yüzyılın en etkili iki psikoterapi yaklaşımı olan Freud'un psikanaliz ve Rogers'ın Danışan Merkezli Terapi yaklaşımları, psikolojik sorunların başkalarıyla olan sağlıklı etkileşimlerden kaynaklandığı ve terapist ile danışan arasındaki özel ilişki yoluyla çözülebileceği varsayımına dayanmaktadır (Nichols, 2013). İlk olarak çocukluktaki ayartıların üreme alanı, sonra da kültürel bastırmanın aracı olarak aileyi mahkûm eden bu yaklaşımlara göre kişinin nevrotik olması ve kendi doğal içgüdülerinden korkmasındaki en önemli etken ebeveyn yaklaşımı ve aile ortamıdır. Nevrotik çatışmaların tohumunun ailede atıldığı düşünülünce de doğal olarak aile üyelerini tedavi sürecinden yalıtılmak ailenin etkisini ortadan kaldırmanın en iyi yolu olarak görülmektedir. Freud terapilerde hastaların kendisine sanki ailelerindeki önemli bir kişiymiş gibi davrandığını keşfetmiştir. Başlangıçta bu aktarım tepkileri bir engel gibi görülmüştür ancak Freud'un bunların geçmişe dair çok değerli ipuçları taşıdığını fark etmesiyle birlikte aktarımın çözümlenmesi, psikanalitik tedavinin temel taşı olmuştur (Nichols, 2013). Hastanın anıları ve fantezileri ile ilgilenen psikanalize göre, ailenin varlığı geçmişe dair öznel gerçeği bulandırmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Freud yaşayan aile ile değil, hatırlandığı şekliyle aile ile ilgilenmiştir. Böylece terapi ilişkisinin kutsallığına duyduğu güvenle, hastaların çocukluk döneminden çıkarttıkları anlamları ve yanlış anlamları psikanalistle ilişkilerinde yineleme ve yeniden inşa etme yoluyla sağaltımı hedeflemiştir.

Carl Rogers da psikolojik sorunları ilk yıllardaki olumsuz etkileşimlere bağlamıştır. Rogers'a göre hepimiz kendini gerçekleştirme yönünde bir eğilimle doğarız, meraklı ve akıllı olduğumuz için keşfe çıkar öğreniriz; güçlü bedenlerimiz olduğu için spor yapar oyunlara katılırız; başkaları bize neşe verdiği için de dışadönük ve sevecen davranırız (Nichols, 2013). Ne var ki onaylanma gereksinimimiz kendini gerçekleştirme içgüdümüzü bozar. Bizim için en iyisi olmasa bile, başkalarının istediği şeyleri yapmayı öğreniriz. Kendini gerçekleştirme ile onaylanma gereksinimi arasındaki bu çatışma, zamanla içsel deneyimlerimizin yadsınmasına ve çarpıtılmasına yol açar. Öfkemizi içimize atar, coşkumuzu dizginler, hayatlarımızı beklentilerden oluşan bir dağın altına gömeriz. Rogers'ın geliştirdiği Danışan Merkezli Terapi hastaların kendi gerçek duygularını ortaya çıkarmasına yardım etmeyi amaçlamaktadır. Rogers'a göre terapistin bir ebe gibi edilgen ancak destekleyici olması, danışanın kendini keşfetmesine yardım etmek için onu koşulsuz olumlu kabul yoluyla desteklemesi gerekmektedir. Böylece danışanlar, empati kurarak, anlayış ve saygı ile dinleyen bir terapistin eşliğinde zamanla kendi duygularını ve içsel isteklerini keşfedebileceklerdir. Psikanalizde olduğu gibi hastaların duygularının onaylanma isteği ile bozulmaması için sağaltım ilişkisinde mutlak mahremiyet korunmakta, yalnızca hastaların gerçek benliklerini keşfetmelerine yardım edecek ve koşulsuz kabulü sunabilecek nesnel bir yabancının varlığı söz konusu olmaktadır. Bu nedenle danışan merkezli terapi sürecinde aile üyelerine yer verilmemiştir (Nichols, 2013).

Aile ve toplum etkisinden olabildiğince bağımsız bir birey olarak gerçek benliğe ulaşılabilmesi yanılınsaması 1950'lerin ortasından itibaren farklı bir bakış açısının gelişmesine sebep olmuştur (Nichols, 2013). Bu yaklaşım özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, ilişkilerinde aradıkları doyumu

bulamayan ve bu yüzden terapiye başvuran hastaların ihtiyaçlarına yönelik yeni müdahaleler geliştirme çabalarının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ruhsal bozukluk gösteren kişilere yönelik aile ortamlarında yapılan gözlemler sonucunda aile çalışmaları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalara öncülük eden araştırmacılar aileyi bir sistem olarak ele almış, semptomatik davranışları ise sistemi dengede tutmaya yönelik işlevler olarak değerlendirmiştir. Sorunlu davranışları anlamaya yönelik bu yeni yaklaşım farklı bir terapi yöntemi olmaktan öte etkileşim halinde devam eden insan davranışını anlamak üzere farklı bir bakış açısı sunmaktadır (Nichols, 2013). Buna göre bir bütün oluşturmak üzere bir araya gelen öğelerin oluşturduğu sistemde parçalar, işlevlerini sürdürebilmek için karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi sergilemektedir. Sistemi oluşturan bir öğenin değişmesi diğer öğelerin de değişmesine yol açmakta, bu durum karşılıklı olarak, değişimi başlatan ilk öğenin etkilenmesine neden olmaktadır. Sistemi oluşturan parçaların kendi aralarındaki ilişkileri üzerinden aile sisteminin işlevsel veya sağlıklı oluşunun tespiti ve müdahale yöntemlerine yönelik çıkarımlar yapılmaktadır. Aile psikolojisi ailenin, ebeveynin evliliğinden ölümüne kadar devam eden aile yaşam döngüsü evreleri çerçevesinde, gelişimsel güçlükler ve aile krizleri gibi zorlukların normatif aşamalarını belirlemektedir. Eşler arası iletişimden, çocuk yetiştirme tutumlarına, ebeveynin köken ailesinden getirdiği ruhsal mirasını aktarma biçiminden, travmaların deneyimlenme şekline kadar aile ilişkilerini etkileyen sayısız faktör üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalar evlilikte çift iletişimi, ebeveyn tutumu, çatışma çözme yöntemleri, boşanma, ailesel travmalar ve evlilik istikrarı gibi ilişki alanları incelemiştir. Evlilik ve aile yaşamında etkili olan değişkenler ile evlilik uyumu ve aile işlevselliği arasındaki bağlantılar 2000’li yıllarla birlikte ampirik olarak daha çok araştırılmaya başlamış (Mahoney ve ark., 2001), aile sistemini etkileyen faktörler arasında dini inançların bir araştırma alanı olarak ortaya çıkışı ise inanç olgusunun psikolojide bilimsel araştırmaya konu olma sürecine paralel biçimde 1980’ler itibariyle hız kazanmıştır.

Bu bölümde öncelikle aile psikolojisi çalışmalarının tarihsel gelişimi psikolojideki paradigma dönüşümü çerçevesinde ele alınacak ve din olgusunun aile sistemindeki etkilerini araştıran çalışmalar özetlenecektir. Bu noktada çalışmanın sağlam bir arka plana dayanması ve süreçte atıf yapılacak kavramların net tanımlamalarının yapılabilmesi amacıyla sistemik aile çalışmaları metodolojisine imkan veren epistemolojik gelişmeler aktarılacaktır.

2.1.1. Epistemolojik Dönüşüm

2.1.2. Sistemik Epistemoloji ve Genel Sistemler Kuramı

Descartes tarafından 16. yüzyılda geliştirilen ve batı düşünce dünyasını tüm yönleriyle kuşatan kartezyen eleştirel düşünme yöntemi, olgular hakkında düşünmenin tek yolu olarak ve metodolojinin yorumları etkileyebileceği gerçeğinden bağımsız bir biçimde büyük ölçüde sorgulanmadan, otomatik olarak kabul edilen bir yöntem olagelmiştir (Capra, 2002; Nutt ve Stanton, 2008). Descartes’ın *Metod Üzerine Söylem*’de belirttiği üzere problemlerin çözümünde kullanılacak olan Kartezyen modelin temel

unsurları şunları içermektedir: (a) her düşünce için ikna edici kanıt aramak; doğruluğu apaçık olmayan hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek, acele hüküm vermekten ve peşin yargılardan kaçınmak şeklinde tanımlanan kartezyen şüphe (b) herhangi bir sorunu çözmek için gerekli sayıda alt parçalara bölmek (c) parçalar arasındaki doğal ilişkiyi izlemeden, en kolay anlaşılandan başlayarak en karmaşık kısımlara doğru adım adım problemi anlamaya doğru düzenli bir düşünce süreci geliştirmek, bilinmesi en basit olandan başlayarak aşamalı olarak karmaşık olana doğru gitmek ve (d) hiçbir faktörün dışarıda bırakılmadığından emin olmak için kapsamlı olmak (Bray ve Stanton, 2009). Bu kurallar pratikte modern toplumun gelişimine katkıda bulunmuş, insan deneyimini ele alan farklı disiplinlerde önemli bilimsel başarılarla imkanı vermiştir. Ancak bu yaklaşımın insanın biricikliği ve etkileşimli doğasını göz ardı edemeyen psikoloji ve sosyoloji gibi bilimlerde yeterince açıklayıcı olmadığı durumlar söz konusu olmuştur.

Metodolojiye alternatifsiz bir biçimde, aşırı yanlı bir tutumla ve gerçeğe ulaşmak için gerekli tek kurallar bütünü olarak yaklaşmak, bütünü parçaları arasındaki doğal bağlantının kaybolacağı ölçüde parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Uygulama alanında kartezyen yöntemler kolektif bütünsellikle değil, gerçekliği bireysellikle tanımlama yaklaşımından ötürü aşırı bireysellikle sonuçlanmıştır. Bu durum özellikle bireye herhangi bir sosyal sistemden tamamen bağımsızmış gibi yaklaşan batı psikolojisinde görülmektedir. Neredeyse sadece intrapsişik veya bireysel psikolojik faktörlere odaklanarak kişilerarası ve çevresel etkenlerin önemini asgariye indiren bu yaklaşımlar bireyi yaşadığı bağlamdan çıkararak inceleme eğiliminde olmuşlardır (Cervone ve ark., 2007 akt., Bray ve Stanton, 2009). Kartezyen kuralların karmaşık bir sistemin sadece parçalarının toplamından ibaret olduğu, bu yüzden herhangi bir sistemi analiz etmek için sistemi temel parçalarına bölmek gerektiği düşüncesi indirgemeciliği teşvik etmektedir (Stanton ve Welsh, 2012). Ele alınan sorunları daha iyi çözmek için mümkün olduğu kadar alt bölümlere ayırmak anlamına gelen indirgemeci düşünme, örneğin bilişsel psikologların diğer faktörleri göz ardı ederek yalnızca zihinsel temsillere odaklanmasında olduğu gibi, araştırmacıların bütünsel bakıştan uzaklaşarak yalnızca uzmanlaştıkları alana sıkışmaları ile sonuçlanabilmektedir. Tek bir olguya ilişkin içgörü bir yandan yararlı olabilir ancak diğer faktörlerin önemsiz olduğunu ifade eden yönüyle yanıltıcı olma olasılığına da sahiptir. Dolayısıyla indirgemeci çözümler insan davranışı gibi karmaşık durumları ve olgunun etrafındaki etkileşimli sistemin karmaşıklığını tüm yönleriyle ele alma konusunda yetersiz kalabilir. Madde kötüye kullanımı gibi çok yönlü bir sorunun tamamen bireysel bir bakış açısıyla ele alınması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bağımlı bireyin yatılı tedavisinden sonra sorunun ortaya çıktığı ev ortamına ve sosyal çevreye geri gönderilmesi halinde nüksün kaçınılmaz olacağı bilinen bir gerçektir. Çünkü tedavi sorunun karmaşıklığını, çok boyutlu oluşunu dikkate almadan tek yönlü bir bakış açısıyla planlanmıştır.

İndirgemeciliğe ek olarak kartezyen metod davranışların basit bir neden sonuç mekanizması çerçevesinde açıklanabileceğini ifade eden doğrusal düşünceyi temel almaktadır (Capra, 2002). Bu tür düşünme genellikle bütüncül etkilerin bireysel etkilerin toplamından daha büyük olduğu anlayışını ve

insani eylemleri çevreleyen yaratıcı, karmaşık ve öngörülemez faktörleri göz önünde bulunduran bütünleştirici süreçleri, parçaların daha büyük bir bütünü oluşturmak üzere bir araya gelebileceği gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu açıdan salt doğrusal düşünme, sistem sorunlarını anlamak ve çözebilmek için yetersiz kalmaktadır.

Kartezyen düşüncenin zihin ve maddeyi bölerek, dünyanın nesnel olarak gözlemlenebileceği vurgusu da kimi durumlarda yanıltıcı olabilir. Sadece bilinenlerin güvenilir olduğu inancı, birçok çağdaş bilim insanının öznellikten kaçınarak görece sığ yorumlarla kendilerini sınırlamalarına neden olmaktadır.

Kartezyen paradigmaya dayanan geleneksel psikoloji içsel bir öze sahip, tutarlı, tekil, kendine yeten ve bağımsız/otonom bir birey modeline vurgu yapmaktadır (Burr, 2003; Arkonaç, 2008). Düşünen haliyle asli unsur olan bireysel ‘özne’, bağımsız ve kendinden kaynaklı içsel bir öze sahiptir ve eylemlerinin bağımsız failidir. Eylemlerin gerçekleştiği sosyal bağlam, sosyal dünya ise bireyin dışındadır, diğer bir deyişle davranışların birincil belirleyicisi değildir. Sosyal bağlam bireyin davranışlarını etkileyebilme gücüne sahiptir ve bunları çeşitlendirebilir fakat değişimin asıl sebebi değildir. Değişime sebep olan şey zihinsel faaliyetin yani bizzat öznenin kendisidir. Böylece geleneksel psikolojide bireyin failiği tümüyle içsel zihinsel faaliyetlere (bireysel zihne) atfedilmektedir. Sosyal bağlam ancak zihnin ortaya çıkardığı malzemeye çeşitlilik kazandırmaktadır. Bu yaklaşıma dayanan bütün psikoloji ekollerinin paylaştığı anlayış insan benliğinin kaygıya karşı sürekli olarak savunulması ve korunması gereken bir yapı olduğudur. Buna göre sosyal bağlam içindeki bireyi anlamak için benliği korumaya yönelik davranışlarının anlaşılmasının yeterli olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla tüm bu yaklaşımlarda sosyal bağlama atfedilen önem asgari düzeydedir (Arkonaç, 2008).

İnsan davranışının bireysel, kişilerarası ve makrosistemik faktörlerin bağlamsal bir matrisi içinde meydana geldiğini kabul eden aile psikolojisi, bireye odaklanan birçok psikolojik yönelime bir alternatif sağlamak için sistemik bir epistemoloji kullanan geniş ve genel yönelimli bir yaklaşımdır (Nutt ve Stanton, 2008). Aile psikolojisi, insan davranışının kavramsallaştırılması için kullanılan sistemik paradigmanın araştırma ve klinik müdahaleler dahil tüm alanlara uygulanmasını temel alarak psikolojik değerlendirme, psikoterapötik müdahale ve aile psikolojisi araştırmaları için geniş bir çerçeve sunmaktadır.

Sistemik epistemoloji, aşırı nesnellik hatasından kaçınarak tüm bilgi formlarının işleyişe katkıda bulunabileceğini belirtmektedir. Bu yaklaşımın psikoterapi hizmetleri ve metodolojik açıdan, örneğin nitel yöntemlerde olduğu gibi, psikolojik araştırmalar için önemli sonuçları bulunmaktadır. Descartes’ın mirası çok önemli olmakla beraber, tek referans noktası olarak alındığında karmaşık ve bağlama uygun biçimde ortaya çıkan insan davranışını kavramsallaştırmada yetersiz kalmaktadır (Bray ve Stanton, 2009; Stanton ve Welsh, 2012). Özellikle birey ve aile sistemlerinin bir makrosistem olan inanç sistemiyle etkileşimi söz konusu olduğunda, pozitif bilim kriterlerine ek olarak olguların öznelliğini öne

çıkaran derinlemesine, anlama dayalı ve bağlamsal etkilere odaklanan araştırmaların gerekli olduğu tahmin edilebilir.

2.1.3. İnsan Davranışı Üzerine Yeni Bir Düşünme Biçimi: Sibernetik

Aile terapilerinin gelişimine olanak tanıyan epistemolojik değişim, sibernetik ve Genel Sistemler Teorisi şeklinde tanımlanan iki önemli yaklaşımdan köken almıştır (Goldenberg ve Goldenberg, 2013). Sibernetik belirli bir amacı olan karmaşık sistemlerin işlevlerini, sistemdeki süreçleri, sistemin elemanları arasındaki geri bildirim ve döngüsel etkileşimi incelemektedir (Nichols, 2013). Tarihsel olarak, sibernetik bilimi, 1940'ların başında, matematikçi Norbert Wiener'in füze ve roket sistemlerinin geliştirilmesine yönelik yaptığı çalışmalarda ortaya çıkan, daha sonra aile dinamiklerinin ilk modeline dönüşecek olan parlak bir buluşudur (Nichols, 2013).

II. Dünya Savaşı'nda Wiener'den top bataryaları tarafından vurulamayacak kadar hızlı giden Alman uçaklarının nasıl vurulabileceği problemi üzerinde çalışması istenmiştir. Wiener her başarısız atıştan sonra, gözlem verilerine dayanarak sorunun ne olduğunu anlamaya çalışmak yerine bir iç geri bildirim sistemi geliştirerek çözüme ulaşmıştır. Çalışmaların merkezinde geri bildirim mekanizmasının işletilmesi yoluyla sistemlerin düzenlenmesi ve kontrolü yer almaktadır. Bu yaklaşım geçmiş deneyimlerin güncel işleyişe yeniden yerleştirilmesinin bir sonucu olarak sistemlerin kendi kendini düzenleme yoluyla istikrarı koruduğu şeklinde tüm sistemlerin kavramsallaştırılmasına yönelik yeni bir paradigma ortaya koymuştur (Bray ve Stanton, 2009; Nichols, 2013). Ayrıca bu yeni paradigma sayesinde geri bildirim bilgilerini değiştirerek sistemin gelecekteki işleyişini değiştirmenin mümkün olduğu da görülmüştür. Buradan hareketle fizik ve sosyal bilim araştırmacıları, sibernetik kavramlarının, sistemdeki hataları ve sapmaları düzeltmek üzere aktif hale getirilmiş geri bildirim döngüleri tarafından yönetilen çeşitli alanlara nasıl uygulanabileceğini araştırmaya başlamıştır. Böylece basit veya birinci dereceden sibernetik olarak tanımlanan olgu, her türlü sistemin kendi kendini nasıl düzenlediğinin genel prensiplerini anlama ve böylece istikrarı koruma aracı olarak ortaya çıkmıştır. Dikkat, yapıya, kalıplara, organizasyona ve geri bildirim döngüleri aracılığıyla kontrol edilen mekanizmalara yönlendirilmiş, tüm sistemleri yöneten dinamikleri açıklamak üzere evrensel kuralların arayışına girilmiştir (Nichols, 2013). Psikolojide bireysellikten karşılıklı etkileşime kayan paradigma değişiminin felsefi temelleri tek bir kaynaktan köken almasa da sibernetik kavramının psikopatoloji ile ilişkili olanlar da dahil olmak üzere insan iletişim süreçlerine nasıl uygulandığını gösteren ve sibernetik kavramları Genel Sistemler Teorisi ile birleştirerek aile içi süreçleri anlamaya çalışan Gregory Bateson'un bu değişimin öncüsü olduğu söylenebilir (Nichols, 2013).

İletişim ve örüntüler üzerindeki çalışmalarıyla aile terapilerinin kuramsal temellerini atan kişi olarak görülen Bateson, çeşitli kültürlerdeki ailelerin istikrarı nasıl sürdürdüğünü anlamaya çalışırken, ailenin

sibernetik bir sisteme benzediği ve dengeyi ve tutarlılığı korumak için kendi kendini düzenleyen geri bildirim mekanizmalarını kullandığını ileri sürmüştür (Nichols, 2013).

Aile terapilerinin dayandığı ikinci temel ise daha biyolojik kökenlidir. 1940’larda Avusturyalı biyolog Ludwig Von Bertalanffy sistemler yaklaşımı ile biyolojinin kavramlarını birleştirerek insan zihninden küresel ekosisteme kadar tüm yaşayan sistemlerde parçaların birlikte çalışmasını ve koordinasyonunu açıklayan bir teori olan “Genel Sistemler Teorisi”ni geliştirmiştir (Nichols, 2013). Genel Sistemler Kuramı kavramlarının aile terapisinde kullanımı özellikle ABD’de aile terapilerinin gelişiminde önemli katkılar sağlamıştır. Mühendislik kavramlarından geliştirildiği için daha mekanik ve durağan olan sibernetik kavramlar devamlı bir evrim ve değişiklik içindeki biyolojik sistemlerin özelliklerini de içine alacak biçimde genişletilmiş, sibernetikten gelen geri bildirim ve denetim mekanizmalarına ilişkin yaklaşımlara gelişimsel süreçlere ilişkin kavramlar da eklenerek zenginleştirilmiştir. Bertalanffy bir sistemi birbiri ile karşılıklı ilişki içindeki bir dizi eleman olarak tanımlamıştır (Bertalanffy, 1968 akt., Nichols, 2013). Genel Sistemler Kuramı dünyayı mikrosistemik düzeyden (birey) makrosistemik (toplum) düzeye kadar farklı şekillerde yapılanan bir organizasyon olarak görmekte, parçaların özünden ziyade sistemdeki ilişki modellerine odaklanmanın önemini vurgulamaktadır (Nichols, 2013). Bertalanffy, bilimin sistemleri parçalama ve parçaları birbirinden izole ederek inceleme eğilimini eleştirmiş, bütün bir sistemin büyük ölçüde ihmal edildiğini belirterek, bilim insanını “etkileşim odaklı düşünmeyi” öğrenmeye davet etmiştir (Nichols ve Schwartz, 1998; Nichols, 2013).

Sistem teorisi tarafından sunulan kavramsal çerçeveye dayanarak, sistemik psikoloji, insanlar arasındaki süregelen etkileşimi, psikolojik analizin ayrıcalıklı bir nesnesi olarak görmekte ve bu nedenle esas olarak kişilerarası sistemlere odaklanmaktadır. Sistemik psikoloji, yirminci yüzyılın sonlarında psikolojinin odaklandığı insan davranışının kişilerarası özellikleri üzerine çalışmanın önemini vurgulayarak, üyeler arasında gerçekleşen etkileşimsel süreçlere verilen stres tepkileri ve sistemin bu stresi yaşama biçimi üzerinde durmaktadır. Ayrıca sistemik psikoloji bu süreçlerin intrapsişik dinamikler ve bireyin kişisel geçmişi ile bütünleşmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, metodolojik olarak, sistemik model büyük ölçüde insan etkileşiminin olduğu tüm sistemlere uygulanabilmektedir (Nichols ve Schwartz, 1998; Nichols, 2013). Bir aile sisteminin sadece bireylerin toplamında ibaret olmadığı, terapistlerin bireysel kişiliklerin dışına çıkarak aile üyeleri arasındaki etkileşime odaklanması gerektiğine dair sistemik bakış açısı aile terapilerinin temel ilkesi haline gelmiştir.

Aile terapisinin doğuşu psikoterapi için yeni ufuklar açmıştır. Terapötik sürecin bireysel yaklaşımlardan sistem yaklaşımlarına geçişi bir süreç değil, bir sıçrama olarak ifade edilmektedir. Psikodinamik, bilişsel, davranışçı, varoluşçu gibi bireysel ekollerin her biri aile terapisinde farklı kuram ve uygulamalara sahip yaklaşımlar olarak temsil edilmektedir. Bireysel terapinin sınırlılıklarına bir yanıt olarak aile terapisi oldukça fazla kuram ve teknik içermektedir. Aile terapisi aynı zamanda ruhsal bozukluklar, bağımlılık, çift ilişkisi gibi çok çeşitli sorun alanlarına da uygulanmaktadır.

Bireylerin, çiftlerin, ailelerin ve daha büyük sosyal grupların etkili bir şekilde anlaşılması ve sorunların bağlamsal olarak sistem genelinde belirli noktalara yapılan müdahalelerle çözülmesine yönelik batı bireyciliğinden sistemik karmaşıklığa doğru temel bir paradigma kayması (Stanton ve Welsh, 2012), din olgusunun da sistemik ve fenomenolojik düzeyde araştırılmasına olanak sağlayan bir zemin hazırlamıştır.

2.1.4. Sistem Yaklaşımı

Organizmaların karmaşık, kendi içinde belli bir düzen ve örüntüye sahip etkileşimsel yapılar olduklarını öne süren Genel Sistemler Kuramı “doğrusal nedensellik” modellerinden, sistem dinamiklerini anlamak üzere daha geniş açılı ve bütüncül yönelimli “döngüsel nedensellik” modellerine geçişi sağlamıştır (Yalın ve ark., 2007). Genel Sistemler Kuramı birleştirici ve bütünleştirici özelliğiyle dünyayı anlamamızı kolaylaştıran bir yaklaşım sunmaktadır. Bu kuram sistemlerin işleyişini, sistemi oluşturan parçaların bir araya gelme ve etkileşme biçimlerinden yola çıkarak incelemektedir. Parçaların tek başlarına ne şekilde işlediklerine odaklanmak yerine, bütün parçaların birbirleriyle olan bağlantıları, karşılıklı etkileşimleri ve bağımlılıklarını göz önüne alarak sistemlerin işleyişini açıklamaya çalışmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Genel Sistemler Kuramı’nda parçalar tek başlarına düşünülmeden, aralarındaki etkileşimin incelenmesi yoluyla sistemin bütününe görülmesi önerilir. Buna göre, sistemi oluşturan bütün bileşenler karşılıklı olarak etkileşmekte, bir bileşende ortaya çıkan değişim diğer bileşenleri etkileyerek yine ilk bileşene dönmektedir (Anderson ve Sabatelli, 2006; Yalın ve ark., 2007). Dolayısıyla sistem yaklaşımı her bir bileşenin sistemin genel işleyişini nasıl etkilediğini görmeye, sistemi tüm bileşenleriyle bir arada değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

2.1.4.1. Önemli Sistemik Kavramlar

Sistemik paradigmayı oluşturan anahtar kavramlar karmaşıklık, karşılıklılık (mütekabiliyet), açık sistem kavramı, öz-örgütlenme, adaptasyon ve sosyal yapılandırıcılık olarak tanımlanmaktadır.

Karmaşıklık, basit veya indirgemeci çözümler aramak yerine, gerçek yaşam koşullarında sıklıkla deneyimlenen belirsizlik haliyle rahat olabilmeyi içermektedir. İnsan davranışının analiz veya müdahale için basit seviyelere indirgenmemesi gerektiğini içeren karmaşıklık, psikolojik kaygıların sosyal ve makrosistemik bağlamdan ayrı olarak anlaşılabilmesi görüşünü reddetmektedir. Karmaşıklık kaos teorisi ile ilgilidir (Stanton, 2009). Kaos teorisi, sistemdeki birçok değişkenin etkileşimini açıklamanın zor olduğunu dolayısıyla karmaşık sistemlerin rastgele noktalarında meydana gelen ani ve sürekli olmayan değişikliklerin öngörülemez olduğunu öne sürmektedir. Kaos teorisi, hayatımızı tahmin etmeyi ve kontrol etmeyi beklemememiz gerektiğini, aksine karmaşık sistemin tam da ortasında başka dinamikler tarafından daimî olarak dönüştürüldüğümüzü ifade etmektedir (McBride, 2005 akt., Stanton, 2009).

Karşılıklık, kişiler veya olaylar arasındaki ardışık olmayan, karşılıklı ve etkileşimsel durumları ifade etmektedir. Capra karşılıklılığı, eşzamanlı ve birbirine bağımlı bir biçimde etkileşim gösteren insan davranışları olarak tanımlamaktadır (akt., Stanton, 2009). Merkezi konsept, doğrusal nedensellikten (örneğin A, B'ye yol açar), sürekli ve eşzamanlı olarak meydana gelen, bileşenleri etkileyen ve bileşenler tarafından etkilenen daha karmaşık bir sürece doğru kaymaktadır. Bu anlamda, aynı bağlamda gerçekleşen bir eylemi kendinden önce gerçekleşen diğer eylemden ayırtırmak imkansızdır. Örneğin bir annenin davranışı sadece çocuğu etkilemekle kalmaz eş zamanlı olarak çocuğun da annesini etkilediği karşılıklı işleyen bir sürece dönüşür. “Anne bunu söylediği için çocuk bu şekilde davrandı” gibi bir doğrusal nedensellik insan etkileşimlerinin niteliğini yansıtmada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, çift terapisi, eşlerin davranışlarını birbirlerine verdikleri tepkilerin toplamı olarak görmek yerine her bir eşin davranış ve karşı davranış döngüsünde hareket ettikleri etkileşimsel işleyişi dikkate almaktadır. Aile terapilerinin de merkezinde yer alan bu yaklaşım karşılıklı suçlama ve savunmaya geçme yerine her iki partnerin de olumsuz etkileşim döngüsünün nasıl sürdürüldüğünü anlamasını ve ilişki dinamiğini değiştirme noktasında sorumluluk almasını sağlamaktadır.

Bertalanffy **açık ve kapalı sistemleri** birbirinden ayırmıştır. Açık sistemler, yaşamı sürdürmek için enerji, madde ve bilgi alışverişi yaparak çevreleriyle sürekli etkileşim halindedir. İnsan sosyal sistemleri, mikro düzeyde ise aileler açık sistemler olarak kabul edilir. Zorlukların üstesinden gelmek ve yaşamı sürdürmek için kaynakları arama ve kullanma becerisine sahip olan aile sistemleri, kendi aralarında ve çevreyle gerçekleşen sürekli etkileşim yoluyla gelişmektedir. Örneğin, evliliklerinde zorluk yaşayan bir çift birlikte daha fazla vakit geçirmek, karşılıklı dinlemeye özen göstermek şeklinde, sorunu sürdüren davranış biçimlerinden farklı şekillerde davranmayı tercih ederek sisteme yeni bir girdi sağlayabilir. Kapalı sistemler ise içinde buldukları ortamla etkileşime girmeyen, tükeninceye kadar sistemin yerleşik niteliklerine göre çalışan, dolayısıyla zamanla sistemin bozulması ve yok olmasını ifade eden entropiye eğilimli olan sistemlerdir (Nichols, 2013). Açık sistemlerde ise entropinin aksine içeriden dışarı, dışarıdan içeri bir akış söz konusudur. Sistemin sınırları ve çevrenin özellikleri aynı kaldığı müddetçe var olan denge durumu korunmaktadır. Ne var ki sistemin yer aldığı ve her yönüyle değişimsel dinamikler gösteren bağlam, sistemin de devamlı değişiklik ve evrimini gerektirmektedir. Dolayısıyla olgunun içinde yer aldığı yapıyı dikkate almak büyük önem taşımaktadır. İçinde bulunduğu bağlam dışında ele alındığında her türlü veri anlamını yitirme riskini de beraberinde getirmektedir.

Canlı sistemlerin anlaşılması için önemli bir diğer nokta, sistemde ağ şeklinde düzenlenmiş **öz örgütlenme** biçiminin tanınmasıdır. Her ağ, onu ayrı bir sistem veya alt sistem haline getiren, ancak çevresi ile etkileşime girmesini sağlayan bir tür kapalı döngüde düzenlenmiştir. Örneğin, beyin, makrosistemik bir ağa yerleştirilen karmaşık bir alt sistemler ağı olarak anlaşılabilir (Capra, 1996 akt., Stanton, 2009). Alt sistemler arasındaki örüntüler sistem yaşamının temelidir ve indirgemeci analiz ile anlaşılması olanaksızdır. Capra'nın (1996) belirttiği gibi, “Canlı bir organizma parçalandığında yok edilen şey onun şeklidir. Bileşenler hala orada durmaktadır, ancak aralarındaki ilişkilerin

konfigürasyonu yani örüntü yok edilmiş, bu nedenle organizmanın sonu gelmiştir.” (akt., Stanton, 2009).

Sistemin kendisini düzenlemesini sağlayan ve bir tür düzeltici iletişim olarak tanımlanan **geri bildirim mekanizmaları** sistem işleyişinin merkezinde yer almaktadır. Buna göre statükoyu korumak yerine bireysel, kişilerarası ve makrosistemik düzeylerdeki değişikliklere uyum sağlayacak şekilde sistemin kendini düzenleme becerisine sahip olması beklenmektedir. Canlı sistemlerinin durumsal taleplere bağlı olarak esneyebilme ve değişebilme yeteneğini gösteren uyum becerisi, sistemdeki bütünlüğü koruma, yeniden yapılandırma ve geliştirme konusunda sistemin içsel yaratıcı yeteneğini kullanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla sistemler, işlevselliği sürdürebilmek için farklı ve yeni etkileşim biçimleri yaratarak daimî olarak yeniden organize olmaktadır (Capra, 1996 akt., Stanton, 2009).

Sağaltımı bir uyum süreci olarak kabul etmek sistemik terapiyi anlamının önemli bir yoludur. Aile terapisti yaratıcı adaptasyonu kolaylaştırmak için sisteme katılır. Tedavi, sistemin bazı kalıplarını değiştirerek (evlilik ilişkisini güçlendirerek, aile içi etkileşimi arttırarak, dini inanç ve uygulamaları devreye sokarak, dini toplulukla bağlantı kurarak) mevcut ikilem karşısında yeniden örgütlenmesine yardımcı olmaktadır.

Sistemik modeller, iletişim ve bilişsel süreçleri de sistem işleyişinin önemli yönleri olarak ele almaktadır. İnsanların kendi gelişimlerinde aktif ajanlar oldukları fikrini ortaya koyan **yapılandırımcılık** bireylerin gerçekliklerini sosyal ve fiziksel çevreleriyle etkileşim halinde sürekli olarak yeniden inşaa ettiklerini ileri sürmektedir (Mahoney, 1991). Zihinsel aktivite ve bilme süreci, canlı sistemlerde öz-örgütlenme sürecinin temel bir unsuru olarak tanımlanmaktadır (Capra, 2002 akt., Stanton, 2009).

2.1.5. Aile Terapilerinin Tarihsel Gelişimi

Bu başlık altında epistemolojik dönüşümün ve sistemik yaklaşımlarının imkan verdiği aile terapisi yaklaşımlarının tarihsel gelişimi aktarılacaktır.

Psikolojide aile çalışmalarının başlangıcı 1960’ların başında ve özel bir literatürün ortaya çıkışıyla olmuştur. (Ackerman, 1961; Satir, 1964, 1967, 1972; Boszormenyi-Nagy ve Framo, 1965/1985; Bowen, 1959, 1988; Whitaker, 1975, 1976 akt., Nichols ve Schwartz, 1998). Eşzamanlı olarak dergilerde yayımlanan makaleleri 1966’da aile çalışmalarını ele alan ayrı bir derginin (*Family Relations*) yayımlanması izlemiştir. Bunları akademik seviyedeki konferanslar ve gelişmekte olan teoriye eşlik eden terapötik tekniklerin kullanıldığı aile enstitülerinin ortaya çıkışı izlemiştir. Alanın öncüleri geliştirdikleri müdahale tekniklerini alanda çalışanlara aktarmaya başlamışlar, takip eden 50 yıl içerisinde bu öncülerin teori ve teknikleri çok sayıda aile enstitülerinde, üniversitelerin psikoloji, sosyal hizmet ve psikiyatri bölümlerinde müfredata eklenerek okutulmaya başlanmıştır. Ruhsal sorunların

ortaya çıkışı ve devamında aile yapılanması ve aile ilişkilerinin etkilerini belirlemek üzere sağaltıma yönelik kuram ve teknikleriyle birçok aile terapisi ekolü ortaya çıkmıştır.

Aile terapisi temelde toplumsal bağlamın şekillendirdiği insan davranışlarını anlamaya yönelik yeni bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, psikopatolojinin bireylerden ziyade aile sisteminde bulunduğu fikrine dayanan bir dizi psikoterapötik uygulama için bir şemsiye terim olarak aile terapisi uygulamalarının da temelini oluşturmaktadır. Aile terapisinde müdahaleler, bireyden ziyade ilişkiler sisteminde bir değişim oluşturacak şekilde tasarlanmıştır (Satir, 1964, Shapiro 1966; Minuchin 1974; Bell 1975; akt., Nichols ve Schwartz, 1998). Aile kuramı, aileyi sibernetik niteliklere sahip olan kişilerarası bir sistem olarak görmektedir. Sistemin bileşenleri arasındaki ilişkiler doğrusal değil dairesel, etkileşimler nedensellikten ziyade döngüselidir. Sistem üyeleri arasında sırayla tekrarlayan birbirine bağlı ve karmaşık geri bildirim mekanizmaları ve etkileşim örüntüleri bulunmaktadır. Semptom, içinde bulunduğu bağlam ve hizmet ettiği işlevler çerçevesinde en basit haliyle aile etkileşimlerini düzenleyen homeostatik bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, aile sistemi değişmediği sürece bireyde bir değişim beklemenin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir (Goldenberg ve Goldenberg, 2013).

Sistemik aile terapisi yaklaşımlarının psikolojik ve sosyal işlev bozukluklarının temelini kişinin kendisinden kaynaklanan biyolojik, psikodinamik veya davranışsal etkenlerden kaynaklandığını ileri süren sınırlı bir bakış açısına sahip yaklaşımlara bir tepki olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Sistemik modelde bireylerin davranışlarının ancak ortaya çıktığı bağlamdaki etkileşimler üzerinden anlaşılacağı düşünülmektedir. Bireyin davranışları sistemdeki diğer üyelerin davranışları tarafından yönlendirilmekte ve sistemin üyeleri arasındaki tekrarlayan iletişim kalıplarının değiştirilmesinin mevcut sorunları ortadan kaldıracığı varsayılmaktadır. Semptomların sistemdeki dengeyi sürdürme amacına hizmet edebileceği ve asıl sorunun, “sorunu başarısız bir şekilde çözme girişimlerinin” olduğu, bu yaklaşımın varsayımları arasında yer almaktadır. Buna göre terapide hedeflenen halihazırdaki sorunlu etkileşim kalıplarını değiştirmektir (Nichols, 2013).

Psikoterapötik bir yöntem olarak aile terapisi şu amaçlara sahiptir;

- Ailenin etkileşim dinamiklerinin ve psikopatolojiyle ilişkisini araştırmak
- Ailenin sahip olduğu kaynakları ve işlevsel yönlerini harekete geçirmek
- Uyumsuz etkileşim örüntülerini yeniden yapılandırmak
- Ailenin problem çözme davranışını güçlendirmek

2.1.6. Aile Sistemleri Kuramı

Sistem yaklaşımı, diğer pek çok farklı alanla birlikte sosyal bilimler alanında da oldukça etkili olmuştur. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru Genel Sistemler Kuramı'ndan yola çıkarak oluşturulan Aile

Sistemleri Kuramı, aile işleyişinin anlaşılmasında temel kuramsal bir çerçeve sağlamış ve ailelere yönelik klinik uygulamaların da temelini oluşturmuştur.

Aileler, ortak bir geçmiş temelinde hem bireysel olarak üyelerin hem de bir bütün olarak ailenin gereksinimlerini karşılamak üzere bir araya gelmiş bireylerden oluşur. Her ailenin gelişimsel gereksinimlerini karşılamak üzere geliştirdiği, kendine özgü yöntemleri bulunmaktadır. Dolayısıyla aile sistemini oluşturan parçaların her birinin ayrı ayrı ve sistem içerisindeki yerine göre, sistemle bir bütün olarak ele alınabilmesi için sistem yaklaşımı teorik ve pratik alanlarda önemli bir çerçeve sunar. Aile Sistemleri Kuramı hem ailelerin yapısal karmaşıklığını hem de aile içi etkileşimleri yönlendiren etkileşimsel örüntüleri anlamaya yardımcı olmaktadır (Anderson ve Sabatelli, 2006).

2.1.6.1. Bir Sistem Olarak Aile: Temel Kavram ve Önermeler

Burada, Aile Sistemleri Kuramı'nın temel kavram ve önermeleri (Nichols, 2013; Yalın ve ark., 2007) doğrultusunda, "bir sistem olarak aile" ele alınacaktır.

Bir sistem olarak düşünüldüğünde aile, üyeler ve üyeler arasındaki ilişki ve etkileşimlerden oluşur. Aileyi oluşturan bireyler ve etkileşim biçimleri her aileyi diğerlerinden ayıran karakteristik özellikler gösterir. Bu özellikler ailenin değer yargıları, aile içi kurallar, kuralların uygulanış biçimi, ailenin daha büyük sosyal sistemle olan etkileşimleri ve bu etkileşimler sonucu ortaya çıkan bilgiyi yeniden yorumlama ve sisteme dahil etme süreçleriyle belirlenir (Yalın ve ark., 2007).

Aile sistemleri tekrarlanan davranış örüntüleri, süreçte yerleşen açık veya örtük kurallar temelinde düzenli ve durağan bir yapı sergiler. Ancak, bu durağanlık ve düzen, zaman içinde değişim gösterebilir (Yalın ve ark., 2007). Bununla birlikte aile sistemi dengesini koruma yönünde hareket eder ve aile bireyleri davranışlarını ve sosyal rollerini sistemin dengesini yeniden kurmak amacıyla değiştirip düzenleyebilir.

Aile Sistemleri Kuramı'nın merkezi önermelerinden biri, aile sisteminin gereksinimlerini karşılayabilmek üzere bir araya geldiği görüşüne dayanır. Bu görüşle bağlantılı önemli kavramlardan biri "**bütünlük**" (**holism**) kavramıdır. Aile Sistemleri Kuramı'na göre, aile sistemini anlamak için aileye "bir bütün olarak" bakmak gerekmektedir. Aile, kendini oluşturan bireylerin tek tek katılımıyla değil, bu bireylerin aralarındaki etkileşimler ve davranış örüntüleri yoluyla tanımlanır (Yalın ve ark., 2007).

"**Hiyerarşi**" kavramı, aile içerisindeki çeşitli küçük alt sistemler arasındaki etkileşimleri tanımlamaktadır. Genellikle cinsiyet ya da kuşak temelinde oluşan bu alt sistemler çift, anne-baba, kardeşler alt sistemleridir. Alt sistemi oluşturan bireylerin özellikleri ve görevleri o alt sistemi diğer alt sistemlerden ayırtmaktadır (Gladding, 1998).

Bütünlük ve hiyerarşi kavramlarıyla ilişkili diğer kavram "**sınırlar**"dır. Aileler, aile sistemi içinde yer alanlarla sistem dışında kalanlar arasında bir sınır çizer ve bu yolla 'biz' ve 'diğerleri'ni tanımlamış olur. Sınırlar sistemin her düzeyinde ve alt sistemler arasında yer alır ve kişilerin sistemin içine ya da

dışına doğru hareketini belirler. Bu sınırların geçirgenlik düzeyi, aileler arasında bir ayrıştırma yapmayı sağlar. Bazı aileler, üyelerinin ve başkalarının herhangi bir sınırlama olmaksızın rahatça geçiş yapabildikleri çok geçirgen sınırlara sahipken; bazı aileler ise hem üyelerinin sistemin dışına çıkışını ve hem de başkalarının sisteme girişini kısıtlayan katı sınırlara sahiptir. Sınırlar, aynı zamanda, aile sistemi içine giren ve sistemden dışarı çıkan bilgi akışını da düzenlemektedir. Sistemin sınırlarının gevşekliği ya da katılığı ve bu sınırlar ile sisteme girmesine izin verilen bilginin miktarı, bir sistemin açıklık ya da kapalılığının göstergesidir. Bir sistemin sağlıklı işleyebilmesi için, gelen bilgiye tamamen kapalı ya da tamamen açık olmaması; dolayısıyla esnek olması gerekmektedir. Sistem neredeyse hiç sınır koymaksızın çok fazla bilgiyi kabul ettiğinde diğer sistemlerden ayrışamaz. Öte yandan sınırlar çok katı olduğunda sistem, çevresinden gelen bilgiyi etkili biçimde işleyebilecek esnekliğe sahip olmayacaktır. Sistem içinde bulunduğu çevreyle sürekli olarak etkileşimde bulunmalıdır. Sınırlar, hem yararlı bilginin sisteme kabul edilmesini, hem de kabul edilemez olan bilginin dışarıda bırakılmasını sağlar. Sınırlar, aile kimliğinin sürmesi adına, sistemin dışından gelen bilgiler için tampon görevi görür ve bilginin ailenin değer sistemine uygunluğunu belirler. Bütün bunlara ek olarak, sınırların, aile üyelerinin gelişimsel gereksinimlerine göre değişiklik gösterebilmesi de önemlidir.

“Karşılıklı bağımlılık” kavramı, aile sistemini tartışırken çok önemli başka bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Aile sistemini oluşturan tek tek bireyler ve alt-sistemler karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdır ve birbirlerinden etkilenmektedir. Aile bireylerinden birinin başına gelen bir şey ya da yaptığı bir davranış diğer aile bireylerini de etkilemektedir (Gladding, 1998).

Aile Sistemleri Kuramı'nın diğer bir merkezi önermesi, ailelerin doğaları gereği **“dinamik sistemler”** oldukları ve etkileşim biçimlerini belirleyen kurallar ve yöntemler örüntüsüne sahip olduklarıdır. Bu dinamik doğaları sayesinde aileler, gündelik yaşamın ve gelişimsel olgunlaşmanın gerekliliklerini yerine getirebilmektedirler (Yalın ve ark., 2007). Aile sisteminin denge arayışını ifade eden **“homeostasis”** (denge) kavramı, sistemlerin çevrede meydana gelen değişikliklere cevap olarak uyumu sürdürmek için kendilerini düzenleme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Aileler sürekli olarak, uzun dönemli gelişimsel değişimlerin yanısıra, günlük yaşantının getirdiği değişimlere yanıt vermekte, uyum sağlamakta ve bu değişimlerle birlikte değişmektedir. Aile Sistemleri Kuramı'na göre, aileler her zaman için denge durumunu korumak isterler. Bu tür bir denge durumu sağlanamadığında, ailenin yeni bir denge bulabilmek için kurallarını ya da dinamiklerini var olan yeni duruma ve koşullara uyarlaması gerekmektedir (Yalın ve ark., 2007).

“Morfogenesis” (değişim), değişen gereksinimler karşısında, aile sisteminin kendini uyarlama, yenileme ve geliştirme becerisini tanımlanmaktadır. Tüm ailelerde değişmezliği, statükoyu korumak ile sisteme değişimi sokmak arasında süregiden bir dinamik söz konusudur. Sağlıklı bir aile sisteminde hem homeostasis ve morfogenesis arasında bir denge olması beklenmektedir (Gladding, 1998).

“Geribildirim döngüleri” aile sisteminde hareketin değişmezlik yönünde mi yoksa değişim yönünde mi olacağını belirleyen etkileşim örüntülerini tanımlamaktadır (Nichols, 2013). Sistemde ortaya çıkan bir değişiklik sistemin öz denge durumuna geri dönmesi için geri bildirim mekanizmalarını tetiklemektedir. “Negatif geribildirim döngüsü” değişimi en aza indirgeyerek değişmezlik ve tutarlılığı sağlayan ve denge durumunu sürdüren örüntüleri temsil ederken; “pozitif geribildirim döngüsü” büyüme, gelişme ya da çözülmeye doğru hareketi ve değişimi tetikleyen örüntüleri temsil etmektedir (Yalın ve ark., 2007). Negatif geri bildirim sistemdeki sapmanın oranını ve sistemin yeniden rayına girmesi için gereken düzeltmeleri ifade eder, sistemi statükoya dönmesi konusunda uyarır. Dolayısıyla negatif geribildirim olumsuz bir durum değildir, hataları düzeltme yönünde sunduğu bilgiler sistem içerisindeki düzen ve özdenetimin yeniden sağlanmasına yardımcı olur. Pozitif geri bildirim ise bir sistemin gittiği yönü onaylar ve pekiştirir. Geri bildirim döngüsündeki döngüsel nedensellik her bir ögenin bir sonraki ögeyi etkilediği ve bu etkinin son öge toplam etkiyi döngünün ilk ögesine geri döndüren dek sürmesini ifade etmektedir. Bateson (1972), sibernetiklerin kendi kendini düzelteren geribildirim mekanizmalarına, istikrar ve değişim arasındaki ayrılmaz ilişkiye işaret etmektedir; “tüm değişiklikler, bir miktar dengeyi sağlama çabası olarak anlaşılabilir ve tüm denge değişimle sağlanır.” (akt., Nichols, 2013). Negatif ya da pozitif geribildirim döngüleri özünde yararlı olup olmamalarına göre değil sistemi öz denge durumundan ne ölçüde uzaklaştırdıklarına göre değerlendirilmektedir.

Aile gibi karmaşık sistemler, “**hedef yönelimli**” dir ve belli amaçları gerçekleştirmek üzere hareket ederler. Sistem içindeki yapı, ilişkiler ağı ve ilişkilerin doğası sistemin amacına göre değişiklik gösterir (Yalın ve ark., 2007).

Aile Sistemleri Kuramı, ailelerle çalışırken kullanılan yaklaşımlar için oldukça etkili bir çerçeve sunmaktadır. Özellikle bireylerin, ancak etkileşim içinde oldukları diğer insanlar ve çevre ile ilişkileri incelenerek anlaşılabilirliği yaklaşımı, aile işleyişini anlamak ve bu süreçte ortaya çıkan ruhsal sorunların bireyler ve aileler üzerindeki etkisini araştırma noktasında yol gösterici olmuştur.

Ruhsal sorunları sistemik bir bakış açısıyla ve bağlamsal düzlemde anlama çalışmaları aile dinamiklerini belirlemeye yönelik çeşitli kuramların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece semptomların nasıl ortaya çıktığı ve sürdürüldüğü aile bütünlüğü içerisinde, ilişkiler ve etkileşimleri anlamaya yönelik sistemik kavramlar üzerinden analiz edilmiş ve çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Dindarlığın bireysel anlamda etkileri hatırı sayılır bir çalışma ve uygulama alanı olarak psikolojide yer edinmiş olsa da ailesel bağlamda etkileri ve bu etkilerin hangi mekanizmalar ve anlamlandırma süreçleri üzerinden işlediği daha detaylı ve fenomenolojik açıdan incelenmesi gereken bir konudur. Özellikle inanç ve din olgusunun terapi ortamlarında açıkça konuşulur hale geldiği de göz önünde bulundurulduğunda (Ağılkaya Şahin, 2020) sözü edilen ailesel süreçlerde dindarlığın hangi etki mekanizmalarına sahip olduğu incelenmeyi hak eden önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. DİN PSİKOLOJİSİNDE AİLE ÇALIŞMALARI

Bireysel ve sosyal hayatın diğer alanlarına kıyasla din ve aile ilişkisi sosyal bilimcilerin görece daha az ilgi gösterdikleri bir alan olmuştur (Holden, 2001; Nelson ve ark., 2011). Bununla birlikte son yıllarda, psikoloji, psikiyatri, tıp, gerontoloji ve epidemiyoloji gibi bilimsel disiplinlerde dindarlığın farklı yönlerinin araştırılmasına yönelik ilginin arttığı görülmektedir. Din psikolojisi bağlamında kutsalın anlaşılması özellikle son yirmi yıldır hızlı bir şekilde artmakta olan bilimsel araştırmaların konusu olmuştur. (Pargament, 1997; Emmons ve Paloutzian, 2003; Post ve Wade, 2009). Birçok araştırmacı dine psikolojik bir bakış açısıyla yapılan araştırmaların büyümeye devam edeceği yönünde bir kanaat taşımaktadır (Jankowski ve Sandage, 2011; Dollahite ve ark., 2012). Din ve sağlık arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteren araştırma bulguları, dünya genelinde dini ve manevi alana yönelimin artması ve kültürel alanda din ve maneviyatın çeşitliliğine duyarlı danışmanlık ihtiyacı bu eğilime katkıda bulunan önemli faktörlerdendir. Özellikle psikoloji, sosyoloji, aile çalışmaları, halk sağlığı ve tıp alanında geniş bir literatür, dini inanç ve uygulamalarla, bir inanç topluluğuna aidiyetin bireyler üzerinde bir dizi olumlu etkisi olduğunu göstermekte, dindarlık ve bireysel sağlık arasındaki bağlantıya dikkat çekmektedir (Koenig ve ark., 2012; Dollahite ve Marks, 2018).

Bireysel hayata dinin etkileri yoğun olarak çalışılan bir konu olmasına karşın dinin aile işlevleri üzerindeki yansımaları, dindar çiftlerin dini değerlerinin evlilik ve aile yaşamını ne şekilde etkilediği hakkında yeterince çalışma bulunmamaktadır (Nelson ve ark., 2011). Bununla birlikte son beş yıl içinde nitel ve nicel açıdan din ve aile ilişkisini araştıran çalışmalar din-aile bağına ilişkin korelasyonların ampirik düzeyde elde edilebildiği bir noktaya ulaşmış, din ve aile işleyişi arasındaki bağlantı, dinin olumlu ve olumsuz etki mekanizmalarına odaklanılarak her zamankinden daha titiz, dengeli ve kapsamlı bir biçimde araştırılır hale gelmiştir (Koenig ve ark., 2001; Mahoney ve ark., 2001; Dollahite ve ark., 2004; Marks, 2004).

Din ve aile birbiri içine gömülü ve karşılıklı olarak daimî etkileşim halinde olan iki büyük sosyal kurumdur. Aile psikolojisi ve aileyi araştıran diğer disiplinlerde tekil, normatif bir varlık olarak kavramsallaştırılan aile artık değişebilir, heterojen ve sosyal olarak inşa edilen bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Connidis ve Walker, 2009). Benzer şekilde dini tanımlarken, dini inanç ve uygulamaların birey üzerindeki etkilerinin, toplum, gelenek, kültür ve tarih dahil sayısız düzlemde sürekli olarak yeniden yorumlanarak inşa edildiğini kabul etmek gerekmektedir.

Dinin aile hayatında önemli rol oynadığı öteden beri genel kabul gören bir söylem olmasına karşın din ve aile ilişkileri üzerine ampirik literatürde, “din” ve “dindarlık” hakkındaki bilginin genişliği ve derinliği bilimsel çalışma açısından sınırlıdır. Özellikle, 1980 ve 1990’larda dini evlilik ve aile işleyişiyle ilişkilendiren çalışmaların %83’ü bu ilişkiyi sınırlı sayıda maddeyi içeren envanterler aracılığıyla değerlendirmiştir (Mahoney ve ark., 2001). Ayrıca bu kavramların ölçülebilir bir biçimde tanımına olanak sağlayan kavramsal bir temel eksikliği de bulunmaktadır. Kavramsallaştırma ve

ölçümdeki bu sınırlamalar, dini inancın birçok mevcut çalışmada yeterli biçimde işlenip işlenmediğine ilişkin soruları gündeme getirmektedir.

Dini yapıların ölçülmesi genellikle sınırlı olsa da (Miller ve Thoresen, 2003), bir yapı olarak din kavramı sayısız çalışmada istatistiksel açıdan önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır (Dollahite ve ark., 2004). Bu nokta, araştırmalar henüz dinin etki mekanizmasını ve işleyişindeki süreçleri açıklamasa bile din ve aile bağlantısının incelenmeye değer ölçüde önemli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte aile araştırmacılarının dini geleneklerin aile hayatını nasıl etkileyebileceğine yönelik aşırılığa ya da indirgemeciliğe kaçan bir tutum sergilediği belirtilmektedir (Chatters ve Taylor, 2005).

Dindarlığın aileler için olumlu veya olumsuz olduğu net bir şekilde söylenemese de çalışmaların yaygınlığı, dindarlık ile evlilik ve aile ilişkileri arasında pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir. Bununla birlikte dindarlık, inanç ve uygulama dahil tüm boyutlarıyla birlikte ampirik, kavramsal ve bağlamsal bir duyarlılık içerisinde değerlendirilmelidir (Dollahite ve ark., 2004). Dinin evlilik ve aile ilişkilerinde oynadığı rolü inceleyen araştırma bulguları dinin, çiftler ve aileler için evlilik memnuniyeti ve istikrarında artış, daha olumlu ebeveyn çocuk etkileşimleri, baş etme ve sorun çözme dahil birçok farklı alanda katkı sağladığını göstermektedir (Spilman ve ark., 2013).

Din ve aile işleyişi arasındaki olumlu ilişkilere vurgu yapılmasıyla birlikte araştırmacılar bu alanda daha fazla ölçüm ve kavramsal ilerleme çağrısında bulunmaya devam etmektedir. Mahoney'e göre bireylerin evlilik ve ebeveynlik hakkındaki dini mesajları nasıl içselleştirdiğini ve din temelli inançların ve davranışların aile hayatı üzerindeki etkilerini doğrudan ele alan az sayıda araştırma bulunmaktadır (Mahoney ve ark., 2001). Çalışmanın başında da belirtildiği gibi çoğu araştırmacı dini gözlemlenebilir davranışlara ve bu davranışların nicel ölçümüne dayanan uzak bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Literatürde, dindarlığın nicel ölçümlere dayanan nitelikleri "uzak" (distal) dini değişkenler olarak tanımlanmaktadır (Mahoney ve ark., 1999). Çoğunlukla dini katılım, bir inanç topluluğuna bağlılık gibi maddeler üzerinden dindarlığın ölçümü, özellikle bir sistem olarak aile işleyişinde bu etkinin bağlamsal boyutlarını gözden kaçırmaya yol açarak sistemik bir hassasiyet içerisinde aileyi değerlendirmeyi güçleştirmektedir (Fiese ve Tomcho, 2001). Dini fenomenlerin uzak niteliklerine odaklanmak, bireylerin dini inancı aile etkileşimlerine ne şekilde entegre ettiklerini gözden kaçırmaya neden olabilir.

"Yakın" (proksimal) olarak tanımlanan dini faaliyetler ise bireysel ve ailesel deneyimlerle, bireylerin dindarlığa ilişkin yaşam olayları karşısında sürekli olarak değişen ve dönüşen kendi içsel algılarıyla yakından bağlantılı, birey ve aile yaşamının özel alanıyla ilgili faaliyetlerdir. Dindarlığın proksimal ölçümlerine odaklanmanın daha derinlikli veriler sağlayacağı bilinmesine karşın bu yaklaşım aile çalışmalarında yeterince kullanılmamıştır. Dinin günlük aile yaşamında oynadığı rol hakkında daha ayrıntılı verilere ulaşabilmek için proksimal değişkenleri dikkate almak büyük önem taşımaktadır (Mahoney ve ark., 1999). Dindarlığın yakın değişkenlerine odaklanmak daha zorlayıcı bir metodolojiyi gerektirse de din ve aile etkileşimine dair açıklayıcı ve bütüncül bir çerçeve sunabilir. Bir çalışmada,

çift olarak yapılan dini ritüeller gibi yakın dini değişkenlerin, uzak dini değişkenlere kıyasla evlilikte işlevsellik ile daha yakından ilişkili olduğunu bulgulanmıştır (Mahoney ve ark., 1999).

Din ve aile alanında yapılan pek çok araştırma dinin çiftler ve aileler için hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Mahoney ve ark., 2001; Stark, 2012; Burr ve ark., 2012; Marks ve Dollahite, 2017). Bir kısım araştırmacı dinin görece faydalı ve işlevselliği arttıran yönlerini araştırmaya eğilimliken, diğer bir kısım araştırmacı ise dinin bireyler ve aileler için işlevselliği bozan yönlerine odaklanmaktadır. Bu sebeple din ve aile hayatı arasındaki bağlantıyı araştıran literatürün çoğu kısmen çelişkili sonuçlar doğurmaktadır (Marks ve Dollahite, 2017). Dolayısıyla dinin fayda sağlayabileceği etki alanlarıyla birlikte, ilişkilerde çatışmaya da yol açabilecek bir dizi temel fikir ve uygulamayı içeren yönlerini de aynı anda değerlendirmek daha dengeli bir bakış açısı sağlayabilir (Mahoney, 2010). Dini değişkenler hakkındaki çelişkili bulguları açıklamak için din ve aile ilişkilerinin olumlu ve olumsuz şekilde değerlendirildiği sınırlı yaklaşımlardan öte, dinin ailelerde nasıl ve neden farklı sonuçlar ürettiğine ilişkin daha fazla açıklamaya, bu bağlantının çift kutuplu doğasını keşfetmeye yönelik daha kapsamlı değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır (Burr ve ark. 2012).

Çoğu aile, yakınlık ve mesafe, sevinç ve üzüntü, uyum ve çatışma, birliktelik ve ayrışma, yüzeysellik ve derinlik, rutin ve aşkınlık, can sıkıntısı ve heyecan, durağanlık ve değişim, mahremiyet ve sınır ihlali gibi çift değerli etkileşim biçimlerinden oluşan bir spektrumda hareket etmektedir. Bu bağlamda dindarlık ve aile işleyişi arasındaki bağlantıya yönelik birçok paradoksal durumun varlığından söz edilebilir. Örneğin din, duygusal bağları ve aidiyeti destekleyen birleştirici bir güç olurken, inanç farklılıklarından ötürü duygusal uzaklığa ve bölünmeye de yol açabilir. Muhafazakâr din anlayışı ilişkilerde esnekliği engellerken aynı zamanda dönüştürücü bir güç de olabilir (Dollahite ve ark., 2004). Dini hayatın hem dünyevi hem de aşkın yönleri vardır ve her ikisi de aileleri anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Güçlü bir dini kimlik bir aileyi tek merkezde birleştirirerek farklı inanç düzeylerine sahip sosyal gruplardan ayıran sağlıklı sınırların gelişmesine yardımcı olabilir. Güçlü dini taahhütler, ilişkiler için bağlayıcı ve özgürleştirici özelliklere sahiptir. Ailelerdeki bu varyanslar göz önüne alındığında, aynı aile veya inanç topluluğundaki deneyimlerin çeşitliliğini açıklayabilecek büyük farklılıkların ortaya çıkması olağan görünmektedir. Dolayısıyla bu çelişkili durumları göz önünde bulundurarak yapılan çalışmalar, dinin işlevsel ve işlevsel olmayan etkilerini (ödülleri ve bedelleri) bir arada değerlendirmeye ilişkin düalist bir bakış açısı, din ve aile ilişkisine dair daha derinlikli içgörüler sağlayabilir (Dollahite ve ark., 2004).

Araştırmalar dinin yaşam için anlam sağlayabileceğini göstermektedir (Park, 2005; Hood ve ark., 2009); sevilen birinin kaybı veya zorlayıcı deneyimler karşısında rahatlık sağlamak (Ayten, 2015); bireyleri psikolojik ve sosyal açıdan yardım sağlayan topluluklar halinde organize etmek (Stark, 2012); nesiller arası aktarımı ve etkileşimi sürdürmek için bağlam sunmak (Putnam ve Campbell, 2010); ölüm kaygısıyla başetmeye yardımcı olmak (Dezutter ve ark., 2009); stresle pozitif başa çıkmayı teşvik etmek (Pargament, 1997; Goeke-Morey ve ark., 2014); evlilik ve aile ilişkilerini, aile bağlarını geliştirmeye

yardımcı olacak şekilde kutsallaştırmak (Hernandez ve ark., 2011; Fincham ve Beach, 2014) gibi dinin yararlı etkilerini gösteren araştırmalar bulunmaktadır. Yaratıcı ve din hakkındaki düşünceler ve algılar, eylemler üzerinde büyük etkiye sahiptir. Buna göre dini inançların insanları suçluluk, baskı ve hipokraziye yönelttiği (Inozu ve ark., 2012); evlilik, aile ve toplumda cinsiyet eşitsizliklerine neden olabildiği (Schnabel, 2016), rasyonel düşünme becerisini kesintiye uğrattığı (Routledge ve ark., 2016); özellikle çocukların fiziksel istismarını mümkün kıldığı (Simonis ve ark., 2013) yönünde olumsuz etkileri de belirtilmiştir.

Aile sistemi ile bağlantılı olarak dinin çift yönlü doğasını araştıran aile teorisyeni Burr, öznel algıların bir sonucu olarak kutsalın ailelerde yapıcı ve yıkıcı etkilerde bulunabileceğini belirtmiştir (Burr, 2012). Araştırmalar dindarlığın otoriter eğilimler ve cinsiyetçi yaklaşımlar üzerinden işleyen istenmeyen sonuçları olabileceğini göstermektedir (Dollahite ve ark., 2004).

Dini inancın etki mekanizmalarına bütüncül bakabilmek yerine tümüyle olumlu veya tümüyle olumsuz şekilde uç noktalarda değerlendirme hatasına ek olarak bir diğer önemli nokta bu alanda yapılan araştırmaların büyük çoğunluğunun belirli bir kesimle yürütülmüş olmasıdır (Mahoney ve ark., 2001). Din ve aile etkileşimi üzerine yapılan mevcut araştırmaların çoğu genellikle Anglo-Sakson ve Yahudi-Hıristiyan örnekleriyle yürütülmüş ve özellikle Müslüman nüfusu ile ilgili az sayıda araştırma yapılmıştır (Mahoney ve ark., 2001; Hatch ve ark., 2017). İslamın dünyadaki en büyük ikinci inanç olması ve Müslümanların dünyada hızla büyüyen bir dini topluluk olmasına karşın Müslümanlar görece az çalışılmış bir gruptur (Alghafli ve ark., 2014). Bununla birlikte Abdel-Khalek'in Orta Doğu'daki çalışmaları başta olmak üzere son zamanlarda İslam ve diğer batılı olmayan dinlerin de bu bağlamda ele alındığı görülmektedir (Alghafli ve ark., 2014). Müslümanlar üzerinde araştırmalarda son zamanlarda ılımlı bir artış olmakla beraber (Hatch ve ark., 2017) bu çalışmaların birçoğu İslam'ı bir etnik köken ya da kültür olarak ele alma eğilimindedir (Essig ve ark., 2018). Bu noktada Müslüman kültürünün İslam'ın kendisine eşdeğer olmadığını belirtmek önemlidir, bu nedenle dinin spesifik etkisini araştıran çalışmalara ivedi bir şekilde ihtiyaç duyulmaktadır.

Az sayıda olmasına rağmen, dindar Müslümanları inceleyen çalışmalar, daha yüksek dindarlık düzeyi ile zihinsel ve fiziksel sağlık, mutluluk ve iyi oluş arasında ilişki ortaya koymuştur (Abdel-Khalek, 2008; 2013; 2014). Dindar Müslümanlar hakkındaki literatüre önemli katkılar sağlayan bu çalışmaların çoğu ailevi veya ilişkisel sonuçlara değil bireysel sonuçlara odaklanmaktadır. Ayrıca, birçoğu Müslüman kadınlar arasındaki cinsiyet rollerini veya kadınların toplumdaki rolünü incelemiştir (Alghafli ve ark., 2014). Çok az sayıda araştırma Müslüman ailelerin ilişkisel yönlerini ve İslam'ın evlilikler için algılanan faydalarını ve olumsuz etkilerini incelemiştir.

Son zamanlarda, literatürdeki bu boşluğu gidermek için bazı akademisyenler odaklarını Müslüman bireylerden Müslüman ailelere genişletmiştir. Alghafli ve arkadaşlarının (Alghafli ve ark., 2014) dindar Müslüman ailelerle görüşerek yürüttüğü çalışmada katılımcılar dini inancın evlilik istikrarına ve

mutluluğa katkı sağladığını, rol ve sorumlulukların ana hatlarıyla belirlenmesinde yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Ek takip araştırmaları, Ramazan ritüelleri, dua ve namaz dahil dini uygulamaların birleştirici olduğunu ve aile hayatındaki çatışmanın azaltılmasına yardımcı olduğunu göstermiştir (Alghafli ve ark., 2014; Hatch ve ark., 2017). Müslümanlar ayrıca namazın ve toplu ibadetlerin birlikte vakit geçirme fırsatı oluşturduğunu belirtmişlerdir. Birçok ebeveyn ayrıca çocuklarına dua etmeyi, Yaratıcı'yla bağ kurmayı öğretme ve çocuklarda dini bağlılığın temellerini oluşturma sorumluluklarının olduğunu ifade etmiştir (Hatch ve ark., 2017). Bu sonuçlar, Müslüman aileler için dini inanç ve uygulamaların aile hayatında önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

2.2.1. Dindarlık ve Aile İşleyişine Yönelik Ampirik Araştırmalar

Din ve maneviyat, yaşam seyri ve nesiller boyunca ortaya çıkan, sürekli olarak bireysel zihinde değişip dönüşen dinamik süreçleri içermektedir. Tüm dinlerde, doğum, yeni bir aile kurmak, evlilik, ölüm gibi yaşam döngüsü içerisinde yer alan olayların dini inanç ve uygulamalara bakan bir yönü bulunmakta (Ağılkaya şahin, 2017), doğumdan ölüme kadar hemen tüm yaşam olayları, aile işleyişinin merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle dindar ailelerle çalışırken inanç perspektiflerinin ailenin yaşam akışını nasıl etkilediğini anlamak büyük önem taşımaktadır. Birçok dindar birey için inanç hayatlarının her yönünü etkileyen, eylem ve kararları üzerinde belirleyici role sahip önemli bir kavramdır. Dini inanç aile içerisinde çift alt sisteminin nasıl oluştuğu ve işlediği, çiftlerin ebeveynliği anlamlandırma biçimi ve inanç üzerinden nasıl bir ebeveyn tutumu benimsediği, cinsiyet rolleri ve aile içinde ortak görev ve sorumlulukların sınırlarını düzenleme üzerinde etkili olabilir (Mahoney ve ark., 2008; Ellison ve ark., 2010). Benzer şekilde dini inançlar ailenin yapısı, ailede güç dağılımı ve hiyerarşi, zorluklarla baş etme, çatışma çözme ve ailenin ruhsal esnekliği gibi birçok konuda eylemin ve karar vermenin arkasındaki itici güç olabilir (Duba ve Watts, 2010).

Aile psikolojisi, aile yaşam döngüsünün normatif aşamalarını ve ailesel krizler sırasında gözlemlenen ilişki ve etkileşim süreçlerini kapsamaktadır. Din ve aile hayatı üzerine kapsamlı değerlendirmeler sunan araştırmalar 2000'li yıllarda yayınlanmaya başlamıştır (Mahoney ve ark., 2001; Dollahite ve ark., 2004). Araştırma bulguları dini inançlar ve evlilik ilişkileri arasında güçlü korelasyonlar ortaya koymuştur. Aile hayatı içerisinde özellikle evlilik ilişkisinin farklı alanlarına odaklanan araştırmalar, dindarlık ve evlilik kalitesi arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir (Fiese ve Tomcho, 2001). Yapılan alışmalar evlilik alanında çift ilişkisi, evlilik doyumu, evliliğe adanmışlık, boşanma, aile içi şiddet ve din arasındaki bağlantıya odaklanmıştır. Ebeveynlik alanında ise ocuk yetiştirmeye dair tutum ve inançlar, ebeveynin bakım ve disiplin stratejileri, ocuk ve aile uyumu araştırmalara konu olan diğer başlıklardandır (Mahoney ve ark., 2001). Ek olarak Din ve maneviyatın, ilişkileri, iyileşmeyi ve esnekliği güçlendirmek için önemli bir kaynak olabileceğini gösteren, dindarlığın travma ve iyileşme üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar da yapılmıştır (Bryant-Davis ve Wong, 2013; Brewer-Smyth ve Koenig, 2014).

Bu başlık altında amaçlanan, din ve aile hayatı arasındaki etkileşimlere yönelik yapılacak araştırmaların bulgularının aile işleyişine ilişkin kuramsal kavramlar etrafında organize edilebileceği düşüncesinden hareketle, dindarlık ve aile işleyişine yönelik derinlemesine bir bağlam sunmak üzere mevcut literatürü incelemektir. Bu amaçla din ve aile hayatı üzerine yapılan çalışmalarda öne çıkan bulgular çift ilişkisi, ebeveyn çocuk ilişkisi, ruhsal esneklik ve baş etme başlıkları altında detaylı olarak gözden geçirilecektir.

2.2.2. Dindarlık ve Çift İlişkisi

Dini inanç ve uygulamaların fiziksel ve psikolojik sağlık üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra (Koenig ve ark., 2012; Dollahite ve Marks, 2018) dindarlık sosyal bağlam ve kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkileri açısından da ele alınmıştır (Exline, 2013; Dollahite ve ark., 2018; Dollahite ve ark., 2019). Son on yıldır dindarlık ve evlilik memnuniyeti ilişkisi araştırmacıların giderek daha fazla ilgi gösterdikleri bir alan haline gelmiştir (Ellison ve ark., 2011).

Literatür, dindarlıkla evlilik ilişkisi arasında büyük ölçüde olumlu sonuçlar ortaya koymaktadır. Geçmişte yapılan araştırma bulguları, dindarlığın evlilik istikrarını desteklediğini ve olumlu etkileşimleri, duygusal yakınlığı, eşe ve evliliğe bağlılığı teşvik ettiğini göstermektedir (Call ve Heaton, 1997). Araştırmalar, dini inancın bir ilişkiye entegre edilmesinin evlilik kalitesini arttırmak, eşler arası sorun çözme becerilerini desteklemek ve ailesel krizlerle baş etmek gibi faydalar sağlayabileceğini göstermektedir (Mahoney ve ark. 1999). Evlilik kalitesini neyin öngördüğünü anlamaya yönelik yaklaşımların evli çiftlerle yapılan çalışmaların merkezi haline gelmesiyle birlikte, dinin evlilik doyumu için oynayabileceği rol dikkat çekmeye başlamıştır. Evliliği din bağlamında ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ele alınan başlıca konular evlilik istikrarı (Call ve Heaton, 1997; Mahoney ve ark., 2008; Vaaler ve ark., 2009); evlilikte çatışma çözme (Hünler ve Gençöz, 2005); bağlılık ve sadakat (Dollahite ve Lambert, 2007) şeklinde sıralanabilir. Bu çalışmalar dindarlığın söz konusu değişkenlerle pozitif yönde ilişkisine vurgu yapmakla birlikte dindarlığın evlilik doyumunu nasıl etkilediğine dair çok az çalışma bulunmakta ve bu çalışmalar çelişkili sonuçlar ortaya koymaktadır. Bazı araştırmalar, dindar çiftlerin evliliklerinde dindar olmayan çiftlere göre daha mutlu olduğunu ileri sürmüş (Brandt, 2004; Mahoney ve ark., 2008; Schramm ve ark., 2012), bazı çalışmalar evlilik tatmini ve din arasında zayıf bir ilişki olduğunu göstermiştir (Sullivan, 2001; Al- Othman, 2012; Fard ve ark., 2013). Diğer bazı araştırmalar ise sözü edilen değişkenlerle dindarlık arasında herhangi bir ilişki olmadığını göstermiştir (Luo ve Klohnen, 2005).

Dindarlık ve evlilik doyumu arasındaki pozitif bir ilişki olduğunu bildiren çalışmalar, dindarlığın evlilik memnuniyetine ve evliliklerin uzun ömürlü oluşuna katkı sağladığını, dindarlık ve evlilik uyumu ile evlilik memnuniyeti arasında pozitif ve güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Call ve Heaton, 1997; Fiese ve Tomcho, 2001; Goodman ve Dollahite, 2006; Fincham ve ark., 2011; Hernandez ve ark., 2011).

Araştırmalar, dindar çiftlerin evliliklerinden daha fazla memnuniyet duyduklarını, evliliğe adanmışlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu, ilişkilerini iyileştirmek için daha fazla çaba ve iş birliği içinde

olduklarını ve çatışmayı daha iyi yönettiklerini göstermektedir (Mahoney ve ark., 1999). Benzer dini inanç ve uygulamalara sahip olan eşlerin daha fazla bireysel refah, daha fazla ilişki doyumu ve daha az çatışma yaşadıkları ve boşanma olasılıklarının daha az olduğu bildirilmiştir (Myers, 2006). Paylaşılan dini pratiklerde anlam bulan çiftler daha fazla evlilik doyumu bildirmekte (Fiese ve Tomcho, 2001), güçlü bir dini bağlılık, evlilik bağlarını çatışma zamanlarında desteklemektedir (Lambert ve Dollahite, 2006). Bu sonuçlara paralel olarak bir çift ilişkisinin özünde, tüm inanç geleneklerinde ve laik hümanizmde de bulunan, onur, saygı, sadakat ve güven gibi temel değerleri içerdiği söylenebilir. Victor Frankl'in belirttiği gibi, "sevgi, sevgilinin fiziksel varlığının çok ötesine geçerek en derin anlamını sevilenin manevi varlığında, içsel benliğinde bulur" (Frankl, 2013). Dolayısıyla dindarlık çiftlere ilişkilerini aşkın bir biçimde anlamlandırma açısından önemli bir temel sağlamaktadır.

Evlilik için ilişkiyel bir çerçeve sunarak bu alanda araştırmalara öncülük eden Mahoney (2010), birey ve çift olarak Yaratıcı ile ilişkinin aile yaşamına etki edebilecek önemli bir değişken olduğunu ileri sürmüştür. Sosyal araştırmalarda dinin, büyük ölçüde dini katılım ve mezhepsel bağlılık şeklinde iki ana konu üzerinden ele alındığını belirten Mahoney ve arkadaşları. (2003), evlilik doyumu da dahil olmak üzere, dindarlık ve aile işleyişi arasındaki potansiyel ilişkiyi açıklayıcı bir kuramsal çerçeve sunabilmek için, dini katılım gibi dinin nispeten bireysel deneyimden uzak (distal) niteliklerin ötesine geçmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunun yerine bireyin ruhsal dünyasında içkin olarak var olan, dini anlamın merkezinde yer alan (proximal) ve kutsal kabul edilen fenomenlere dair daha kapsamlı bir teorik çerçevenin geliştirilmesini önermişlerdir.

Din ve aile ile ilgili en etkili araştırmalardan biri Mahoney ve arkadaşlarının (2001)'ın yaptığı, 1980'lerden ve 1990'lardan itibaren evlilik ve ebeveyn işlevselliği ile din arasındaki ilişkiyi inceleyen meta analiz çalışmasıdır. Araştırmacılar 94 çalışmanın meta-analitik incelemesini yaparak beş temel bulgu ortaya koymuşlardır. Bulgulardan ilki, dini katılım gösteren ya da dini bir mezhebe bağlı olduğunu bildirenlerin, dini bağlılığı olmayanlara göre anlamlı olarak daha düşük boşanma oranlarına sahip olduğudur (%49'a karşılık %62). İkinci olarak bireysel dindarlık düzeyi ile evliliğe adanmışlık arasında anlamlı ilişkiler bulgulanmıştır. Bireysel dindarlık düzeyi ile çiftlerin iletişim becerilerinin pozitif yönde ilişkili olduğu üçüncü bulgu olarak ortaya konmuştur. Dördüncü olarak, bireysel dindarlık düzeyi ile evlilik memnuniyeti arasında güçlü bir ilişki olduğu, beşinci ve son olarak ise daha dindar olan çiftlerin daha iyi iletişim becerilerine ve daha işlevsel çatışma çözme yöntemlerine sahip oldukları belirlenmiştir.

Evlilik çiftlerin ilişkiye olan maddi ve manevi yatırımları üzerinden ödül ve bedel hesaplarını, evliliğin sona ermesiyle doğacak maliyetleri sürekli olarak değerlendirdikleri dinamik bir ilişkidir. Evliliğine uzun vadede yatırım yapma konusunda ortak değerlerin paylaşılması, çiftlerin uzun ömürlü bir "çift kimliği" benimsemelerine yardımcı olabilir. Bu açıdan bakıldığında evliliği çevreleyen birçok faktörün, evlilik ilişkisi, eş ve evlilikten memnuniyet düzeyi üzerinde büyük etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle dini inanç ve uygulamalar ile bağlantılı olarak, ortak dini faaliyetlerin evlilikte samimiyet ve bağlılığa, adanmışlığa katkıda bulunabileceği, dini ritüellerin aynı zamanda aile uyumunu kolaylaştırmak için

önemli bir potansiyel olabileceği gösterilmiş (Mahoney ve ark., 2001), bir kısım çalışma aile işlevselliğini dini ritüelin ifade ettiği anlamla güçlü bir şekilde ilişkilendirmiştir (Mahoney ve ark., 1999; Fiese ve Tomcho, 2001).

Evliliklerinin kutsal olduğuna ve Yaratıcı'nın ilişkiye aktif olarak dahil olduğuna inanan çiftler birbirleriyle olumlu ilişkiler geliştirme eğilimindedir (Mahoney ve ark., 1999; Goodman ve Dollahite, 2006). Bu çiftler için evlilik ilahî bir planı yerine getirebilmeleri, huzur, tatmin ve güven hisleriyle kişisel gelişim basamaklarında ilerleyebilmeleri için Yaratıcı tarafından desteklenen bir birlikteliktir. Dindarlık düzeyi yüksek çiftlerin eşlerine ve evliliklerine bağlı olma olasılıkları daha yüksektir (Goodman ve Dollahite, 2006). Dua ve kutsal metin okumaları yoluyla dini inanca bir başa çıkma aracı olarak başvuran çiftlerin daha az depresyon ve kaygı yaşama eğiliminde olduğu (De Maris ve ark., 2010), çatışmaları önleme, çözme ve uzlaşma olasılıklarının daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (Lambert ve Dollahite, 2006). Duanın özellikle çiftlerin ilişkiye dair bireysel sorumluluklarını farketmelerine yardımcı olan bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Ayrıca dini inancı bir yaşam biçimi olarak benimseyen, dinin vazettiği sorumlu ve vicdan sahibi bir insan olma öğretisini benimseyen çiftlerin daha yüksek evlilik doyumu yaşadıkları gösterilmiştir. Yaratıcı'nın yaşama aktif katılımına yönelik farkındalık, bireyleri diğer insanların refahı ve mutluluğu için bireysel sorumluluklarının farkında olarak davranmaya motive etmektedir (Aghababaei, 2013). Dini bir yaşam biçimi olarak içselleştiren çiftlerin birbirlerine karşı daha nazik, diğerkâm ve sorumlu bir şekilde yaklaşma eğilimine sahip oldukları ortaya konmuştur (Ellison ve ark., 2011). Bu bağlamda çiftlerin olumlu duygu, düşünce ve davranışları telkin eden temel erdemleri içselleştirmelerine yardımcı olan dini inancın, evliliğin işleyişinde "ekolojik niş" olarak işlev gördüğü belirtilmiştir (Huston, 2000). 197 çift üzerinde yapılan bir araştırma, evliliklerini kutsal olarak tanımlayanların evliliğe daha fazla yatırım yaptıklarını, daha az evlilik çatışması yaşadıklarını ve anlaşmazlıkları çözmek için daha fazla iş birliği içinde olduklarını göstermiştir (Mahoney ve ark., 2003; Lambert ve Dollahite, 2006).

Dindar bireylerin ilişkilerde yaşanan ve başedilmesi güç sorunlar karşısında susmak ve sabretmek yoluyla tahammül edebileceği, çatışmaya rağmen bir arada kalmaya meyilli olduklarını ileri süren düşüncelerin aksine, bazı araştırmalar eşlerin kişisel dindarlık düzeyleri ile evlilik uyumsuzlukları arasında ampirik bir bağlantı olmadığını göstermektedir (Mahoney ve ark., 2001). Ek olarak ortak bir dini temele sahip çiftlerin daha az çatışma yaşadıkları ve anlaşmazlıkları daha kolay çözümledikleri bildirilmektedir (Mahoney, 2005). Birçok çalışma, daha fazla dindarlığın yapıcı çatışma çözme stratejileri ve sağlıklı iletişim becerileriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Mahoney ve arkadaşları, evliliğini kutsal olarak gören ve ortak dini faaliyetlerde bulunan çiftlerin, işbirlikçi ve çözüm odaklı tartışma yoluyla yapıcı ve kontrollü bir şekilde çatışmaları daha kolay yönettiklerini bildirmişlerdir (Mahoney ve ark., 1999). Ayrıca, dindarlık düzeyi ile sözel şiddet ve duvar örme olarak tanımlanan duygusal bağlantıyı tamamen kesme gibi işlevsiz stratejiler arasında negatif ve anlamlı ilişkiler olduğu gösterilmiştir (Mahoney ve ark., 1999).

Goodman ve Dollahite (2006)'in, yürüttüğü bir çalışmada ortalama yirmi yıldır evli olan Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman çiftlerle yapılan görüşmelerin nitel analizi, çiftlerin büyük çoğunluğunun Yaratıcı'nın ilahî bir planı yerine getirmek için evlilik kurumunu yarattığı şeklindeki bir inancı paylaştıklarını göstermiştir. Yanıtlar, evliliğin bireysel, ilişkisel ve manevi yönlerini içeren üç yeni tema ile karakterize edilmiştir. Çiftler, evlilikte bireysel tatmin, mutluluk, eş ile yakın ve sıcak ilişkinin nasıl kurulacağı konusunda ideal davranışa rehberlik etmek üzere Yaratıcı'nın evlilik ilişkisine aktif katılımının olduğunu belirtmişlerdir. Bu çiftler evlilik idealinin birbirini önemsemeye, bütünlüğü sağlamaya, Yaratıcı'nın sevgisini paylaşmaya ve Yaratıcı ile daha güçlü bir bağ kurmaya katkı sağladığını dile getirmişlerdir. Bu görüşmelerin analizi ayrıca çiftlerin çoğunun Yaratıcı'nın, davranışlarını rol model olarak yönlendirdiğini, davranışlarından sorumlu olduklarını ve sadece kendi çıkarları için değil, aynı zamanda evlilik ve eşin yararı için de çaba gösterme sorumluluğuna inandıklarını göstermiştir. Ayrıca ilahî yardım istemek ve özellikle çatışma dönemlerinde Yaratıcı'dan destek almak için duayı bir kaynak olarak kullandıklarını, inançlarının ve Yaratıcı'nın ilahî varlığının istikrar ve birlik, büyüme, motivasyon, mutluluk ve huzur tesis etmelerine yardımcı olduğu inancını paylaştıklarını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, Mahoney'in (1999) çalışmasına ampirik destek sunarak evliliklerinin kutsal olduğu inancını paylaşan çiftlerin ilişkiden daha memnun olma, daha sağlıklı evlilikler yapma ve çatışmaları daha işlevsel biçimde çözebilme eğiliminde olduklarını düşündürmektedir.

Önceki araştırmalardan yola çıkarak, 1.227 kişiden toplanan betimleyici analiz ve iki değişkenli veri korelasyonları kullanılarak yapılan bir diğer çalışma, evliliğin kutsallaştırılması inancının evlilik kalitesi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu ve çiftlerin günlük stres faktörlerinin etkilerinden korunmasına hizmet ettiğini ortaya koymuştur. (Ellison ve ark., 2011). Örneğin, evliliklerini kutsal olarak tanımlayan ve Yaratıcı'nın evlilikte aktif olarak bulunduğunu hisseden çiftlerin daha az negatif duygu deneyimledikleri, eşle daha güçlü bağlar kurmaya, ortak faaliyetlere katılma ve birlikte daha fazla zaman geçirmeye istekli oldukları, eşe ve evliliğe daha yüksek düzeyde bağlılık hissettikleri ve ilişkiyi iyileştirme konusunda daha istekli oldukları gösterilmiştir. Bu sonuçlar çiftlerle çalışırken evlilik ilişkilerini güçlendirmeyi ve zenginleştirmeyi amaçlayan dini yorumların klinik uygulamalar yararlı bilgiler sunabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, sözü edilen bulguların ilişkisel olduğunu kabul etmek, bu nedenle nedensellik anlamı içermeyebileceğini akılda tutmak gerekmektedir. Bu bağlamda sözü edilen nicel bulguların dindarlığın ilişkisel boyutta nasıl etkili olduğunu araştıran nitel çalışmalarla desteklenmesi büyük önem taşımaktadır.

Din ve evlilik doyumu arasındaki ilişkiye yönelik yaptığı ve metodolojik olarak titiz bir boylamsal çalışmada Sullivan (2001), yeni evli çiftlerde dindarlığın ve evlilik işlevinin etkisini incelemiş ve dindarlık arttıkça eşlerin boşanma olasılığının daha az olduğunu, evlilik için daha yüksek bir bağlılık gösterdiklerini ve ilişki zorlukları sırasında yardım almaya daha istekli olduklarını bulgulamıştır. Buna ek olarak bu araştırma iki önemli bulgu ortaya koymuştur. Birincisi, dindarlığın ancak eşlerin ruhsal

işlevselliğinde herhangi bir sorun olmadığı durumlarda evlilik memnuniyetini artırdığını, eşlerden birinde sorun varsa evlilik doyumunun da düşük düzeylerde seyrettiği görülmüştür. Bu nedenle, her iki partnerin de işlevsel davranışa dair normatif kriterleri karşıladığı evliliklerde, din, evlilik memnuniyetini artırabilir; ancak ruhsal açıdan semptomlu bir eşle birlikte yüksek dindarlık düzeyleri evlilik sorunlarını şiddetlendirebilir. İkincisi, bireysel dindarlık özellikle dini katılıma sahip bireyler için evlilik doyumunu öngörmektedir (Mahoney ve ark., 2001).

De Maris ve arkadaşları (2010) tarafından yapılan bir çalışmada, evlilik eşitsizliği, evliliğin kutsallaştırılması ve çiftin dindarlığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Evlilik doyumunu, evlilik çatışması, depresyon, anksiyete, eşitlik, evlilik ve dindarlığın kutsallaştırılması değişkenlerini ölçen araştırmanın sonuçları eşitsizliği algılayan çiftlerin evlilikten memnuniyet düzeyinin düştüğünü ve sağlık sorunları yaşama olasılığının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Örneğin, kadınlar evlilikte eşitsizliği erkeklerden daha fazla algılama eğiliminde olmuşlar ve eşlerine göre daha yüksek düzeyde depresyon ve anksiyete yaşadıklarını bildirmişlerdir. Teorik olarak araştırmacılar, kutsallaştırmanın ilişkiyi algılanan eşitsizliğin etkilerinden koruyan bir tampon görevi gördüğünü ifade etmektedirler.

Dindarlık, bireylerin toplumsal cinsiyet algısının aile dinamiklerini nasıl şekillendirdiği üzerinde de büyük bir etkiye sahiptir. Muhafazakâr dini gelenekler toplumsal cinsiyet dinamikleri, evlilikte güç dengesi ve kadın ve erkeğin kamusal ve özel alandaki pozisyonlarına yönelik belirleyici olsa da araştırmalar bu etkinin sınırlı olduğunu göstermektedir (Yadgar, 2006; Longman, 2008). Özellikle İslam üzerine tartışmalar, Batı medyası tarafından çoğunlukla olumsuz olarak algılanan, örneğin cinsiyet rolleri ve kadınlara yönelik tutumlar gibi, konular üzerinde yoğunlaşmıştır (Ennaji, 2016). Bununla birlikte araştırmalar, bu olumsuz görüşleri desteklememekte, dindar Müslümanlar arasında artan evlilik doyumuna işaret etmektedir (Ahmadi ve Hossein-Abadi, 2009; Zaheri ve ark., 2016).

Evlilik ve aile yaşamında erkeklerin eşlerinden daha fazla güç hakkına sahip olduğu hiyerarşik bir yapı, örneğin, erkeğin ailenin reisi, kadının ise uyumlu ve itaatkâr bir tutumla tamamlayıcı olduğu fikri muhafazakâr dini geleneklerin kucakladığı ataerkil bir ideolojidir (Bartkowski, 2001). Fakat bu inancın pratiğe dökülmesinde birtakım farklılıkların görüldüğü bildirilmektedir. Birçok çalışma, hiyerarşide erkeğin güç pozisyonunun uygulamaya sanıldığı kadar yansımadağını göstermektedir. Daha ziyade, çoğu muhafazakâr erkek ve kadın, erkek egemenliği fikrini ideolojik olarak destekleseler de gerçek karar alma pratiğinde oldukça eşitlikçi bir yapının olduğunu vurgulamışlardır (Gallagher ve Smith, 1999). Aile içindeki iş bölümü ve sorumluluk paylaşımı, güç dinamiğine dair önemli gözlemler sunabilir. Muhafazakâr dini geleneklerin çoğu, evin bakımını kadınlara devretmesine rağmen, araştırmalar daha az cinsiyetçi bir uygulamanın varlığına işaret etmektedir (Bartkowski, 2001; Yadgar, 2006; Avishai, 2008). Kadınların rolünü ev alanı içinde sınırlanmış olarak tanımlayan muhafazakâr dini ideolojinin de büyük ölçüde pratiğe yansımadağı görülmektedir (Longman, 2008). Bununla birlikte Müslüman Amerikalı Arap kadınlar arasında dindarlık işgücüne katılımı olumsuz ilişkilendirilmiştir

(Read, 2004). Dindarlık ile kadının iş hayatına katılımı arasında genellikle oldukça zayıf bir ilişki bulunmaktadır (Gallagher ve Smith, 1999).

Ülkemizde 562 evli birey üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, evlilik doyumu, evlilikte sorun çözme ve dindarlık değişkenleri arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler olduğu gösterilmiştir (Hökelekli ve Arvas, 2017). Hünler tarafından yapılan bir başka çalışma ise dindarlığın evlilik memnuniyeti üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya ve ayrıca dindarlık ile evlilik arasında algılanan evlilik problemlerinin çözümü üzerindeki arabulucu rolünü test etmeye odaklanmıştır. Araştırma bulguları dindarlığın evlilik memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu göstermiştir (Hünler ve Gençöz, 2005).

Evlilik uyumu ve dindarlık ilişkisini araştıran ve en az bir yıllık evli 418 bireyin katılımıyla gerçekleştirilen bir diğer araştırma sonuçlarına göre ise evlilik uyumu ve dindarlık arasında pozitif yönde, ancak düşük düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Aynı şekilde dindarlık ve evlilik uyumunun alt boyutları ile evlilik uyumu ve dindarlığın alt boyutları arasında da pozitif yönde, genellikle anlamlı ve düşük düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Geçioğlu ve Kayıklık, 2019).

Evlilikte problem çözme, evlilik doyumu ve psikolojik iyi oluş düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla bir başka çalışmada, katılımcıların psikolojik iyi oluş düzeyleri ile evlilikte doyum ve evlilikte problem çözme becerileri arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu bulunurken, psikolojik iyi olma, evlilik doyumu ve evlilikte problem çözme düzeyleri ile dindarlık düzeyleri arasında ilişki olmadığı saptanmıştır (Uçar, 2018). Benzer şekilde Şirin'in yaptığı ve evli çiftlerin evlilik uyumları ile dini tutumları arasındaki ilişkiyi araştıran çalışma sonuçları araştırmaya katılan çiftlerin evlilikte uyum ölçeği puanları ile dini tutum ölçeği puanları arasında anlamlı bir korelatif ilişki bulunmadığını göstermiştir (Şirin, 2018). Balkanlıoğlu tarafından 30 evli çiftin katılımıyla yapılan ve din ile uzun süreli evlilikler arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka çalışma, çiftlerin din algısını, dini pratiğini, din ve evlilik arasındaki ilişkiyi ve dinin evlilik sorunlarında nasıl çözüm sağladığına yönelik algılarını incelemiştir. Dini inanç ve uygulamaların evlilik üzerindeki etkilerine yönelik olarak çoğu katılımcının dinin evlilik sorunlarını çözme üzerindeki olumlu etkilerinden bahsettiği tespit edilmiştir. Ayrıca, çiftlerin çoğu dinin evlilik sorunlarına çözüm sunabileceğine inanmaktadır (Balkanlıoğlu, 2014).

Özetle, bulgular daha yüksek dindarlığın daha az çatışma ve daha işlevsel sorun çözme yöntemleriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Fiese ve Tomcho, 2001; Goodman ve Dollahite, 2006; Ellison ve ark., 2010).

2.2.3. Dindarlık ve Ebeveyn Çocuk İletişimi

Yaşamın ilk dönemlerinden itibaren var olan ilişki ihtiyacı, bağlanma ve ait olma gereksinimlerini karşılayacak şekilde ebeveyn çocuk ilişkisinin gelişimine olanak tanıyan aile ortamı, çocuğun yaşamı anlamlandırdığı ve arkadaşlarıyla ilişki kurmayı öğrendiği ilk ve en önemli sosyal ortamdır.

Bebeklikten başlayarak günlük yaşam akışına ilişkin aile rutinlerinin, sosyal ilişki ve bağ kurma biçimlerinin temel güven ve istikrar duygusunun gelişimi için çok önemli olduğu bilinmektedir. Dini inancın yansımaları, özellikle dini uygulamalar bu aile rutinleri arasında yer alan önemli temalardır. Ebeveynin kendi çocukluk öyküsü, köken ailesiyle ilişkileri etrafında gelişen kendilik algısı çocukla iletişimi etkileyen en önemli faktörlerdendir. Çocuklar için öğrenmenin her alanında model olan ebeveynin benimsediği dini inanç ve uygulamalar çocukluktan yetişkinliğe uzayan kendini yaratım sürecini önemli ölçüde etkilemektedir.

Yüksek dindarlık düzeyine sahip ebeveynlerin aile üyeleriyle olan günlük etkileşimleri dini inançlarından etkilenmektedir. Bazı çalışmalar ebeveyn dindarlığının çocuklar üzerindeki olumlu etkilerini bildirirken, diğer bazı çalışmalar ise olumsuz etkilere vurgu yapmaktadır (Holden ve Williamson, 2014, akt., Bornstein ve ark., 2017). Dindarlık düzeylerine bağlı olarak ebeveynler çocuk eğitimiyle ilgili farklı değerlere sahip olabilir. Dindar ailelerin özellikle çocukların eğitimi ve sosyalleşme süreçlerinin birçok alanında dini değerlerine göre seçimler yaptıkları bildirilmiştir (Streib ve Klein, 2013; Wilcox, 2002). Din psikolojisi inancın ilişkilerden ziyade bireylerin ruhsal refahında oynadığı olumlu ve olumsuz rollere odaklanma eğilimindedir (Paloutzian ve Park, 2005; Hood ve ark., 2009). Oysa dindarlığın ilişkisel bağlamda ortaya çıkan görünümü özellikle ebeveyn çocuk ilişkisinin değerlendirilmesine yönelik önemli bir bakış açısı sunabilir. Bu bağlamda ebeveyn çocuk ilişkisinde dini inançların etkisi özellikle sıcak ve yakın bir ilişki kurma biçimiye ilişkilendirilmiştir. Bazı çalışmalarda ebeveyn dindarlığı ile etkili ebeveynlik, çocuğa yönelik fiziksel yakınlık ve şefkatli tutumlar arasında pozitif ilişki ve yine ebeveyn dindarlığı ile davranış sorunları arasında negatif bir ilişki olduğu gösterilmiştir (Bartkowski ve ark., 2008; Duriez ve ark., 2009; DeMaris ve ark., 2011). Büyük ölçüde ABD ve batı örneklemeyle yapılan bir meta analiz çalışması, ebeveyn dindarlığının, olumlu davranışlarla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Mahoney ve ark., 2008). Bu sonuçların etkili ebeveynlik ve aidiyet hissinden kaynaklanan yakın ve sıcak bir yaklaşım tarzıyla ilişkili olduğu ileri sürülmüş ancak bu etkinin nasıl olduğu neredeyse hiç çalışılmamıştır (Mahoney ve ark., 2001).

Dindarlık düzeyi ile ebeveyn çocuk ilişkisi arasındaki bağlantıları inceleyen çalışmalar bu değişkenler arasında genellikle olumlu bağlantılar olduğunu bildirmektedir (Dollahite ve Marks, 2005). Dini inanç ve uygulamalar geleneksel aile bağlarının oluşumuna ve sürdürülmesine katkı sağlamaktadır (Mahoney ve ark., 2001; Mahoney, 2010). Bir takip çalışmasında, Wilcox (2002), muhafazakâr anne babaların aynı zamanda okul öncesi ve okul çağındaki çocuklarıyla çatışma olasılıklarının daha az olduğunu göstermiştir. Ayrıca Murray-Swank ve arkadaşlarına ait diğer bir çalışmada (2006), ebeveynliğin kutsallaştırılmasının, anne ve çocuk arasındaki olumlu etkileşimlerin artmasına neden olduğu belirtilmiştir. Ergenlerde ise büyük oranda ebeveyn dindarlığından etkilenen bireysel dindarlığın, daha düşük suç oranları, daha düşük madde kötüye kullanımı ve daha yüksek olumlu davranışlarla (Regnerus, 2003) tutarlı bir şekilde ilişkili olduğu gösterilmiştir. Bununla ebeveyn dindarlığını, ebeveyn-ergen

ilişkilerindeki tutarsızlık ve ergen davranış problemleri (Stokes ve Regnerus, 2009; Kim-Spoon ve ark., 2012) ile ilişkilendiren çalışmalar da bulunmaktadır.

Dindarlığın bir yandan barış ve hoşgörü öte yandan ise çatışma ve önyargı ile karakterize düalist yapısı aile yaşamında da kendini göstermektedir (Oser ve ark., 2006; Doehring, 2013, akt., Bornstein ve ark., 2017; Özel ve Kaplan, 2018). Bazı araştırmalar çocuğun gelişimsel ihtiyaçları gibi dinamik faktörlerden ziyade dini inanç gibi sabit faktörlerin esneklik ve uyum becerisi yönünden zayıf bir ebeveynliğe yol açabileceği, muhafazakâr dini tutumlar ve yüksek düzeydeki dini katılımın doyumsuz bir ebeveyn çocuk iletişimiyle ilişkili olabileceğini göstermektedir (Rodriguez ve Henderson, 2010; Weyand ve ark., 2013, akt., Bornstein ve ark., 2017). Marks (2004) beş ve on üç yaş arası çocukların Hıristiyan, Yahudi, Mormon ve Müslüman ebeveynleriyle görüşerek ebeveyn dindarlığının aileye bağlılık ve yakınlığı desteklediğini, ancak aile içinde bir çatışma kaynağı da olabildiğini bildirmiştir. Dolayısıyla ebeveyn dindarlığının etki boyutlarının kapsamlı bir şekilde anlaşılması için dini inanca ait fenomenlerin işlevselliği arttıracak ve aynı zamanda bozabilecek şekilde çok yönlü doğasının dikkate alınması gerekmektedir.

Ülkemizde dindarlığın ebeveyn tutumları üzerindeki etkilerine yönelik yapılan araştırmalarda, dindarlık düzeyi ve ebeveyn çocuk ilişkisi arasında pozitif korelasyon olduğu yönünde sonuçlar çıksa da bazı araştırmalar herhangi bir ilişki bulunmadığını göstermektedir.

İlköğretim ve ortaöğretim düzeyindeki öğrencilerin dini yönelimleri ve anne baba tutumları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada sözü edilen iki değişken arasında anlamlılık düzeyinde birtakım ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmada dini yönelimin duygu boyutu ile kural ve sınırların belirli olduğu tutarlı bir disiplin anlayışıyla işleyen anne baba tutumları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki görülürken, dini yönelimin duygu boyutu ile duygusal şiddete dayalı olumsuz anne baba tutumları arasında negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (Dinç, 2007). Yine Uysal'ın gençlerde dindarlık, empatik eğilim ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkiler incelemek için gerçekleştirdiği araştırmada empatik eğilim ile dindarlık ve anne-baba tutumları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Anne babalarının davranışlarını olumlu ve demokratik olarak algılayan gençlerin dindarlık düzeyinin daha yüksek olduğu, buna karşın babalarını otoriter ve ilgisiz olarak tanımlayanlar arasında ise dindarlık eğiliminin daha düşük olduğu görülmüştür (Uysal, 2015).

Okul öncesi dönemi sürmekte olan ailelerin ebeveyn tutumları ve çocuk yetiştirmede başvurdukları disiplin yöntemleri ile dindarlık düzeyleri arasındaki ilişkiyi araştıran bir başka çalışmada, dindarlık ile ebeveyn tutumları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür (Yıldız, 2017). Kimter tarafından yapılan ve ergenlik dönemindeki gençlerin dini inanç ve davranış özellikleri ile ebeveynin ilgili tutumu arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka araştırmada anne baba ilgisi ile dindarlık, aile dindarlığı, yaş ve gelir durumu gibi değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlılık düzeyinde herhangi bir fark ve ilişki görülmemiştir (Kimter, 2015b).

Bu bulgular ebeveyn tutumları ve dindarlık ilişkisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bununla birlikte aile ilişkileri ve etkili ebeveynlikte dindarlık etkisinin nasıl işlediği, dindarlığın ilişkiler bağlamında nasıl anlamlandırıldığı konusunun niteliksel olarak derinlemesine araştırılması gerekmektedir.

2.2.4. Dindarlık, Psikolojik Sağlık ve Başa Çıkma

Dindarlık, ruh sağlığı ve fiziksel sağlık arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok araştırma dini inanç ve uygulamaların fiziksel ve psikolojik refah üzerinde yararlı olabileceği konusunda artan bir fikir birliğine işaret etmekte, dindarlığın yaşam kalitesi üzerindeki etkileri bir dizi faydalı sonuçla ilişkilendirilmektedir (Koenig ve ark., 2001; Eliassen ve ark., 2005). Bu bağlamda dini inanç ve uygulamaların fiziksel ve psikososyal refah, travma ve kayıpla baş etme, dayanıklılık, esneklik ve doyumlu ilişkiler üzerindeki güçlü etkilerine odaklanan birçok araştırma bulunmaktadır (Koenig ve ark., 2001; Miller ve Thoresen, 2003; Pargament, 2007; Chai ve ark., 2012).

Araştırmaların büyük bir çoğunluğunda dindarlığın kaygı ve depresyonu azaltıcı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir (Ayten, 2015). Dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisini araştıran 850 çalışmayı inceleyen Koenig ve Larson, araştırmaların üçte ikisinde bireylerin dindarlık düzeyi arttıkça depresyon düzeyinin azaldığını göstermiştir (Koenig ve Larson, 2001). Üniversite öğrencileriyle yapılan bir araştırmada dindarlık ile kaygı arasında negatif ilişki bulunmuştur (Abdel-Khalek ve Singh, 2014). Bu konuda ülkemizde de pek çok araştırma yapılmıştır. Gürsu dindarlık ile kaygı ilişkisini araştırdığı ve 1009 ergeni kapsayan çalışmasında, dindarlık ile kaygı ve dindarlık ile depresyon arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmiştir (Gürsu, 2011). Benzer şekilde bir başka araştırmada dindarlığın bilgi ve ibadet boyutu ile kaygı ve depresyon arasındaki negatif ilişkinin varlığı ortaya konmuştur (Şengül, 2007).

Dindarlık, sağlık davranışları ve hayat memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemek üzere yapılan bir başka araştırmada, dindarlığın hem bireylerin hayat memnuniyetini hem de sağlık davranışlarını yerine getirme düzeyini olumlu yönde etkilediği ortaya konmuştur (Ayten, 2013).

Stres zamanlarında kişiye yardımcı olan başa çıkma stratejilerini sağlanması, dinin olumlu etkilerini gösterdiği bir diğer önemli mekanizmadır (Ano ve Vasconcelles, 2005). Başa çıkma bireyin iç ve dış uyaranların yarattığı olumsuz duyguları kontrol edebilmek, dönüştürebilmek ve gerginlikleri azaltmak için gösterdiği bilişsel ve davranışsal stratejiler olarak tanımlanabilir (Lazarus, 1993). Bu stratejilerden biri olan dini başa çıkma ise kişinin zorluklar karşısında dini inançları ışığında bir duruş benimsemesi, yaşanan güçlüğü dini referanslarla (dini ritüeller, anlam, huzur, kontrol ve Yaratıcı'ya yakınlık hissi) anlamlandırması ve durumu yönetmek için bilişsel ve davranışçı teknikleri kullanmasını ifade eden bir kavramdır (Pargament, 1997; Wortmann ve Park, 2008). Dini başa çıkma ile ilgili teorik çerçeve, büyük ölçüde Lazarus ve Folkman'ın (1984) dini baş etme teorisini genişleten Pargament (1997) tarafından belirlenmiştir. Dindarlık kavramını 'kutsalla ilişkili anlam arayışı' olarak tanımlayan Pargament (1997) dindarlık düzeyi arttıkça bir baş etme aracı olarak dini anlam ve uygulamalara daha sık başvurulduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak, içinde bulunulan koşulların belirsiz ve kontrol edilemez olarak

değerlendirildiği veya baş etmenin kişinin bireysel kaynaklarını fazlasıyla aştığı durumlarda dini başa çıkmanın daha yoğun bir şekilde kullanıldığını belirtmiştir (Pargament, 1997).

Araştırmalar dini başa çıkma biçimlerini olumlu ve olumsuz dini başa çıkma şeklinde iki kategoride gruplanabileceğini göstermiştir (Pargament ve ark.,1998). Olumlu dini başa çıkma, aşkın bir güçle bağlantılı olma halini, yaşanan durumu daha büyük bir planın parçası olarak görme şeklinde bilişsel bir atıfla değerlendirmeyi ifade etmektedir. Meta analitik bir araştırma hayra yorarak yeniden değerlendirmek, manevi destek arayışı ve dini bir gruptan sosyal destek alma şeklindeki olumlu dini başa çıkmanın depresyon, kaygı ve travma ile negatif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Ano ve Vasconcelles, 2005). Olumlu dini başa çıkma yöntemlerinin tersine olumsuz dini başa çıkma, suçluluk hisleri ve cezalandırılma beklentisini içermektedir (Pargament ve ark., 2011). Yukarıda sözü edilen araştırma olumsuz dini başa çıkma ile depresyon, kaygı ve travma arasındaki pozitif ilişkiye işaret etmektedir (Ano ve Vasconcelles, 2005). Zorlayıcı bir durum karşısında olumlu dini başa çıkmayı kullanan kişilerde psikolojik belirtilerin daha az olduğu ve bu kişilerin ruhsal esneklik düzeylerinin daha yüksek olduğu bildirilmektedir. Olumsuz dini başa çıkma ise daha fazla psikolojik sıkıntı ve daha düşük yaşam kalitesiyle ilişkilendirilmiştir (Pargament ve ark., 2011).

Dini başa çıkma konusundaki araştırmalara öncülük eden Pargament ve arkadaşları (Pargament ve ark., 1998; Pargament, 2007; Pargament ve ark., 2011) başa çıkma konusunda dini atıfların ruhsal iyi oluş üzerinde tahmin edilenin çok üstünde sonuçlar verdiğinin altını çizmektedir. Dindar bireylerin stresle daha iyi başa çıkabildiğini, alkol veya uyuşturucu sorunlarını daha az yaşadığını, depresyon ve intihar deneyimlerinin daha düşük olduğunu belirten Pargament ve arkadaşları (1998) dini başa çıkmanın aynı zamanda hastalık, mağduriyet, savaş ya da sevilen birinin kaybı gibi geniş bir çeşitliliğe sahip yaşam deneyimleri karşısında zihinsel ve bedensel bütünlüğü koruyan olumlu sonuçlar verdiğini belirtmişlerdir. Yaşamın kaçınılmaz acıları karşısında dinin anlam sunan, teselli eden, güç ve umut veren bir yönü olduğunu vurgulamışlardır (Pargament, 2007). Benzer şekilde Spilka ve arkadaşları (2003) travmatik yaşam olayları karşısında dini başa çıkmanın sağlığı olumlu etkilediğini belirtmektedir.

Epidemiyolojik araştırmalar, insanların yaşam stresleriyle başa çıkmak için sıklıkla dini inançlarından destek aldıklarını göstermekte, bu konuda yapılan meta analiz çalışmaları ise dini başa çıkmanın yaşam doyumu üzerinde olumlu etkileri olduğuna işaret etmektedir (Harrison ve ark., 2001; Aydın, ve ark., 2010; Carpenter ve ark., 2012; Fernandez ve Loukas, 2014). Araştırmalar, bireylerin dini uygulamalar yoluyla rahatlamak, dini liderler ve cemaatler aracılığıyla sosyal destek aramak ve stresli olayları Yaratıcı ile olan ilişkileri çerçevesinde yeniden değerlendirmek şeklinde belli başlı dini başa çıkma stratejilerine başvurduklarını ortaya koymuştur (Krägeloh ve ark., 2012; Pargament ve ark., 1998).

Yakın tarihli araştırmalar, dindar bireylerin strese uyum sağlama ve ruhsal doyuma ulaşma becerilerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir (Abu-Ras ve Abu-Bader, 2008; Koenig ve ark., 2012). Sosyal olarak, dindarlık sosyal bağların gelişmesini desteklemekle birlikte prososyal davranışların (Fabricatore

ve ark., 2004; Düzgüner, 2013) ve sağlıklı yaşam tarzlarının oluşmasını da teşvik etmektedir (Koenig ve ark., 2001). Ayrıca, dindarlığın kişileri alkol ve uyuşturucu kullanımından uzak tuttuğu (Abu-Ras ve ark., 2010) ve intihar gibi riskli davranışlardan caydırdığı yönünde bulgular ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır (Abdel-Khalek, 2008).

Suriyedeki iç savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan 553 Suriyeli'yi kapsayan bir araştırmada bireylerin yaşadıkları zorluklar karşısında dini başa çıkma etkinliklerine ne sıklıkla başvurdıkları, depresif eğilimlerinin düzeyi ve dini başa çıkma etkinliklerine başvurma sıklıkları ile depresif eğilimleri arasındaki ilişkinin tespiti amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda dini başa çıkma ile depresif eğilim arasındaki olumlu ilişkiyi vurgulayan bulgular elde edilmiştir (Ayten ve Sağır, 2014). Bireylerin şükretme yönelimleri, dini başa çıkma davranışları ve hayat memnuniyeti düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği bir diğer araştırma sonuçlarına göre, hayat memnuniyeti ile şükür ve olumlu dini başa çıkma arasında olumlu ve anlamlı ilişki tespit edilmiştir (Ayten ve ark., 2012).

Travma alanındaki araştırmalar, dindarlığın, travma sonrası iyileşme, dönüşüm ve pozitif büyüme üzerinde de güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Krizlerden sonra toparlanma ve uzun süren sıkıntıların üstesinden gelme yeteneği olarak tanımlanan psikolojik esneklik büyük ölçüde ilişkiseldir ve aile, toplum, kültür ve inanç temelli anlam sistemleri tarafından beslenmektedir. Bu yönüyle yaşam krizleri, travma, kayıp veya yoğun stres aile ilişkilerini olumsuz etkileyebilmektedir. Sevdikleri kişinin kaybına hazırlanan veya bir kayıpla yüzleşen ailelerin, dini inaç ve uygulamalardan uyumu kolaylaştıran şekilde destek aldıkları bildirilmektedir (Burke ve ark., 2011). Yas sürecindeki kişiler genellikle günlük yaşamlarının önemli bir parçası olan dini inanç ve pratiklerin sevilen birinin kaybından sonra rahatlama sağladığını bildirmektedir (Currier ve ark., 2013).

Dini inanç ve uygulamaların bir baş etme yöntemi olarak özellikle orta ve ileri yaş evresinde artma eğiliminde olduğu bildirilmektedir. Bu bağlamda bireyler ölümlü olma gerçeğiyle yüzleşirken dini inançlarından destek almaktadır (Walsh, 2009). Ölümle ilişki yaşam boyu devam eden dinamik bir süreçtir, hiçbir zaman sona ermez ancak ölen kişinin fiziksel varlığı anılar, rüyalar, ritüeller ve hikayeler yoluyla ruhsal bağlantılara dönüştürülür. Ölen kişinin ardından yapılan, periyodik olarak tekrarlanan ve büyük ölçüde kaybın sağlam ruhsal yatırımlara dönüşmesini sağlayan dini ritüeller etkili bir baş etme aracı sunmaktadır. Konuyla ilgili yaptıkları araştırmada Ungureanu ve Sandberg (2010) dinin evlilik ilişkisinde yaşanan stres ve kayıplarla başa çıkmada etkili olduğunu, inancın çiftlere zorluklarla başa çıkmada önemli bir destek sağladığını göstermişlerdir. Dinin kriz ve stres zamanlarında dua ve ibadet gibi ritüeller yoluyla dayanıklılık oluşturmadaki rolünü inceleyen Carter (2008), travma sonrası destek için insanların inançlarına, manevi ilişkilerine ve ortak dini inançlar üzerinden sosyal destek sistemlerine yöneldiğini tespit etmiştir.

Dinin başa çıkma konusunda birey bazlı ele alınmasının yanı sıra dini başa çıkma literatürü ağırlıklı olarak Yahudi ve Hristiyan nüfusa odaklandığı için, Müslümanlar arasında dini başa çıkmanın etkinliği

hakkında görece daha az şey bilinmektedir (Abu Raiya ve ark., 2008). Pek çok Müslüman için din, benliğin bilişsel, duyuşsal, davranışsal ve ruhsal bileşenlerine nüfuz eden kapsamlı bir yaşam biçimi olarak kabul edilmektedir (Abu Raiya ve Pargament, 2011). Nitekim araştırmalar, diğer dini gruplara göre Müslümanların dini başa çıkmayı strese yanıt olarak daha yüksek oranda kullandıklarını göstermektedir (Bhui ve ark., 2008; Cinnirella ve Loewenthal, 1999). Bu noktada Müslümanların dini başa çıkma tarzlarının hem içsel (kişinin Yaratıcı ile bireysel ilişkisi) hem de dışsal (dini ritüeller ve dini topluluklar) bileşenlerine vurgu yapılmıştır (Abu Raiya ve ark., 2008).

Yalnızca Müslüman bireylere odaklanan araştırmalar, dini başa çıkmanın etkilerine dair karışık sonuçlar ortaya koymaktadır (Gardner ve ark., 2014; Hassouneh-Phillips, 2003). Hassouneh ve Phillips'in (2003) aile içi şiddet mağduru Müslüman kadınlar arasında dini başa çıkmanın kullanımına ilişkin araştırması, bu popülasyonda dini inancın hem güç hem de kırılabilirlik kaynağı olabileceğini ortaya koymuştur. Bir güç kaynağı olarak, dua ve dini metin okumaları gibi uygulamaların başa çıkmada önemli bir araç sağladığı belirlenmiştir. Öte yandan bir kırılabilirlik kaynağı olarak, içinde bulunulan zor koşullara tahammül ve sabır gösterilmesi gerektiği şeklinde yorumlanan dini öğretilerin, bireylerin gereken yardımı almalarını engellediği belirtilmiştir (Hassouneh ve Phillips, 2003).

Bu araştırmada ise araştırmanın amaçları başlığı altında belirtildiği üzere, Müslüman dindar bireylerin aile ilişkileri bağlamında dindarlığı ne şekilde deneyimledikleri, dindarlığın aile işleyişi, çift ilişkisi, ebeveyn çocuk ilişkisi ve psikolojik sağlık ve baş etme üzerindeki işlevsel ve işlevsel olmayan etkileri, Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz temel alınarak kurgulanan karma yöntem metoduyla incelenmiştir.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel ve nicel yöntemlerin bir arada kullanımına imkan veren karma yöntem tasarımı tercih edilmiştir. Nitel bölüm fenomenolojik metodoloji içerisinde yer alan Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (Interpretative Phenomenological Analysis, IPA), nicel bölüm ise ilişkisel tarama modeli üzerine yapılandırılmıştır.

Sosyoloji, psikoloji, antropoloji, felsefe ve dilbilim gibi sağlam kuramsal kaynaklara sahip olan nitel araştırma yöntemlerinin ortak amacı insan davranışını içinde bulunduğu bağlam dahilinde ve çok yönlü olarak anlamaya çalışmaktır. Nicel araştırma yöntemleri ise temel olarak pozitivist epistemolojiyle uyumludur. Bu nedenle fenomenolojik epistemolojiyle uyumlu bir nitel araştırma yöntemi olan Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz'in anlaşılabilmesi için öncelikle akılcı/positivist epistemoloji hattından başlayarak nitel araştırmaların ortaya çıkış süreci üzerinde durulacaktır.

İki ana akım metodolojik yaklaşımı birleştirmesi (karma desen), aynı zamanda nitel araştırmalar kapsamında yer alan ve araştırmacının analitik yorumlamasına izin veren Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz yöntemini kullanması bakımından bu çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.1. POZİTİVİST EPİSTEMOLOJİ

Rönesansla birlikte Orta Çağ Avrupasının metafizik dünya görüşü eleştirel ve bilimsel bir dünya görüşüne doğru gidecek olan yolu açmıştır. Din, politik düşünce, ekonomi, sanat, felsefe gibi birçok alanda yaşanan reformları takiben 17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma dönemi, insanın aklını kullanarak kendini geliştirebileceği inancına dayanan bir düşünsel dönüşüme zemin hazırlamış, tarihsel ve toplumsal koşullar, savaş ve anarşi ortamı entelektüel, ahlaki ve sosyal yaşama yeni bir temel arayışını gündeme getirmiştir. Evrenin merkezinde Tanrı yerine özgür iradesiyle kendi seçimlerini yapabilen insanın olduğu fikri, Tanrı ile dünya arasında bir bütünlük olduğu görüşüne sahip Orta çağ düşüncesinden kopuşu beraberinde getirmiştir. Gelişmeye başlayan sanayi toplumu, kendiliğın ve bireyin yeniden keşfi sürecinde kullanılacak akılcı paradigmanın yükselişine sahne olmuştur.

Pozitivist/akılcı paradigma nesnel dış gerçekliğin oluşumuna etki eden mekanizmaları araştıran tahminci/kestirimci (predictive) ve açıklayıcı bilgi elde etme girişimine kaynaklık eden bir düşünme biçimidir. Pozitivist metodolojide araştırma dış dünya hakkındaki bilginin nasıl elde edileceğine ilişkin bir doğa bilimi anlayışına dayanmaktadır. Özellikle doğa bilimleri ile ilgili disiplinlerde kuram ve araştırmaya hakim olan paradigma, Newton'un mekanik düzenekleri evrenin işleyişine uyarlamasıyla ortaya çıkan mekanik bir dünya görüşüdür. Bu görüş evrenin işleyişine ilişkin yasaların ortaya çıkarılması, gerçekliğin nesnel bir biçimde algılanması ve açıklanması için araştırmacının kendini

dışarıda bıraktığı bir gözlem ve deney sürecini gerektirmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Elde edilen bilgi dış dünyadaki düzenli ilişkileri ifade eden ve oldukça genel önermelerden oluşan kuramlar inşa etmek amacıyla kullanılır. Bu kuramlar altta yatan yasaların ortaya çıkarılması için dış dünyanın ne şekilde işlediğini açıklamaya çalışmaktadır. Gözlem ve deney kesin bilginin tek kaynağı olarak, keşfedilen olayları hem açıklamaya hem de tahmin etmeye yardımcı olur. Bir “şeyi” açıklamak ve tahmin etmek o “şeyin” benzer “şeylere” açıklık getirecek nitelikte bir düzenin ve örüntünün bir örneği olduğunu göstermek esasına dayanır. Bu düzenlilikleri ifade eden önermelerin doğruluğu mantıksal bir zorunluluğun konusu değildir, bu önermelerin gözlem ve deney yoluyla nesnel olarak test edilmesi esastır. Bu tahminlere dayanarak gelecekteki olayları istenen hedefler gerçekleşecek ve istenmeyen sonuçlar ortadan kaldırılacak şekilde kontrol etmek mümkün hale gelecektir. Duyusal deneyimlerle keşfedilen olayların arkasındaki veya ötesindeki elde etmeye çalışmak, bu olayları bir şekilde zorunlu kılmış olan fakat gözlemlenemeyen özlerin, mekanizmaların veya doğaların (nature) bilgisini vermek, bilimin amacı değildir (Keat ve Urry, 1994, akt., Kuş, 2012).

Bilimin gelişiminde hakim bir epistemolojik yaklaşım olan pozitivism 20. Yüzyılın başlarında ortaya çıkan sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerin tarihsel gelişim sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Pozitivist epistemolojinin sosyal bilimler metodolojisine etkisi, özellikle nicel araştırma tekniklerinin kullanımıyla kendini göstermiş, sosyal bilimler araştırmada nicel yöntemi vazgeçilmez bir metodoloji olarak kabul etmiştir. Bu disiplinler birer bilim olarak gelişimlerini pozitivist paradigmanın yükselişte olduğu dönemde tamamlamışlardır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Sosyal bilimlerdeki pozitivistler gerçekliğin sosyal düzlemine atıfta bulunma girişimini gözlemlenebilir bir süreçten geçemeyeceği gerekçesiyle reddetmişler, çalışmalarını bireyin veya toplumun “sui generis” karakterine dayandırmışlardır (Keat ve Urry, 1994, akt., Kuş, 2012). Özellikle olguları niceliksel olarak açıklanamayan sosyolojiyi bilim olarak tanımlama amacıyla olan Comte felsefesinde karşılık bulan bu yaklaşıma göre, düzen ve ilerleme uzlaştırılabilir olarak görülmektedir. Sosyal bilimlerde hakim olan pozitivist metodoloji bu alanların bilim olma meşruluğuna ulaşma arzusuyla yakından ilişkili olduğu için doğa bilimlerinde olduğu kadar sosyal bilimler alanında da geçerli bir metodolojik yaklaşım olmuştur.

3.2. ANLAMA DAYALI YAKLAŞIMLAR

Pozitivist paradigmanın, modern bilim metodolojisindeki uzun süren hakimiyeti ve tüm sosyal bilim araştırmalarına etkileri bir yandan eleştirilirken, diğer yandan da bu disiplinler içinde alternatif yaklaşımlar gelişmektedir (Kuş, 2007). Sosyal bilimlerde pozitivism alternatif olan anlamaya dayalı yaklaşımlar her ne kadar uzun bir süre etkin olamamışlarsa da kökleri eskilere uzanmaktadır. Weber (1864-1920) doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin metodolojik birliği konusunda önemli isimlerden biridir. Weber yeni bir açıklamayla sosyolojiyi “sosyal etkinliği, yorumlama yoluyla anlamak, böylece akışını ve etkilerini nedensel olarak açıklamak isteyen bir bilim” şeklinde yeniden tanımlamıştır.

Etkinlik kavramı ile ifade edilen bireyin öznel bir anlam yükleyerek yaptığı her türlü insan davranışıdır, sosyal etkinlik kavramı ise, onu yapan bireyin ona yüklediği öznel anlam gereğince başkalarının davranışlarını göz önünde bulunduran ve buna göre bir yol izleyen etkinliği ifade etmektedir. Yorumlayıcı sosyolojinin öncüsü olan paradigmatik dönüşüm sonraki yıllarda ortaya çıkan ve araştırma geleneğinde etkili olan fenomenolojik yaklaşımlara da kaynaklık etmiştir (Kuş, 2012).

Pozitivist epistemolojiyi benimsemiş olan ve paradigmatik dönüşüm sürecinden en az etkilenen disiplin olan psikoloji için ölçülebilir, test edilebilir ve genellenebilir bilgiye ulaşmanın yolu deneysel yöntemdir. Bu yöntemde operasyonel tanımlar, ölçümler, gözlemler ve deneyler merkezi öneme sahiptir (Narter, 1999). Psikoloji, “kendi ontolojik problemlerini ortadan kaldırabilmek ve bir bilim dalı meşruluğuna ulaşabilmek için doğa bilimini ve onun yöntemi olan deneysel yöntemi” benimserken, epistemolojik bir sorgulama sürecine girmemiştir (Narter, 1999).

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra bazı araştırmacılar psikolojide dış dünyaya dair akıl, nesnel gözlem ve deneyle ortaya çıkarılacak tek bir doğrunun olmadığı, bunun yerine özne merkezli çoğulcu bir anlayış gerektiği görüşünü ileri sürererek pozitivist paradigmayı eleştirmeye başlamışlardır. Böylece postmodernist paradigma içinden insan psikolojisini anlamaya dair yeni bir yaklaşım olan sosyal inşaacılık ortaya çıkmıştır (Arkonaç, 2015). Bu bağlamda pozitivist, akılcı, modernist görüşler epistemolojik olarak bilginin keşfedildiğini ve ortaya çıkarıldığını esas alan bir bilgi tanımını savunurken, postmodern görüşler bilginin keşfedilmek yerine yorumlandığını, ortaya çıkarılmak yerine oluşturulduğunu (constructed) varsaymaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Yükselen paradigma nesnel bilgi üretme süreci yerine dünyanın göreliliğini temel alan bir bilgi üretme sürecine vurgu yapmaktadır. Buna göre dış gerçeklik belli düzen ve yasalarla çevrili bir sistem olmakla birlikte farklılıklar ve zıtlıklarla da tanımlanabilir. Sosyal olgular genellenebilir yasalarla değil, bir olgunun kendine özgü boyutlarının derinlemesine araştırılması ve ayrıştırılması yoluyla anlaşılabilir. Amaç genellemeler yerine bir olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Pozitivizmin tersine görüngüler alanından öte bunların altındaki yapıları, özleri, mekanizmaları dikkate alan postmodern paradigmlar ulaşılmaması hedeflenen gerçeğin zihin ve rasyonalite vasıtasıyla anlaşılması yaklaşımını reddetmektedir. Söz konusu paradigma sosyal fenomenlerin dinamiklerini, altta yatan ekonomik yapı ve süreçlere göre açıklayan Marks’ın görüşünü, aynı şekilde psikolojik fenomeni açıklamada ortaya konan psişik yapı ve davranış gözlemi temelli (Freud ve Piaget) varsayımları eleştirmektedir (Arkonaç, 2015). Bilginin örgütlenmesi ve sunulmasında tek, en doğru olan bir biçim yoktur düşüncesinden hareketle nihai bir gerçeklik fikrinin yanısıra, dış dünyanın düzenli yapıların bir sonucu olduğu fikrine de karşı çıkmaktadır. Bunun yerine postmodernizm bilginin karşılıklı insanlar arasında üretildiğini, yani zihin dışında konuşulan dilde sürekli üretilip dönüştürüldüğünü, dolayısıyla da keşfedilecek bir gerçekliğin olmadığını ya da gerçekliğin öznelarası etkileşimde sürekli olarak ve yeniden inşa edildiğini ileri sürmektedir.

İnşaacılık, insanların aktif olarak kendi bilgi ve deneyimlerini inşa ettiklerini ve gerçekliğin öğrenenin deneyimleri tarafından belirlendiğini öne süren bir yaklaşımdır (Elliott ve ark., 2000). Deneyimle

birlikte önceki bilgi ve yeni olayların etkileşimi yoluyla bireysel anlamın inşasına dayanan paradigma insandan bağımsız, 'orada, dışarıda' araştırılmayı bekleyen bir dış gerçeklik olmadığını ileri sürmektedir.

Anlama dayalı epistemoloji nitel araştırma desenlerinin kullanımıyla sosyal bilim metodolojisini büyük ölçüde etkilemiştir. Nitel kelimesi, nicelleştirme ve deneysel süreçlerle kesin olarak sınıp ölçülemeyen öznel gerçekliği ve duruma özgü anlamları ifade etmektedir. Nitel araştırmacılar, gerçekliğin inşa edilen doğasını, araştırmacı ve incelenen şey arasındaki karşılıklı ilişkiyi ve nesnellik yerine farklı bakış açılarını vurgulamaktadır. Nitel araştırmacılar, sosyal deneyimin nasıl yaratıldığı ve anlamlandırıldığına yanıtlarını ararken, nicel araştırmacılar değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri ölçümleyen deneysel süreçlerin sonuçlarına odaklanmaktadır. Son yıllarda psikolojide nitel metodolojiye bağlılıkta ve nitel araştırmalarda çarpıcı bir artış görülmekte, sosyal bilimlerin kapsamına giren hemen her konuda giderek artan bir şekilde nitel yaklaşımlardan bahsetmenin önemi kabul edilmektedir.

Fenomenolojik yöntem 20. yüzyılın erken dönemlerinde Edmund Husserl tarafından insanların dünyayı anlamalarına ilişkin evrensel yapıların anlaşılması amacıyla geliştirilen bir nitel araştırma yöntemidir (Klein ve Westcott, 1994; Osborne, 1994). Fenomenoloji Kant, Hegel, Heidegger ve Husserl gibi birçok düşünür tarafından farklı şekillerde ele alınmasına rağmen, en yalın haliyle birinci şahıs deneyimine atıfta bulunmak için kullanılabilir. Bu tür bir araştırma, bireylerin öznel deneyimlerinin dikkatlice tanımlandığı, kaydedildiği ve incelendiği bir metodoloji kullanır. Gözlem ve deneye dayanan diğer araştırma yöntemlerinden farklı olarak amaç, katılımcılardan deneyimin ya da davranışların yalnızca fiziksel bir tanımını elde etmekten ziyade fenomenin deneyimlenen anlamlarının tanımını elde etmektir. Bu yaklaşım insan zihnine ve iç dünyasına girmek, deneyimi yerindeyse dışarıdaki olguya içeriden bakmak için bilimsel bir yöntem sunmaktadır. Fenomenolojiye göre bulunduğu grup veya birey için anlamı olan, fakat dışarıdan bakıldığında anlamsızlaşan ve farklı değer ölçülerine tabi tutulan olgular ile o grup veya birey hakkında bir çözümlenmeye gitmek eksik bir yaklaşımdır. Fenomenolojik araştırmacılar bir olgunun somut olarak yaşandığı şekliyle taze, karmaşık ve zengin tanımlarına, deneyimle ortaya çıkan anlamlarına odaklanmak konusunda hemfikirdir. Buna göre tüm belirsizliği ve önceden bilmezliği ile yaşanan deneyimin bireyin kendine özgü algılayışını ve yaşantısını yansıtacak şekilde ele alınması gerekmektedir (Wertz, 2005). Araştırmacılar olgunun nesnel niteliklerine bakmak yerine bireyin şu anda ne olmakta olduğu konusundaki öznel değerlendirmesine ağırlık vermektedir. Dışarıdan bakıldığında herhangi bir anlam ifade etmeyen olgular ancak birey için ne anlama geldiği açığa çıkarıldığında anlamlı bir nitelik kazanmaktadır (Finlay, 2009).

3.3. YORUMLAYICI FENOMENOLOJİK ANALİZ

Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz ilk olarak Jonathan Smith tarafından kaleme alınan bir makalede ana akım psikoloji ile eşit şekilde diyalog kurabilecek deneysel bir yaklaşım olarak öne sürülen

fenomenolojik, hermenötik ve idiyografik kökenlere sahip bütünleştirici bir yaklaşımdır. Ortaya çıkışından bu yana hızlı bir şekilde tanınan ve birçok akademik disiplinde etkili nitel araştırma metodolojilerinden biri haline gelen Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz (IPA), kişisel yaşam deneyiminin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, katılımcıların deneyimlerinin anlamı ve katılımcıların bu deneyimi nasıl anlamlandırdıklarına ilişkin bir süreci içermektedir. Az sayıdaki katılımcının yaşanmış deneyimlerinin ayrıntılı analizini incelemenin yanı sıra, deneyimlerin benzerlik ve farklılığına vurgu yapan yönüyle de birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir (Miller, 2018).

Husserl'in (1970) aşkın fenomenolojisini ve Heidegger'in (1962) yorumlayıcı fenomenolojisini en geniş iki fenomenolojik araştırma kategorisi olarak tanımlayan (Finlay, 2011 akt., Miller 2018) IPA, her iki geleneğin fikirlerini birleştirerek, "şeylerin nasıl görüldüğü ile ilgilendiği ve şeylerin kendileri adına konuşmasına izin verdiği" için açıklayıcı ve yorumlayıcı bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Pietkiewicz ve Smith, 2014 akt., Miller, 2018). IPA ayrıca Merleau-Ponty, Sartre, Schleiermacher ve Gadamer'in felsefi ilkelerini benimseyen diğer fenomenolojik yaklaşımlardan da faydalanır; bu bağlamda (a) varoluşsal anlama odaklanır, (b) katılımcı ve bağlam arasındaki sürekli etkileşime vurgu yapar, (c) katılımcılar üzerindeki tarihsel, bağlamsal ve politik güçleri dikkate alır (Smith ve ark., 2009). İnsan deneyiminin (ve şeylerin) bilinçte algılandıkları şekliyle incelenmesi anlamına gelen Fenomenoloji katılımcıların düşünceler, duygular ve anılar yoluyla aktardıklarına odaklanarak onların iç dünyalarına erişmeye ve anlamı ortaya çıkarmaya çalışır. Fenomenolojik kökenleriyle tutarlı olarak IPA, bireylerin deneyimlerine yükledikleri anlamları, kendi hikayelerini kendi sözleriyle anlatmaya teşvik etmektedir (Smith ve ark., 2009). Dolayısıyla IPA'da katılımcılar deneyimsel uzmanlar olarak kabul edilmektedir.

Hermenötik veya varoluşçu fenomenoloji, fenomenolojik araştırmalarda yorumun kaçınılmaz olduğu anlayışına dayanmaktadır (Smith, 2004). Heidegger saf açıklamanın tek başına anlamı ortaya koyma yeteneğinin sınırlı olduğunu ileri sürerek hermenötik yöntemini ortaya atmıştır. Heidegger, anlamları yorumlamanın ve böylece Husserlian/tanımlayıcı fenomenolojiyi bir adım daha ileri götürmenin önemli olduğunu düşünmektedir. Varoluşçu fenomenolojide daha fazla yorumlayıcı bir alan vardır. Heidegger, Husserl'in çalışmalarını genişletmiş, insanların bir nesne ve ilişkiler dünyasının parçası olduğunu, dünyadaki varlığımızın her zaman bir şeyle veya biriyle ilişkili olduğunu vurgulayarak, insanların anlam yaratma faaliyetlerinin yorumlanmasını fenomenolojik sorgulamanın merkezine koymuştur (Smith ve ark., 2009).

Heidegger gibi, Merleau-Ponty (2005) de dünya hakkındaki bilgimizin durumsal ve yorumlayıcı niteliğine vurgu yaparak insan varlığının diğerleriyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür. Merleau-Ponty (2005)'ye göre fenomenolojik dünya saf varlık değildir, ancak bireyin deneyimlerimin ve aynı zamanda birey ve diğer insanların deneyimlerinin, çarkın dişlileri gibi birbirleriyle kesiştiği yerde ortaya çıkan duyumdur. Bu açıdan fenomenolojik dünya öznellik ve öznelarasılıktan ayrılamaz. Dolayısıyla deneyimlerin doğası hakkındaki anlayışı genişletmek,

deneyimlerin her zaman diğer insanlarla olan ilişkilerin varlığı veya yokluğu ile anlaşılabilceğini kabul etmek gerekmektedir. Benlik ve ötekiler arasındaki farkı genişletmeye yönelik her türlü girişimi reddeden hermenötik fenomenoloji dünyadaki deneyimlerin içine düştüğümüze, anlam peşinde koştuğumuza ve içinde yaşadığımız dünya ile bağlantılı bir özbilince sahip olduğumuza inanmaktadır. Çoklu felsefi yaklaşımların katkılarıyla IPA'nın hermenötik merceği daha fazla derinlik ve anlam kazanmaktadır (Tuffour, 2017).

Fenomenolojik araştırmacılar katılımcıların günlük yaşamda sıklıkla gözlemlenmemiş veya incelenmemiş olan yaşanmış deneyimlerinin özelliklerine odaklanarak, belirli deneyimleri anlamlandırma biçimlerinin ayrıntılarını ortaya çıkarmayı, daha az farkedilen anlamlara ışık tutmayı amaçlamaktadır (Finlay, 2011). Nicel çalışmaların sorduğu “ne kadar” sorusunun aksine “ne” ve “nasıl” sorularından yola çıkarak karmaşık bir süreci keşfetmeye ve insan deneyiminin çok yönlü doğasını aydınlatmaya çalışır (Tuffour, 2017). Bir fenomenin keşfedilmesi, tanımlanması, anlaşılması ve yorumlanması amacıyla katılımcıların kendi iç dünyalarına ilişkin yansımaları, yine katılımcıların kendi söylemlerinden dinlemeye çalışmaktadır. Bununla birlikte, IPA, sadece deneyimlendiği şekliyle fenomene değil, fenomenin deneyimlendiği bağlama da atıfta bulunmaktadır; araştırmacılar, sosyal, tarihsel ve kültürel faktörlere bağlı olarak katılımcıların bağlamsal deneyimlerine de odaklanmaktadır (Eatough ve Smith, 2008 akt., Tuffour, 2017). Bu itibarla, IPA, açıklayıcı olmaktan ziyade, katılımcılar açısından kendi bağlamları içinde bu tür deneyimlere sahip olmanın ne anlama geldiğine dair araştırmacının yorumlayıcı konumunun altını çizen bir yöntem izlemektedir.

Analizin başkasının deneyimi üzerinden ilerleyecek olması nedeniyle katılımcıların zihninden doğrudan elde edilemeyen deneyim, araştırmacı tarafından yapılacak bir yorumlama sürecini gerektirir ve bu IPA'yı hermenötik bir bakış açısına bağlar. Hermenötik “yorumlama pratiği veya sanatıdır” ve “anlamın yenilenmesini” içerir (Ricoeur, 1970; Dallmayr, 2009 akt., Noon, 2018). IPA, analizin her zaman yorumlamayı içeren bir analize vurgu yapması ve araştırmacının analiz ve araştırmadaki merkeziliğini kabul etmesi açısından hermenötik ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır (Brocki ve Wearden, 2006 akt., Noon, 2018). IPA, deneyime ‘içeriden bir bakış açısı’ kazandırmak için çifte yorumbilim gerekliliğini ileri sürer, buna göre katılımcı kendi kişisel ve sosyal dünyasını anlamlandırmaya çalışmakta; araştırmacı ise katılımcının kişisel ve sosyal dünyasını nasıl anlamlandırdığını anlamaya çalışmaktadır (Smith, 2004). Bu nedenle yorumlar, hem katılımcının deneyimlerini ifade etme kapasitesi hem de araştırmacının bunları inceleme yeteneği ile sınırlıdır. Gerçekte, fenomen oradadır, görünmeye hazırdır, ancak araştırmacının ortaya çıkmayı kolaylaştırması ve bir kez gerçekleştiğinde onu anlamlandırması için bir dedektif titizliğinde çalışması gerekmektedir (Smith ve ark., 2009).

Bu süreç, araştırmacının kendi önyargıları tarafından etkilendiği için karmaşık hale gelebilmektedir (Heidegger, 1962, akt., Noon, 2018). Bu nedenle IPA, bir başkasının kişisel dünyasına tamamen veya doğrudan tam olarak erişmenin pratik olmadığını kabul eder. Dolayısıyla amaç, katılımcının dünyasına mümkün olduğu kadar “yakınlaşabilen” bir açıklama elde etmektir. Schleiermacher (1998)'a göre

hermenötik metod gramatik/dilbilgisel yorumlama ve psikolojik yorumlama şeklinde iki yorumlama süreci içinde ilerlemektedir (akt., Miller ve ark., 2018). Kendi zihninde ne olup bittiğini anlamayı amaçlayan katılımcının deneyimine erişim zorluğu yorumlama sürecinin en önemli güçlüklerinden biridir. Bu nedenle, IPA süreci iki yorumlama alanında paralel ilerlemektedir; araştırmacı zihnindeki fenomeni anlamlandırmaya çalışan katılımcının anlam oluşturma sürecini anlamaya çalışmaktadır. Dahası, yaklaşımın yorumlayıcı niteliği sayesinde araştırmacı, katılımcıların hikayelerini kendi doğal ortamlarında dinleyebilme imkanına sahip olduğu için aynı zamanda katılımcıların esneklik ve içgörü kazanmalarını da sağlamaktadır. IPA çok çeşitli epistemolojik kökenlere sahip olsa da anlam oluşturma sürecinin nasıl gerçekleştiği bağlamında diğer nitel araştırma yöntemleriyle birleşir (Tuffour, 2017).

IPA, her vakayı ayrıntılı olarak analiz etme amacına göre idiografiktir, belirli bir kavrayış veya gestalt elde edene kadar tek bir görüşmenin tekrar tekrar ve ayrıntılı analizine odaklanmaktadır. IPA, kendilerine özgü bağlamları içinde bireylerin belirli bir fenomeni nasıl anlamlandırdıklarına ilişkin titiz, ayrıntılı ve derinlemesine analizi vurgulaması açısından idiyografiktir; her katılımcının bireysel öyküsünden yola çıkarak derin, bireyselleştirilmiş bir analiz yoluyla, katılımcıların düşünceleri, inançları ve davranışları hakkında daha bilgilendirici bir anlayış elde etmeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla her bir vaka IPA araştırmasının merkezindedir; araştırmacı, bir sonraki vakaya geçmeden önce her bir vaka hakkında mümkün olduğunca çok şey anlamaya çalışır. IPA, hem deneyimlerini anlatan katılımcıların yaşam dünyasını göstermekte hem de daha genel temalarla nasıl uyumlu olduklarını açıklayan çapraz analizler yoluyla da bireysel odağını korumaktadır (Smith ve Eatough, 2006).

Bu amaca bazen tek bir kişinin yaşadığı deneyimin derinlemesine incelenmesini temsil eden tek vaka çalışmaları ile, daha yaygın olarak ise, her bir vakanın ayrıntılı analitik yorumunu ve bunu takiben vakalardaki ortak kalıpların belirlenmesini temsil eden birden çok vaka çalışmalarıyla ulaşılmaktadır. Her iki durumda da birer çalışma birimi olarak ele alınan bireylerin fenomen ile olan etkileşimleri hakkında derinlemesine bir anlayış elde etmek hedeflenir. Böylece IPA çalışmaları, sadece paylaşılan temaları sunmakla kalmayıp, aynı zamanda bu temaların bireyler için taşıdığı özel anlama da işaret ederek, örneklemdaki benzeşme ve ayrışma dengesine de vurgu yapmaktadır (Smith ve ark., 2009).

Bu çalışmada dindarlığı bir yaşam tarzı olarak benimseyen kişilerin aile etkileşimlerinin fenomenolojik bir bakış açısıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz bireylerin neyi, nasıl ve niçin yaptıklarını bildikleri varsayımından hareketle, kendi deneyimlerinin anlaşılmasına dair metodun da sahibi olduklarını ileri sürmektedir. Bu içsel bilgi ve metod yoluyla ortaya konan anlamlar sosyal gerçekliği oluşturmaktadır. Dindarlık, dini inanç ve ritüeller dışarıdan bakıldığında anlaşılması mümkün olmayan ancak birey için anlamlı olan içsel bilgi/görüngülerin en önemlilerinden biri olması nedeniyle söz konusu analiz yöntemine uygun bir olgu olarak değerlendirilebilir.

Dinin inanç ve davranışlardan oluşan, kurumsal niteliğe sahip bir yapı olduğunu söyleyen Eliade'ye göre din kimi zaman karmaşık boyutlara ulaşabilen, genel bir formüle ve tanımlamaya uymayan, Yaratıcı inancı, ritüelleri ve simgesel özellikleri olan çok yönlü bir olgudur. Dini fenomen (görüngü) ile ilgili genel bir bilgi elde edebilmek için sözü edilen özellikleri araştırma birimi olarak tanımlamak ve ifade ettikleri anlamları ortaya çıkarmak gerekmektedir (akt., Studstill, 2000).

Sevgi, hoşgörü, yardımlaşma, bağışlayıcı olma gibi evrensel değerlerinin dışında dini öznelştiren anlam atıfları ve uygulamaların fenomenolojik düzeyde araştırılması bireyler için taşıdığı anlamın ortaya çıkarılması noktasında büyük önem taşımaktadır. Bu atıfların ve ritüellerin anlaşılabilmesi için ise içeriden bakan bir göze ihtiyaç duyulmaktadır. Eliade “fenomenolojik anlayışı kazanmak için inananların tamamen haklı olduğunu kabullenmeliyiz ve kendi değer yargılarımızı onların tecrübeleri üzerine bina etmeye çalışmaktan kaçınmalıyız,” demiştir. Buna göre “içeriden bakmanın” asıl amacı, dindar bireylerin kendi inançlarını nasıl gördüklerinin ve anladıklarının tanımlanmasıdır. Araştırmacının dindar bireyin kendi inancına atfettiği önem ve değere saygı duyması gerektiğini ifade eden Eliade, ancak bu şekilde din olgusuna ilişkin anlamların ortaya çıkarılabileceğini savunmaktadır (akt., Studstill, 2000).

Birtakım nesnelere bize nasıl görünüyorsa öyledir diyen Husserl, öznenin ancak özüne dönmek suretiyle anlaşılabilceğini söylemektedir (Husserl, 2005 akt., Giorgi ve Giorgi, 2003). Bireye ait davranışları, özde inanç ve uygulamaları yine bireyin anlamlandırma sistemi üzerinden anlamaya çalışmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Özellikle din gibi kendine özgü çağrışım ve atıfları olan olgularda kişilerin davranışı uzaktan yapılacak bir gözlemlerle yeterince anlaşılacaktır. Yorumlayıcı Fenomenolojik yöntem katılımcılara, dini inançlarını aile ortamında nasıl deneyimlediklerini detaylı olarak aktarabilme, dindarlığa dair kendilerinde içkin olan anlam birimlerini ortaya çıkarma olanağı sunmaktadır. Bu çalışma, halihazırda inancın aile ilişkilerini nasıl etkilediğine dair az sayıda araştırmaya ek olarak yeni bir keşifsel alan ortaya koyabilir.

Buna ek olarak, IPA ruh sağlığı çalışanlarına terapi ortamında kullanabilecekleri yeni bilgiler ve müdahale araçları sağlayabilir. Aile terapisi araştırmaları niteliksel yaklaşımlar kullanılarak zenginleştirilebilir. Bu çalışma, nitel araştırma yoluyla dindar bireylerin aile ve evlilik dinamiklerine ilişkin anlayışlarını geliştirmeyi, çift ve aile terapisi ile çalışan klinisyenler için yararlı olabilecek veriler sağlamayı amaçlamaktadır.

Katılımcıların “aile sistemleri” içerisinde deneyimlediği “dindarlığın” görünüşleri, bir fenomen olarak araştırmanın merkezi kavramı, araştırmada incelenen olgu şeklinde tanımlanabilir. İstenen sonuç, bu deneyimin anlamını ve tanımını elde etmek ve bulguları Aile Sistemleri Kuramı çerçevesinde değerlendirmektir.

3.4. ARAŞTIRMA DESENİ: KARMA YÖNTEM

Araştırmanın bu başlığı altında nitel aşamasını Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz'in oluşturduğu karma desen açıklanacak, örneklem grubu, veri toplama ve analiz işlemlerine ilişkin bilgilere yer verilecektir.

Bu araştırmada, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip olan din olgusunun aile yaşamı üzerindeki yansımalarının kapsamlı olarak incelenmesine olanak tanınması açısından karma yöntem kullanılmıştır. Nitel bölümde araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma şemsiyesi altında yer alan Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz yöntemi tercih edilmiştir. Olgubilim deseni çerçevesinde yapılan ve görüşmelerin ağırlıklı olduğu bu yöntemle elde edilen sonuçların nicel bulgular içerisindeki yansımalarını (ne kadar genellenebilir olduğunu) görmek amacıyla ise ölçekler kullanılmıştır. Araştırma karma yöntemin bir alt deseni olan gömülü (embedded) desen olarak tasarlanmıştır. Gömülü desende bulguların büyük bir kısmını görüşme verilerinin analizi oluşturmakta, ölçekler yoluyla elde edilen verilerin sayısal analizine de yer verilmektedir.

Burada, araştırma metodolojisine temel teşkil eden ve nitel araştırma ve nicel araştırmanın yanı sıra üçüncü büyük araştırma yaklaşımı olarak kabul edilen karma yöntemin paradigmatik ve felsefi temelleri üzerinde durulacaktır.

Geleneksel olarak, metodolojinin sayısal verileri kullanan nicel yöntemler, gözlemsel veya görüşme verilerine dayalı nitel yöntemler ve her iki veri türünü tek bir bütünlük çerçevesinde birleştiren karma yöntemler olmak üzere üç dalı bulunmaktadır. Psikoloji, büyük ölçüde nicel temelli veri analizlerine dayanmaktadır. Bununla birlikte nicel ve nitel metodolojilerin avantajlarını birleştiren Karma yöntem araştırmaları, her iki araştırma desenine alternatif olarak ikibinli yıllardan bu yana hızla popülerlik kazanmaya başlamıştır. (Tashakkori ve Teddlie, 2003; Johnson ve Onwuegbuzie 2004; Creswell, 2014).

Diğer tüm araştırma yöntemleri gibi, felsefi varsayımlardan kaynaklanan genel bir araştırma yaklaşımına sahip olan karma yöntem, verilerin toplanması ve analizine yönelik kendine has özel bir tekniğe sahiptir (Creswell ve Plano Clark, 2011; Teddlie ve Tashakkori, 2009).

Nicel yaklaşımların geleneksel olarak pozitivist veya daha yakın zamanda postpozitivist epistemolojilerle, nitel yaklaşımların ise geleneksel olarak yapılandırmacı veya yorumlayıcı epistemolojilerle ilişkilendirilmesi gibi karma yöntem araştırmalarının nasıl bir felsefi zemine oturduğu araştırmacıların gündemini meşgul etmektedir (Guba ve Lincoln, 1994; Johnson ve Onwuegbuzie, 2004; Creswell, 2014). Postpozitivist epistemolojiler tipik olarak, bilinebilir olan bağımsız bir gerçekliğe vurgu yapmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında, bilgi yalnızca bilme teknolojileriyle sınırlıdır, bu nedenle önyargısız, nesnel ölçüm, davranışları yöneten evrensel yasaları keşfetme güdüsünün temel hedefi haline gelmektedir. Yapılandırmacı veya yorumlayıcı epistemolojiler ise daha önce ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, dünyanın yalnızca bireyler ve kültürler arasında farklılık gösteren kavramsal çerçevelerimiz aracılığıyla bilinebilir olduğuna dair göreceli bir inanca sahiptir ve bilginin, araştırma

süreci de dahil olmak üzere, kaçınılmaz olarak değerlere ve kültürlere gömülü olan doğası gereği yerel olarak konumlandırılmış ve bağlamsallaştırılmış öznel yollarla aranması gerektiğini ileri sürmektedir. Nitel ve nicel yaklaşımlar arasındaki bu epistemolojik farklılıklar araştırmanın nasıl tasarladığını, nasıl yürütüldüğünü ve bulguların nasıl yorumlandığını etkilediğinden, bilgi kaynakları hakkındaki epistemolojik varsayımları dikkate almak araştırmanın amacının anlaşılabilmesi ve sonuçların sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Nitel ve nicel araştırma yöntemleri felsefi, kavramsal ve yönetsel açıdan kimi zaman birbiriyle çelişen farklı varsayımlara ve ilkelere sahiptir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Karma yöntem içerisinde gerek araştırmanın kurgulanması gerekse veri toplama ve analiz süreçlerinin geçerlik ve güvenilirliğinin sağlanması bakımından çeşitli güçlükler bulunmaktadır. Dolayısıyla kuramsal ve metodolojik açıdan farklı varsayımlara sahip bu iki araştırmanın entegrasyonu çeşitli güçlükleri de beraberinde getirmektedir. Karma yöntem araştırmalarına dair en önemli güçlük her araştırmanın paradigmatik bir temele sahip olması ve bu temel çerçevesinde bulguların yorumlanmasını öngören genel kabule göre karma çalışmaların pratik gerekçelerle yapılması ve kuramsal bir temelinin olmadığı düşüncesidir. Karma yöntem araştırmalarının felsefi zorluklarına açıklama getirmeye çalışan araştırmacılara göre (Bryman, 2006; Yardley ve Bishop, 2008; Cornish ve Gillespie, 2009; Tashakkori ve Teddlie, 2010; Dures ve ark., 2011; Morgan, 2014) pragmatizmi, ‘pratik’ veya ‘faydacı’ bir yaklaşım olarak sınırlandırmaktan ziyade, karma yöntem araştırmalarını daha sofistike şekilde çerçeveleyen bir yaklaşım olarak tanımlamak gerekmektedir (Johnson ve Onwuegbuzie, 2004; Yardley ve Bishop, 2008; Cornish ve Gillespie, 2009).

Pragmatizm üzerine felsefi literatürde çok çeşitli konular benimsenmekte, metodologların pragmatizmin anlamına dair farklı ve incelikli yorumlar getirdikleri görülmektedir. Genel olarak, karma yöntem araştırmalarına yönelik pragmatist yaklaşımlar, nitel ve nicel yaklaşımlar arasındaki epistemolojik farklılıkları kabul etmekte ancak bunları birleştirilemez olarak görmek yerine dünyada olumlu bir değişim yaratmak üzere ortak bir amaca katkı sağladığını ileri sürmektedir. Dünyayı anlamlandırmaya dair nesnel öznel düalizmin reddi, deneysel yöntemler aracılığıyla elde edilen bilimsel gerçeklerin yanında inşa edilmiş bilgi kaynaklarının da olduğu düşüncesi pragmatizmi karma yöntem araştırmaları için çekici hale getirmektedir (Johnson ve Onwuegbuzie, 2004). Karma yöntem araştırmaları için pragmatizmin dikkate değer bir yorumu, araştırmanın ürettiği bilginin doğru bir şekilde ‘gerçekliği’ temsil edip etmediği ve bağlamında üretilen bilginin araştırılan olgu için nasıl sonuçlar ortaya koyduğudur (Yardley ve Bishop, 2008). Bu yönüyle pragmatist bir epistemoloji, karma yöntem tasarımına ilişkin üst düzey yargıları çerçeveleyebilmekte, farklı içerikte ve zengin veriler ortaya koyabilmektedir.

Yaratıcı veri toplama yollarının geliştirilmesini teşvik ederek daha zengin verilerin ve olgunun daha anlamlı bir yorumunun elde edilmesini sağlayan karma yöntem kapsamlı oluşu sayesinde ise farklı teorilerin entegrasyonuna olanak sağlamaktadır (Teddlie ve Tashakkori, 2003). Karma yöntemin bir

diğer avantajı farklı iki veri türünün birbirinin bulgularına ışık tutmasını sağlayan ve nitel ve nicel bölümler arasında gidip gelen dinamik etkileşimdir. Dolayısıyla farklı metodolojik yaklaşımlardan elde edilen zengin sonuçlar özellikle ruh sağlığı alanında çalışan uzmanlar için klinik müdahale yaklaşımlarının zenginleştirilmesine katkıda bulunabilir.

Bu gelişmeye paralel olarak Denzin, Lincoln ve Guba gibi nitel araştırmanın en önemli savunucuları son yıllarda karma yöntem araştırmalarını destekleyen açıklamalar yapmakta, her iki yöntemin de herhangi bir araştırma paradigmasıyla uygun şekilde kullanılabileceğini belirtmektedir (Guba ve Lincoln 2005). Buna göre bir paradigmanın unsurlarını diğeriyle harmanlamak her iki dünya görüşünün en yararlı sentezini temsil eden bir araştırmayı mümkün kılabilir. “Paradigma savaşları” konusunda yöntemleri birbirinin karşıtlığı üzerinden tanımlama eğilimini sorgulayan Schwandt nitel ve nicel araştırma arasındaki böyle bir ayrımın artık sorgulanabilir olduğuna işaret etmektedir (Schwandt, 2000, 2006). Schwandt’a göre tüm araştırmalar yorumlayıcıdır, farklılığa vurgu yapan sınırlar literatürde öne sürülenden daha belirsizdir ve birbiriyle kesişen çok sayıda yöntem bulunmaktadır. Bu nedenle paradigmlar arasındaki antagonizmayı bir kenara bırakarak daha zengin veriler elde etmek ve bilimde ilerlemek adına bir araştırmayı sadece “nitel” veya “nicel” olarak tanımlayan geleneksel yaklaşımdan uzaklaşmak gerekmektedir (Schwandt, 2000). Psikolojik ve sosyal olguları değerlendirirken birden fazla veri kaynağına duyulan ihtiyaç nedeniyle, karma yöntem araştırmalarının kullanımı sosyal bilimlerde hızlı bir şekilde yaygınlık kazanmaktadır.

Özetle 20. yüzyıl daha sonra karma araştırma olarak adlandırılacak olan yöntemin sınırlı kullanımıyla başlamış, ancak sosyal ve psikolojik araştırma mantıksal pozitivizmin etkisiyle hızla nicel hale gelmiştir. Kısmen tepki olarak, 20. yüzyıl boyunca birçok nitel akım gelişmiş ve 1980’lerde ve 1990’larda nitel bir araştırma paradigması ortaya konmuş, beraberinde nicel ve nitel araştırma arasındaki kutuplaşmaya tepki olarak Karma Yöntem araştırması şeklinde tanımlanan ve senteze odaklanan başka bir entelektüel hareket meydana gelmiştir. Halihazırda hepsi bir arada ve sürekli gelişmekte olan üç metodolojik paradigma olduğunu söylemek mümkündür. Thomas Kuhn’un (1962) “normal bilim” i karakterize eden tek boyutlu paradigmalara yönelik beklentisinin aksine, üç paradigmatlı metodolojik bir dünyanın daha anlaşılabilir olabileceği öne sürülmektedir.

3.4.1. Karma Yöntem Tasarım Türleri

Araştırmanın bu başlığı altında karma araştırma deseni, örneklem grubu, veri toplama ve analiz işlemlerine ilişkin bilgilere yer verilecektir.

Literatürde karma yöntem tasarımlarına ilişkin farklı disiplinleri temsil eden ve farklı terminolojiler kullanan çok sayıda sınıflandırmanın olduğu bilinmektedir. Yalnızca Tashakkori ve Teddlie’nin (2003) çalışmasında, yaklaşık 35 karma yöntem araştırma tasarımından söz edilmektedir. Bu nedenle, araştırmacıların tasarım seçimlerini basitleştirmek için birkaç tipoloji geliştirilmiştir (Tashakkori ve Teddlie, 2003; Johnson ve Onwuegbuzie, 2004; Creswell, 2014). Araştırma desenlerinde kimi zaman

nicel yöntemler ön plana çıkarken kimi zaman nitel yöntemler ağırlıklı olabilmektedir. Bazı karma yöntem araştırmalarında ise her iki yöntem eşit oranda birlikte kullanılabilir. Bu tipolojiler, karmaşıklık düzeyleri bakımından farklılık gösterir. Bununla birlikte, çoğu karma yöntem tasarımı, temel olarak zaman oryantasyon boyutunu kullanır. Zaman oryantasyonu, çalışmanın nitel ve nicel aşamalarının, birbirlerinden bağımsız olacak şekilde zaman içinde yaklaşık olarak aynı noktada meydana gelip gelmediğini (yani eşzamanlı) veya bu iki bileşenin, bir dereceye kadar önceki aşamaya bağlı olarak birbiri ardına (sıralı, ardışık) meydana gelip gelmediğini ifade etmektedir. Bu nedenle araştırmacı karma bir yöntem tasarımı belirlerken aşamaları eşzamanlı olarak mı (bağımsız olarak) yoksa sırayla mı (bağımlı olarak) yürütmek istediğine karar vermelidir.

Araştırmacının vermesi gereken bir diğer karar nicel ve nitel bulguların harmanlanma biçimiyle ilgilidir (örneğin, üçgenleme, tamamlayıcılık, başlatma, geliştirme, genişletme). Amaç her iki analiz sonucunda uyumlu bulguları aramak diğer bir ifadeyle nitel veri toplamada belirlenen temaların nicel analizdeki istatistiksel sonuçlarla nasıl benzeştiğini açıklamak ise, araştırmacı her iki veri formunu da karşılaştırmayı amaçlayan bir yöntem kullanmaktadır. Öte yandan, karma yöntemin amacı nitel analizden elde edilen verilerin desteklenmesi, genellenmesi, açıklanması ve geliştirilmesi ise, sıralı tasarımlar uygun görülmektedir çünkü ikinci yöntemin kullanımını büyük ölçüde birinci yöntemden elde edilen bulgular belirlemektedir.

Creswell ve Plano-Clark (2011) karma yöntem araştırmaları için çeşitleme (triangulation), gömülü (embedded) açıklayıcı (explanatory) ve keşfedici (exploratory) olmak üzere dört tasarım önermektedir. Bu tasarımlar nitel ve nicel aşamaların uygulama sırası ve hangisine ağırlık verildiği bakımından **zamanlama ve vurgu** şeklinde iki boyutta farklılaşmaktadır. **Açıklayıcı ve keşfedici tasarımlar**, ikinci aşamaya başlamadan önce birinci aşamanın tamamlanması bakımından zamansal bir sıralamaya sahiptir. **Açıklayıcı ardışık desende** önce nicel veriler toplanmakta ve analiz edilmektedir. Nicel sonuçları takiben ikinci aşamada nitel veriler toplanarak analiz edilir ve yorumlama aşamasına geçilir. Dolayısıyla açıklayıcı tasarımlar nicel bileşeni vurgulamaktadır. **Keşfedici ardışık desende** ise araştırmacı önce nitel verileri toplar ve analiz eder, ardından nicel veriler işleme alınır. Nitel veri sonuçları bir sonraki nicel aşamayı inşa etmek için kullanır. Nitel sonuçları kullanarak aşamaları birbirine bağlayan araştırmacı böylelikle nicel aşamayı şekillendirmektedir. Keşfedici tasarımlar, yorumlama sırasında bulgulara daha fazla ağırlık vermektedir.

Çeşitleme ve gömülü tasarımlar ise nitel ve nicel aşamalar birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilmektedir. Öte yandan çeşitleme tasarımları bileşenleri eşit ağırlıklandırma eğilimindeyken, gömülü tasarımlar ya nitel ya da nicel bileşeni vurgulamaktadır. Buna göre araştırmacı karma yöntem araştırma desenlerinden hangisinin kullanılacağına karar verirken dört kriteri dikkate alabilir (Creswell, 2014). İlk olarak araştırmacı verileri toplarken hangi yönteme ağırlık vereceğine, nasıl bir sıra izleyeceğine, verileri nasıl analiz edeceğine ve verileri hangi aşamada birleştireceğine karar vermelidir. Creswell ve Plano (2011), bu sorulara verilecek yanıtlardan yola çıkarak ilk olarak belirlenen dört

desene iki desen daha ekleyerek altı karma yöntem araştırma deseni belirlemiştir. Bu çalışmada gömülü bütünleşik desen kullanıldığı için yalnızca bu desene ilişkin bilgilere yer verilecektir.

3.4.2. Gömülü/Bütünleşik Desen

Gömülü Tasarım, bir veri setinin öncelikle diğer veri türüne dayalı bir çalışmada destekleyici, ikincil bir rol oynadığı yani yöntemlerden birinin diğerine kıyasla daha fazla ön plana çıktığı tasarımıdır. Tek bir veri setinin yeterli olmadığı ve farklı araştırma sorularının farklı veri türlerini gerektirdiği gerekçesine dayanan Gömülü Tasarım, tasarım düzeyinde farklı veri setlerini karıştırır, bir veri türü diğer veri türü tarafından çerçevelenen bir metodoloji içerisine yerleştirilir. Örneğin, bir araştırmacı, deneysel bir tasarımda olduğu gibi, nitel verileri nicel bir metodoloji içine yerleştirebilir veya bir fenomenoloji tasarımında olduğu gibi nicel veriler nitel bir metodolojinin içine gömülebilir. Gömülü Tasarım hem nicel hem de nitel verilerin toplanmasını içerir, ancak veri türlerinden biri tamamlayıcı bir rol oynamaktadır (Creswell ve Plano, 2011).

Bu çalışmada farklı araştırma soruları üzerinden nitel ve nicel verilerin eşzamanlı toplanması, nitel ve nicel veri analizlerinin birbirinden bağımsız olarak yapılması ve elde edilen sonuçların karşılaştırılmasıyla karakterize gömülü/bütünleşik desen kullanılmıştır. Nitel aşamanın baskın olduğu bu yöntemde, araştırma süreci nicel veri ve yaklaşımların da eklendiği nitel ve yapılandırmacı bir bakış açısına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle nitel verilerden elde edilen bulgular birincil öneme sahiptir, ikincil öneme sahip nicel bulgular ise, nitel verileri zenginleştirmek ve desteklemek, nitel verilerden elde edilmesi güç olan bulgulara ulaşılmasını olanaklı kılmak amacıyla nitel metodolojinin içine gömülerek kullanılmıştır.

3.4.3. Gömülü/Bütünleşik Desen İçin Örneklem Modeli

Curtis ve arkadaşlarına göre hem nicel hem de nitel araştırmalarda bir tür genelleme kaçınılmaz olarak gerçekleşmektedir (Curtis ve ark., 2000). Nicel araştırmacılar, bulguları temsili bir istatistiksel örneklemin alındığı popülasyona genelleştirmeyi içeren “istatistiksel” genellemeler yapma eğilimindeyken, nitel araştırmalar seçilmiş vakaların genel yapılarla nasıl benzeştiğine bağlı olarak daha geniş, teoriye uygulanabilen ve vakadan vakaya aktarımı içeren “analitik” genellemeler yapma eğilimindedir (Onwuegbuzie ve Leech, 2005).

Leech ve Onwuegbuzie (2007) nitel ve nicel araştırmacılar arasında kullanılacak 24 örnekleme şeması tanımlamışlardır. Bu 24 tasarım, 5 olasılık örnekleme şeması ve 19 amaçlı örnekleme şeması içermekte ve rastgele örnekleme (olasılıklı örnekleme) şemaları veya rastgele olmayan örnekleme (olasılıklı olmayan örnekleme) şemaları şeklindeki iki gruptan birine girmektedir. Bu çalışmada nitel aşama için rastgele olmayan örneklemeden ve nicel aşama için rastgele örneklemeden oluşan ve karma yöntemle ait sözü edilen 24 örnekleme şemasından ikinci en yaygın kombinasyon olarak tanımlanan örnekleme şeması kullanılmıştır.

Nitel aşamanın amacı katılımcıların dindarlık deneyimlerine dair ikna edici bir içgörü elde edebilmek olduğu için, amaçlı örnekleme türlerinden “ölçüt” ve “kuramsal” örnekleme yöntemleri kullanılmış, dindarlık deneyimi bakımından en zengin bilgiyi vereceği düşünülen, nicel aşamada yer almayan homojen katılımcılar seçilmiştir. Araştırmanın nicel aşamasında ise olasılık temelli basit tesadüfi örnekleme (simple random sample) yöntemi kullanılmıştır. Buna göre araştırmada kendilerini dindar veya çok dindar olarak tanımlayan bireylerin aile, çift ve çocuk etkileşimlerine dair deneyimleri ölçekler yoluyla değerlendirilmiştir.

3.4.4. Gömülü/Bütünleşik Desen İçin Örneklem Büyüklüğü

Bir karma yöntem çalışmasının nitel ve nicel bileşenleri için örneklemin “nasıl” seçileceğine karar vermenin yanı sıra, her aşama için uygun örneklem “büyüklüklerinin” belirlenmesi de büyük önem taşımaktadır. Araştırma hedefi, araştırma sorusu ve araştırma tasarımı tarafından belirlenen örneklem büyüklükleri istatistiksel ve/veya analitik genellemelerin ne ölçüde yapılabileceğini de etkilemektedir.

Genel olarak, nitel araştırmalarda örneklem büyüklükleri, veri doygunluğu, teorik doygunluk veya bilgi derinliği elde etmeyi zorlaştıracak kadar küçük olmamalı, aynı zamanda vaka odaklı bir analiz yapmayı zorlaştıracak kadar da büyük olmamalıdır (Sandelowski, 1995). Fenomenolojik araştırmalarda Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz’in idiyografik niteliğine de uygun şekilde genel olarak 10 veya daha küçük örneklem büyüklükleri önerilmektedir (Creswell, 2014). Buna göre araştırmanın nitel aşaması için 10 kişiyle derinlemesine bireysel görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın nicel aşamasında ise Onwuegbuzie ve Collins (2007)’in İlişkisel araştırma modeli için önerdiği minimum örneklem büyüklüğü olan tek kuyruklu hipotezler için 64 katılımcı; İki kuyruklu hipotezler için 82 katılımcı (Onwuegbuzie ve ark., 2004) ölçütleri dikkate alınmıştır. Nicel aşamaya 482 kişi katılmıştır. Araştırmanın örneklem büyüklüğünün nasıl belirlendiğine ilişkin daha kapsamlı bilgi, nitel ve nicel aşamaların anlatıldığı başlık altında ayrıntılı olarak sunulacaktır.

3.4.5. Karma Yöntem Seçilmesinin Rasyoneli

Araştırmada karma yöntemi seçmenin beş temel rasyonelinden söz edilebilir. Birincisi, çok boyutlu bir olgu olan dini inancın aile işlevleri üzerindeki etkilerini etraflıca değerlendirebilmek, katılımcıların deneyimlerini öze yönelik olarak derinlemesine ifade etmelerini sağlamak ve fotoğrafı bütüncül bir biçimde kapsayan daha zengin veriler elde etmek; ikincisi, nitel ve nicel verilerin birbirlerini doğrulanmasını veya desteklenmesini sağlayarak incelenmesi amaçlanan sosyal olguya ilişkin daha bütünleşik bir resim elde etmek; üçüncü olarak, var olan nicel ölçme araçlarının kültüre özgü temel dinamikleri ve bakış açılarını ortaya çıkarmadaki güçsüzlüğü ve buna karşın araştırılması amaçlanan konuya ilişkin ihtiyaç duyulan alternatif bakış açısını elde etme isteği; dördüncü olarak, araştırmanın geçerliği ve güvenilirliğini artırma çabası ve son olarak da iki veri kaynağından ortaya çıkan paradoksları değerlendirerek yeni düşünme biçimleri geliştirmek şeklinde özetlenebilir. Tüm bu gerekçelerden

(Bryman, 2006; Creswell, 2014) ötürü bu çalışmada pragmatik yapılandırmacı bir yöntem kombinasyonu olan Karma Yöntem metodolojisi kullanılmıştır.

3.5. NİTEL AŞAMA

Bu araştırmanın amacı katılımcıların düşünceleri, duyguları, algıları ve davranışları üzerinden dindarlık deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını derinlemesine keşfetmektir. Araştırmanın fenomenolojik doğası gereği gömülü/bütünleşik desen temelinde planlanan nitel aşamaya ağırlık verilmiş, önceden belirlenmiş hipotezler yerine fenomenin özünü ortaya çıkarmayı hedefleyen araştırma soruları merkezde yer almıştır. Dolayısıyla analiz süreci, mevcut teori ve literatür tarafından yönlendirilen tümdengelimli bir yaklaşımdan ziyade, veriler tarafından yönlendirilen tümevarımlı bir süreç olarak yürütülmüş, nitel aşamadan elde edilen bulgular araştırmanın amacına hizmet eden temel bulgular olarak ele alınmıştır.

Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz kişisel deneyimin sistematik olarak araştırılmasına dayanmaktadır. Amacı, yaşanmış deneyimleri anlamak ve bireylerin kişisel ve sosyal dünyalarını nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmektir. Katılımcıların belirli deneyimlere yükledikleri anlamlar, IPA araştırmasının “temel değeri” olarak kabul edilir (Smith ve Osborn, 2003). Araştırmacılar, IPA’nın iki önemli niteliği “duyma” ve “anlam çıkarma” yoluyla, yaşanmış deneyimler için “içeriden bir bakış açısı” edinmeye çalışmaktadır.

3.5.1. Araştırma Soruları

Soruların araştırmanın amacına uygun olarak nasıl belirlendiği fenomenolojik araştırmalarda büyük önem taşımaktadır. Dikkatli bir şekilde hazırlanan sorular, araştırma sonuçlarının kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Amaca uygun olarak hazırlanmış sorular aynı zamanda katılımcıların kişisel deneyimlerini, sosyal olarak kabul edilebilir cevaplara yönlendirmeden ortaya çıkarabilir (Polkinghorne, 1989). Smith, araştırmacıların araştırma sorularını IPA’nın epistemolojik doğasına göre seçmeleri, araştırma sorularının katılımcıların deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarına yönelik açık ve keşifsel olması gerektiğini vurgulamaktadır (Smith ve ark., 2009). Geleneksel fenomenolojik araştırma soruları ile karşılaştırıldığında, IPA soruları genellikle belirli bir fenomenin “ne” olduğundan çok “nasıl” olduğu ile ilgilidir (Smith ve ark., 2009). Finlay, IPA sorularının genellikle duygusal, bilişsel, bedensel ve davranışsal bileşenler dahil olmak üzere bir olgunun tam deneyimi üzerinde kapsamlı bilgiler elde etmek üzere yapılandırılmasını önermektedir (Finlay, 2011). Bu çalışmada sorular “Bu deneyimi yaşadığınızda nasıl hissettiniz?”, Bu deneyim sizin için ne anlama geliyor? şeklinde “nasıl” sorusuna karşılık gelecek şekilde hazırlanmıştır.

3.5.2. Örneklem

Yorumlayıcı Fenomenolojik Analize uygun araştırma soruları belirlendikten sonra, bir sonraki adım, araştırılan fenomeni halihazırda deneyimleyen, duygu ve düşünceleriyle deneyimini doğru ve eksiksiz

bir şekilde tanımlayabilecek katılımcıların seçilmesidir. Deneyim katılımcılar için ne kadar önemli olursa, zengin veriler sağlama olasılıkları o kadar yüksek olur (Smith ve ark., 2009). Katılımcıların önceden belirlenmiş bir örneklem büyüklüğüne ulaşma çabası veya genelleme arzusuyla seçmemesi gerektiğini ifade eden Reid ve arkadaşlarına göre IPA çalışmalarında “daha azın daha çok olduğu” fikri hakimdir (Reid ve ark., 2005). IPA'nın idiografik doğasına uygun olarak, Pietkiewicz ve Smith (2014), ortalama 5-10 homojen katılımcı ile nispeten küçük örneklem büyüklükleri önermiştir. Araştırmanın örneklem grubunu 32-45 yaş arası 8 kadın ve 2 erkek yetiştikenden oluşmaktadır. Fenomenolojik araştırmaya katılmak için seçilen bireylerin zengin çeşitlilikte deneyimler sağlayabilmeleri de önemlidir. Fenomenle çok benzer deneyimleri olan katılımcılar yerine bu çalışma için, örneğin küçük çocuklu aile, ergen ailesi, çocukları evden ayrılma aşamasında olan ve ileri yaş evresinde olan aileler şeklinde, aile gelişim evrelerinin farklı dönemlerini yaşamakta olan kişiler seçilmiştir. Tanıdıklardan, araştırmanın kriterlerine uygun ve araştırmacı tarafından tanınmayan dindar bir birey yönlendirmeleri istenmiştir. Araştırmanın amacına uygun şekilde, kendini “dindar” olarak tanımlayan, Yaratıcı'ya inanan ve düzenli olarak dini ibadet ve uygulamalara katılım sağlayan, şu anda dindar bir eş ile en az beş yıl evli olan ve çocuk sahibi olan katılımcılar seçilmiştir. Katılımcıların beş yıl veya daha uzun süre evli olmalarının amacı, deneyimlerinin zengin ve çeşitli olmasını sağlamaktır. Katılımcıların hepsi kendilerini dindar olarak tanımlayan, aile içi ilişkilerin düzenlenmesi ve güçlüklerle başa çıkma konusunda dini referanslara başvurdukları bilinen kişilerdir. Araştırmacı, örneklem büyüklüğüne karar verirken bireysel vakaların derinliğini ve zaman ve kaynaklar gibi pragmatik kısıtlamaları da dikkate almıştır (Rubel ve Okech, 2017).

Aşağıda sunulan Tablo.1’de nitel aşama için ulaşılan örneklem grubuna ilişkin demografik bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın etik hassasiyeti gereği görüşmecilerin isimleri değiştirilmiş, hepsine farklı birer isim verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Özellikleri

	Yaş	Eğitim düzeyi	Evlilik süresi/Yıl	Çocuk sayısı	Meslek	Ailenin ekonomik düzeyi	Aile tipi	Yerleşim yeri
İlknur	45	Lise	24	2	Ev hanımı	Yüksek	Çekirdek	Büyükşehir
Zeki	40	Üniversite	18	3	Serbest meslek	Yüksek	Çekirdek	Büyükşehir
Elif	34	Üniversite	10	2	Akademisyen	Orta	Çekirdek	Büyükşehir
Beyza	35	Üniversite	12	2	Öğretmen	Orta	Çekirdek	Büyükşehir
Kerem	32	Üniversite	8	2	Din görevlisi	Orta	Çekirdek	Büyükşehir
Sümeyye	31	Üniversite	7	2	Öğretmen	Orta	Çekirdek	Büyükşehir
Seher	42	Üniversite	15	1	Akademisyen	Orta	Çekirdek	Büyükşehir
Gamze	37	Üniversite	17	3	Sosyolog	Orta	Çekirdek	Büyükşehir
Nisa	34	Üniversite	12	3	Öğretmen	Orta	Çekirdek	Büyükşehir
Zehra	40	Lise	17	3	Ev hanımı	Orta	Çekirdek	Büyükşehir

3.5.3. Verilerin Toplanması

Karma yöntem araştırmalarında en çok tercih edilen veri toplama yöntemi olan bireysel görüşmeler (Creswell, 2014) araştırmanın nitel aşamasındaki temel veri toplama yöntemi olarak belirlenmiştir. IPA'daki en yaygın veri toplama formu olan yarı yapılandırılmış bireysel görüşmelerde amaç katılımcıların fenomenle ilgili deneyimlerinin kişisel bir tanımını elde etmektir (Smith ve ark., 2009). Bu yaklaşım araştırmacının katılımcılarla gerçek zamanlı, derinlemesine görüşmelerde bulunmasına imkan verir (Pietkiewicz ve Smith, 2014) ve karşılıklı etkileşim yoluyla daha fazla paylaşım yapabilmelerine de yardımcı olur (Rubel ve Okech, 2017). “Amaçlı bir sohbet” olarak nitelendirilebilecek nitel görüşmeler (Smith ve ark., 2009) katılımcıların dünya görüşlerine ve deneyimlerine ilişkin daha özgün ve zengin veriler sağlamakla birlikte araştırmanın amacında ve sorularında daha önceden yer almamış farklı yaşantıların ortaya çıkmasına ve araştırmaya dahil edilmesine de olanak sağlamaktadır.

3.5.4. Veri Toplama Aracı

3.5.4.1. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Çalışmanın amacı doğrultusunda, nitel veri toplayabilmek üzere kapsamlı bir literatür taraması yapılarak 20 sorudan oluşan bir “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu” hazırlanmıştır. Sorular, inancın anlamını (*Bir “birey” ve “aile” olarak inancınızın önemini nasıl ifade edersiniz?*); evliliğe yüklenen anlamları (*Evliliğinizi anlamlı kılan şeyler nelerdir?, Sizce evliliğinizde Yaratıcı'nın rolü nedir?*); aile içi ilişkileri (*Kişisel deneyimlerinize göre, inancınız eşinizle olan ilişkinizi nasıl etkiliyor?, İnancınız çocuklarınızla olan ilişkinizi nasıl etkiliyor?*); ilişki zorluklarıyla baş etme yöntemlerini (*Eşinizle yaşadığınız anlaşmazlıklar için birey veya çift olarak başvurduğunuz çözüm yolları nelerdir?*); dini pratiklere yüklenen anlamları (*Birey veya eş olarak sizin için dua etmenin önemini ne şekilde ifade edersiniz?, (Özellikle eşinizle yaşadığınız bir anlaşmazlık durumunda) dua etmenin düşünceleriniz /duygularınız/ davranışlarınız üzerindeki etkisini nasıl açıklarsınız?*); dindarlık deneyiminin işlevselliği olumsuz yönde etkileyen durumları (*Sahip olduğunuz dini referansların sizi sınırladığını düşünüyor musunuz?*); ve baş etme tarzlarını (*İnancınızdan destek aldığınız zorlayıcı bir yaşantınız oldu mu, hastalık, ölüm, kayıp vb.?*) araştırmaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu Ek 3'de sunulmuştur.

3.5.5. Görüşmeler

Görüşme öncesinde araştırmacı ilk olarak kendini tanıtmış, araştırmanın amacı hakkında katılımcılara bilgi vermiştir. Katılımcıya incelenen olguya dair deneyimlediği duygu, düşünce ve davranışları mümkün olduğunca detaylı olarak ifade etmesinin önemi vurgulanmış, görüşmenin ve kimlik bilgilerinin gizliliği konusu teyit edilmiştir. Daha sonra araştırmanın amacını ve gizliliğe dair etik

detayları içeren Bilgilendirilmiş Onam Formunu imzalamaları (Ek-1) ve demografik bilgi formunu (Ek-2) doldurmaları istenmiştir. Görüşmeler katılımcıların kendi evlerinde yapılmış, özgür ve rahat hissetmeleri için resmiyetten uzak, rahat bir atmosfer oluşturulmaya çalışılmıştır. Mümkün olduğu kadar çok ayrıntıya cevap vermeleri istenmiş, yanıtlarını etkilememek için “neden” gibi sorular sormak yerine “sizin için bu deneyim anlamı nedir, bu durumu nasıl yaşadınız?” şeklinde sorular sorulmuştur. Deneyimin ayrıntılı aktarımını sağlamak, açık ve dürüst olmalarını teşvik etmek amacıyla “empati” ve “yansıtma” gibi temel görüşme becerileri kullanılmıştır. Bütün görüşmeler sonradan transkripsiyonu yapılmak üzere kayıt cihazı ile kaydedilmiştir.

Görüşmelerde katılımcıların yararı gözetilmiş, duygusal açıdan zorlanmamaları için olabildiğince “danışan merkezli” bir tutum sergilenmesine özen gösterilmiştir Katılım tamamen gönüllü olmuştur, katılımcılar, çalışmayı herhangi bir zorunluluk olmaksızın kendi iradeleriyle bırakabilecekleri konusunda bilgilendirilmiştir. Görüşmeler her bir katılımcının kendi deneyimini keşfetme ve ifade etme becerisine bağlı olarak 45 ile 60 dakika arasında sürmüştür. Görüşme yapılandırılmış sorularla sınırlı kalmamış, kimi zaman katılımcıların kendi tercihleri doğrultusunda dindarlık deneyimlerini rahatça aktardıkları, sorudan hareketle farklı noktalara yönelip dindarlığın yaşamlarının diğer alanlarını nasıl etkilediğini aktardıkları bireysel anlatı (narrative) şekline dönüşmüştür. Görüşme sırasında araştırmacı, doğru ve derinlemesine bir kavrayış elde edebilmek amacıyla özetleme ve geribildirimde bulunma gibi terapötik araçlara başvurmuştur. Görüşmelerin sonunda tüm katılımcıların yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan bütün sorulara yanıt vermesi sağlanmıştır. Görüşmelerin sonunda görüşmeyle ilgili duygu ve düşünceleri, paylaşmak istedikleri olumlu veya olumsuz yaşantıları sorgulanmıştır. Katılımcılar görüşmelerin kendileri için olumlu bir deneyim olduğunu söylemişlerdir. Düşüncelerini tanımadıkları biriyle paylaşmanın rahatlatıcı bir deneyim olduğunu, dini inancın yaşamları üzerinde daha önce hiç düşünmedikleri şekilde etkili olduğunu farketdiklerini belirtmişlerdir.

Araştırmanın etik kurallar gözetilerek tasarlanmış olduğu ve bu kurallara uygun olarak yürütüleceğine ilişkin araştırmanın amacını ve yöntemini anlatan bir dosya ile Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu’na başvuru yapılmıştır. Etik Kurul tarafından değerlendirilen araştırma önerisi, etik açıdan uygun bulunmuştur (Ek-8).

3.5.6. Veri Analizi

IPA’da veri analizi, önceden belirlenmiş adımlar dizisi olarak tasarlanmaktan öte araştırılan olgunun zengin bir tanımına nasıl ulaşılacağına dair bir model olmayı amaçlamaktadır. Genel olarak IPA tanımlamadan yorumlamaya doğru yol alır; katılımcının bakış açısından yola çıkarak belirli bağlamlarda söz konusu olgunun anlam oluşturma üzerindeki yansımalarını araştıran psikolojik odağını sürdürür. IPA’da veri analizi yapmanın tek bir “doğru” yolu olmamasına rağmen, tüm IPA araştırmaları katılımcıların deneyimlerini anlamlandırma biçimlerini göz önünde bulundurarak, bu deneyimleri sosyal ve teorik bağlamlarda yorumlamayı içeren aynı analitik odağı paylaşmaktadır (Larkin ve

Thompson, 2011). IPA'nın tümevarımsal prosedürleri, "araştırmacının konuya ilişkin içeriden bir bakış geliştirebilmesini amaçlamaktadır" (Reid ve ark., 2005). Bir anlamda araştırmacılar düşüncelerinde yaratıcı olmaya teşvik edilmektedir. Bu esnek teknik, araştırmacının analizler sırasında beklenmedik temaları belirlemesine de olanak tanımaktadır.

IPA, standart bir tematik analizle başlayan ancak bunun ötesine geçen bir dizi ortak ilkeyle karakterize edilmektedir. IPA'nın idiyografik konumunu koruyabilmek amacıyla, vakalar arasındaki benzer kalıpları keşfetmeye geçmeden önce her vaka birbirinden bağımsız bir şekilde kapsamlı olarak incelenmektedir. Bununla birlikte IPA araştırmaları, katılımcıların deneyime ilişkin algılarının benzer ve farklı olan yönlerine de ışık tutmaktadır (Pietkiewicz ve Smith, 2014). Dolayısıyla katılımcıların söz konusu olguya ilgili deneyimleri içindeki yakınsama ve ıraksamaya odaklanılması doğal olarak bireysel düzeyde karşılaştırmalar yapılmasını (vakanın vakayla kıyaslanması) gerektirmektedir. IPA, metne dayanmaktadır ancak süreçte metnin ötesine, daha yorumlayıcı ve psikolojik bir düzeye geçmektedir.

IPA'daki analiz iki aşamaya ayrılabilir (Finlay, 2011). Larkin ve arkadaşlarına göre (2006)' a göre, IPA analizinin birinci dereceden analiz olarak adlandırılan ilk aşamasındaki amacı, katılımcıların gözünden fenomenlerin incelikli bir tanımını elde etmektir. Bu aşamadaki odak noktası, belirli olgulara, olaylara, ilişkilere ve temel değerlere dikkat ederek katılımcılar için neyin önemli olduğunu anlamaktır (Larkin ve Thompson, 2011). Araştırmacılar, katılımcıların nesnel yorumlarını, duygusal ifadelerini ve kayda değer dil kalıplarını (örneğin, duraklamalar, metaforlar, ses tonu) tanımlayan keşfedici yorumları kaydeder. Analizin bu aşaması tamamlandığında sonuç tipik fenomenolojik araştırma bulgularına benzer görünebilmektedir.

İkinci dereceden analizde, araştırmacılar saf tanımlamanın ötesine geçerek, katılımcıların hikayelerine verdikleri öznel anlamı keşfederler (Larkin ve Thompson, 2011). Araştırmacılar, toplumsal, kültürel ve teorik çerçevelerdeki ilk tanımlamayı göz önünde bulundurarak daha geniş bir mercekten bakmaya başlamaktadır. Analizin bu aşamasında, IPA araştırmacıları, deneyimlerini anlamlandırmaya çalışan katılımcıları anlamlandırma şeklinde tanımlanabilecek, temelini hermönetikten alan bir çifte yorumlama (çift hermenötik) sürecinden geçmektedir (Smith ve ark., 2009). Smith (2007), veri analizini, araştırmayla ilgili varsayımların ve katılımcıların konuyla ilgili her türlü dışavurumlarının satır satır analizi dahil olmak üzere bir dizi farklı stratejiden yararlanan; önce tek bir vaka için sonra vakalar arasında hem benzeşmeyi hem de ayırmayı vurgulayan temaların belirlenmesiyle karakterize, yinelemeli ve tümevarımlı bir döngü olarak tanımlamaktadır (Larkin ve ark., 2006). Bir başka ifadeyle insan deneyiminin öznelliği ve tarihselliği, "dünya içinde olma" hali ile ilgilenme (Heidegger, 1962) IPA'nın, deneyimi bağlam içinde araştırmaya yönelik idiyografik bağlılığını niteleyen en önemli unsur olarak kabul edilmektedir (akt., Smith ve ark., 2009).

Smith ve arkadaşları araştırmacıların katılımcıların ifadelerinin yorumlayıcı bileşenini keşfedebilmek amacıyla kendilerine "kişi burada ne anlatmaya çalışıyor?", "bu ifadenin ardında soruda amaçlanandan

farklı bir şey olabilir mi?” ve “burada, katılımcıların kendilerinin de farkında olmadığı bir şeyler olabilir mi?” şeklinde sorular sormalarını önermektedir (Smith ve Osborn, 2008). Smith (2004), bu tür yorumların her zaman spekülatif olduğunu vurgulamaktadır. Birinci ve ikinci dereceden analizlerin iç içe geçtiği bir analizde paragrafın ilk bölümü katılımcıların hikayelerinin açıklayıcı yönlerine odaklanmakta, ikinci bölümü ise ifadeleri araştırmacıların yorumlayıcı teorik merceğini içerecek şekilde genişletmektedir. Araştırmacının, kodlanmış veriler üzerinden dindarlık bağlamındaki her türlü algılayışın katılımcılar için ne anlama gelebileceğine ilişkin merakı daha yorumlayıcı bir açıklamaya yol açmaktadır (Smith, 2004). Bu yorumlayıcı yaklaşım temalar arasındaki ilişkileri gösteren bir çerçevenin geliştirilmesi; yorumlamada tutarlılığı test etmek amacıyla temalar arası kurulan bağlantıların sık sık gözden geçirilmesi; veri özlerinin ayrıntılı yorumlarını içeren ve okuyucuyu temadan temaya götüren tam bir anlatının geliştirilmesi; son olarak, araştırmacının kendi algısal süreçleri üzerine derinlemesine düşünmesi şeklinde sıralanabilecek bir prosedürün takibini gerektirmektedir (Smith, 2007). Araştırmanın sonraki aşamalarında, verileri analiz ederken, araştırmacılar, her bir temanın tartışmasına katkı sağlayacak bir “yorumlama yeteneği” göstermelidir (Smith, 2011). Araştırmacılar temaları yaygınlık ve alaka düzeyine göre seçmeli, analitik süreç boyunca karar verme konusunda şeffaf olmalıdır. Daha önce tartışıldığı ve örneklendiği gibi, bulgularda bir benzeşme ve ayrışma dengesi temsil edilmelidir. Veriler, ayrıntılara ve güvenilirliğe dikkat edilerek, organize ve şeffaf bir şekilde sunulmalıdır (Larkin ve Thompson, 2011).

Smith nitel araştırmanın kalitesini ve geçerliliğini değerlendirmek için bir dizi kriter belirlemiştir (Smith, 2011). Buna göre, nitelikli bir IPA araştırması öncelikle teorik temelini kabul etmeli, fenomenoloji, hermönetik ve idiyografinin temel ilkelerine bağlı kalmalıdır. İkinci kriter, araştırmanın yeterince şeffaf olması, böylece okuyucunun ne yapıldığını görebilmesidir. Bu şeffaflık, katılımcıların nasıl seçildiği, görüşme programının nasıl oluşturulduğu, nasıl yürütüldüğü ve analizde hangi adımların kullanıldığı dahil olmak üzere araştırmanın tüm aşamalarının net bir şekilde ortaya konmasını içermektedir. Smith, üçüncü kriterin araştırmanın tutarlı, makul ve ilginç bir analize sahip olması ve aydınlatıcı bulgular ortaya koymasını belirttiğini belirtmektedir. Tutarlılık, tanımlanan temaların mantıksal olarak birbiriyle uyumlu olup olmadığını, analizin tutarlı bir argüman sunup sunmadığını ve belirsizliklerin veya çelişkilerin açıkça ele alınıp alınmadığını ifade etmektedir. Katılımcıların araştırılan olguyu zengin bir şekilde tanımlayabilme yeteneklerinden dolayı seçilmesi gerektiğini belirten Smith analiz sürecinde fark edilen tüm detaylara karşı dikkatli olunması, analiz sürecinin hem tanımlayıcı hem de yorumlayıcı analiz düzeylerini içermesi gerektiğini belirtmiştir (Smith, 2011).

Nihai kriter her bir temanın katılımcıların ifadelerinde ne sıklıkta yer aldığı, örneklem büyüklüğü dikkate alınarak belirlenmesidir. Buna göre Smith örneklemin sekizden büyük olduğu bir araştırmada her tema için en az üç katılımcıdan veya örneklemin yarısından alıntılar yapılması gerektiğini ifade etmektedir (Smith, 2011).

Bu araştırmada yazılı görüşmeler, Smith ve Osborn arafından tanımlanan bir dizi adım izlenerek analiz edilmiştir (Smith ve Osborn, 2004). Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından yapılan görüşmelerin dijital ortamda kaydedilmesi, kayıtların çözümlenerek yazıya geçirilmesi yoluyla elde edilmiştir. Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz'in idiyografik özelliğine uygun şekilde katılımcılar sırayla ve teker teker ayrıntılı olarak incelenmiş, analiz vaka bazında devam etmiştir (Smith ve Osborn, 2008). İlk görüşmeden sonra başlayan analiz işlemi dört aşamada gerçekleşmiştir.

Okuma ve not alma olarak tanımlanabilecek birinci aşamada, ilk transkript, genel bir anlayışa ulaşabilmek amacıyla birkaç kez okunmuştur. Orijinal verilere olabildiğince yaklaşmak için transkriptler tekrar tekrar okunmuştur, gerekli durumlarda ses kayıtları yeniden dinlenmiştir. Bu esnada, metinde önemli görülen noktalar ve araştırmacının gözlemlerini içeren kapsamlı notlar metnin sol kenar boşluğuna yazılmıştır. Açıklamalı kodlama olarak tanımlanabilecek bu aşama literatürde önceden var olan kavramlardan ziyade katılımcıların ifadelerindeki farklı anlatıların ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Neyin yorumlanacağına ilişkin herhangi bir kural olmamakla birlikte katılımcıların anlatılarıyla ilgili gözlem, düşünce ve yorumlara ilişkin notlar alınmıştır. Bu aşamada tanımlamanın ötesine geçerek sadece ne söylendiği değil aynı zamanda nasıl söylendiği ve bunun ilgili olgunun deneyimlenmesi hakkında gerçekte ne anlattığına odaklanmak büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla daha derin ve yorumlayıcı analiz veri çözümlenmesinin ilk basamağından itibaren araştırmanın merkezinde yer almıştır.

Ortaya çıkan temalara notlar alma olarak tanımlanabilecek ikinci aşamada tekrar transkriptin en başına dönülmüş daha derinlemesine bir okuma yapılarak metin anlam birimlerine ayrılmış, metnin özünü daha yüksek bir soyutlama düzeyinde yakalamayı amaçlayan (böylece teorik bağlantılar kurulmasına imkan veren) psikolojik bilgi unsurlarını içeren ve tekrar eden temalar kağdın sağ kenar boşluğuna yazılmıştır. İlk aşamada ayrıntılı ve kapsamlı açıklamalar yapılırken, bu aşamada katılımcının kullandığı dilin içeriğine dikkat ederek, serbest çağrışım ve anlamsal içeriği keşfetmeye odaklanılmış, transkriptin kendisinden ziyade notlardan ortaya çıkan temalar belirlenmiştir. İlk not alma sırasında benzer temaların ortaya çıktığı fark edilmiş, ancak bu ikinci aşamada, alınan ilk notlar transkriptten ortaya çıkarılan şeyin özünü yansıtan kısa cümlelere dnştrlmştir. Her anlam birimi için katılımcının anlattığı deneyimin tanımlayıcı bir zeti yazılmıştır. Sunulan alıntılar, yinelenen temaların özünü sundukları, yinelenen temanın en güçlü ifadelerini temsil ettikleri için seçilmiştir. İdiyografik perspektifin gerektirdiği bu yaklaşım aynı zamanda transkriptler arasında daha genel temalara ulaşabilmeyi de sağlamıştır. Olgunun (katılımcı için) anlamını yakalamak açısından çok önemli olan ve araştırmacının yorumunu gerektiren bu süreç, zorunlu olarak metinle yorumlayıcı arasındaki döngüsel ilişkiyi de içermektedir.

Yeni ortaya çıkan temaları birbirine bağlama olarak tanımlanabilecek üçüncü aşamada, kavramsal benzerliklere göre ortaya çıkan temalar arasındaki bağlantılar araştırılmıştır. Ortaya çıkan temalar, transkriptte orijinal metinde yer aldıkları sıraya göre kronolojik olarak listelenmiştir. Alınan ilk notlar

arasındaki bağlantılar ve ortak kalıplar, içerik, dilbilimsel ve kavramsal olmak üzere üç düzey üzerinden analiz edilerek gelişmekte olan temalara odaklanılmıştır. Çoğu tema bir arada kümelenirken, bazıları üst düzey kavramlar olarak ortaya çıkmıştır. Temalar arasındaki hiyerarşik ilişkiler sürdürülerek zayıf bir kanıt temeline sahip temalar analizden tamamen çıkarılmıştır. Ortaya çıkan temalar kümelenip **alt temalar** haline geldikçe, bağlantıların orijinal veriyle tutarlılığını kontrol etmek için metne geri dönmüştür. Bu aşamada, yorumlayıcı analize göre katılımcıların ilk ifadelerinden uzaklaşmış olmakla birlikte, söylemlerin özüne olabildiğince sadık kalmaya çalışılmıştır.

Temalar arasındaki bağlantılar araştırılarak, birkaç tema açıklandıktan sonra, bazılarının doğal olarak bir araya geldiği görülmüştür. Bu aşamada gruplamayı daha teorik bir düzeyde temsil eden daha **üst bir tema** oluşturulmuştur. Böylece alt ve üst temalar belirlenmiş ve birinci katılımcı için temaların tablosu oluşturulmuştur. Alt ve üst temalar tekrar gözden geçirilmiş uygun olmadığı düşünülen temalar çıkartılmıştır. Bir sonraki aşamada ve takiben, yorumlayıcı kodlama yapılmış ve bir sonraki vakaya geçilmiş, aynı işlemler, diğer katılımcıların metinleri için de tekrarlanmıştır. Analiz süreci boyunca devam eden temaların ve metnin rasyonelleştirilmesi, yeniden yapılandırılması ve not almanın yaygın kullanımı, analistin yorumlayıcı düşünce süreçlerinin şeffaf olmasına izin vermiştir.

Dördüncü ve son aşama olan **temalar tablosu oluşturma** aşamasında alt temalar deneyimin bileşik bir tasvirini oluşturacak şekilde üst temalar halinde derlendikten sonra bir tabloya yerleştirilmiştir. Tablo üst temalar, alt temalar ve alt temalara ilişkin anlatı birimlerine işaret eden kodları belli bir düzen içerisinde gösterecek şekilde hazırlanmıştır. Tabloda, alt temalar üst temaların içine yerleştirilmiş ve her tema yanında ilgili alıntı ile birlikte sunulmuştur. Bu format katılımcıların bireysel hikayelerin korunmasını sağlamakla birlikte, okuyucunun orijinal materyalden temalar tablosuna kadar sürece analitik yolculuğu izlemesine de yardımcı olmuştur.

Bir vakanın bu şekilde yorumlayıcı analizinden sonra bir sonraki aşama, bir sonraki transkripte geçmeyi ve süreci tekrarlamayı içermektedir. IPA ile ilgili daha önceki literatür, araştırmacının sonraki analizlerine yardımcı olmak için ilk vakadaki temalardan yararlanmayı seçebileceğini belirtmişken (Smith ve ark., 1999), sonraki tartışmalar her vakaya “kendi şartlarına göre” yaklaşmaya daha fazla vurgu yapmıştır (Smith ve ark., 2009). Bu süreçte, analizin önceki vakalardan elde edilen bulgulardan etkilenmesinin kaçınılmaz olduğu düşünülmeyle birlikte daha önceki analizlerden ortaya çıkan yorumların olabildiğince etki gücünden uzak bir konumda (parantez içine almak) tutulmasına gayret edilmiştir.

Her bir transkript analiz edildikten sonra, üst düzey temaların ve ilgili alt temaların tablosu oluşturulmuştur. Bu sırada, her katılımcı için orijinal transkriptlere geri dönmüş, gerektiğinde tema tablosu revize edilmiştir. Birden fazla vakadan oluşan bu araştırmada hangi temalara öncelik verilip hangilerinin terk edileceğine karar vermek analize ilişkin en önemli güçlüklerden biri olarak değerlendirilebilir. Smith ve Osborn (2008), temaların yalnızca verilerdeki yaygınlıklarına göre değil,

aynı zamanda söz konusu temaları vurgulayan paragrafların zenginliği ve temaların olgunun farklı yönlerini aydınlatmaya nasıl yardımcı olduğu dikkate alınarak seçilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bireysel transkriptlerde ortaya çıkan temalar diğer transkriptlerin en az yarısında da görüldüğünde, tekrarlayan tema olarak kategorize edilmiştir. Bununla birlikte IPA'nın idiyografik özelliğine uygun olarak duygu düzeyinde ifade edilen anlatılar da dikkate alınmıştır.

Veri analizi boyunca takip edilen altı basamaklı analitik sürecin aşamaları aşağıda özetlenmiştir;

1. Okumak ve tekrar okumak, orijinal metne dalmak, anlamsal içeriği keşfetmek için ilk notları almak,
2. Anlatı parçalarına ve gelişmekte olan temalara ilişkin alınan notların analizine odaklanmak,
3. Ortaya çıkan temalar arasında bağlantıları keşfetmek, temaları soyutlamak ve birleştirmek, beklenmedik şekilde ortaya çıkan temaları fark etmek,
4. Bir sonraki vakaya geçerek aynı analitik süreci tekrarlamak. Önceki temaları parantez içinde tutmaya çalışmak ve her yeni vakanın bireyselliğine özen göstermek,
5. Vakalar arasındaki ortak temaları ve kalıpları araştırarak tüm katılımcılar için söylenebilecek ortak bir özete ulaşmak,
6. Yorumların daha derin seviyelere taşınması; metaforlardan, zamansal referanslardan ve diğer teorilerden yararlanarak analizi derinleştirmek.

Analizin bu son aşamasında final tablosu oluşturulmuştur. IPA süreci, vaka bazında analiz ve ardından vakalar arası karşılaştırmayı içermektedir. Bu nedenle her metin ayrı ayrı okunarak içeriğin özünü yakalayan anahtar kelimeler ve ifadeler (kodlar, anlatı birimleri) belirlenmiştir. İlk olarak MS Word dosyası kullanılarak dört sütunlu bir tablo oluşturulmuştur. İlk sütunda görüşme soruları ve katılımcıların yanıtlarını içeren orijinal metin yer almaktadır. İkinci sütun katılımcıların ifadelerinin içeriğini açıklamaya odaklanan dilbilimsel ve kavramsal yorumlar hakkındaki keşfedici ilk notları içermektedir. Üçüncü sütunda ortak ifade gruplarını temsil eden alt temalar sıralanmıştır. Alt temalar metinden keşfedici yorumlardan hareketle oluşturulduğundan, görüşmelerde ortaya çıkan tüm yaşantıların (duygu, düşünce, yorum) temsiliyeti sağlanabilmiştir. Dördüncü sütunda ise sezgisel bir akış şeması biçiminde görsel olarak temsil edilen ve birbiriyle bağlantılı olan alt temaların birleştirilmesiyle elde edilen ve alt temaları daha geniş bir şekilde kapsayan şemsiye kavramlardan oluşan üst temalar yer almaktadır. Bu süreçte metinden alt temalara sürekli bir geçiş yapılarak analitik yeniden okuma ve sürekli karşılaştırma yoluyla üst temalar değiştirilmiş, hiyerarşik olarak yapılandırılmıştır. Bu prosedür her bir metin için tekrarlanmış ve on katılımcıya ait yaklaşık 130 sayfalık bir veri seti elde edilmiştir. Buraya kadar anlatılan veri analizi sürecine örnek teşkil etmesi amacıyla bir vakaya ait analiz Ek-4'te sunulmuştur.

3.5.7. Araştırmacı Farkındalığı

Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz katılımcıların söylemleriyle araştırmacının yorumlayıcı çerçevesinin dinamik bir etkileşim içerisinde olduğu analitik süreç temelinde yapılandırılmıştır. Diğer nitel sorgulama biçimlerinden farklı olarak IPA, veri analizinin öznelliğini açıkça kabul etmekte, araştırmacı öznelliğini dışarıda tutma yerine, okuyucu için şeffaf hale getirmeye çalışmaktadır. Fook ve Gardner (2007) araştırmacı öznelliğini (refleksivite) araştırmayı etkileyebilecek altta yatan düşünce ve inançların farkında olma ve araştırma sürecinin içinde bulunulan bağlamın tüm yönleri tarafından etkilendiğini fark etme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Smith ve ark., 2009; Larkin ve Thompson, 2011). Buna göre araştırılan olguya ilişkin bilgiyi çok çeşitli yollarla yaratabileceğimiz veya en azından etkileyebileceğimizin farkında olmamız gerekmektedir. Bu süreç araştırmacının eleştirel bir içebakışla kendini değerlendirmesinin yanı sıra geçmişinin, varsayımlarının, değerlerinin ve duygularının araştırma sürecini nasıl etkileyebileceğinin de farkında olmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda araştırmacının kendi şahsi fikirlerini, tutumlarını, varsayımlarını ve incelenen olguyla ilgili önyargılarını göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır.

Nitel araştırmanın temel bileşenleri araştırmacının kendisi ve araştırmaya katılan bireylerdir. Bu bağlamda araştırmacının nesnel ve yansız tutumu araştırmanın geçerliliği açısından büyük önem taşımaktadır. Larkin ve Thompson (2011), önyargılara açık olmanın ve bunları kabul etmenin yanı sıra bunları kasıtlı ve tutarlı bir şekilde farkına varmanın önemini vurgulamışlardır. Bir araştırmacı, araştırmadaki önyargıları, kişisel tepkileri ve etkileri analiz etmek için analitik notlar olarak bu süreçle ilişkin farkındalığını canlı tutabilir (Smith ve ark., 2009). Bu nedenle, refleksivite araştırma boyunca devam eden dinamik bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Dindarlığın aile işleyişi bağlamında birey, çift ve ebeveyn çocuk ilişkisi üzerindeki etkilerine ilişkin bir araştırma isteği araştırmacının dindarlığa ilişkin kendi çevresinde ve klinik çalışmalarında gözlemlediği olgularla yakından ilişkilidir. Araştırmacının klinik psikolog olması (lisans ve yüksek lisans düzeyinde), çeşitli terapi ve müdahale yöntemlerine ilişkin aldığı eğitimler, süpervizyonlar, 3 yıl boyunca kendi ruhsal işleyişine ilişkin farkındalık amaçlı sanatla terapi eğitimi ve psikodinamik temelli terapi eğitimi alması araştırma boyunca araştırmacının kendi duygularını ve düşüncelerini titizlikle geri plana tutmasına ve dolayısıyla nesnel kalma çabasına katkı sağlamıştır.

3.5.8. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenilirliği

Bu araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla nitel araştırmalarda önemli bir referans kaynağı olarak başvuru olan Guba'nın (1981) nitel araştırma kriterleri dikkate alınmıştır. Bu araştırmanın sosyal bilimlerde paradigma dönüşümüne ilişkin bilgilere yer verilen bölümünde de belirtildiği gibi, pozitivist araştırma (nicel) tek bir gerçekliği varsaymakta, araştırma bulguları tek bir gerçekliğe dayanmaktayken, anlama dayalı yaklaşımlar çoklu gerçekleri konu edinmekte ve sosyal gerçekliğin alternatif açıklamalarını dikkate almaktadır (Lincoln ve Guba 1985). Ayrıca pozitivist

paradigmada bilen (araştırmacı) ve bilinenin (özne, fail) birbirinden bağımsız olduğunu kabul edilmekte ve nesnellik araştırmanın metodolojisiyle sağlanmaktayken, anlama dayalı yaklaşımlar, bilen ve bilinenin tamamen bağımsız olmadığını ileri sürmektedir. Bu açık ontolojik ve epistemolojik farklılıklar, nitel araştırmanın titizliğini değerlendirmek için farklı kriterler gerektirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla iç geçerlilik, dış geçerlilik, güvenilirlik ve nesnelliği içeren Pozitivist değerlendirme kriterleri farklı ontolojik ve epistemolojik varsayımlarda bulunduğundan, anlama dayalı araştırmaların şeffaflığını değerlendirmek için uygun görülmemektedir (Lincoln ve Guba, 1985). Bu nedenle Lincoln ve Guba (1985) iç geçerliliğe karşılık **inanılabilirlik (credibility)**, dış geçerliliğe karşılık **aktarılabirlik (transferability)**, güvenilirlik ve nesnelliğe karşılık ise **onaylanabilirlik (confirmability)/tutarlılık(dependability)** şeklinde nitel araştırmalara ilişkin değerlendirme kriterleri belirlemiştir. Bu bağlamda okuyucunun araştırmanın nasıl yürütüldüğü, ne yapıldığı, neden yapıldığı ve araştırma için seçilen metodolojinin rasyoneli hakkında bilinçli bir yargıda bulunabilmesi ve ortaya çıkan bilginin nasıl üretildiğini tam olarak anlamayabilmesi amacıyla araştırma her bir kriterle ilgili koşulların ne düzeyde sağlandığı açısından aşağıdaki şekilde incelenmiştir.

İnandırıcılık (credibility)

İnandırıcılık, araştırma bulgularının katılımcıların orijinal verilerinden elde edilen bilgileri temsil edip etmediğini, diğer bir ifadeyle katılımcıların söylemlerinin doğruluk değerini ifade etmektedir (Lincoln ve Guba 1985). İnandırıcılık araştırmanın odak noktası, araştırma soruları, bağlam, katılımcı seçimi, veri toplama ve toplanan veri miktarı dahil olmak üzere araştırma tasarımının tüm yönlerini kapsamaktadır.

Nitel bir araştırmada güvenilirliği sağlamanın en önemli yollarından biri araştırmacının bilgi kaynaklarıyla uzun süreli etkileşimidir (**prolonged involvement**). Bu araştırmada incelenen olguyla ilgili zengin ve detaylı veriler elde edebilmek amacıyla kendilerini dindar olarak tanımlayan 10 katılımcıyla farklı zaman dilimlerinde derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Böylece katılımcılarla geçirilen uzun süreler araştırmacının katılımcılarla güven ilişkisi geliştirebilmesine ve veri kalitesini etkileyebilecek temel sorunları anlamasına yardımcı olmuştur. Ayrıca elde edilen veriler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiş ve her bir görüşme kaydı bizzat araştırmacı tarafından titizlikle deşifre edilmiştir. Nitel analiz kaynağı olan yaklaşık 130 sayfalık veri seti kavramların, kodların, alt ve üst temaların belirlenme sürecinde tekrar tekrar okunmuş, sürekli karşılaştırma yoluyla anlatıların en doğru temsiline ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu sayede analiz sonucunda ulaşılan üst temaların mümkün olduğunca hata payından arındırılması sağlanmıştır. Tüm bu adımlar katılımcılarla ve katılımcılardan elde edilen verilerle uzun süreli ve derinlemesine bir etkileşimi mümkün kılmıştır. Bu süreç IPA analizine ait adımların aktarıldığı bölümde detaylı olarak açıklanmıştır.

Nitel bir araştırmada güvenilirliği sağlamanın bir diğer yolu birden çok veri ve/veya yöntem kaynağının kullanılması anlamına gelen çeşitleme (**triangulation**) yöntemidir (Onwuegbuzie ve Leech, 2005).

Karma desenle yapılandırılan bu araştırmada farklı araştırma yöntemlerini kullanan metodolojik üçgenleme (Lincoln ve Guba, 1985) kullanılmış, nitel bulguları desteklemek ve detaylandırmak amacıyla nicel verilerden elde edilen bulgular araştırmanın sonuç ve tartışma bölümünde nitel verilerle birlikte sunulmuştur. Böylece iki veri kaynağından gelen bilgiler sentezlenmiştir.

Güvenilirliğı sağlamanın bir diğer yolu araştırma süreci, analiz, bulgular ve yorumlamayla ilgili farklı bir bakış açısı sağlamak üzere uzman görüşüne (**peer debriefing**) başvurmaktır. Guba'ya (1985) göre, sağladığı farklı açılımlarla araştırmacının bilgi kaynaklarıyla daha yoğun etkileşimine izin veren uzman görüşü, araştırmacının içgörüsünün artmasına da yardımcı olmaktadır. Bu araştırma için doktora çalışmasını Gelişim Psikolojisi alanında sürdüren ve nitel yöntemler kullanan bir araştırmacıyla araştırma boyunca düzenli olarak görüşülmüştür. Yapılan görüşmelerde veri toplama süreci, veri analiz prosedürü ve araştırma bulguları değerlendirilmiş, bu konulara ilişkin görüş ve öneriler alınmıştır. Ayrıca tüm nitel analiz ve IPA aşamaları gerçekleştirilirken tez danışmanları ile fikir alışverişinde bulunulmuştur. Bu sayede, veri analizinde gözden uzak herhangi bir noktanın kalmaması, katılımcıların bakış açılarının tam olarak ortaya konması, katılımcıların anlam dünyalarını, duyu ve düşüncelerini anlamak ve daha derin bilgi edinebilmek amacıyla tüm anlatıların elde edilen temalar içerisinde temsili sağlanabilmiştir. Araştırmacının iç görüşünü arttıran bu aşamalar verilere ilişkin kendi önyargılarından uzak kalmasına da yardımcı olmuştur.

Aktarılabirlik (transferability)

Aktarılabirlik, araştırmada kullanılan metot ve bulguların farklı katılımcılarla birlikte farklı bağlamlara aktarılabirliğini ifade etmektedir (Lincon ve Guba, 1985). Bu araştırmada, aktarılabirlik ölçütünü karşılamak üzere, araştırma bulgularının sunumunda katılımcıların düşünce ve duygularını yansıtan doğrudan alıntılar yoluyla verinin ayrıntılı betimlenmesi sağlanmış, veri toplama, analiz ve nihai sonuçların sunumuna kadar tüm araştırma süreçleri açıklanmıştır. Ayrıca aktarılabirliği teyit eden ikinci kriter olan amaçsal örneklemeden yararlanılmış, örneklem seçiminin nasıl yapıldığı, katılımcıların özellikleri ve ortam detaylı olarak belirtilmiştir. Böylelikle, ileride yapılacak benzer çalışmalar için ayrıntılı ve tekrarlanabilir bir çerçeve sunulmuştur.

Tutarlılık (dependability)/Onaylanabilirlik (confirmability)

Bu çalışmada tutarlılığın elde edilmesi için Lincoln ve Guba'nın (1985) önerdiği denetim kriteri dikkate alınmıştır. Bulguların zaman içindeki tutarlılığını sağlayabilmek amacıyla başvuru denetim ölçütü, verilerin nasıl toplandığını, kaydedildiğini ve analiz edildiğini göstermek için araştırmacının tüm araştırma sürecini detaylı olarak açıkladığı, ham veriler, görüşme ve gözlem notları ve her türlü dokümanın belgelendiğı ve uzman incelemesi yoluyla değerlendirildiğı bir süreci içermektedir (Guba ve Lincoln, 1985). Uzman incelemesi ilke olarak, araştırmanın güvenilirliğini/inandırıcılığını teyit etmek amacıyla başvuru ölçütten (peer debriefing) farklı değildir. Bu araştırma sırasında araştırmacı,

araştırma sürecini ve bulgularını değerlendirmek, incelenen araştırma probleminin tüm boyutlarıyla ele alınıp alınmadığını tespit etmek, kuramsal çerçevenin tam olarak oluşturulup oluşturulmadığını belirlemek ve veri toplama işleminin metodolojiye uygun olarak yapılıp yapılmadığını kontrol etmek amacıyla nitel araştırma deneyimi olan bir başka uzmanın görüşüne başvurulmuştur. Böylece araştırma bulgularının, araştırmacının önyargıları, motivasyonları, ilgi alanları, bakış açılarından arınmış yalnızca öznelerin (katılımcıların) ve araştırma koşullarının bir sonucu olduğu olabildiğince teyit edilmiştir. Ayrıca araştırmanın süreç ve sonuçlarının her aşamada birbiriyle bağlantısı ortaya konarak ileriki çalışmalar için tekrar edilebilecek/izlenebilecek bir yöntem ortaya konmuştur. Buradaki amaç ulaşılan sonuçlara ilişkin süreç ve kanıtların mümkün olduğunca şeffaf bir şekilde sunulmasıdır.

3.6. NİCEL AŞAMA

3.6.1. Amaç ve Hipotezler

Gömülü ardışık karma yöntem araştırması olarak tasarlanan bu araştırmanın nicel aşaması dindarlık düzeyi ile aile işleyişi, çift ilişkisi ve ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki ilişki ve etkileşimi inceleyebilmek amacıyla ilişkisel tarama modeli şeklinde yapılandırılmıştır.

İlişkisel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim olup olmadığını ve değişimin derecesini belirlemeyi amaçlayan bir araştırma modelidir (Büyüköztürk, 2015). İlişkisel tarama modellerinde, değişkenler arasındaki ilişkiler, korelasyon türü ve karşılaştırma türü olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Korelasyon türü ilişki aranan araştırmalarda, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği, birlikte bir değişme varsa bunun nasıl olduğu öğrenilmeye çalışılır. Karşılaştırma yolu ile ilişki belirlemede en az iki değişken vardır. Bunlardan birine (bağımsız) göre gruplar oluşturulur, diğer (bağımlı) değişkene göre aralarında bir farklılaşma olup olmadığına bakılır (Büyüköztürk, 2015).

Bu araştırmada, ilişkisel tarama modeline (survey metodu) uygun olarak, örneklem grubunun dindarlık düzeyleri ile aile işleyişi, çift uyumu ve ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Araştırmanın amacına ve modeline uygun olarak geliştirilen, bağımlı ve bağımsız değişkenler ve değişkenler arasındaki muhtemel ilişkiler, araştırmanın nicel amaçlarına uygun olarak aşağıdaki şekilde şematize edilmiştir.

Araştırmanın nicel aşamasında amaç şu soruyu cevaplamaktır: Katılımcıların dindarlık düzeyleri ile aile işleyişi, çift ilişkisi ve ebeveyn çocuk iletişimi arasında bir ilişki var mıdır, varsa bu ilişki hangi yöndedir? Bu temel değişkenler ve sorular çerçevesinde belirlenen hipotezler aşağıda sıralanmıştır;

Hipotezler

Aile işleyişi, çift uyumu, ebeveyn çocuk iletişimi ve dindarlık değişkenleri

1. Katılımcıların aile işleyişi, dindarlık düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmaktadır. Dindarlık düzeyi arttıkça aile işleyişine ilişkin olumlu değerlendirmeler artmaktadır.
2. Katılımcıların çift uyumu, dindarlık düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmaktadır. Dindarlık düzeyi arttıkça çift uyumuna ilişkin olumlu değerlendirmeler artmaktadır.
3. Katılımcıların ebeveyn çocuk iletişimi, dindarlık düzeyi değişkenlerine göre farklılaşmaktadır. Dindarlık düzeyi arttıkça ebeveyn çocuk iletişimine ilişkin olumlu değerlendirmeler artmaktadır.

Nicel aşamada araştırmanın nitel aşamasında ulaşılan sonuçların nicel veriler aracılığıyla desteklenip desteklenmediği araştırılmak istenmiştir. Bu sayede nitel aşamadan elde edilen bulgular daha sağlam bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

3.6.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu İstanbul, Van, Bursa, Ankara, Kayseri illerinde yaşayan, tesadüfi örnekleme yolu ile oluşturulan ve yaşları 20 ile 60 arasında değişen 390 kadın, 92 erkek olmak üzere 482 yetişkinden oluşmaktadır.

3.6.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, bireylerin sosyodemografik özellikleri ve dindarlık düzeylerini belirleyebilmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan “Kişisel Bilgi Formu” (Ek-2) ile ailenin işlevlerini hangi alanlarda yerine getirdiği ya da getiremediğini ailelerin algılamalarına göre değerlendirmeyi amaçlayan Aile Değerlendirme Ölçeği (Ek-5), Ebeveynin çocuğuyla olan iletişim kalitesini ölçmeyi amaçlayan Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği (Ek-6) ve çiftlerin ilişki kalitesini değerlendirmeyi amaçlayan Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği (Ek-7) kullanılmıştır.

3.6.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Sosyodemografik Bilgi Formu, araştırmacı tarafından ilgili yazına dayanılarak ve araştırmanın amacı göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Formda yaş, cinsiyet, eğitim durumu, evlilik süresi, meslek, çalışma durumu, dindarlık düzeyi, yerleşim birimi, gelir düzeyi gibi demografik değişkenlere yönelik sorular bulunmaktadır. Formun dindarlığa ilişkin bilgileri araştıran bölümünde ise beşli bir derecelendirme ölçeği üzerinden kendilerini dindarlık bakımından nasıl değerlendirdikleri, aile içi ilişkilerin düzenlenmesinde dindarlığın rolü ve zorluklarla baş etmede dini inancın rolüne ilişkin sorular yer almaktadır. Sosyodemografik Bilgi Formu Ek 2’de sunulmuştur.

3.6.3.2. Aile Değerlendirme Ölçeği

Orijinal formu Amerika Birleşik Devletlerinde Brown Üniversitesi ve Butler Hastanesi tarafından Aile Araştırma Programı çerçevesinde geliştirilmiş olup, ailenin işlevlerini hangi konularda yerine getirebildiğinin veya getiremediğinin genel bir değerlendirmesini yapmak ve sorun alanlarını ortaya çıkartmak amacıyla Mc Master Aile İşlevleri Modelinin (Mc Master Model of Family Functioning) klinik olarak aileler üzerine uygulanmasıyla elde edilmiş bir ölçüm aracıdır (Miller ve ark., 1985; Bulut, 1990). 12 yaş üzeri aile bireyleri tarafından doldurulan ölçek toplam 60 madde ve yedi alt ölçekten oluşan 4'lü likert tipi bir ölçektir. Alt ölçekler problem çözme, iletişim, roller, duygusal tepki verebilme, gereken ilgiyi gösterebilme, davranış kontrolü ve genel işlevlerdir. Problem çözme; aileyi ilgilendiren sorunları, ailenin işlevselliğini bozmayacak şekilde çözebilme yeteneğidir. İletişim; aile bireyleri arasındaki bilgi alışverişi olarak tanımlanmaktadır. Roller; ailenin sorumluluklarını ele alışlarını ve bu sorumlulukların nasıl dağıldığı ve yerine getirildiğiyle ilgili davranış modelleri oluşturma ve sürdürme becerilerini ifade etmektedir. Duygusal tepki verebilme; aile bireylerinin duygularını ifade edebilme becerisini değerlendirir. Gereken ilgiyi gösterme; aile bireylerinin birbirlerinin davranışlarına nasıl ve ne düzeyde müdahale ettiğini ifade etmektedir. Davranış kontrolü, aile fertlerinin davranış standartlarının belirlenme ve sürdürülme yollarını tanımlamaktadır. Genel işlevler ise ailenin diğer tüm alanlardaki işlevselliğini değerlendirir. Ölçek “Aynen katılıyorum” 1 puan ile “Hiç katılmıyorum” 4 puan arasında değişen dört seçenek üzerinden puanlanmaktadır. Ölçeği oluşturan maddelerde aile işlevlerinde sağlıklılık veya sağlıksızlığı gösteren iki tür ifade bulunmaktadır. Bazı sorularda “Aynen katılıyorum” cevabı sağlıklı ilişkileri, bazılarında ise “Hiç katılmıyorum” cevabı sağlıklı ilişkileri göstermektedir. Buna göre ölçeğin değerlendirmesinde “Aynen Katılıyorum” seçeneğinin en sağlıklı ve “Hiç Katılmıyorum” seçeneğinin ise en sağlıksız aile işlevini ifade etmesini sağlamak amacıyla ilgili maddeler ters olarak puanlanır ve tüm maddelerde 1 puanın sağlıklı, 4 puanın ise sağlıksız aile işlevine ait cevabı göstermesi sağlanır. Böylece elde edilen puanlar her alt boyut için toplanarak ortalaması alınır ve alt boyutların puanları elde edilir. Hesaplanan puanların 4'e yaklaşması ilgili boyut açısından aile işlevlerinin sağlıksız olduğunu göstermektedir (Bulut, 1990).

Ölçeğin ülkemize uyarlama çalışması Bulut (1990) tarafından yapılmıştır. Güvenirlilik çalışması, iç tutarlılık ve puan değişmezliği açısından incelenmiştir. Alt ölçeklerin Cronbach-alfa katsayıları .38 ile .86 arasında değişmektedir, ölçeğin toplam bir puanı olmadığından, her alt ölçek için test-tekrar test korelasyonu Pearson-Momentler Çarpımı ile hesaplanmıştır. Alt ölçekler için korelasyon katsayıları en düşük .62 ile en yüksek .90 arasında verilmiştir, ölçeğin geçerlik çalışması yapı geçerliliği ve uyum geçerliği ile sınımlanmıştır. Yapı geçerliği boşanma sürecinde olan ve olmayan, psikiyatrik tanı almış üyesi bulunan ve bulunmayan gruplarla araştırılmıştır. Ölçek, grupları manidar düzeyde ayırt etmektedir. Ölçeğin uyum geçerliği Evlilik Yaşam Ölçeği kriter alınıp 25 evli çiftte her iki ölçek uygulanarak yapılmıştır. Genel Fonksiyonlar alt ölçeği ile hesaplanan korelasyon katsayısı .66 dır. Bu bulgular, ölçeğin psikometrik özelliklerinin yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir (Bulut 1990).

3.6.3.3. Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği

Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği ilk olarak Spanier (1976) tarafından geliştirilen, Busby ve ark. (1995) tarafından revize edilen evli veya birlikte yaşayan çiftlerin ilişki kalitesini değerlendiren 14 maddelik bir ölçektir. Gündoğdu (2007) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek doyum, uzlaşım, çatışma şeklinde üç alt boyutu sahiptir. Ölçek maddelerine verilen yüksek puan, çift iletişim düzeyinin iyi olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Cronbach alfa katsayısı toplam puan ve alt ölçekler için sırasıyla .87, .80, .80, .74'dir. Ölçeğin ölçüt-bağımlı geçerliliği için kullanılan Evlilikte Uyum Ölçeği ile korelasyonu pozitif yönde ve .68 ($p<0.01$) olarak hesaplanmıştır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 70 puandır, alınan puan ilişki kalitesini göstermektedir. Ölçeğin toplam güvenilirlik katsayısı (Cronbach alfa) .87 olarak hesaplanmıştır (Bayraktaroğlu ve Çakıcı, 2017).

3.6.3.4. Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği

Ebeveynin çocuğuyla iletişiminin kalitesini ölçmeyi amaçlayan ölçek 27 maddeye, paylaşım açık olma, engelsiz dinleme, saygı-kabul, duyarlılık ve problem çözme şeklinde beş alt boyuta sahip beşli likert tipi bir ölçektir. Ölçek maddelerine verilen yüksek puan, ebeveynin çocuğuyla iletişim düzeyinin iyi olduğunu göstermektedir. Ölçeğin güvenilirlik analizleri kapsamında iç tutarlılık analizi ve test-tekrar test analizi yapılmıştır. Ölçeğin tamamı ve alt boyutları için hesaplanan Cronbach alfa değerleri problem çözmede .76, paylaşım açık olmada .84, saygı-kabulde .76, duyarlılıkta .76, engelsiz dinlemede .70, toplamda .86 şeklindedir. 4 hafta arayla 81 katılımcıyla yapılan birinci ve ikinci uygulama arasındaki alt ölçek ve toplam puan korelasyonları karşılaştırıldığında, test- tekrar test ölçek toplam puan korelasyonu $r=.89$ olduğu ve test-tekrar test arasında ise engelsiz dinleme alt boyutu dışında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Kahraman, 2016).

Bu araştırmada kullanılan üç ölçekten biri olan Aile Değerlendirme Ölçeğinden alınan düşük puanlar olumlu aile işleyişine işaret etmektedir. Çift uyum ölçeği ve Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi ölçeğinde ise yüksek puanlar ilgili alanlardaki sağlıklı işleyişi göstermektedir. Aile Değerlendirme Ölçeği daha yaygın olarak kullanıldığı için sözü edilen diğer iki ölçek maddeleri için 1-5 arası değişen puan aralığında düşük puanın sağlıklı işlevi göstermesini sağlayacak şekilde işlem yapılmıştır. Böylece tüm ölçeklerin aynı yönde değerlendirme yapması sağlanmıştır.

3.6.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verileri Ocak 2019-Mayıs 2020 tarihleri arasında belirlenen örneklem grubu üzerinden toplanmıştır. 138 anket formu özel bir okulda seminer programına katılmış olan velilere dağıtılmış, araştırmanın amacı ve uygulayıcıların vereceği cevaplardaki samimiyetin önemi hakkında bilgiler verildikten sonra cevaplamaları sağlanmıştır. Kendini değerlendirmeye dayalı ölçeklerden oluşan ölçek formlarını katılımcıların kendi kendilerine okuyup yanıtlamaları sağlanmıştır. 344 anket formu ise araştırmacı tarafından Google forms formatına uyarlanarak gönderilen link aracılığıyla toplanmıştır.

3.6.5. Verilerin Çözümlemesi

530 kişiye ulaştırılan ölçek formlarından 517'si araştırmacıya ulaşmıştır. Yapılan veri temizleme işleminin ardından formlardan 35'i eksik ve dikkatsiz doldurma gibi nedenlerle değerlendirme dışı bırakılarak, 482 form değerlendirmeye alınmıştır. 482 katılımcıdan elde edilen ham verilerin işlenmesi, çözümlenmesi ve yorumlanması için SPSS 25.0 programı kullanılmıştır. Yapılan veri temizleme işleminden sonra, anket formundaki sorulardan bazısına verilen sayısal değerler yeniden kodlama (recode) yöntemiyle değiştirilmiştir. Bazı değişkenler (yaş ve eğitim düzeyi), yeniden tanımlanmış ve veri dönüştürme (transformation) işlemleri yapılmıştır.

Öncelikle araştırmaya katılan bireylerin özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan betimsel istatistik veriler elde edilmiştir. Buna göre grubun sosyodemografik yapısını ve dindarlık düzeyini betimleyen Kişisel Bilgi Formu'ndaki sorulara verilen cevapların yüzde ve frekans değerleri sunulmuştur. Ayrıca katılımcıların yukarıda tanımlanan ölçeklerden aldıkları puanların ortalamaları hesaplanmıştır. Betimsel istatistik işlemlerinin ardından, değişkenler arasındaki ilişkileri araştıran ilişkisel çözümlemelere geçilmiştir. İki sürekli değişken arasındaki ilişkinin derecesini belirlemede, Pearson korelasyon katsayılarından yararlanılmıştır. Buna göre dindarlık ile aile işleyişi, çift uyumu ve ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon analizi uygulanmıştır. Bulgular araştırmanın amaçlarının verililiş sırasına uygun olarak tablolar halinde sunulmuştur.

BÖLÜM IV

BULGULAR

Bu çalışmada karma yöntemler başlığı altında yer alan gömülü bütünleşik desen kullanılmış, bulgular nitel ve nicel olmak üzere birbirinden bağımsız iki ana başlık altında sunulmuştur. Araştırma nitel verilerin öncelenmesi mantığıyla yapılandırıldığı için bu desene uygun olarak öncelikle nitel verilerden elde edilen bulgular aktarılmış, ardından bu bulguları açıklamak, desteklemek, zenginleştirmek ve farklı araştırma problemlerine ışık tutmak amacıyla nicel bulgulara yer verilmiştir.

4.1. NİTEL BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, nitel verilerin analizleri doğrultusunda elde edilen ve araştırmanın temel amacına uygun olarak dindarlığın aile sistemi genel başlığı altında aile işleyişi, çift ilişkisi, ebeveyn çocuk iletişimi ve baş etme üzerindeki etkilerine ilişkin nitel sonuçlara yer verilmiştir. Her bir konu başlığı altında sorulan sorulardan elde edilen verilerin nitel analize tabi tutulması sonucunda ulaşılan temalar aşağıdaki şekilde sıralanmıştır. Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz'in kriterlerine uygun biçimde katılımcıların bireysel anlatıları, tekrarlayan temaları ortaya çıkarabilmek amacıyla tekrar tekrar okuma ve not alma yoluyla analiz edilmiştir (Smith ve Osborn, 2003). Temalar on katılımcıya ait anlatıların en az yarısında görüldüğünde, tekrarlayan tema olarak kategorize edilmiştir. Bu kriter IPA'nın idiyografik perspektifini korumakla birlikte anlatılar hakkında genel bir anlayışa ulaşabilmeyi mümkün kılmaktadır. Aşağıda sunulan alıntılar, ilgili temaların en güçlü ifadelerini sağladıkları, başka bir deyişle özünü temsil ettikleri için seçilmiştir.

Bu araştırma yinelenen ve birbiriyle ilişkili sekiz temayı vurgulamaktadır. Bu temaların her biri, bir sonraki başlık altında ayrıntılı olarak ele alınacak olan 16 alt temayı kapsamaktadır. Her tema, katılımcıların dini inancı aile yaşamlarında nasıl deneyimlediklerini gösteren bir anlatıyı temsil etmektedir. Bu temalar görüşme sorularında yer alan düzen içerisinde ve araştırmanın nitel amaçlarına uygun şekilde görüşmelerden elde edilen birincil verilerle bağlantılı olarak sunulacaktır. Nitel verilerin sunumunda katılımcıların dindarlığa ilişkin deneyimlerinin, duygu ve düşüncelerinin ifade edildiği şekliyle, tam ve eksiksiz temsiliyetinin sağlanabilmesi amacıyla ifadelerden doğrudan alıntılar yapılmıştır. Etik yaklaşım gözetilerek, gizlilik ilkesi dikkate alınmış ve katılımcıların kimlik bilgilerine yer verilmemiştir. Her bir katılımcı yeni bir isim ve gerçek yaş bilgisiyle tanımlanmıştır (Ör. Seher/Y:42).

Dindarlığın aile işleyişi, çift ilişkisi, ebeveyn çocuk iletişimi ve baş etme üzerindeki etkilerini temsil eden bu temalar Tablo 2'de gösterilmektedir. Temalar bir ile sekiz arasında numaralandırılrsa da görüşme sorularına paralel olarak sunulması dışında herhangi bir özel düzen veya hiyerarşiyi temsil

etmemektedir. Öncelikli amaç, katılımcıların aile yaşamlarında dindarlığın rolüne ilişkin yorumlarını ve düşüncelerini elde edebilmektir. Bu nedenle sekiz tema ve 16 alt temanın her biri, dindarlığın aile işleyişini, çift ilişkisini, ebeveyn çocuk iletişimini ve baş etme tutumlarını nasıl etkilediğine dair deneyimleri yansıtmaktadır.

Araştırmada dindarlığın aile işleyişini olumlu etkileyen yönleri ve bedellerinin birlikte değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Buna göre dini inanca ilişkin büyük ölçüde sosyokültürel öğrenmeyle oluşan bireysel yorumun işlev bozucu etkisini gösteren ifadeler ilgili temalar altında ayrı bir bulgu olarak sunulmuştur.

Tablo 2. Nitel Analiz Sonuçları

Araştırma birimleri	Üst temalar	Alt temalar	Kodlar
Aile işleyişi	İnancın işlevi	Anlamlandırma	Varlık sebebi
			Eksen
			Hayatın anlamı
		Referans noktası	Başlangıç noktası
			Yönlendirici kılavuz
			Temel, zemin
	Aile yapısı	Aile bütünlüğü/aile değerleri	Sevgi
			Saygı
			Güven
			Bağlılık
			Ortak değerler
		Karar alma süreçleri	Ortaklaşa karar alma
			Erkeğin otorite konumu
		Ortak dini faaliyetler	Cemaatle namaz
			Ramazan ibadetleri
			Hac/Umre

Çift ilişkisi	İlişkiyi anlamlandırma	Kader anlayışı ve cüz'i irade	İlahi planın bir parçası
			Allah'ın takdiri
		Evlilik ilişkisinin bitebilir olması	Sorunu çözmek için çabalamak
			Dinin bu konudaki yaklaşımı
	Çatışmayı önleme ve çatışmayı çözme	İlimli ve yapıcı davranmak	Bir çözüm olarak ayrılmak
			Yakınlaşmak, adım atmak
			Sorun hakkında konuşmak
			Uzlaşımçı, çözüm odaklı olmak
		Dua etmek	Hz. Muhammed'i örnek almak
			Rahatlama, sakinlik ve huzur
			Yaratıcı'yla bağlantı kurmak
			Güven hissi
			Mesafe kazanmak
			İçini dökmek
Öfkenin ifadesi, fevriliği kontrol			

			Kendi payına odaklanmak
			Eşin penceresinden bakmak
		Affedici olmak	Helallik almak, özür dilemek
			Aile huzurunun devamı
			Karşılıklı affetmek
			Adaletli olmak
			Dinlemek, eşe söz hakkı tanımak
			Duyguları dile getirmek
Ebeveyn çocuk iletişimi	Allah'ın emaneti olarak çocuklar	Şefkat ve merhametle yaklaşmak/ Hz. Muhammed'i örnek almak	Sevgi ve şefkatle yaklaşmak
			Hz. Muhammed'in çocuklara yaklaşımını örnek almak
	Çocukların dini eğitimi	Erdemler odaklı dini eğitim	Güzel ahlak
			Peygamber ahlakı
			Örnek Müslüman
			Haram ve helal sınırlarını öğretmek
		Ebeveynin model olma sorumluluğu	Sözle değil davranışla anlatmak
			Yakın ve sıcak bir ilişki kurmak
		Ölçülü ve dengeli dini eğitim	Yaşa uygun dini eğitim
			Erkenden öğretme baskısından kaçınmak
		Sevdirek öğretmek	
Baş etme	Anlamlandırma	Teslimiyet, Tevekkül, Sabır, Takdiri ilahî	Şok, üzüntü
			Sorgulama
			Daha büyük bir planın parçası
			Bilemediğimiz hakikatler
			Hayırlı olanı görme
			İsyan etmeme
	Yaratıcıyla bağlantı	Dua etmek	İçini dökme, rahatlama
			Güven ve dayanak ihtiyacı
			Sığınacak yer

4.1.1. Dindarlık ve Aile İşleyişi

Araştırmanın temel amacı kendilerini dindar olarak tanımlayan bireylerin aile işleyişlerinin sistem yaklaşımlarının temel kavram ve önermeleri etrafında incelenmesi olarak belirlenmiştir. Katılımcılar İslam dininin ortaya koyduğu, özellikle Hz. Muhammed'in aile yaşantısında somutlaşan belli davranış biçimlerini aile ilişkilerine nasıl entegre ettiklerini, bir inanç sistemi olarak İslam'ın aile hayatındaki rolünü tespit etmek için sorulan sorular çerçevesinde detaylı olarak anlatmışlardır. Tüm katılımcılar, dini inancın aile hayatlarını doğrudan etkilediğini belirtmişlerdir. Katılımcıların hepsi, dini inancın hayatın bütünlük içinde nasıl yaşanacağına dair bir kılavuz olduğunu ifade ederek hayatın anlamı ve amacı noktasında yol gösterici olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda dindarlığın ve dini inancın aile hayatı üzerindeki etki mekanizmalarını ortaya koyan üst tema ve alt temalar aşağıda sunulmuştur.

4.1.1.1. Üst Tema 1: İnancın işlevi

Araştırmanın birinci amacı katılımcıların bakış açısından bireysel yaşamları ve aile yaşamlarında dini inancın etkili olduğu alanları belirlemektir. Buna göre katılımcılara öncelikli olarak “Bir “birey” olarak sizin için inancınızın önemini nasıl ifade edersiniz?” sorusu yöneltilmiştir. IPA'nın yorumlayıcı odağını koruyabilmek, katılımcıların inanç olgusuna ilişkin deneyimlerinin derinlemesine ve çok boyutlu tanımlarına ulaşabilmek amacıyla görüşmenin doğal seyri içerisinde yukarıda belirtilen soruya ek olarak “İnancınızın etkilerini nasıl deneyimliyorsunuz, biraz daha duygularınıza odaklanarak anlatmaya çalışır mısınız?”, “kendi iç dünyanızda inancınızın etkilerini nasıl hissediyorsunuz?” şeklinde sorular yöneltilmiştir. Birey bazında dindarlığın etkilerine yönelik elde edilen bulgular neticesinde dini inancın yaşamın hemen her alanını etkilediğini gösteren ve “inancın işlevi” (merkezi rolü) olarak tanımlanan üst tema altında “anlamlandırma” ve “referans noktası” şeklinde iki alt tema belirlenmiştir. Katılımcıların ifadeleri derinlemesine incelendiğinde esasen bu iki temanın dini inancın kişiye eylemleri hakkında bir referans noktası sunma, sınırlandırıcı ve kontrol edici bir işleve sahip olma özelliklerine işaret ettiği görülmüştür. “İnancın işlevi” üst teması altında “anlamlandırma” ve “referans noktası” olarak belirlenen alt temalara ait anlatı örnekleri aşağıda sunulmuştur.

4.1.1.1.1. Alt Tema 1: Anlamlandırma

İnancın etkilerini anlamaya yönelik soruları yanıtlarken katılımcıların tümünün inancın anlam verici işlevine atıf yaptığı, on katılımcıdan altı tanesinin ise spesifik olarak “anlam” kelimesini kullandığı görülmüştür. Katılımcıların inancın bireysel yaşamlarındaki önemini, anlam merkezli işlevini belirten ifadelerde bulunmuşlardır.

Özel bir üniversitede akademisyen olarak çalışan Seher (Y:42) inancını yaşamını yönlendiren var olma sebebi olarak tanımlamış ve şunları dile getirmiştir: *“Yaşama sebepim, var olma sebepim, yani varoluşumu yönlendiren, neyi, nerede, nasıl yapmam gerektiğini gösteren, şu hayattaki varlık sebepim,*

anlam sebebim, bunun ekseninde yaşıyorum En azından yaşamaya çalışıyorum. Aslında hayatın genel akışı içinde bir şekilde sürükleniyoruz ama dini değerlerle bunları bir yerde toparlamaya çalışıyorum, dini inancım tüm bunları bir arada tutan şey... yani bir aile olmaya, belli değerler ekseninde yaşamaya çalışıyorum, inançlarım da bunu şekillendiriyor, aldığım kararları attığım adımları, dini kurallar ekseninde şekillendirmeye çalışıyorum, ne kadar başarılı olduğum tartışılır ama en azından uğraşıyorum.”

Kamuda sosyolog olarak çalışan Gamze (Y:37) eylemlerinde ve kararlarında vicdanı temsil ettiğini düşündüğü dini referanslara başvurduğunu söylemiş, dinini başlangıç noktası ve yaratılışın gayesi olarak tanımlayarak bu temayla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *“İnanç benim için çok önemli, her şeyden önce davranışlarımda, aldığım kararlarda mutlaka tabii önce vicdanıma ve vicdanı da temsil ettiğini düşündüğüm dini referanslarıma başvururum. Yani benim başlangıç noktam, hayattaki anlam gerekçem, yaratılış gayem ağırlıklardan bakarım inancıma. Birey olarak dinim benim için çok önemli, beni ben yapan en önemli faktörlerden bir tanesi, hatta en önemlisi diyebilirim. Aile olarak da dini değerlere sahip olmak, çocuklarımızı bu doğrultuda yetiştirmek, aile içerisinde dini hassasiyetleri gözetmek dinimizin emrettiği şeyler, aile olarak din bizi bir arada tutan çok önemli bir faktör.”*

Benzer şekilde kamuda din görevlisi olarak çalışan bir diğer katılımcı Kerem (Y:32) ise şunları dile getirmiştir: *“Hayata anlam katan en önemli şeylerden birisidir. Hatta en önemli şeydir, hayatın anlamı diyebilirim benim için. Dini inancım olmasaydı büyük ihtimalle yine aynı şekilde davranırdım ama bilemiyorum belki de öyle olmazdı, insan çünkü nefesine uymaya çok meyilli, dini kurallar bir yerde sizi durduruyor, önemli yani.”*

Özel bir kurumda edebiyat öğretmeni olarak çalışan Beyza (Y:35) ise süzgeç metaforu ile tanımladığı inancın işlevine ilişkin şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Dini inancım beni hayata bağlayan şey. Hani mesela sorarsınız ya, niçin yaratıldık dünyaya gönderiliş gayemiz nedir diye, özellikle şimdi değil ama daha şöyle nasıl diyeyim gençken sorguladığınız olmuştur. İşte tüm bu soruların cevabını bir şekilde bize veriyor inanç, yani niye yaratıldığını gayet açık bir şekilde anlatıyor, davranışlarımızın karşılığında mutlaka bir ödül ya da ceza ile karşılaşacağımızı söylüyor, dolayısıyla davranışlarımıza bir anlam veriyor, yön veriyor yani hayatımıza. Bu yüzden hayatımda aldığım kararları öncelikli olarak değerlendirdiğim şey, süzgeç olarak tanımlayabilirim inancımı. İbadet olarak uyguladığım şeylerin dışında herhangi bir adım atacağım zaman onun süzgecinden geçiririm, düşündüğüm şeyin inancıma uygun olup olmadığına dair bir filtreden geçirmek, belki her ân bunun bilincinde olarak yapmayabilirim ama inanç filtresinden geçirdiğimi düşünüyorum genel olarak. Doğruyu yanlıştan ayıran bir filtre.”*

Bir devlet okulunda öğretmen olarak çalışan Sümeyye (Y:31) ise bu temayla ilişkili düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: *“Sonuçta hepimiz bir şekilde yaratıldık, bizim için önemli bir kılavuz yol gösterici hayatta neyin önemli olduğunu, nelere dikkat etmemiz gerektiğini yani aslında yaşamı anlamlı kılan en önemli şey bence inancımız. Yani bir başkası için bu başka bir şey olabilir, vardır ya hani hayat felsefem*

gibi şeyler, bir başkası başka bir felsefede, nasıl diyeyim böyle mistik inançlarda bulabilir ama bence bütün bunların hepsini kapsayan en önemli şey inancım bana göre. Özellikle İslam'ın ortaya koyduğu emirler, yasaklar, haram helal ve işte yapılabilir şeyler gibi bir yol gösteriyor.”

Lise mezunu bir ev hanımı olan Zeynep (Y:40) inancın işlevine dair görüş ve hislerini şu şekilde belirtmiştir: *“Şimdi böyle sorunca insan tam olarak anlatamıyor ama ifade etmeye çalışayım. Bu biraz zor benim için çünkü çok anlatılabilecek bir şey olduğunu düşünmüyorum, hani anlatılmaz yaşanır derler ya onun gibi bir şey. Dinim, Kur'an-ı Kerim, efendimizin hayatı bunlar benim hayatımda çok önemli yeri olan şeyler yani bütün hayatımı üzerine kurduğum çok önemli bir temel diyebilirim. İnanç hayatımdaki her şeyi bir arada tutuyor, yani bu dünyada niye yaşıyoruz ne amacı var ne anlamı var bu dünyada yaşamamızın değil mi? Ahiret inancımız, en ufak bir davranışımızın karşılığının olacağını bilmemiz, ilahî adalet bunların hepsi yaşamı anlamlı hale getiriyor, çok önemli inancım, hayatımın rotasını belirleyen en önemli şey.”*

4.1.1.1.2. Alt Tema 2: Referans Noktası

İnancın bireysel yaşamdaki etkilerini anlamaya yönelik sorulan soruları yanıtlarken, inancın anlam verici işlevine ek olarak, karar ve eylemlerde referans noktası sunma özelliği beş katılımcı tarafından atıf yapılan bir diğer tema olmuştur. İnancın bireysel yaşamı nasıl etkilediğini açıklarken katılımcılar, inancın karar ve eylemleri noktasında belirleyici olduğunu belirtmişlerdir.

Bu bağlamda bireysel yaşamda dindarlığın önemini ifade eden referans noktası temasıyla ilişkili olarak örneğin katılımcılardan lise mezunu bir ev hanımı olan İlkur (Y:45) şunları dile getirmiştir: *“Din yaşantımızın her alanında, tüm aldığımız kararlarda, yaptığımız işlerde bize yol göstericidir. Ölçülü olmak durumundayız, ibadetlerimizi yerli yerince yerine getirebilmek durumundayız, günlük hayatımızın her alanında var. Sanki böyle bir başlangıç noktası gibi... Hani bir imtihan veya bir yarış diyoruz ya belli kuralları var ne kadar koşmamız gerektiğini belirliyor. Yani bir uzun mesafe koşusu hayat bence ve inancımızın bize nasıl koşmamız gerektiğini, nerelerde durmamız gerektiğini söyleyen çok önemli bir referans kaynağı olduğunu düşünüyorum.”*

Benzer şekilde Sümeyye (Y:31) bu tema ile ilişkili duygu ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Hemen her konuda inancım doğrultusunda, ona uygunluğuna göre kararlar alacak kadar önemli benim için. Hem özel hayatımı hem de aile hayatımı inancım çerçevesinde şekillendiririm, inancımı referans alırım. Dini kurallar sonuçta tamamen insanın mutluluğunu hedefliyor, yani etraflıca düşündüğünüzde aslında çok basit görünen şeylerde bile bir hikmet var, insanı, toplumu, yani yaşama hakkını koruyor, güzel davranışları teşvik ederek toplumun huzurunu sağlıyor. Tabi yerli yerince uygulanmalı bu kurallar, kişilere, kurumlara yani çıkarılara göre değişmeden, maalesef öyle olmuyor ama..”*

Katılımcılardan Beyza (Y:35) davranışlarını inancına göre şekillendirmeye dair şunları söylemiştir: *“Ben kendi hayatıma baktığımda davranışlarımı dine göre şekillendirmeye çalışıyorum, örneğin diyelim*

ki herhangi bir şeyi dini kaynaklı olarak sorun yapabilirim. Mesela çocuklara örnek olma ile ilgili bir şey vardır, bunu sorun yapabilirim. Diyelim ki eşim arka odada kendi kendine kılar namazı, ben de derim ki işte oğlumuzu niye çağırmadın, bu gibi durumlarda etkiler, bu gibi durumlarda tartışabilir ya da konuşabiliriz bu konuyu. Diğer türlü birbirimize karışma konusunda. Eşim çok rahattır, ben bir şeyi kafama takarım, mesela bir erkekle tokalaşmak zorunda kaldım diyelim, bir şey olmaz der bana. Ben ona nazaran daha tutucuyum, eşim daha orta yolu tutturur, ben daha katı fetvalar verebiliyorum. Onun bu yaklaşımı beni de rahatlatıyor galiba, bazen eleştirsem de... Yani benim için önemli bir referanstır, oradan bakar oradan değerlendiririm, mutlaka dini pencereden bakmaya çalışırım elimden geldiğince.”

Bir diğer katılımcı Zehra (Y:40) anne baba ve komşu örneklerinden yola çıkarak başta sağlık ve evlat olmak üzere çokça nimet veren Yaratıcı'ya karşı sorumluluk hissettiğini, emir ve yasaklarını yerine getirmenin şükran borcu olduğunu belirtmiş ve söz konusu temaya ilişkin ne düşündüğüne dair aşağıdaki ifadelerde bulunmuştur: *“Beni yaradana karşı büyük vazifelerimiz olduğunu biliyorum. Bizi dünyaya getiren ana babamıza karşı nasıl sorumluluklarımız varsa, en basit örneğinden bir komşu bana bir ikramda bulunsa, ona karşı nasıl bir mahcubiyet hissediyorsam Allah'ı Tealâ bu kadar nimet vermişken, sağlık, evlat vermişken Allah'ı Tealâ'ya karşı büyük bir sorumluluk, şükran borcumuz olduğuna, onun emir ve yasaklarını eksiksiz yerine getirmenin boynumuzun borcu olduğuna inanıyorum. Allah'ı Tealâ Kuran-ı Kerim'de ve peygamber efendimizin sünnetinde neleri yapmamız ve nelerden uzak durmamız gerektiğini belirtmiştir. Bunlara uygun hareket etmek kul olarak boynumuzun borcu, bazı şeyler helal ama bazı şeylerden de uzak durmamız gerekiyor, Allah ve resulü tarafından yanlış olarak gösterilen şeyler, bunlara karşı dikkatli olmak, sakınmak önemli. Dinimiz bize bunu öğütler.”*

Uzun yıllar özel bir kurumda öğretmen ve idareci olarak çalıştıktan sonra ailesine ve kendisine vakit ayırabilmek için çalışma hayatını noktalayıp ev hanımı olarak yaşamına devam eden ve dini bir cemaatin üyesi olan Nisa (Y:34) bu temaya ilişkin şunları ifade etmiştir: *“İnanç benim için her şeyden önce geliyor, hayatımı ona göre yönlendiriyorum, önce ahlaki değerler, inanç, iman sonra ilişkilerim geliyor. Açıkçası evlilik hayatımda çocukları yetiştirmemde, benim kişide aradığım şey de ilk başta inanç. Allah'a inanması, o duyguları hissediyor olması o insanla yakınlaşmamı, ilişki kurmamı sağlar, böyle başlarım ilişkilerime. Eşimi de böyle olduğu için tercih ettim diyebilirim. İkimiz de acaba bu konuda dinimiz ne diyor diye bakarız çoğunlukla.”*

IPA'nın yorumlayıcı odağını koruyabilmek ve deneyimin özünü daha detaylı yakalayabilmek amacıyla sorulan “inancı nasıl deneyimliyorsunuz, biraz daha duygularınıza odaklanarak anlatmaya çalışır mısınız?”, “kendi iç dünyanızda inancınızın etkilerini nasıl hissediyorsunuz?” şeklindeki sorular neticesinde aşağıdaki ifadelere ulaşılmıştır.

Katılımcılardan Sümeyye (Y:31) inancı güven duygusu çerçevesinde deneyimlediğini, güven duygusuyla birlikte gelen tevekkülün kendisini sağlam hissettirdiğini şöylece aktarmaktadır: *“İman, inanmak her şeyden önce güvenmektir. Bu hayatta en çok ihtiyaç duyduğumuz şey güven bence, çünkü insan olarak aciz varlıklarız, bu nedenle ben hayatımın her anında Rabbime güven duygusu içinde kalmaya gayret ederim ki bunun adı biliyorsunuz tevekkül, bu bakımdan inancım benim için güven sağlayan, bana sağlam hissettiren bir şey, binanın temeli gibi. Yani nasıl diyeyim güvenmek, Allah’a dayanmak güzel bir his.”*

Bir diğer katılımcı Gamze (Y:37) inancı benzer şekilde teslimiyet ve güven duygusu olarak deneyimlediğini dile getirmiştir: *“Benim için en önemli şey bana verdiği, hissettirdiği güven duygusu diyebilirim. Daha farklı söyleyecek olursam sorgulamadan, şeksiz şüphesiz itaat ederek, tüm emirlere riayet etmeye çalışmak, Allah’u Tealâ’nın emirlerine sorgusuz sualsiz teslimiyettir bana göre inanmak. İnanmakla birlikte güvenirsin de zaten ancak çok üstün olduğuna iman ettiğin bir varlığa güvenirsin, O’ndan yardım dilersen, her konuda yardım dilediğin bir yüce varlığı da sorgusuz kabul edersen bence olayın özü bu. İnancın insana iyi gelen tarafı tam olarak bu bence yani kayıtsız şartsız Yararıcıya teslimiyet. Hem bir birey olarak hem de aile olarak inancın önemini, sunduğu bakış açısını böyle tanımlayabilirim.”*

Yapılan derinlemesine görüşmeler neticesinde, inancın yıkıcı ve dürtüsel davranışları durdurduğu, engellediği yönünde bir anlayışı ortaya koyan inancın bir fren mekanizması oluşu üç katılımcı için ortak anlatı olarak saptanmıştır. Özellikle öfke anında inancın kendilerini durdurduğunu, öğütlenen biçimde davranma niyetiyle kontrolsüz ve dürtüsel davranışlarını frenleyebildiklerini belirten katılımcılar inançlarından nasıl destek aldıklarını aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir. Örneğin İlknur (Y:45) inancın olumsuz davranışları engelleyici özelliğine dair şunları ifade etmiştir: *“İnancımızın ailemizdeki yeri çok büyük yapacağımız bazı yanlışlarda bize engel olabiliyor, kendimizi birçok konuda frenleyebiliyoruz hem birbirimize karşı hem hayata karşı daha kontrollü bireyler olmamızı sağlıyor, sınırlamalarda inancım çok önemlidir, onun dışına çıkmamaya çalışırım alınacak kararlarda dini çerçeveler içerisinde olmalı, aldığım kararlar elbetteki inancıma ters düşmemeli bu konuda titiz davranırım eğer inancıma aykırı bir durum varsa toleranslı olamam. Bazen çok sinirlendiğim zamanlarda da bir ya sabır çeker ve kendimi durdurmaya çalışırım. Hani öfkeyi yenmek ve Allah rızası için sakin davranmak, şöyle bir nefes alıp ne oluyor diye bakmak önemli.”*

Üniversite mezunu ve aktif ticaret hayatında yer alan Zeki (Y:40) ise bu temala ilgili olarak şunları ifade etmiştir: *“...İnancım hayatımın akışında önemli bir yer tutuyor, bazı kurallar yapmamam gereken şeyleri yapmamı engelliyor. Dinin kuralları ölçüsünde yaşamaya çalışırım, yapacağım yanlışlarda dini kurallar beni frenler. Elimden geldiğince dikkat etmeye gayret gösteririm dinimin kurallarına.”*

Bir devlet üniversitesinde akademisyen olarak çalışan Elif (Y:34) ise inancın istenmeyen davranışlara yönelik olumlu etkilerini nasıl deneyimlediğini şu sözlerle açıklamıştır: *“Hayattaki aldığım kararlar,*

yapmış olduğum davranışlar, seçimlerim, tercihlerim yani hayatımı üzerine kurduğum temel zemin diyebilirim inancım için. Yani insan olarak doğruya da yanlışta da bir meylimiz var, bunu hepimiz biliyoruz, inancım beni doğru davranmaya sevk eden ya da kendi içimden gelen, nefsimin arzuları ya da yanlış tercihler noktasında beni durduran, frenleyen, bana doğru yolu gösteren, aslında en yalın haliyle bir ne diyebilirim bütün diyebilirim, inancım hayatımın her alanını kuşatan bir bütün. Pek çok örnek vardır mesela çok kızdınız diyelim, bu kişi çok yakınınızsa, anneniz veya ne bileyim eşiniz, kardeşiniz, Allah'ın istemediği bir davranış olduğu için ileri gitmemeye, bir yerde durup sakinleşmeye çalışırsınız. Sırf Allah rızası için çok defa durdurmuşumdur kendimi, yani bağırarak veya istenmeyen, hoş olmayan şeyler söylemek dediğim gibi kendi ailenizde huzursuzluğa, gerginliğe yol açıyor. Tabii bu hiç kendinizi anlatmaya çalışmayacaksınız, haksızlıklara ses çıkarmayacaksınız gibi bir şey değil, bunları elbet yapacaksınız ama genellikle Allah'ın rızası olmayan davranışlardan uzak durmak, bazen haklı da olsanız sırf Allah'ın rızasını kazanabilmek için susmak en iyisi bence.”

4.1.1.2. Üst Tema 2: Aile Yapısı

Araştırmanın temel amacı dini inanç ve uygulamaların aile işleyişindeki etkilerini belirlemek üzere yapılandırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan analizler neticesinde aile bütünlüğü ve aile değerlerinin kaynağı olarak din, aile hiyerarşisi ve ortak dini faaliyetlerin en sık ifade bulan konular olduğu görülmüştür. Araştırmaya dâhil olan katılımcıların dindarlığın aile sistemi üzerindeki etkilerini nasıl deneyimlediklerini belirleyebilmek amacıyla dindar oluşlarının aile yaşamlarını ne şekilde etkilediğini anlatmaları istenmiş ve “evliliğinizi anlamlı kılan şeyler nelerdir?”, “aile olmak deyince aklınıza ne geliyor, size göre ailenizi bir “aile” yapan faktörler nelerdir?”, “bir “aile” olarak sizin için inancınızın önemini nasıl ifade edersiniz?”, “inancınız aile içi güç dağılımını (karar alma, otorite vb.) nasıl etkiliyor? Aile içi kurallar ve sınırların belirlenmesinde inancınızın etkisi olur mu?” şeklinde sorular yöneltilmiştir.

Yapılan derinlemesine görüşmeler neticesinde, araştırmaya dahil olan katılımcıların büyük bir kısmının işlevsel (8 katılımcı), az bir kısmının (2 katılımcı) ise işlevsel olmayan ve içinde yaşanan kültürel kodların hüküm sürdüğü ilişki örüntüleriyle çevrelenmiş bir dindarlık aile ilişkisi dinamiğine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda “aile yapısı” üst teması altında “aile bütünlüğü/aile değerleri”, “aile içi karar alma süreçleri” ve “ortak dini faaliyetler” olmak üzere üç alt temaya ulaşılmıştır.

4.1.1.2.1. Alt tema 3: Aile Bütünlüğü/Aile Değerleri

Derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilerden hareketle dindarlığın aile bütünlüğünü desteklemesi ortak tema olarak saptanmıştır. Katılımcıların hepsinin, dindarlığın sevgi, saygı, bağlılık ve güven şeklinde sıraladıkları önemli değerlere kaynaklık ettiği yönünde ortak bir görüşe sahip oldukları belirlenmiştir.

Katılımcılardan İlknur (Y:45) Aile olmak deyince inanç, sevgi, saygı ve güven ilişkisinin önemini vurgulamış, aile ilişkisini diğer ilişkileriyle kıyaslayarak bir aileye sahip olmanın hissettirdiği güven ve korunma hislerini, bu ilişkinin çok değerli olduğunu, ufak sorunlar için yıpratılmaması gerektiğini şu şekilde dile getirmiştir. *“Yani şöyle mesela çok sayıda arkadaşım, dostum diyebileceğim insan var, hepsi ayrı ayrı çok değerli gözümde ama aile olmak bambaşka bir şey, zaman zaman sorun yaşansa da hep sizi koruyacağına, yanınızda olacağına güvendiğiniz eşiniz, çocuklarınız yani böyle bir aileye sahip olmak hayattaki en büyük nimet bence. Bunun için Rabbime şükrediyorum, böyle bir aile verdiği, sağlıklı çocuklar verdiği için. Yani inancım aile ilişkilerimi etkiliyor elbette küçük şeyleri büyütmemek gerekiyor belki, küçük şeyler için birbirimizi kırmamak gerekiyor. Ben öyle çok dile getirebilen biri değilim, kimse üzülmesin, aman kötülük çıkmasın diye daha çok kendi içimde yaşarım. Dua ederek ve namaz kılarak kendimi rahatlatmaya çalışırım. Eşim ve çocuklarım için dua ederim. Dinimizin emirleri tüm ailemiz için önemlidir, uygulamaya ve çocuklarımıza da benimsetmeye çalışırız. Dindar bir aile olarak belirli kurallarımız, yapmamız ve yapmamamız gereken şeyler vardır. Ailemizi bu şekilde etkiliyor diyebilirim.”*

İnancı hayatın anlamı olarak tanımlayan Kerem (Y:32) ailesinin inanç etrafında kenetlendiğini belirterek, Kuran ayetini işaret etmiş ve aileyi korumanın önemli olduğunu ifade eden şu cümleleri sıralamıştır: *“Yani Müslüman bir birey olduğum için öncelikle Kuranı Kerim'de “yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden ailenizi koruyun” ayeti çerçevesinde baktığımızda, inancın etrafında bir aile olarak kenetlenmek, hayatı beraberce kucaklayabilecek anlamına gelir benim için. Aile olmak deyince sevgi, güven, huzur, bağlılık, koşul ne olursa olsun yanınızda olacak eş, evlatlar geliyor aklıma. Tüm aile fertlerinin bu şekilde hissetmesi gerek ki huzurlu bir yuva olsun, tartışma, anlaşamama olacak tabi ama tekrar o bağı kurmak gerekiyor, dini değerlerimiz de bize bunu öğütüyor, biliyorsunuz bir yuvayı kurmak kolay değil, yıkmamak, güzelce korumak önemli bu yüzden.”*

Katılımcılardan Zeki (Y: 40) bu temayla ilişki şunları dile getirmiştir: *“Mesela kul hakkı yememek önemli bir kriter, kazancımızın helal çerçevede olması, harama bulaşmamak bunlar ticaretimizde önem verdiğimiz konular. Bunlar aile ve birey olarak dikkat ettiğimiz noktalar, dinimiz de net bir şekilde açıklıyor bunları. Aile olmak deyince karşılıklı sevgi, saygı geliyor, zor zamanlarda destek olmak, birbirini koruyup gözetmek, bunlar ailemizi bir aile yapan şeyler, tabi dini inançlarımız burada da etkili, ana babaya saygı, hürmet, sıla-i rahim bunlar hep aileyi koruyan şeyler bence. Bir de tabi bunlara dikkat edince vicdanen daha rahat, huzurlu oluyorsunuz, en önemli şey vicdan rahatlığı, iç huzuru.”*

Aile değerlerinin çocuklara aktarılmasında dinin öneminden bahseden Elif (Y:34) ise inancın özellikle çocuklara değer aktarımı noktasında aileyi bir arada tutan en önemli etkenlerden biri olduğunu şu cümlelerle anlatmıştır: *“Bir aile olarak bir arada olmak, ailenin sahip olduğu değerlerin oluşmasında, bunların çocuklara aktarılmasında son derece önemli yani bizi bir arada tutan önemli şeylerden biri olduğunu söyleyebilirim inancın, aile olarak eşim için de benim için de çocuklarımız için de... Tabii ki yaşlarına göre özellikle dini bütün, güzel ahlak sahibi ve örnek bir nesil yetiştirmek bizim için çok*

önemli. Aile demek güven demek, karşılıksız vermek demek, ne olursa olsun sizi koruyacağını bildiğiniz insanlara sahip olmak, yani aile çok önemli, baktığımızda psikolojisi bozuk kişilerin hep aileleriyle sorunlu olduğunu görüyoruz. Bence kişi ailesinde sevildiğini hissetmeli, anne babalar buna dikkat etmeli, bazen hissettiremiyoruz bence. Sevgisiz bir ortamda büyüyen çocuklar ileride mutlaka sorun yaşıyorlar. Bizim dinimiz zaten sevgi, merhamet dini, her fırsatta yaratılanı sevmemiz gerektiğini söylüyor, zaten dinimizin emirlerine kulak versek başka bir şeye ihtiyacımız olmayacak ama pek hatırlamıyoruz, ben tabi kendi açımdan böyle, şimdi konuşurken aslında ne kadar önemli olduğunu, sık sık hatırlamak gerektiğini anlıyorum. Zaten dinden uzaklaştıkça psikolojimiz de bozuluyor, dünyevi sorunlar, istekler sonu gelmiyor, bir yerde dur diyor inanç size, dur ve düşün bu ne koşturma?”

Bir diğer katılımcı Gamze (Y:37) aileyi aile yapan faktörleri sevgi, saygı, bağlılık hissi, birbirine ihtiyaç duymak, zorluklarla baş etme ve geleceği birlikte inşa etmek olarak tanımlamış, aile olmayı hayatın her alanını, sorumlulukları paylaşmak, koşulsuz sevmek ve sevilme olarak tanımlayarak büyük ölçüde bu ihtiyaçlarını karşılayan bir aileye sahip olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: “Ailemize aile yapan faktörler her şeyden önce birbirimize olan sevgi ve bağlılık duygusu, birbirimize ihtiyaç duymak, birlikte olmak isteğimiz, hayata karşı güçlü bir duruş, zorluklar karşısında kenetlenmek, birlikte olabilmek, ortak değerlere sahip olmak bir geleceği birlikte inşa etmek. İnancım bu açıdan bize yol gösteriyor, biliyorsunuz dinimizde aileye çok önem veriliyor, ailenin korunması, aile huzurunun tesis edilmesi, eşler ve çocuklar arası ilişkilerin nasıl olması gerektiği anlatılıyor. Dinimiz ailemizin birlikte mutlu, mesut, Allah’ın rızasını gözeterek bir arada olmamızı öğütüyor. Aile olarak da dini değerlere sahip olmak, çocuklarımızı bu doğrultuda yetiştirmek, aile ilişkilerimizde dini inançlarımıza göre düzenlemek, mesela bir kavga gürültü olduğunda uzatmayıp çözüm bulmaya çalışmak dinimizin emrettiği şeyler. Aile olarak din bizi bir arada tutan önemli bir faktör bence, belki böyle düşünmüyoruz genellikle ama konuşurken fark ediyor insan. Aslında çok güzel bir dinimiz var, bireyden aileye kadar tüm meseleleri açıklamış, doğruyu göstermiş, cezanın ne olacağını göstermiş. Bizim görevimiz bunlara riayet etmek ve çocuklarımıza anlatmak.”

Karşılıklı sevgi ve saygıyla birlikte birbirini tamamlayan ortak manevi değerlerin önemine işaret eden SümeYYe/Y:31 ise şunları dile getirmiştir: “En başta karşılıklı hissedilen sevgi, saygı fakat tek başına yeterli değiller, bunların yanında birbirini tamamlayan dünya görüşü, bakış açısı ve dini konularda fikir birliğinin olması evliliği anlamlı kılıyor diye düşünüyorum. Bence bu konu çok önemli, örneğin ben ibadetlerimi elimden geldiğince aksatmamaya gayrete ederim, eşim de bu konuda hassastır yani farklı olsaydık hayatımız zorlaşırdı bence. Yani dindar bir kimliğe sahip oluşumuz ve benzer bir dini yaşantımızın olması çok önemli yoksa herkes ayrı telden çalar ve ortak bir zeminde buluşamazdık.”

4.1.1.2.2. Alt tema 4: Aile İçi Karar Alma Süreçleri

Aile içi güç pozisyonunu belirlemeye yönelik katılımcılara “inancınız aile içi güç dağılımını (karar alma, otorite vb.) nasıl etkiliyor? Aile içi kurallar ve sınırların belirlenmesinde inancınızın etkisi nedir?”

soruları yöneltmiştir. Katılımcılar bu soruları aile içinde erkeğin/babanın konumunun altını çizerek cevaplamışlardır. Yedi katılımcı erkeğin güç pozisyonunu mutlak biçimde veya kısıtlayıcı bir şekilde vurgulamaktan ziyade, kültürel bir söylem olarak dile getirmiştir. Bu katılımcılar babanın aile içindeki otorite konumunun özellikle kuralların takibi, yaptırımların belirlenmesi ve aile düzeninin sağlanması bakımından gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda katılımcılardan elde edilen anlatı örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Kararların dine uygunluğunun önemli olduğunu ve kararları erkeğin almasının dinin bir ögüdü olduğunu belirten İlkur (Y:45) kararları genellikle eşinin aldığı, kendisinin ona uyumlandığını şu ifadelerle dile getirmiştir: *“Kararları genellikle eşim alır ben de ona uyarım. Dini olarak doğru olan da bu. Daha önce de söylediğim gibi hakkıma girilmediği sürece ben eşime uyum sağlamaya çalışırım. Yani evimizde otorite eşimdir, çocuklar artık büyüdüler, belli konularda onlar da söz sahibi. Eşim dinler ve yol göstermeye çalışır. Ana babaya saygı ve hürmet çok önemli bir kuraldır mesela, anneye ses yükselmesine izin vermez eşim, hemen durdurur. Karar deyince mesela büyük oğlum evlenme çağına doğru gidiyor, evleneceği kişinin ailemize uygun olması, dini bütün olması önemli, yani kiminle evleneceğine karar verirken dini yönden nasıl olduğuna bakmak gerekir. Bir de iş ortamlarının dini yaşamaya müsait olması önemli, yani namaz kılabileceği ve oruç tutulmasa da buna saygı gösteren bir ortam olmalı. Çocuklar daha küçükken mesela dini bir kural olarak anne babanın odasına izinsiz girilmemesi, kötü söz söylenmemesi gibi kurallara daha çok dikkat ederdik, böyle bir ortamda büyüdüler, mutlaka hatalarımız olmuştur ama inancımızın emrettiği şeylere dikkat etmeye çalıştık hep.”*

Ailede uyulması gereken kurallar olduğunu, ailenin reisi olarak bunları gerekli durumlarda hatırlattığını söyleyen Zeki (Y: 40) ancak aile içinde kararları ortaklaşa almaya çalıştıklarını belirtmiştir: *“Ailede herkes yapması gereken görevleri bilir, yeri geldiğinde hatırlatırım ben ailenin reisi olarak herkesin görevlerini, ama tabii ki dini ölçüler çerçevesinde. Ailede herkesin farklı görevleri vardır ama herkesin uyması gereken kurallar da vardır, bunlar dini kurallar ve dünyevi kurallar olarak ayrılır, dünyevi kurallar mesela ev içi sorumluluklar, ev işlerine yardım gibi şeyler herkes bu kurallara riayet etmek durumundadır. Ayrıca ibadetler noktasında, mesela namaz vaktini geçmemesi gibi, hatırlatmalar yaparım. Aile fertlerinden birisinde yanlış bir şey gördüğümüzde mesela yanlış bir söz, hareket veya mesela kendi sorumluluklarını yerine getirmemesi gibi durumlarda özellikle çocukları uyarırız. Bazen eşimle birbirimizi uyarırız. Tabii aşırıya kaçmadan, kırıcı olmadan yapmaya çalışıyoruz. Bazen böyle olmadığı oluyor elbette ama genellikle dikkat ederim ben yumuşak bir şekilde uyardım gayret ederim. Özellikle dini ibadetlerin aksamaması konusunda dikkat etmeye çalışırım ama aşırıya kaçmadan. Sürekli namaz hatırlatması yapmam, baktım pek o hava yok, yani ezan okunmuş ama bir hareket yok, bir defa hatırlatırım, bu artık sizin sorumluluğunuz derim sonra. Yani aile içerisinde yanlış davranışları düzeltme konusunda ya da önemli kararları alma konusunda ailenin büyüğü olarak, reisi olarak, hani bir baba olarak ben öncülük ederim ama mutlaka eşimin de fikrini alırım. Bazen benim söylediklerim yapılır bazen eşimin veya çocukların ileri sürdüğü görüşler, fikirler çerçevesinde farklı şekilde de karar*

alabiliriz. Yani ailemizde biz genellikle kararları ortaklaşa almaya çalışırız, aldığımız kararların hepimizin içine sinmesi için gayret ederiz. Tabii şimdi çocuklar büyüyorlar, artık gençlik çağına geldikleri için bazen ailemizin yapısına, dini değerlerimize uygun olmayan birtakım şeyler yapmak istiyorlar, bazı arkadaş seçimlerinde ya da işte gidecekleri okulun seçiminde bazen bize uygun düşmeyen tarafa yönelebiliyorlar. Böyle durumlarda eşimle birlikte biz önceden konuşarak net bir şekilde çocukların karşısına çıkıyor ve bunun ailemiz için ve kendileri için iyi olmadığını onları anlatmaya çalışıyoruz. Tabii her zaman büyük bir sükûnet içinde karşılamıyorlar. Bazen itiraz ediyorlar, karşı çıkıyorlar ama biz genel olarak iyi anlaşılan bir aile olduğumuz için eninde sonunda ortak bir karara varabiliyoruz. Nihayetinde çocuklarımız anne ve babalarının kendileri için en iyiyi istediklerini bilirler, onları sevdiğimizi bilirler, bu yüzden başta karşı çıksalar bile sonrasında bu durum gündemden düşer, unutulur ve süreç içerisinde onlar da aslında bizim izin vermediğimiz şeylerin kendileri için doğru olduğunu görürler, bunun örneklerini çok defa yaşadık.”

Bir diğer katılımcı Elif (Y:34) bu temaya ilişkin görüşünü çoğunlukla kararları ortaklaşa aldıklarını, kendi fikrinde ısrar eden bir tutum içinde olmadıklarını, küsmek ve darılmak gibi davranışların olmadığını, eşyle paylaşım, karşılıklı konuşma, zor durumlarda destek olma, birlikte iş yapma gibi ortaklık zemininde hareket ettiklerini şu sözlerle dile getirmiştir: “Alacağımız önemli kararlarda mutlaka birlikte hareket etmeye çalışırız, birbirimizin fikrine saygılıyızdır, katılmasak da saygı duyuyoruz, dikkatle dinleriz. Çoğunlukla ortak karar veririz, benim ya da eşimin dediği de olur veya kararı ortaklaşa da alabiliriz. Yani küsmek, dargınlık olmaz pek, çünkü bunları başında komuştuk, nasıl bir eş istediğimizi, neyi isteyip neyi istemediğimizi, kırmızı çizgilerimizi konuşabildiğimizi düşünüyorum evlenmeden önce. Bence bu çok önemli. Eşimle bir arada güzel vakit geçiririz ama her ikimizin de farklı hayatları vardır, kendi arkadaşlarımız vardır mesela ayrı ayrı görüştüğümüz. Eşimle oturup hayata dair konuşuruz, çocuklarımızın geleceğine dair ortak bir paydada buluşabiliriz. Birbirimize bir şeyler öğretiriz, mutfakta güzel vakit geçiririz, zor zamanlarımızda destek oluruz, birbirimizi çok yalnız bırakmayız. Yani böyle genel olarak kavgası güürütüsü çok olmayan, iyi anlaşılabilen bir çift olduğumuzu düşünüyorum O yüzden ailemizi ilgilendiren kararları alırken genelde ortak bir zeminde buluşabiliyoruz. Tüm aileyi ilgilendiren önemli kararların dini çerçeveye uygun olmasına dikkat ederiz, mesela karar deyince çocuklarımızın okul seçiminde dini hassasiyetleri olan, bu eğitimi veren okulları seçtik. Yani kararların dine uygunluğu pek gündelik hayatta aldığımız kararlarda kriter olmuyor, yani buna gerek olmuyor. Daha önemli kararlarda mesela ev alacağız, sitede olsun ve inançlı insanların yaşadığı bir yer olsun istiyoruz. Böyle daha büyük kararlarda inancımız çerçevesinde karar veriyoruz mutlaka ve çoğunlukla birlikte bir karara varabiliyoruz. Eşim de ben de kendi fikrinde ısrarcı tipler değiliz.”

Katılımcılardan Beyza (Y:35) ise kararları eşyle birlikte aldıklarını, erkeğin konumunu vurgulayan anlayışın kendileri için geçerli olmadığını söylemiş, kuralların uygulanması noktasında baba otoritesinin önemli olduğunu ve ataerkil bir anlayışla bunu önemsediklerini belirtmiştir: “Önemli kararları

genellikle birlikte almaya çalışırız, belki gelenek belki dinin yanlış yorumu olarak son söz erkeğin şeklindeki bir yaklaşım bizim için pek geçerli değildir. Sadece hayata dair birtakım kuralların uygulanmasında ve takibinde baba otoritesini, yani dinin emri değil de daha ataerkil bir tarzda vurgularız, özellikle çocuk yetiştirme konusunda eşimle çok istişare ederiz, enine boyuna konuşuruz ve ikimiz için, daha doğrusu ailemiz için en uygun nasıl olacaksa o yönde karar almaya çalışırız.”

Bir diğer katılımcı Kerem (Y:32) kararları ortaklaşa almaya, dinden bağımsız olarak birbirlerine karşı saygı eksenli davranmaya çalıştıklarını şu sözlerle dile getirmiştir: “Birlikte, anlaşarak karar almaya çalışırız, çocukların ve bizim dinden bağımsız uyması gereken kurallar vardır, mesela gece yatış saati, cep telefonu veya akşam kaçta kadar dışarıda kalınabileceği gibi, özellikle çocukları ilgilendiren bu kuralları birlikte konuşuruz, kritik ederiz. Bunun dışında örneğin birbirimize saygılı olmak gibi hem dinimizde hem de iyi bir insan olmak için tüm öğretilerde salık verilen şeylerdir bunlar. Sinirlendiğinde veya çok öfkeliysen sakinleşmek ve konuşarak ifade etmeye çalışmak gibi...Anne babaya azami saygı önemli bir kuraldır, tabi önce iyi birer örnek olmak anne baba olarak bizim görevimiz. Ben bir baba olarak bu kuralların takibini yaparım, hani bilirsiniz geleneksel olarak da anne ve çocuklar çok yüz yüze, bu nedenle babanın aile huzurunun temini noktasında ailenin lideri olarak uyarması, gerektiğinde yaptırım uygulaması önemlidir bizim toplumumuzda. Ben bunun dengeli yapıldığında aileyi özellikle de anneyi rahatlatan bir şey olduğuna inanırım. Eşim de çocuklar mesela onu çileden çıkardığında, artık baş edemediği noktada bana havale eder, müdahale ederim, kızmam gerekiyorsa da kızarım.”

İnancın güç dağılımı noktasında adaletli olduğunu belirterek istişarenin önemini vurgulayan Sümeyye (Y:31) ise dinin güç kullanımı konusunda bir ölçü getirdiğine inandığını, aile üyelerinin birbiri üzerinde hakları olduğu için otoritenin tek taraflı olamayacağını, erkek baskın bir güç anlayışına inanmadığını, istişare sonucu ortak karar aldıklarını belirtmiştir: “Dinin güç dağılımı konusunda oldukça adaletli olduğunu düşünüyorum, inancıma göre istişare önemli ve bu, karar almada, otoritenin nasıl olması gerektiği konusunda ölçü oluyor. Birbirimizin üzerinde haklarımız var, anne, baba, çocuklar olarak, bu da katı, tek taraflı bir otoritenin yani karar verenin olmasını engelliyor. Sanıldığının aksine durum bu bence, erkek otoritedir kadın onu takip eder şeklinde bir yoruma katılmıyorum. Biz kendi ailemizde kararları hep bir fikir alışverişi içerisinde, mümkün olduğunca istişare ederek almaya çalışırız. Diğer türlü yani bir tarafın kendi kararını dayattığı bir evlilik sanırım yürümezdi veya çok sorun yaşanırdı, mutsuz olurduk.”

Katılımcılardan Gamze/Y:37 kararları eşiyile birlikte aldıklarını ve bazı durumlarda çocukları da karar sürecine dahil ettiklerini söylemiş, ailenin kuralları ve değerlerini takip eden bir otorite figürü olarak babanın otorite konumunu vurgulamıştır: “Uyum içinde olmak ve sorumlulukların adil dağılımı çok önemlidir bir evlilikte. Ailemizde genellikle anne baba olarak kararları bizler önce bir kendi zihin süzgecimizden geçirir sonra çocuklarla paylaşıyoruz. Tabii ki onların söz hakkının hiç olmadığı kararlar olduğu gibi, onların fikrini sorduğumuz şeyler de oluyor yani işte bir tatile gitmek, alınacak eşyalar, evde yapılacak değişiklikler gibi. Onlara da sorarız ama genellikle eşim ve ben karar veririz son

noktada. Tabii ki ailenin reisi olarak, aile kurallarını, ailemizin değerlerini hatırlatan bir erkek olarak babanın rolü belirgindir ama dinden bağımsız olarak. Yani dine göre erkek kadına üstündür gibi bir anlayışı ben böyle yorumlamıyorum. Biz insanı bir kadın ve bir erkekten yarattık şeklinde açık bir ayet varken ve insanlar arası üstünlük ancak takva iledir diyen bir hadis söz konusu iken İslam'da erkek öndedir şeklinde bir yargıya ulaşılabileceğine inanmıyorum ya da genel olarak çoğu kişinin anladığı, erkeği kadından önde gören anlayışa ben katılmıyorum. Ben öyle bakmıyorum en azından. Eşimin de benim gibi düşündüğünü biliyorum bu nedenle ailemizde karar almada son söz eşimle bana aittir, tabii bazen onun bazen benim önerdiğim olur ama çoğunlukla aldığımız her kararın içimize sinmesine ve birlikte alınmış olmasına özen gösteririz. Kimse kimsenin hakkına tecavüz edemez, ailenin bir kural sistemi vardır, kuralları hiçe sayan davranışlar mutlaka bir ceza ile karşılaşır, giriş çıkış saatleri vardır, dinle alakası var mıdır düşünüyorum çok yoktur ama arkadaş seçimi müdahale etmemekle birlikte çocuklarımızın dindar arkadaşlarının olmasını önemserim. Sürekli öyle olmasa da arkadaşlarının cumaya gidiyor, oruç tutuyor olması en azından oğlumun arkadaşlarından iki üç tanesinin ve bunu kendi ortamlarında da sürdürmelerini arzu ederim, tabii ergenlik döneminde bu çok mümkün olmayabiliyor. Ancak aile bağlarınız güçlüyse, çocuğunuzla aranız iyi ise, yani sürekli bir kızma ve müdahale yoksa anne babadan gelen, çocuk aileye uygun hareket ediyor ve zaten buna uygun arkadaşlar seçiyor. Tabii ki yani içki, kötü alışkanlıklar şüphesiz yasak, bunlar dinimizin de onaylamadığı davranışlar. Kızımla anne olarak yakın bir iletişim içinde olmaya gayrete diyorum. Henüz 14 yaşında ve onun da arkadaş çevresini çok önemsiyorum, müdahale etmiyorum ama her fırsatta anne kız sohbet edecek bir konu bularak doğru bildiklerimi aktarmaya çalışıyorum. Malum gençlik döneminde uzaklaşabiliyorlar, bunun normal olduğunu bilmekle birlikte bağlantıda kalmaya gayret ediyorum olabildiğince. İşte tesettüre girme, namazlara dikkat etme, kadın ve erkek ilişkileri noktasında elimden geldiğince anlatmaya ve örnek olmaya çalışıyorum.”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar aile içi sorumluluklar ve rollerin belirlenmesinde inancın önemli bir yol gösterici olduğunu ifade etmişlerdir. Ailede gücün dağılımı alt teması altında katılımcıların büyük çoğunluğunun eşler arası karşılıklı işleyen bir karar mekanizmasına vurgu yaptıkları görülmektedir. Bununla birlikte erkeğin/babanın ailenin reisi olarak kural koyucu ve düzeni takip edici rolüne de ataerkil anlayış çerçevesinde atıflar yapılmıştır.

Dindarlığın aile işleyişindeki işlevsel ve işlevsel olmayan yansımalarının bir arada değerlendirilmesi bu araştırmanın temel amaçlarından bir tanesidir. Bu bağlamda erkeğin nihai karar mercii oluşu anlayışının aile işleyişi üzerinde işlev bozucu etkileri olduğu belirlenmiştir. Yukarıda bahsi geçen on katılımcıdan iki kadın dinin bir emri olarak değerlendirdikleri erkeğin karar verme yetkisine sahip olduğu anlayışına dayanarak, eşlerinin kendi kararlarında ısrarcı olduğunu belirterek, bu durumun aile ve bireysel yaşamları üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koyan çarpıcı ifadelerde bulunmuşlardır. Bu katılımcılar başta inancın ilişkilerinde yakınlaştırıcı etkisine değinmiş olsalar da konuşmanın akışı içerisinde erkeğin belirgin güç pozisyonunun yarattığı olumsuz ilişki örüntülerini dile getirmişlerdir.

Dini inancın işlev bozucu etkilerine ilişkin deneyimler görece az sayıda katılımcı tarafından dile getirilmiş olsa da IPA'nın idiyografik doğasına (daha önce de ifade edildiği gibi temalar katılımcıların en az yarısı veya daha fazlasında görüldüğünde tekrarlayan bir tema olarak tanımlanmıştır) ve araştırmanın amacına uygun olarak ilgili temanın sonuna eklenmiştir. Bu bağlamda iki katılımcıdan elde edilen anlatı örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Katılımcılardan Nisa (Y:34) kararları dine uygun almaya çalıştıklarını, dine uymayan şeyleri çok istese bile yapmadığını belirtmiş, eşinin dinen erkeğin dediğinin olması gerektiği söylemi karşısında geri adım attığını ve eşine ayak uydurduğunu, bunun tek çözüm yolu olduğunu söylemiş ve bu temaya dair duygularını ve görüşlerini şun sözlerle açıklamıştır: *“Bir olaya bakış açısında veya eşimle birlikte bir karar alacaksak hep dini yönden bakmaya çalışıyorum. Dini olmayan yönü nefsim, canım istese bile yapmamak taraftarıyım eğer dine uymuyorsa. Zor zamanlar oluyor aslında maddi anlamda sıkıntı yaşadığımızda ya da alacağımız bir kararda aynı düşünmediğimizde tabii o kendi isteğini diretiyor, ben de kendi isteğimi diretiyorum. Şöyle bir sonuca ulaşıyoruz genelde onun dediği oluyor ve ben geri adım atıyorum, onu ikna edemiyorum, o da ‘dinen benim dediğimin olması gerekiyor’ diyor artık ben kendimden taviz vererek ona ayak uydurarak o şekilde bir çözüm yolu bulabiliyorum. Çözüm yolum sadece bu, ikimiz bir yerde çatışıyoruz genelde ben ona ayak uyduruyorum. Onun da bana ayak uydurduğu oluyor tabii, nadiren de olsa mutlu olmaya çalışıyor, aslında beni düşünüyor ama nasıl genelde maddi anlamda sıkıntı yaşadığımızda ondan kaynaklı olduğunu düşünüyorum, o zaman suçlayıcı olabiliyorum, O da bunu kabul etmiyor. Yani bir çözüm yolu bulmaktan ziyade ben ona uyum sağlıyorum, şayet bu bir çözümse.”*

“İnancımın olumlu yönde etkilediğini düşünüyorum, iyi yönleri çoğunlukta, olumsuz yönünü göremiyorum şu anda. Mesela iki yıldır evdeyim, önceden yoğun çalışıyordum şimdi çalışmıyorum. Evle daha fazla ilişki kurduğum için, evin bana iyi geldiğini düşünüyorum. Yani biz İslamiyeti yaşadıkça daha mutlu bir evliliğimiz olacağını düşünüyorum. Örneğin bir yere gideceğim zaman eşim bazen izin veriyor, bazen vermiyor, vermediğinde önce kızsam bile neden vermiyor diye sinirlensem de sonradan bir bakıyorum ki olumsuz bir tarafını duyuyorum görüyorum şahit oluyorum. İyi ki onun sözünü dinlemişim, yapmamışım diyorum. Dışarı çıkarken ya da mesela eşim erkekler noktasında beni çok zorluyor, erkeklerle konuşmamı hiç istemiyor. Ben önce karşı geliyordum ama şu anda gerçekten kendimi ben de kısıtlamaya başladığımda daha doğru olduğunu düşünüyorum. Karşı tarafa çok güvenmiyorum ya da çevreden duyuyorum böyle olumsuz şeylere yol açtığımı, o yüzden ben de kendimi sakınmaya başladım erkeklerden. Fakat öncesinde eşimin böyle düşünmesine karşıydım niye böyle düşünüyor diyordum, özellikle çalışırken zaten muhatap oluyordum erkeklerle ve hiçbir sorun yaşamadım ama şu durumda eşim “artık çalıştığın yerde kaldı bitti” diyor bana. Eşim artık “görüşmeyeceksin konuşmayacaksın” diyor, telefonda bile sınırlıdır konuştuğum erkeklerle.”

“Evlilikte bu karı koca ilişkisinde Allah’u Tealâ'nın peygamber efendimize emrettiği gibi yapmaya, yani merhametli, sorun çıkarmadan ve uyumlu davranmak, o gözle görmeye çalışıyorum o zaman daha mutlu

olduğumu düşünüyorum bu şekilde davrandığımda eşime karşı daha mutlu olduğuma inanıyorum. Bazen istemediğim şeye de evet diyebiliyorum, o istediği için, son söz onun olsun diye”

“Mesela erkeğin sözünün dinlenmesi gerektiği bayanın da dinlenir ama son söz erkeğin olduğu inancı olduğu için dinimizde, ben geri plana kaçıyorum, geri adım atıyorum. Tamam son söz senin diyorum geri çekiliyorum. Bu şekilde dinimizin etkisi oluyor. O izin vermezse evden çıkıp gidemeyeceğim için bu konuda da onu dinliyorum, dinlemediğimde hep başıma bir şey gelir diye korkuyorum, gelmeyebilir de belki hiçbir şey gelmeyecek, yapmayabilirim de, ya da o beni nereden görüp duyacak yapabilirim, gizli gizli de yapabilirim ama içime sinmiyor. Benim karakterime ters olduğu için her şeyi ona sorarak, ona danışarak, gönül rızası ile yapıyorum. O da dinimizin çerçevesinde bana her şeye izin veriyor, kına gecesi, düğün gibi yerlerde eğlenmeme izin veriyor.”

Yukarıdaki ifadeler dikkatle incelendiğinde dini kıstaslara göre meşrulaştırılan son sözün erkekte olduğu inancının potansiyel çatışma alanlarından biri olduğu, işlevsiz örüntüleri desteklediği ve taraflardan birinin kendi duygu ve düşüncelerine göre karar verememesi nedeniyle semptom geliştirmeye nasıl açık hale geldiği anlaşılmaktadır. Konuşmanın akışı içerisinde bu durumu dini inanç çerçevesinde rasyonalize etme çabaları ve karşıt tepki oluşturma arzusu açık bir şekilde görülmektedir.

Katılımcılardan Zehra (Y:40) ise inancına göre erkeğin bir adım önde olduğunu ancak kararları ortak aldıklarını söylüyor. Genelde eşinin otorite konumunda olduğunu belirten katılımcı duygularını şu şekilde ifade etmiştir: *“İnancımıza göre erkek hep bir adım öndedir ama genellikle ortak karar almaya çalışırız. Benim fikirlerimi de dinler, önemser, genelde onun dediği olur, otorite eşimdir. Bazen bu benim açımdan tabi ki sorun oluyor ama genellikle sumaya çalışıyorum, biraz fevriliğim olabilir ama basturmaya gayret ediyorum. Aile içi kurallarımızı yani birbirinin hakkını gözetmek, anne babaya iyi davranmak, kimlerle görüşeceğiz gibi konularda hep inancımız ön plandadır. Şimdi düşündüğümde evimizin öyle yazılı kuralları yok elbette ama işte iyi bir Müslüman olmak neyi gerektiriyorsa onlar hep baştan kabul ettiğimiz kurallardır diyebilirim, dürüst olmak, nimete şükretmek, israf etmemek, aile fertlerine karşı hoşgörülü olmak, ana babaya saygı göstermek, yardım etmek gibi salih bir Müslümana yakışacak davranışların hepsine uygun davranmaya çalışırız.*

“Vallahi eşime baktığımda çok büyük bir iyilik yapmışım ki Allah Tealâ bana o kadar güzellikte bir eş nasip etmiş, o da aynı şekilde benim için söyler aynı şeyi, ‘birkaç defa değil’ çoğunlukla söyler. Ben her zaman Rabbim ben sana bir iyilik yaptım ya da sen beni çok sevdin ki karşıma eşimi çıkarttın derim. Evliliğin kutsal olduğunu düşünüyorum, Allah Tealâ'nın bu dünyada bu eşini verdiği için öbür dünyada da beraber olunacağı inancındayım. Yani onun kalbini kırmamak, o bana emanet, ben de ona emanetim. Dinimizde erkek bir adım önde olsa da, benim dinimde kadına da çok değer verildiğini eşimden gördüm.”

“Ben çabuk öfkelenen biriyim. Hemen parlayabiliyorum, o anda sonradan pişman olacağım şeyler söyleyebiliyorum ama eşim daha sakindir, uzaklaşalım ve düşünelim diye ayrı kalmaya çalışırız bir

müddet. Hani bunu yoğun bir çatışma için söylüyorum onun dışında genellikle konuşarak çözmeye çalışırız.”

Bu ifadeler etraflıca incelendiğinde dindar bir çift olarak ideale yakın bir ilişki yaşandığının ispatına yönelik bir çaba olduğu görülmektedir. Konuşmanın başından sürdürülen bu temanın akış içerisinde spontane olarak dile getirilen ruhsal sıkıntılarla uyumsuz bir görünüm verdiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki anlatılarda görüldüğü üzere iki katılımcı, öznel algılarına ve toplumsal cinsiyet rollerine göre şekillenen erkeğin kadından bir adım önde olması gerektiğine dair inancı bireysel yaşamlarını sınırlandırıcı ve ruhsal açıdan zorlayıcı bir şekilde deneyimlediklerine işaret eden ifadelerde bulunmuşlardır. Bu ifadelerde erkeğin nihai karar mercii oluşu inancından kaynaklanan deneyimleri dini inanç temelinde rasyonalize etme çabasının olduğu görülmektedir. İki katılımcı da bu durumu net bir şekilde ifade etmekten kaçınsa da söz konusu inancın bireysel yaşamlarını olumsuz etkilediği açıkça görülmektedir.

4.1.1.2.3. Alt tema 5: Ortak Dini Faaliyetler

Dini inanç ve uygulamaların aile işleyişindeki etkilerini belirlemek amacıyla sorulan sorular neticesinde tüm katılımcıların aile fertlerinin birlikte yaptıkları ibadetlere değindikleri, özellikle cemaatle namaz, birlikte edilen dua, hac, umre ve Ramazan ritüellerine dair deneyimlerini paylaştıkları görülmüştür. Katılımcılar birlikte yapılan ibadetlerin aile içerisinde nitelikli ve Allah rızasına uygun şekilde zaman geçirmelerine, aile olarak aralarındaki bağlılığın artmasına ve çocuklar için özellikle hem ruhsal hem de eğitsel açıdan katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Ortak dini faaliyetler etrafında katılımcılardan elde edilen anlatı örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Hac ve umre ibadetleri esnasında eşyle sözsüz iletişim içinde olduklarını hisseden İlknur (Y:45) bu deneyimleri hiç unutamadığını, eşyle yakınlaştıklarını, sonrasında ilişkilerinin daha iyi olduğunu, eşinin daha ılımlı davranmaya başladığını şu sözlerle dile getirmiştir: *“Tabi şimdi düşününce birlikte dua ettiğimiz daha doğrusu yapılan duaya amin dediğimiz zaman hac ve umreye gittiğimiz zamandı. Belki oranın manevi havası bilemiyorum, eşimle yan yana, tavaf sırasında çok dua ettik ve çok güzel zamanlardı, hani konuşmadan aynı şeyi aynı amaçla yapmak, ne bileyim konuşmadan anlamak gibi bizi yakınlaştırmıştı. Çok değildir böyle zamanlar bizde, yani herkes kendi başınadır daha çok, belki o yüzden ben çok iyi hatırlıyorum o günleri, yakın olmak, birlikte Allah’ın sevdiği bir işi yapmak, zaten o kutsal mekanların havası bambaşka bir de eşinizle birlikte olunca kendinizi çok rahatlamış ve güvende hissediyorsunuz, unutamadığım zamanlardı. Sonrasında bunun ilişkimize olumlu etkileri oldu, yani eşim bana karşı daha ılımlıydı hac dönüşü ve bir müddet devam etti bu durum hatta bir dönemeç oldu diyebilirim hayatımızda, ben öyle hissettim, yakınlığımız arttı, yani çok anlatamıyorum ama o günleri ikimiz de düşünüp çok güzeldi deriz sık sık. Biz sık sık tatil yapan bir çift değiliz, hatta nadiren yani evliliğim boyunca baş başa hac dışında iki üç kere gitmişizdir bir yerlere. Daha sık gidebilsek belki her şey daha güzel olur, birbirimize vakit ayırmak, konuşmak, bence her evliliğin ihtiyacı olan şeyler bunlar*

ama eşim çok yoğun bir insan, telefonu bir dakika durmaz, yani bu abartı değil, kendini tamamen işine vermiş durumda, ben çok mücadele ettim ama baktım hiçbir şey değişmiyor mecburen kabullendim diyelim. Ben de kendime başka uğraşlar bulmaya çalışıyorum, çocuklar da büyüdüler ve kendi hayatlarını kuruyorlar. Aslında tam eşimle yakınlaşmamız gereken zamanlar ama olmayınca olmuyor işte..”

Katılımcılardan Zeki (Y:40) özellikle ramazan ritüellerinin aile ortamına sağladığı olumlu katkılardan bahsetmiştir: *“Eşimle ve çocuklarımla birlikte özel günlerde kandillerde birlikte toplu dualara amin deriz, özel ibadetlerimiz vardır. Özellikle eşim bu konularda çok hassastır, unuttuğum şeyleri bana da hatırlatır. Eşimle birlikte özel günlerde oruç tutmak, namaz kılmak şeklinde ibadetlerimiz vardır. Özel günlerde camiye gitmek, okunan mevlidi şerife iştirak etmek gibi. Dini açıdan bu günler bizim için çok önemlidir. Çünkü aile olarak da bizi birbirimize daha çok yakınlaştırıyor, tabi çocuklar bazen katılırlar çoğunlukla gelmek istemezler, başka işleri olur, ben de üstlerine gitmem ama ramazanlarda ailecek teravih kılarız, çocuklarım sırayla imam olurlar, en küçük çocuğumuz kız, beş yaşında, o da başını örter ve aramıza katılır, oluşan manevi hava çok güzel, ailemiz bir arada ve Allah’ın sevdiği şekilde bir arada, bence bu çok önemli. Tabi sonra herkes kendi odasına dağılır, çocuklar bilgisayar başına geçer, eşim ve ben televizyon izleriz, yani ailecek böyle yaşamaya çalışırız dinimizi ama dediğim gibi özellikle Ramazan’da ibadet etme kısmını daha çok hissederiz aile olarak, diğer zamanlarda çoğunlukla herkes kendi yapar ama yine de sık sık cemaatle namaz kılmaya çalışırız.”*

IPA’nın yorumlayıcı odağını koruyabilmek ve deneyimin özünü daha detaylı yakalayabilmek amacıyla sorulan “bu deneyimler size nasıl hissettirir, biraz daha duygularınıza odaklanarak anlatmaya çalışır mısınız?”, şeklindeki sorular neticesinde aşağıdaki ifadelere ulaşılmıştır.

Katılımcılardan Zeki (Y:40) çocukların dini eğitiminde ölçülü, dengeli olmaya gayret ettiğini, çocukların dinle olumlu bir ilişki kurmalarının önemini ve aile olarak dine uygun yaşamının verdiği olumlu hisleri şu şekilde dile getirmiştir: *“Rabbimin rızasına uygun bir aile hayatı içime huzur verir, mesela ramazanda teravih namazı dedim veya daha da önemlisi bence sahura birlikte kalkmak, o tatlı heyecan, vakit girmeden yemek işini halletmek, işte ‘anneniz ne hazırladı bu gece’ gibi meraklı sohbetler olur çocuklarla aramızda, bence aile bağlılığını arttırıyor, çocuklarımı bu şekilde, Allah’ın rızasına uygun şekilde görmek, yani bir baba olarak iç huzuru veriyor. Her zaman böyle değil tabi, hayatta zorluklar da var ama bilhassa sorduğunuz için hemen sahur geldi aklıma tabi devamında arada bir de olsa Ramazan boyunca kıldığımız namazlar, bir de biz aile olarak bir hatim yaparız, en çok cüzü eşim alır, sonra ben sonra çocuklar, büyük oğlum bir cüz alır, küçük oğluma beş altı sayfa veririz, fazlasını zaten okuyamaz gerek yok deriz, bu da çok güzel bir uygulamamız bizim, sonunda da Kadir Gecesi dua ederiz. Çocuklar sıkılıyor bunu bildiğimden, çünkü ben de onların yaşındayken sıkılırdım, bir an evvel bitse diye geçirirdim içimden, bu nedenle kısa tutarım, bıkmaları diye dozunda yani dengeli olmaya gayret ediyorum, hafızalarında ibadetlere, dinimize dair olumsuz şeyler kalsın istemiyorum, zaten*

büyüyorlar, kendi yollarını çizecekler, bizden ne alırlarsa ona göre bir hayat benimseyecekler, bu nedenle yaklaşımlarımız çok önemli ebeveyn olarak.”

Bir diğer katılımcın Elif (Y:34) Umre sırasında eşiyile birlikte ettikleri duanın kendisine nasıl huzur verdiğini şu şekilde ifade etmiştir: *“Günlük hayatta pek birlikte dua etmeyiz ancak mesela Umrede tavaf sırasında ve Kabe’de otururken eşim sesli dua yapmıştı ben de ona katılmışım. Tabi hem mekanın maneviyatı hem de eşimle birlikte bu ibadetleri yerine getirmek huzur vermişti. Kendimi tamamen ona emanet ettim sanki, yani böyle çok rahat, emniyette ve huzurlu hissetmişim.”*

Bir diğer katılımcı ramazan ibadetleri ve cemaatle namazın tüm aile fertleri üzerindeki olumlu tesirlerine değinen Beyza (Y:35), dini ibadetlerin aile bağlarını güçlendirdiğini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Ramazan’da birlikte iftar etmek bizim için çok büyük bir zevktir, büyük oğlum da iki senedir tam olarak oruçlarını tutuyor çok şükür, farklı bir hava oluyor evde, heyecanla iftar saatinin beklenmesi çocuklar için ayrı bir oyun gibi oluyor sanki, yine mesela Ramazan’da yaptığımız hatimin duasını eşim yapar, ben de ona katılırım, bazen de ben eklemeler yaparım ama eşim bu konularda daha iyidir. Eşim özellikle büyük oğlumuzla namaz kılar, cemaatle namaza yer veririz günlük yaşantımızda, yani her vakit değil ama haftada en az iki üç defa birlikte kılarız ve çocukları da çağırırız. Tabi ki bunlar güzel şeyler, iyi hissettirir, dediğim gibi özellikle ramazan ayında daha çok birlikte namaz kılar ve dua ederiz. Bence bunlar aile bağlarımızı güçlendiriyor, buna inanıyorum.”*

Benzer şekilde Sümeyye (Y:31) dua yoluyla yaşadığı olumlu hisleri ve özellikle birlikte yapılan ibadetlerin çocuklar için temel oluşturduğunu söylemiştir: *“Aile fertleri daima dualarımızın içinde, kendimiz için isteyeceğimiz herhangi bir şeyi sevdiğimiz için de istemek aile olmanın doğal bir parçası gibi geliyor. Onların varlığı, sağlığı için şükretmek, yaşadıkları sıkıntıların, buhranların ferahlığa ermesi için elden geleni yapmakla birlikte dua etmek huzurlu hissettiriyor. Aile bağlarını güçlendirdiğini ve aileyi bir bütün olarak koruduğunu düşünüyorum. Benim için dua eden birinin varlığı beni çok mutlu eder, kendimi özel ve değerli hissederim. Bunun dışında arada bir de olsa birlikte, cemaatle namaz kılarız, özellikle dedemiz bu konuda çok hassas, her hafta birlikte kahvaltı ederiz, öğle namazını mutlaka cemaatle kıldırır, kahvaltı sofrasında takvimden dualar okur, bence bunlar özellikle çocuklar için iyi örnekler, önemli bir altyapı oluşturuyor.”*

Her akşam kızıyla birlikte yatmadan önce tüm aile fertleri için dua ettiklerini ve böylece Allah’a emanet yoluyla korunduklarını ve güvende hissettiklerini belirten Seher (Y:42) yoğun çalışan biri olduğu için yatmadan önceki dua saatlerinin kızıyla vakit geçirmek adına ve kızının dini öğrenmesi açısından çok önemli olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir: *“Hemen her akşam yatarken kızım ile birlikte tüm ailemiz için kısa da olsa dua eder ve kendimizi Allah’a emanet ederiz. Böylece korunduğumuzu ve güvende olduğumuzu hissederiz. Günümüzü değerlendiririz, hataya düştüysek diye af dileriz, şükrederiz. Ben yoğun çalışan bir anne olduğum için kızım ile yeterince vakit geçiremiyorum bu yüzden akşam yatış saatleri benim için çok önemli. Olabildiğince kızımın yanında ona bir şeyler okuyarak ve birlikte dua*

ederek onu uyutmaya çalışıyorum. İkimize de çok iyi geliyor, bu alışkanlık oldu ve sürdürmek için gayret ediyorum. Dediğim gibi isteklerimiz, dileklerimiz ve sahip olduğumuz nimetler için dua ederiz. Tabii ayrıca kızım bunları öğrensin isterim, dini bir hava solusun, bunları hayatının bir parçası haline getirsün isterim.”

Tüm bu ifadelerden dindar bireylerin aile fertleriyle birlikte yapılan ibadetleri aile bağlarını güçlendiren, yakınlığı arttıran ve çocukların dini eğitiminde önemli bir temel oluşturan unsurlar olarak değerlendirildikleri görülmektedir.

4.1.2. Dindarlık ve Çift İlişkisi

Araştırmanın ikinci amacı dindarlığın eşler arası ilişki ve çatışma çözme üzerindeki etkilerine kaynaklık eden temel değişkenlerin neler olduğunun belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aile işleyişinin bir bileşeni olan çift ilişkisinin, bir diğer ifadeyle aile sistemi içerisinde bir alt sistem olarak yer alan çift alt sisteminin dini inanç ve uygulamalardan ne şekilde etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcılara “evliliğe dair en derin manevi inançlarınız nelerdir?”, “size göre evliliğinizde Yaratıcı’nın rolü nedir? İlişkinizin kutsal olduğunu düşünüyor musunuz?”, “kişisel deneyimlerinize göre, inancınız eşinizle olan ilişkinizi nasıl etkiliyor?”, “ilişkinizde Yaratıcı’nın müdahalesini nasıl deneyimliyorsunuz?” şeklinde sorular yöneltilmiştir. Yapılan analizler neticesinde ortaya çıkan üst temalar “ilişkiyi anlamlandırma”, “çatışmayı önleme ve çatışmayı çözme” olarak tanımlanmıştır. Bu üst temalara ilişkin alt temalar ise “evliliğe kader inancı çerçevesinde kutsallık atfı”, “evlilik ilişkisinin bitebilir olduğu”; “ılımlı ve yapıcı davranmak”, “affedici olmak” ve “dua etmek” olarak belirlenmiştir.

4.1.2.1. Üst tema 3: İlişkiyi Anlamlandırma

Yapılan derinlemesine görüşmeler neticesinde, araştırmaya dahil olan katılımcıların çift ilişkilerinde dini inanç ve uygulamaların önemli ölçüde etkili olduğu görülmüştür. Katılımcıların evlilik ve din hakkındaki inançlarının, evliliğe yönelik anlamları nasıl şekillendirdiğine odaklanan bu tema dini inancın paylaşılan ortak değerler, ortak bir bakış açısı ve yaşam felsefesi oluşturan yönüyle etkili olduğunu göstermektedir. İslam dininin aile birliğini korumaya yönelik tutumları desteklediği bilinmektedir. İslam inancında gündelik yaşama dair, zamana ve şartlara göre değişebilen pek çok düzenleme Kur’an-ı Kerim ve sünnet çerçevesinde bireyin ve toplumun değerlendirmesine bırakılmıştır. Buna karşın evlilik ve aile yaşamını ilgilendiren hükümlerin çoğunun Kur’an-ı Kerim-1 Kerim’de belirtilmiş ve Hz. Peygamber tarafından bizzat tatbik edilmiş olması İslam’ın bu konuya ayrı bir ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

Katılımcıların ifadeleri analiz edildiğinde tüm katılımcıların evlilik ilişkisine Yaratıcı’nın ve kulun iradesi çerçevesinde kutsallık atfettikleri görülmüştür. Bunun yanısıra beş katılımcının evlilik ilişkisinin bitebilir doğasına vurgu yaptıkları belirlenmiştir. Katılımcılar evliliklerinde Yaratıcı’nın rolünü külli irade çerçevesinde tanımlamışlardır. Yaratıcı’nın bir araya gelmelerinde kader anlayışı çerçevesinde

dahli olduğunu ancak kendi cüzi iradelerinin bu seçim sürecinin önemli bir parçası olduğunu dile getirmişlerdir. İlişki olgunlaşınca, eşler arası bağlılık arttıkça ve alışkanlıklar yerleşmeye başladıkça dinin aile birliğini korumaya yönelik öğütlerinin evliliklerinin devamı için güçlü bir temel oluşturduğunu belirtmişlerdir. Evlilik ilişkisini sürdürmede bireysel sorumluluklara değinen katılımcılar inancın bir araya gelmelerine yardımcı olan bir ortak vizyon ve amaç sağladığını ifade etmişlerdir.

4.1.2.1.1. Alt tema 6: Evliliğe Kader İnancı Çerçevesinde Kutsallık Atfı

Dindar bireylerin inanç çerçevesinde evliliklerini anlamlandırma biçimlerini ve bunu nasıl deneyimlediklerini ortaya çıkarmayı amaçlayan sorular neticesinde elde edilen “evliliğe kader inancı çerçevesinde kutsallık atfı” alt temasına ilişkin katılımcılardan elde edilen ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Katılımcılardan İlknur (Y:45) bu temayla ilgili şunları söylemiştir: *“Evliliğimizin Allah’u Tealâ’nın bir armağanı olduğunu düşünüyoruz elbette, çünkü çok farklı coğrafyalardan bir araya geldik Rabbimin kaderi sayesinde.”*

Bir diğer katılımcı Zeki (Y:40) bu temayla ilişkili görüşlerini şu şekilde açığa vurmuştur: *“Yaratıcı’nın bir kaderi olduğuna inanıyorum, bir kişiyle tanışmak evlenmek bir kaderdir, bu kader için Rabbime şükrediyorum, yani evliliğin kutsal olduğuna inanıyorum, korunması gerektiğini düşünüyorum. Rabbimiz de böyle emrediyor. Yani bir insanla evlenip her şeyinizi paylaşıyorsunuz, birlikte nesil yetiştiriyorsunuz elbette bu yönüyle kutsal, efendimizin de tavsiye ettiği bir şey evlilik, bu nedenle kutsal olduğuna inanıyorum. Yani şimdiki evliliklerde olduğu gibi en ufak bir sorunda ayrılmak yerine çabalamak ve ne olursa olsun o evliliği ayakta tutmaya çalışmak gerekir, ben buna inanıyorum.”*

Evliliğinde Yaratıcı’nın rolü olduğunu tam olarak dile getiremese de hissettiğini, bunun inanmanın bir gereği olduğunu söyleyen Elif (Y:34) evliliğe ne olursa olsun devam etmesi yönünde bir kutsallık atfetmediğini, yolunda gitmeyen evliliklerin bitebileceğini söyleyerek bu temayla ilgili şunları dile getirmiştir: *“Eşimle tanışmamın bir tesadüf olduğunu düşünmüyorum, kendi yaptığım seçim ama bu seçimde Allah’u Tealâ’nın çok büyük bir rolü var. Aslında O’nun dilemesi ile birbirimizi seçtik ve bir araya geldik, bir evlilik, bir aile kurduk. İlişkimizde bunun rolü olduğuna inanıyorum, bunu hissediyorum, tam olarak ifade edemesem de bir araya gelişimizin ve evliliğimizi sürdürmemizin Allah’ın takdiri olduğuna kesinlikle inanıyorum, başımıza gelen her şey için bu böyle zaten, iman etmek bunu gerektiriyor. Ek olarak şunu da söylemeliyim; ancak iki farklı insanın bencilliklerinden vazgeçerek kendilerinden verebildiği, birbirinin derdini dert edindiği, mutluluğu hesapsızca paylaşabildiği bir evlilikse, ayrıca kutsaldır, sonuna kadar çaba göstermeyi, affetmeyi ve devamı için uğraşmayı hak eder. Tüm bunlar ancak karşılıklı olduğunda evlilik güzel gider, tek tarafın çabalaması hiç sonuç vermez, mutsuz evlilikler çıkar ortaya, bunu etrafımızda sık görmüyor değiliz.”*

Evliliğin kader olduğu, insanın iradesinin de etken olduğu ancak daha çok Allah'ın takdiri olduğunu düşünen Beyza (Y: 35) şunları belirtmiştir: *“Kader olarak bakarım her şeyden önce, Allah'ın takdiri önceden takdir edilmiş bir şey, tabii kendi seçimlerimizle biz karar verdik ama Allah'ı Tealâ'nın takdirinin daha önemli olduğunu düşünürüm, evliliğimin başlangıcı geliyor aklıma bu soruyla. Yani eşimle nasıl karşılaştık, hangi şartlarda, düşününce ilginç geliyor, hani nasip kısmet nerede olursa olsun gelir seni bulur derler ya, tam onun gibi bir şey.”*

Evlilikte asıl etken olanın kişinin kendi iradesi olduğunu, bu tercihi ise Yaratıcı'nın önceden bildiğini ancak cüzi irade neticesinde ortaya çıkan bir kader olduğunu söyleyen Kerem (Y:32) Kuran'dan ayet örnek göstererek Yaratıcı'nın eşler arasındaki sevgiyi var ettiğini ve eşyle hayata birlikte tutunabilmelerinin yolunun da sevgiden geçtiğini söylemiştir. Âdem ve Havva ile ilk ailenin yaratıldığını, bu açıdan aileyi kutsal olarak gördüğünü belirterek şu açıklamalarda bulunmuştur: *“Aile en küçük sosyal birimdir ama aile, inancım gereği, ilk insandan bugüne kadar ilk insanla beraber var olmuştur. Hz. Âdem ve Hz. Havva ile beraber bir dişi ile bir erkeği yaratmış olması zaten ailenin bizatihi dini bir müessese olduğunu ortaya koyar. Bu açıdan evliliği kutsal görüyorum. Bunun dışında cüzi irade, külli irade yani Allah'ın bizatihi müdahale edip kulun hiçbir etkisinin olmadığı değil de Allah'ın belirlediği kader evet ama cüzi irade neticesinde ortaya çıkan bir kader var, insan evleneceği kişiyi kendisi seçer, Allah'ı Tealâ kimi seçeceğini ve nasıl bir evlilik süreceğini, yaşayacağını önceden bilir ama evlilikte kişinin kendi iradesi asıl etkidir diye düşünüyorum. Yine bunu Kur'an-ı Kerim-i Kerim'den yola çıkarak bir ayet çerçevesinde ifade etmek istiyorum, Kur'an-ı Kerim-i Kerim'de Allah eşler yaratmayı ve aralarında bir sevgi var etmeyi kendi varlığının ve kudretinin delillerinden birisi olarak ifade eder. Evliliğime dair en derin manevi inancım eşimle benim aramdaki o inancı pekiştiren, aynı zamanda hayata tutunmamıza vesile olan sevginin ve merhametin varlığıdır. Bu sayede evliliğimizi sağlıklı bir şekilde yürütmeye çalışıyoruz. Rabbimizin ve Peygamber efendimizin emrettiği de budur, aile kurumunu korumak kollamak, öyle en ufak bir rüzgarda yıkmamak gerekiyor. Biz de buna dikkat etmeye çalışıyoruz. Çok şükür öyle aşamayacağımız sorunlarla karşılaşmadık, kendi içimizde hep hallettik, ben öyle değerlendiriyorum ama sürekli mutsuz, huzursuz olsaydık ve sorunlarımızı bir şekilde çözemeydik elbette ayrılmak da yine dinimizin işaret ettiği bir çözüm, ona başvururduk, çok şükür öyle bir durumumuz olmadı.”*

Bir diğer katılımcı Sümeyye (Y:31) evliliğini Yaratıcı'dan bir lütuf olarak değerlendirerek, Yaratıcı'nın belirlediği kader olması, ömrü birlikte geçirmek ve neslin devamı açılarından ise kutsal olduğunu düşünmüş ve bu temaya ilişkin şunları dile getirmiştir: *“Evliliğimin Yaratan'ın bir lütfü olduğunu düşünüyorum. Beni en uygun kişiyle karşılaştırdığına inanıyorum. Birbirimizin eksik yönlerini tamamladığımız bir ilişkimiz var. Kutsallıktan kasıt Allah'ın çizdiği kader doğrultusunda karar vermek ve birini seçmek ise tabii kutsal diyebilirim. Ayrıca bir ömrü birlikte geçirmek, neslin devamını sağlamak gibi uzun vadeli seçimleri içermesi bakımından kutsal bir tarafı olabilir bence. Ama bu kutsallığı kol kırılır yen içinde kalır şeklinde değerlendirmiyorum, biliyoruz ki insan için işkence haline gelmiş bir*

evlilik, her yolun denendiği ama sorunların halledilemediği bir evlilik pekâla sona erdirilebilir. Evet dinimizin hoş karşılamadığı ama olabileceğini söylediği bir durum.”

Katılımcılardan Seher (Y:42) ise evliliği Hz. Muhammed’in tavsiye ettiği güzel bir kurum olarak tanımlamış, insanların mutlaka bir amaç için bir araya geldiklerini ve bu birlikteliğin en ufak bir sorunda yıkılmaması gerektiğini belirtmiştir: *“Evlilik gerçekten peygamber efendimizin de tavsiye ettiği güzel bir şey, kutsal bir birliktelik, ben insanların tesadüfen bir araya geldiklerini düşünmüyorum, mutlaka bir amaç için bir araya geldiler, bu noktada evliliğimin kutsal olduğuna inanıyorum, öyle en ufak bir sorunda sarsılacak bir şey olarak görmüyorum, yani sarsılabilir elbette ama sürdürmek için gayret etmeli. İki kişi bir araya gelince zaten sorunlar yaşanır, mühim olan sorunları aşabilmek, iki tarafın da iyi niyetli olması ve gayret göstermesi önemli olan. Ben eşimde mesela bir tartışma sonrasında o gayreti görürsem, mesela bir çiçek yollamış veya konuşmaya çalışmış, kendi hatalarını fark etmiş olması çok önemlidir benim için. Tartışmamızın bir önemi kalmıyor böyle olunca yani tekrar normale dönüyoruz. Anlayışlı olmak, sorunu gidermeye çalışmak bunlar bir evlilikte olmazsa olmaz şeyler, yoksa yürümesi o kadar zor bir birliktelik ki, her zaman olmasa da bazen bunu hissediyorum.”*

Kader bağlamında Yaratıcı’nın iradesi ve kişinin seçimleriyle evliliğin gerçekleştiğini düşünen Gamze (Y: 37) şunları söylemiştir: *“Evliliğimde Yaratıcı’nın rolü olduğunu düşünüyorum, yani mutlaka bir kader neticesinde bir araya geliyoruz ve o kaderin tayini de Allah’ın iradesi ve kulun seçimleri. Mutlaka bir amacı var. Evliliğe çok kutsal anlamlar yüklemiyorum ama anlamı olduğunu düşünüyorum tabi ki bir anlamı var. Dinen de tavsiye edilen bir şey evlilik. Tabi kutsal dediğimizde yüce bir anlamı olan, saygı duyulan şeyler geliyor insanın aklına, tabi evlilik bir yönüyle böyle olsa da günün birinde sona da erebilir. İnsanlar boşanabilir, birbirine iyi gelmeyen eşler ayrılabilir. Bir yönüyle kutsal olabilir, bir yönüyle de ayrılmak, evliliği bitirmek gayet insani bir şey.”*

Katılımcılardan Nisa (Y:34) ise evliliğin bir kader olduğuna, Yaratıcı’nın mizacına ve fitratına uygun bir eş nasip ettiğine inandığını, bazen eşlerin birbirleri için imtihan da olabileceğini ancak Yaratıcı’nın adaletine güvendiğini belirtmiştir: *“Önce bir kader olduğuna inanıyorum evlendiğim kişinin. Rabbim ihtiyacımıza göre birini denk getirir diye düşünüyorum, yani ben nasılsam, karakterim, huyum, fitratım, eşimi de o şekilde Allah bana nasip etmiştir diye düşünüyorum. Bu yüzden de kutsal olduğuna inanıyorum. Bazen imtihan da olabiliyor eşi kişi için, büyük umutlarla evlenmek ve tam tersiyle karşılaşmak, nasıl desem çok huysuz, agresif olabilir veya aşırı karamsar ve sizi hiçbir zaman desteklemeyen biri olabilir, öfke kontrol sorunları olan bir eş olabilir gibi yani, o zaman ölçüp biçer ve belki ayrılırsınız. Ama genelde adaletli davrandığına inanıyorum Allah’u Tealâ’nın. Ben kendi evliliğimle ilgili böyle düşünüyorum, ihtiyacıma göre biriyle evlendiğimi düşünüyorum. Nasıl diyeyim, yani şöyle mesela ben eşime göre daha duygusal olabiliyorum, ani kararlar alabiliyorum eşim ise mantıklı ve daha etraflıca düşünür, bu konuda beni dengelediğini düşünüyorum. Allah mizaçlarımıza uygun eşler vermiş diye düşünüyorum.”*

Bu bulgulardan yola çıkarak İslam dininin evlilik birliğini koruma ve sürdürme yönündeki tavsiyelerinin katılımcıların evlilik ilişkilerini anlamlandırmaları açısından önemli bir etken olduğu söylenebilir. Katılımcıların evliliklerine kader inancı ve küllü irade çerçevesinde kutsallık atfettikleri görülmüştür. Ne var ki bu kutsallık atfı ne olursa olsun evlilik birliğinin sürdürülmesi inancından çok, ortaya çıkan sorunlarda yapıcı bir şekilde çaba gösterilmesi gerektiği inancını içermektedir. Buna göre dini inancın aile sisteminin bir alt sistemi olan çift alt sisteminin ilişki dinamiğinde, özellikle evliliğe yüklenen anlamlar açısından belirleyici bir role sahip olduğu söylenebilir.

4.1.2.1.2. Alt tema 7: Evlilik İlişkisinin Bitebilir Olduğu

Evlilik ilişkisini kader inancı çerçevesinde anlamlandıran katılımcılardan yarısı aynı zamanda bu ilişkinin bitebilir bir nitelik taşıdığını da ifade etmişlerdir. Bireysel irade ve Yaratıcı'nın dilemesiyle oluşan beraberliğin aynı şekilde sona erebileceğini ifade eden katılımcılar, anlaşmazlıkların aşılabilmesi ve çiftlerin uzlaşarak bir araya gelme umutlarının olmaması durumunda yine dini hükümler temel alınarak evlilik ilişkisinin sona erdirilebileceğini belirtmişlerdir. “evliliğe kader inancı çerçevesinde kutsallık atfı” ve “evlilik ilişkisinin bitebilir olduğu” alt temaları katılımcıların söylemlerinde sıklıkla dönüşümlü olarak bir arada bulunmaktadır. Bu nedenle anlatı örneklerinde her iki alt temaya ilişkin ifadeler anlam bütünlüğünü bozmamak amacıyla bir arada sunulmuştur.

Katılımcılardan Elif (Y:34) evliliğin nihayetinde karşılıklı bir sözleşme olduğunu ve tarafların ihtiyacını karşılamadığı noktada bitebileceğini ancak eşlerin birlikte çaba göstermesinin önemli olduğunu, bu çabaya değer bir ilişkinin kutsallığına inandığını şu sözlerle anlatmıştır: *“Yani evlilik ne bileyim kardeşlik, aile olmak, anne baba ile ilişki, mesleki sorumluluklar aslında birçok şey var bence. Yani bir insanla ilişki içinde isek şayet, yaptığımız iş başka bir insanı da ilgilendiriyorsa, mutlaka onun anlamlı olması gerektiğini düşünüyorum ama evliliğime çok büyük bir kutsallık atfetmiyorum, yeri gelir evlilikler bitebilir, çok büyük anlaşmazlıklar, karşılıklı birbirine zarar veren bir sürecin içine girilmişse, evliliği bitirmekte herhangi bir beis olduğunu düşünmüyorum. Bu anlamda bir kutsallık değil anladığım, mümkün olduğunca evlilik müessesesinin devamı için eşlerin gayret etmesi gerektiğine inanıyorum, karşılıklı iyilik için çaba göstermek gerekiyor, yoksa kutsallık Yaratıcıyla ilgili konuları ilgilendirir oysa ki evlilik gerek medeni hukukta gerekse İslam dininde çiftlere resmi olarak haklar sunan bir sözleşmedir, tabi bu bir önemsizleştirme olarak değil kutsal anlamlar yükleyip ne olursa olsun zarar görmeniz de o evliliğin içinde kalmalısınız gibi bir şeye kesinlikle inanmıyorum. Bu tamamen kültürel bir inanç bence, örf, adet ve gelenekten gelen...”*

Evliliği dini bir tavsiye olarak değerlendiren ve bekarlara evlenmeleri tavsiyesinde bulunan Beyza (Y:35) eşinin olmadığı bir hayatı düşünemediğini yalnızlığın ürkütücü yanına vurgu yaparak aktarmış, sorunlu evliliklerde ayrılma ihtimalinin olduğunu, her şartta evliliğin sürmesi fikrini bir kutsallık olarak değerlendirmedeğini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Evliliğin dini bir tavsiye olduğuna inanıyorum ve ben çok önemli buluyorum, her bekara evlenmesini tavsiye ederim. Ben eşimden dolayı doğru bir evlilik*

yaptığımı düşünüyorum, onsuuz bir hayatı, yalnız bir hayatı düşünemiyorum. Hala bu yaşa gelmiş ve bekar bir arkadaşım varsa çok istiyorum, dua ediyorum onun için, yalnız bir hayat, yalnız bir yaşlılık korkutucu geliyor bana. Bu kutsallık mı bilemiyorum, yani bana göre benim evliliğim kutsal, Rabbim beni bana en uygun kişiyle karşılaştırdı, tabi benim seçimimdi ayrıca. Bu açıdan evliliğim hayatımdaki en önemli şey ve korumak için elimden geleni yaparım, işte bu yönüyle kutsal. Ancak kötü evlilikler için ayrılma her zaman bir seçenek, yani ne olursa olsun ayrılmayın, evlilik kutsal gibi bakmıyorum ama önemli olduğunu düşünüyorum ve tabii ki Allah'ın takdiri olduğunu yani onun iradesi olduğunu düşünüyorum.”

Kur'an-ı Kerim'da boşanmanın bir seçenek olarak sunulması örneğini vererek evliliğe kutsal bir anlam yüklediğini ancak sağlıklı bir evliliğin kişiyi tamamladığını ifade eden Gamze (Y:37) bu temayla ilişkili şunu dile getirmiştir: “... ama kutsal deyince sanki dokunulmaz, sorgulanmaz, her haliyle kabul edilmesi gerekir şeklinde bir anlayışa katılmıyorum. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de boşanma da bir seçenek olarak sunulduğu için evliliği kutsamak gibi yani ne yaşanırsa yaşansın asla boşanmak olmaz gibi bir düşüncem yok, tabi asla o noktaya gelmek istemem, Rabbim getirmesin. Fakat güzel bir evliliğin insanları tamamladığını, zenginleştirdiğini düşünüyorum. Yaratıcı'nın nihai amacının da bu olduğunu yani insanların karşılıklı olarak birbirlerinde kendilerini görmeleri, düzeltmeleri noktasında eşler arası ilişkinin çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bu anlamda tabii ki Yaratıcı'nın ilişkimde çok büyük bir etken olduğuna inanıyorum. Yani benim evlilikle ilgili kutsallık anlayışım bu.”

Katılımcılardan Seher (Y:42) evlilik ilişkisini korumak amacıyla her türlü çözüm yoluna başvurulması gerektiği ancak yürümeyen bir ilişkinin dini emirler uyarınca bitirilebileceğine ilişkin düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: “... şimdi tabi böyle konuştuğumuzda dinimizin emrettiği şekilde aslında evliliği, ilişkiyi sürdürmek için çaba göstermek gerekiyor, en ufak bir tartışmada bitecek bir ilişki olmamalı zaten dinimiz buna izin vermiyor. Bir hakem bulunarak orta yolun bulunması gerektiğini söylüyor, tabii karşılıklı oturup sorunları konuşup çözmeye çalışmak en güzeli en doğrusu ama çoğu zaman bu yapılamıyor maalesef. Günümüzdeki evlilikler çabucak bitiyor. Bence bu noktada dinimiz çok güzel bir şeyi emrediyor, çünkü bir yuva kolay kurulmuyor, emek gerektiriyor zaman gerektiriyor ve hızlıca en ufak bir anlaşmazlıkta bitmemesi gerekiyor. Ben böyle düşünüyorum. Ancak tabi evlilik karı koca huzurlu olmalı, yani eğer buralarda bir sıkıntı varsa, artık birbirlerine karşılıklı olarak güvenmiyorlarsa, sevgi ve muhabbetleri azalmışsa, tekrar bu muhabbeti tesis etmek için herhangi bir çaba sarfetmiyorlarsa işte o zaman karşılıklı yine oturup konuşularak yine dinimizin emrettiği şekilde bu evliliğin bitmesine karar verilebilir. Her ne kadar istenen bir durum olmasa da, görüyoruz ki bazen alınması gereken en doğru karar bu...”

Benzer şekilde Kerem (Y:32) bu temayla ilişkili olan hislerini şu şekilde dile getirmiştir: “Aile kurumu dinimizde çok önemli, mutlaka gözetilmesi gerekiyor. Karı koca zaman içerisinde çeşitli anlaşmazlıklar yaşayabiliyorlar ama karşılıklı oturup konuşulmalı, bir çözümü bulunmalı. Kimi zaman alttan almalı,

kimi zaman hatasını telafi etmeli, kimi zaman kendini düzeltmeye, hatalarını düzeltmeye çalışmalı... ilişkinin sürmesi için çok önemli bunlar. Tabii dinimizin en hoşlanmadığı fakat cevaz verdiği davranışlardan biri de biliyorsunuz son çare olarak ayrılmak, şayet arasında artık böyle kemikleşmiş çözülemeyen kangren olmuş meseleler varsa böyle her iki tarafı da ıstıraba sürükleyen artık boşanma yoluna gidilmesine dinimiz cevaz veriyor. Bunu tasvip ve tasdik etmesek de en son çıkış yolu olarak boşanmak bir tercih olarak sunulmuştur.”

Katılımcılar Yaratıcı'nın nihai bir amaç doğrultusunda kendilerini ve eşlerini bir araya getirdiğine inandıkları görülmektedir. Evlilik ilişkisinin doğası gereği çatışma ve anlaşmazlık yaşamının olağan olduğunu belirten katılımcılar ilişkinin devamına dair nihai bir karardan önce dinin vazettiği ölçüler içerisinde çaba göstermenin önemine değinmişlerdir. Dini hükümlere göre eşler arasındaki bağlılığın güçlendirilmesi en temel hareket noktası olsa da yine boşanma ile ilgili dini uygulamalara dayanarak ilişkinin belli koşullar altında bitebileceği ifade edilmiştir.

4.1.2.2. Üst tema 4: Çatışmayı Önleme ve Çatışmayı Çözme

Dini inanç ve uygulamaların aile işleyişinin önemli bir bileşeni olan çatışma durumlarının nasıl karşılandığı üzerindeki etkilerini araştırmak üzere katılımcılara “eşinizle yaşadığınız anlaşmazlıklarda başvurduğunuz çözüm yolları nelerdir? Sizce dindar olursanız, inancınız çatışma durumlarında size yardımcı oluyor mu, oluyorsa nasıl?” soruları yöneltmiştir. Tüm katılımcılar dini inancın iletişim sorunları ve çatışmaların aşılmasında kendilerine yardımcı olduğunu dile getirmişlerdir. Aile kurumu ve evliliğin önemi hakkındaki İslami öğretilerin, katılımcılara zor zamanlarda ayakta kalmalarını sağlayan ve ilişkilerini güçlendiren önemli bir motivasyon sağladığı görülmüştür. İnancın çift ilişkisi üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlayan ve yukarıda belirtilen sorular çerçevesinde elde edilen “çatışmayı önleme ve çatışmayı çözme” üst temasına ilişkin katılımcılardan elde edilen “ılımlı ve yapıcı davranmak”, “dua etmek” ve “affedici olmak” alt temalarına ait ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

4.1.2.2.1. Alt tema 8: İlimli ve Yapıcı Davranmak

Dindar bireylerin evliliklerinde yaşadıkları sorunları önleme ve çözme noktasında nasıl davrandıklarını belirlemeyi amaçlayan sorular neticesinde elde edilen “ılımlı ve yapıcı davranmak” alt temasına ilişkin katılımcılardan elde edilen ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur. Tüm katılımcılar inancın evlilik çatışmalarını büyümeden çözme, eşleri yakınlaştırmaya ve yapıcı davranmaya sevk etme şeklinde önemli destekler sağladığını ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan Zeki (Y:40) ibadetleri kendisine eşinin öğrettiğini ve takip ettiğini söyleyerek bu durumdan memnuniyetini dile getirmiştir. Eşinin kendisini düşünmesinin, iyiliği için çabalamasının iyi hissettirdiğini belirterek anlaşmazlıklarda dini inancının nasıl etkili olduğunu şu şekilde anlatmıştır: “Eşim bana göre daha dini bütün bir insan, birçok şeyi evlendikten sonra ondan öğrendim, namaza

başladım onun sayesinde, eşimin dinimi yaşama noktasında bana çok desteği oldu. Eşimle ilişkimi olumlu yönde etkiliyor dini inançlarım. Her zaman eşim de bana yardımcı olmaya çalışıyor, yapmam gerekenleri bana hatırlatıyor, benim kafam çoğu zaman işle meşgul, bazı şeyleri hatırlama fırsatım olmuyor bu yüzden, eşim bu konuları bana hatırlatıyor, mesela yarın kandil oruç tutalım diyor, eşim hiçbir kandili atlamaz, mutlaka oruç tutar bu sayede ben de onunla birlikte oruç tutarım. Yine mesela ben düzenli ve kaideye uygun namaz kılmayı eşimden öğrendim, Kur'an-ı Kerim bilmezdim ve 35 yaşında yine eşimin sayesinde öğrendim. Kendisi dini vazifelerini eksiksiz yerine getirmeye çalışıyor. Benim de nasiplenmemi, iyi bir kul olarak Allah rızasını kazanmamı istiyor, beni düşünmesi ve emek vermesi, bu konuda beni sahiplenmesi güzel bir duygu. Tabi sizin için bu kadar emek veren birine karşı bazen hayat koşulları anlık stresler elbette sinirlenebiliyorsunuz veya o da aynı şekilde ama büyütmemeye gayret ederim. Eşim çabuk kırılabilir, hassas bir yapısı var, çok duygusal, bazen yanlış anlamaları olabiliyor. Bu yüzden tartıştığımız zamanlar oluyor. Dinimizin tavsiyesine uymaya çalışıyoruz, her zaman olmasa da çoğu zaman, aramızdaki muhabbeti arttır diye dua eder mesela eşim. Yine Allah rızası için, dargınlığı sürdürmemek, Rabbimizin sevdiği şekilde davranmak gerekir diyorum. Tabi bir de aile huzurunu korumayı emrediyor dinimiz, peygamber efendimizin eşlerine yaklaşımı her zaman örnek almaya çalıştığım bir şey, yani dindar olmasaydım da bunlara dikkat ederdim diye düşünüyorum ama bu kadar hassasiyet göstermezdim belki de... Nihayetinde tüm davranışlarımızın bir karşılığı olacak, imtihan ve hesap verme düşüncesi de insanı engelliyor bence, olumsuz ve kötü davranışları engelliyor.”

Katılımcılardan Elif (Y:34) bu temayla ilişkili olan hislerini şu şekilde dile getirmiştir: *“En basit haliyle anlaşmazlık, tartışma noktasında ölçülü davranmaya çalışıyoruz, birbirimizi kırmamaya çalışıyoruz, kırmışsak bile gönül almaya, telafi etmeye çalışıyoruz. Bunlar hem dinimizin tavsiye ettiği şeyler hem de aslında birbirini seven iki insanın yapması gereken şeyler. Eşimle olan ilişkimi bu şekilde etkiliyor inancım yani birlikte mesela ramazanlar, sahur, iftar ve teravih çok sık yapmasak da birlikte yaptığımız ibadetler mesela bunlar ilişkimizi güçlendiren, birbirimize olan bağlılığımızı arttıran şeyler diye düşünüyorum. Tabi eşlerimize, çocuklarımıza nasıl davrandığımızdan sorumluyuz, bu bilinçde olmak önemli bence, yani bu hesap verme, herşeyin bir karşılığı olacağı inancı insanı durduruyor, daha sorumlu, vicdanlı davranmaya neden oluyor.”*

“Bir kere huzur ve sükûnet ortamını bozmak istemiyorsunuz, sizi görüp gözetken bir Yaratıcı olduğu inancı önemli. Şu güzel ortamı bozmayayım, huzurumuzu kaçırmayalım. Rabbim bize böyle güzel bir aile nasip etmiş şükürünü bilelim. Bu aynı zamanda Allah'ın rızasını gözetmek, Allah için sevmek anlamı da taşıyor, muhabbet, sevgi, affetmek, büyütmemek bunlar Müslümanın vasıfları zaten, efendimizin de en belirgin özellikleri bunlar. Tabi eşim de benzer şekilde düşündüğü için, yoksa ben böyle düşünüyorken karşımda beni hiç anlamayan, sürekli sorun yaşadığım biri olsaydı bu kadar rahat konuşur muydum, sanmıyorum, yani ikimiz de hem mizaç olarak uyumluyuz hem de dinimizi yaşamaya gayret ediyoruz, dinimizin emirlerini ilişkimizi güçlendirmek için de kullanıyoruz mesela uzun süre

dargın olmamak, sorunu güzelce ve hayırla halletmeye çalışmak gibi yaklaşıyoruz...her zaman olmasa da ciddi bir anlaşmazlık yaşadıysak ve işlerin kötüye gittiğini görüyorsak bunu uzatmayız, bir şekilde oturup halletmeye çalışırız.”

“Dini referanslı bakmamı sağlıyor evliliğe, mesela daha toleranslı olabilirim belki, herhangi bir sıkıntıyı eşimden dolayı çekiyorsam, eşim böyle yaptı ama buna sabredebeyim diyebilirim, çünkü inancım çerçevesinde bunu da Allah rızası için yapayım diyebilirim, dinimiz bunu öğütlediği için daha toleranslı bakmayı sağlıyor olabilir, eşim için de öyle olabilir bence...”

Bir diğer katılımcı Kerem (Y: 32) inancın eşiyle ilişkisinde karakter ve kültürel çevre kadar belirleyici bir unsur olduğunu, pratikte çok karşılığı olmadığını düşündüğü iyi günde ve kötü günde birlikte olmanın öneminden bahsederek, kendi evliliğinde Hz. Muhammed’in davranışlarını örnek alarak hareket etmeye çalıştığını belirtmiştir: *“Eşime karşı davranışlarında tabii ki kendi karakterimi ve kültürel çevrenin etkisi olduğu gibi inancımın da çok büyük etkisi var, bir erkeğin bir kadınla kurmuş olduğu evlilik neticesinde o evliliği bir bütün olarak düşündüğümde, en temel belirleyici unsur inancım diyebilirim. Davranışlarında temel aldığım, mesela evlenirken insanlar nikah memuru der ya, iyilikte ve kötülükte, sağlıkta hastalıkta hep beraber olmak denir ama bu maalesef toplumsal realitede pek karşılık bulmaz, en azından bizim Türk toplumu için. Genelde bunlar lafta kalır ama inancım gereği bunlara çok dikkat ederim, Peygamber Efendimiz’in davranışını esas alarak eşime davranmaya gayret ederim ama az önce de dediğim gibi tek taraflı çabalamak bazen çok yorucu olabiliyor. Bunu ilk defa size dile getirdim diyebilirim, bilirsiniz ya bu konuları konuşmak yani biraz zor, hani mayın tarlası buralar, ama anlatmak iyi geliyor.”*

Katılımcılardan Seher (Y:42) iyi bir Müslümanda olması beklenen bir özellik olarak çözüm odaklı olmaya ve küs kalmadan yakınlaşmaya çalıştıklarını, küs kalmanın Allah’ın sevmediği bir tutum olduğunu, Allah’a ve sevdiklerine karşı sorumlulukları olduğundan hareketle yakınlaşıp bağ kurmaya çalıştığını belirtmiştir: *“İyi bir Müslüman hasleti olarak iyi davranmak, sorun değil çözüm odaklı olmak, sorun çıkarmamaya çalışmak, eşimle konuşmak, anlaşmazlık yaşadığımız noktada da hani iki gün küs kalmayalım, Allah dargın olanları sevmez diye bakmaya çalışırız. Eşim zaten hiç sevmez, uzun zaman konuşmadan, iletişim kurmadan pek duramaz. Evet yani hem Allah'a karşı sorumluluklarımız var hem de sevdiklerimize karşı sorumluluklarımız var. İyi bir Müslüman hanesini mutlu etmeyi, huzur ortamını yerleştirmeyi bilmeli. Bencilik en kötü şey bence, evlendiğiniz zaman artık hep ben diye yaklaşamazsınız. Karşınızdaki kişinin de duyguları, kendine göre bir bakış açısı var. Bunları hesaba katarak, düşünceli davranmak önemli bence. İslam dini özellikle bunun üzerinde çok duruyor, biliyorsunuz aile kutsal bir şey, dinimiz bunu her fırsatta dile getiriyor.”*

Bir diğer katılımcı Gamze/Y:37 ise dinin her meselede bir başlangıç noktası olduğunu, Hz. Muhammed’in eşiyle ilişkileri örneğinden yola çıkarak evliliğinde özellikle gerilim anlarında dini bakış açısının önemli olduğunu belirtmiş, sürekli taviz vermeden ancak aile birlikteliğini de

sarsmayacak şekilde ılımlı ve yapıcı bir tutumun öneminden bahsetmiştir: “Her şeyden önce ilk soruda da söylediğim gibi bir başlangıç noktası sunuyor, hayatta karşılaştığımız her konuda dini referansların söylediği çok şeyler var. Dolayısıyla aile ilişkilerimde, özellikle eşimle olan ilişkimde bir stres ve gerginlik varsa bunu ele alma noktasında dinin ne dediği önemli benim için. Özellikle Peygamber Efendimizin kendi ailesi ile ilişkileri, çocuklarıyla ve eşleri ile olan ilişkileri bu açıdan çok önemli ve olumlu örnekler. Kendi tercihlerimden sürekli ödün vermeden ve aile birlikteliğini devam ettirmek üzere sorunları ılımlı, yapıcı bir şekilde çözmek yani bir anlaşmazlık yaşadınız eşinizle diyelim ve canınız sıkıldı, buna oturup konuşmak, bir şekilde onu çözmek üzere daha ılımlı yaklaşmak, yakınlaşmak, arayı ısıtmak gerektiğini düşünüyorum. Burada gündelik iletişim hataları veya sorumluluk gibi görece olağan hallerden bahsediyorum, telafisi olmayan hatalardan bahsetmiyorum. Tabii ki kalpleri birbirine ısındıran Allah’u Tealâ bu bilgiden hareketle bizim de çaba göstermemiz gerekiyor.”

“İnancım eşimle olan ilişkiyi özellikle sorunlarımızı ele alma noktasında etkiliyor olabilir, mesela belli noktalarda sabrettiğiniz oluyor tabii bu sabır böyle herşeyin üstünü sürekli örtmek şeklinde değil, o zaman daha kötü sonuçlar olabiliyor. Yani ben evliliğimin büyük ölçüde tatminkar bir evlilik olduğunu düşünüyorum. Büyük sorunlar yok, mizaç farkından ve belki yetiştirilme tarzımızdan kaynaklanan güçlükler var ama aşabildiğimizi düşünüyorum. Din çok önemli benim için, yakınlaştırıcı, uzaklaştırıcı değil, yakınlaşp sorunları çözebilmek üzere bir mümin duruşundan bakabilmek benim hayat felsefem diyebilirim.”

Diğer bir katılımcı Zehra (Y:40) ise sorunlarını Yaratıcı’nın emir ve yasakları çerçevesinde halletmeye çalıştıklarını, bireysel mizaç farklılıkları olabileceğini, herkesin duygu ve düşünceleri etrafından farklı davranabileceğini ancak incitme, suçlama, haklı haksız meselesine girmeden Yaratıcı’nın söz konusu anlaşmazlık noktasındaki emir ve yasaklarına göre hareket ettiklerini söylemiştir: “Ufacık bir sorunumuzda bile Allah Tealâ’nın emir ve yasaklarına bakarak o sorundan çıkmaya çalışıyoruz. Birbirimize incitmekten ziyade, suçlamaktan ziyade, haklı haksız mevzusuna girmeden, çünkü herkes kendince bir birey olarak haklıdır, onun duyguları düşünceleri farklıdır, ahlaki, karakteri farklıdır, herkesin duyguları kendine doğrudur, buna girmeden Allah Tealâ’nın bu konuda emir ve yasakları neymiş ona bakıyoruz.”

“Birbirimize saygı çok önemli, Peygamber Efendimizin eşlerine karşı nasıl büyük sorumlulukları var aynısını ben de eşimden beklerim. Bir sorunla karşılaştığımızda acaba Peygamber Efendimiz ne yapmış buna bakıyoruz tabii ki kavgalarımız, münakaşalarımız oluyor ama bunları en aza indirerek, birbirimizi kırmadan, incitmeden, çıkmaya çalışıyoruz o sorunun içinden. Yani mesela bir konuda tartıştık, hemen gönül almaya çalışmak gibi, yani çok uzatmamak, biraz olsun hatasını anlayıp özür dilemek, hallederiz, canını sıkma gibi şeyler söylemek, ne bileyim tartışma sonrası oluşan o kara bulutları bir nebze olsun dağıtmaya çabalamak, Rabbimizin tavsiyesi ve efendimizin uygulaması olarak bunu örnek almaya çalışırız.”

Buraya kadar olan ifadelerden katılımcıların aile birliğinin korunması yönünde net söylemleri olan İslam inancına sıklıkla atıf yaptıkları görülmektedir. Katılımcıların inançları gereği çatışma ve anlaşmazlıklarda özellikle Hz. Muhammed'in uygulamalarını kendilerine rehber edindikleri ve aile huzurunu bozmamak için ivedilikle sorunu çözmeye yönünde harekete geçtikleri anlaşılmaktadır.

4.1.2.2.2. Alt tema 9: Dua Etmek

Dini inanç ve uygulamaların çift ilişkisi bağlamında işlevsel olduğu yönleri belirlemek üzere sorulan sorulardan bir kısmı çatışma zamanlarında başvurulan dini uygulamaları araştırmayı amaçlamaktadır. Buna göre “evliliğinizdeki anlaşmazlıkların çözümünde birey veya çift olarak başvurduğunuz herhangi bir dini uygulama (namaz, dua vb.) var mıdır?”, “özellikle eşinizle yaşadığınız bir anlaşmazlık durumunda bu dini uygulamanın düşünceleriniz/duygularınız/davranışlarınız üzerindeki etkisini nasıl açıklarsınız?” soruları yöneltilmiştir. Tüm katılımcıların İslam dininin tavsiye ettiği bir ibadet olan dua etmeyi, özellikle çatışma durumlarında başvurdukları bir dini uygulama olarak dile getirdikleri görülmüştür. Katılımcılar, dua ederek yaşanan duruma ilişkin farkındalık kazandıklarını, çatışmayı çözmeye, orta yolu bulmaya daha istekli hale geldiklerini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda elde edilen “çatışma zamanlarında mesafe kazanmak”, “kendi payına odaklanmak” ve “eşe karşı empatik tutum” şeklinde tanımlanabilecek anlatı birimleri, katılımcıların ifadelerinde çoğunlukla birbirini içine geçmiş ve “dua etme” başlığı altında dönüşümlü olarak ifade buldukları için anlam bütünlüğünü koruyabilmek amacıyla ayırıştırılmadan, konuşmanın doğal seyrine uygun biçimde bir arada sunulmuştur.

Katılımcılardan Gamze (Y:37) eşler arası sevginin artması ve aile kurumuna zarar verecek meşru olmayan durumlardan korunmak için sıklıkla dua ettiğini belirtmiş, duayı Yaratıcı'yla kurduğu bir göbek bağı şeklinde tanımlayarak her zaman bir şeyler istemek için değil kimi zaman sadece ellerini açıp düşünmenin de kendisi için bir dua olduğunu şu cümlelerle dile getirmiştir: *“Tabii ki çok dua ederim, mesela eşimle muhabbetimizin artması, birbirimize bağlılığımızın artması, kendi içgüdülerimiz ve dürtülerimizden kaynaklanan ve meşru olmayan yollarla sapmama noktasında Allah Tealâ'nın gözetiminde olma isteğimi dualarımda sürekli dile getiririm. Eşimle sorun yaşıyorsak önce Rabbime el açarım, ilk aklıma gelen bu olabilir, çünkü Rabbimin sorunları çözmeye konusunda bana yardım edeceğine, halis niyetlerle, evliliğin huzur içinde sürmesi için yaptığım dualara Allah'u Tealâ'nın mutlaka karşılık vereceğine inanırım. Dua ederim, sıklıkla dua ederim, başvurduğum en önemli ibadet budur diyebilirim. Dua bana huzur verir, daha net ve makul düşünebilirim, kendime bakarım neyi yanlış yapıyorum diye yani bir iç muhasebe diyebilirim, sürekli eşimi suçlamak yerine kendime bakmak, hani ego denir ya, egodan sıyrılıp daha dengeli ve sorunu çözmek için benim ne yapmam gerekir diye düşünürüm, dua böyle bir kapı aralar, konuştukça ne kadar önemli olduğunu anlıyorum duanın, yani tahminimden öte bana iyi gelen bir ibadet olduğunu anlıyorum...”*

Bir diğer katılımcı Elif (Y:34) dua ederek içindeki sıkıntıyı dışarı döktüğünü ve Rabbine arz ederek rahatladığını belirtmiştir: *“Eğer büyük bir tartışma ise tabii ki bir müddet birbirinden uzaklaşma, kendi*

köşende süreci değerlendirme ama kesinlikle birkaç saati aşmadan, tekrar bir araya gelme ve bağlantı kurma oturup üzerinde konuşmaya çalışırız. Mümkün olduğunca suçlayıcı olmadan, herkesin kendi üzerine düşen payı alabilmesi için karşılıklı sağlıklı iletişim kurma çabaları diyebilirim. Tabi bu her zaman böyle olmuyor, bazen ben bir şeylere kırıldıysam, üzüldüysem kendim bu duygularım üzerinde odaklanıyorum, dua ediyorum, içimi Rabbime döküyorum. Çift olarak da dediğim ayrı kalmak çok istediğimiz bir şey değil, ayrı durmayı zaten dinimiz de tavsiye etmiyor, hemen tekrar bir araya gelme yönünde çaba gösteriyoruz. Yani anlaşmazlıklar olabilir ama bunları çözebiliriz, yolumuza devam edebiliriz, biz hep bir arada olmalıyız, sorunlar her zaman olacak ama çözebilmeli veya birbirimize dayanarak yola devam etmeliyiz diye bakıyoruz evliliğe, aile olmaya...her zaman bu bilinçle hareket edemesek de temel düşüncemiz budur. Yoksa eşimle ufak tefek tartışmalarımız, birbirimize sinirlendiğimiz durumlar olur gündelik hayatta, gayet normal bir evlilik içinde...”

“Büyük bir tartışma ise bir müddet, çok uzun olmayacak şekilde uzak kalmak birincisi sonra kendi payın üzerinde düşünmek eşimin ihtiyacını anlamaya çalışmak sonra hemen bir mesajla veya bizzat konuşarak çözelim önerisinde bulunmak, karşılıklı konuşmak, duygularını dışarı dökmek ve barışmak. Ben diğer türlüsünü zaten yapamam, yani günlerce ayrı kalmak, o sinir ve öfke halini sürdürmek zaten benim yapabileceğim şeyler değil, psikolojimi olumsuz etkiliyor, eşimin de öyle aslında, o yüzden biz halletmeye, çözmeye gayret eden bir çiftiz diyebilirim.”

“Ben çok dua eden biriyim, kendimi kötü hissediyorsam özellikle eşimle tartıştıysak, ne bileyim mesela her zaman olmasa da bir tartışmanın üzerine ikimiz de günümüzü konuşmadan, arayı düzeltmeden geçirmek zorunda kalmışsak, tabi önce yine mesajla iletişim kurmaya çalışırım, dediğim gibi çok uzatmadan halletmekte yanayım, aceleci davranmamaya çalışırım, düşünürüm, dua ederim bu esnada o an için bunu yapamıyorsam bir an önce hallolması için dua ederim, aramızın düzelmesi için yardım isterim, muhabbetimiz azalmasın, ilişkimiz bozulmasın diye ve gerçekten işe yaradığına inanıyorum, bunun çok defa örneklerinde kendi hayatımda gördüğümü söyleyebilirim. İkimiz için de böyle, fevri ve aceleci davranmaktan kaçınarak bir süre uzak kalırız ama sonra oturup konuşabiliyoruz. Şimdi daha iyi fark ediyorum dua ederek dini tavsiyeler çerçevesinde neler yapabileceğinizi düşünüyorsunuz, dua bunları sağlıyor. Bana göre böyle davranmamız en zor zamanlarda bile karşı taraf değil aynı taraf olmamızı, aynı pencereden bakabilmemizi sağlıyor.”

Katılımcılardan Beyza (Y:35) Anlaşmazlık durumunda Kur'an-ı Kerim ve sünnette bir karşılığı varsa mutlaka başvurduğunu söylemiş her şeyden önce dua ettiğini ve başkalarından da dua istediğini, duayla birlikte bir çaba içine de girdiğini, ilişkisini gözden geçirdiğini, kendi payına odaklandığını, duadaki tefekkür haliyle çözümlerin kendiliğinden geldiğini belirtmiştir: *“Sünnet içerisinde bir karşılığı çözümü varsa ben onu ön plana alabilirim ya da Kur'an'da bir açıklaması varsa öncelikli olarak sorgusuz sualsiz onu kabul ederim. Tabii ki her şeyden önce dua ederim onunla ilgili, özele çok girmeden başkalarından dua etmelerini isteyebilirim. Allah'tan bana doğru yolu, gitmem gereken yolu göstermesini dilerim. Böyle stresli ve mutsuz olmak yerine el açıp dua etmek ve bir adım atmak,*

Rabbimin rızası hangi yönde olurdu, nasıl davranmamı isterdi, bu durumda ne yapmamı isterdi diye düşünürüm, yani bilinçli olarak değil, şimdi anlatırken bazı şeyleri daha net fark ediyorum evet böyle bir şey benim için dua, bazen hiç dua etmiyorum, bu beni rahatsız ediyor, duanız olmasa ne ehemmiyetiniz var diyor değil mi, aslında daha sık, samimi bir yakarıyla yol göstermesini istemek gerekir. Tabi hayat meşgale, koşturma içinde geçiyor, her zaman bu bilinçle dua edilmiyor...”

Katılımcılardan Seher (Y:42) ise eşiyile çatışma durumlarında abdest alarak sakinleşmeye çalıştığını, Allah’a yönelip yardım dilemek için sıklıkla duaya başvurduğunu şu şekilde dile getirmiştir: *“Sakinleşmek için abdest namaz kılmak, bunu her zaman yapmasam da hayatımda çok kez yapmışlığım vardır. Sıklıkla tabi dua kapısı, hemen her anlaşmazlıkta mutlaka Rabbime yönelip yardım dilemek en önemli ibadetimdir diyebilirim dini olarak. Dua ederken olayı düşünürüm, kendimi analiz ederim, yani hep haklıyım hatasından kaçınmaya çalışırım, dengeli bir şekilde bakmaya çalışırım yani, ben de hatalı olabilirim, bu çok kolay olmuyor ama en azından gayret ederim, sonra bazen imtihan diyerek Rabbime boyun eğirim, dua etmekle daha makul davranabildiğime inanıyorum.”*

Katılımcılar eşleri ile yaşanan anlaşmazlıklar sırasında duaya başvurmanın kendilerine ve evliliklerine önemli faydalar sağladığını bildirmişlerdir. Bu bağlamda Yaratıcı’nın müdahalesi ve rehberliğini nasıl deneyimlediklerini dile getiren katılımcılar dua aracılığıyla Yaratıcı’nın yaşanan sorunları çözme konusundaki içgörülerini arttırdığını belirtmişlerdir. Dua ederek Yaratıcı’dan basiret ve anlayış talebinde bulduklarını dile getiren katılımcılar, daha sakin ve huzurlu hissettiklerini ifade etmişlerdir. Dua sayesinde, eşin penceresinden bakabildiklerini, rasyonel ve makul bir tutumla, daha yapıcı bir şekilde davrandıklarını dile getiren katılımcılar, duanın geri adım atmalarına ve olumsuz duyguları üzerinde kontrol sağlamalarına yardımcı olmanın yanı sıra alçakgönüllü davranışları da teşvik ettiğini belirtmişlerdir. Dindar bireyler için için dua etme pratiğinin çatışmayı önleme ve çözme sürecinde merkezi bir unsur olarak öne çıktığı görülmektedir.

IPA’nın yorumlayıcı niteliğini korumak ve deneyimin özünü yakalayabilmek amacıyla katılımcılara “dua etme ihtiyacı nasıl oluşuyor?”, “duanın etkisini nasıl hissediyorsunuz, neler oluyor dua etme sırasında?” şeklinde sorular sorulmuştur. Bu sorulara verilen yanıtlar çerçevesinde elde edilen ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Katılımcılardan Gamze (Y:37) Yaratıcı’yla kurduğu göbek bağı metaforuyla tanımladığı dua ibadetine ilişkin hislerini şu şekilde ifade etmiştir: *“Dua etme ihtiyacı benim için her şeyden önce beni yaratan, benim varlık kaynağım, Yaratıcımla kurduğum bir göbek bağı gibi düşünebiliriz, duaya ben hep böyle bakıyorum. Yani hep bir şeyler istemek ve halini arz etmekten öte, ellerini açıp sadece düşünmek de benim için bir dua... Kendimi zayıf ve aciz hissettiğim, güçsüz hissettiğim, özellikle de sıkıntıya düştüğüm zaman bilhassa derdimi aktarmak üzere dua ederim. Bana yol göstermesi, beni doğru yola iletmesi için dua ederim. Rabbimin takdirini, yardımını hayatımın her döneminde hissettim ve hissediyorum.”*

Benzer şekilde Kerem/Y:32 Dua etmenin hayatının her alanında etkili olduğunu belirterek bu temayla ilişkili olan hislerini şu şekilde detaylandırmıştır: *“Benim hayatımda sadece eşimle yaşadığım problemlerin çözümünde değil genel manada duanın etkisini her an hissediyorum. Evdeki problemlerde de duaya başvurduğumda bunu neticesini olumlu olarak aldığım müşahhas örnekler var, bunu birebir yaşadım. Bir kere duanın kişiye güven duygusu aşağıladığını düşünüyorum, o güven duygusu ile beraber eğer çözmeye niyetinde ise, anlaşmazlığın daha kolay giderildiğini düşünüyorum, o aşılana güven duygusu ile birlikte...”*

“Eşim de ben de inancımızı elimizden geldiğince yaşama gayretinde olduğumuz için kendi aramızda yaşamış olduğumuz olumsuzlukları ortadan kaldırmada bir destek olduğu gibi, dışarıda yaşadığımız problemlerde de başkaları ile hayat gereği yaşamış olduğumuz problemlerle başa çıkabilmede de çok büyük etkisi oluyor. Örneğin Peygamber Efendimizin hadisi şerifleri var, mesela “öfkelendiğinizde ayakta iseniz oturun, oturuyorsanız ayağa kalkın” şeklindeki tavsiyesi veya “öfkelendiğinizde abdest alınız suyun ateşi söndürdüğü gibi öfkeyi dindirir” veya “asıl pehlivan güreşte hasmını yenen değil öfkelendiğinde öfkesine hakim olabilir” hadisleri gereği böyle bir durumla karşılaştığımda, bu çok olmuştur, hatta olumsuz olarak nitelendirilebilecek davranış düzeyinde ortaya çıkabilecek bir olumsuzluğu bile inancım engellemiştir yani, ekstrem bir örnek olacak ama öyle bir duyguyu hissettiğim anda yani vurmak, saldırmak gibi fiziksel şiddet durumunda inancım buna kesinlikle engel olmuştur.”

“Dua sırasında şöyle hissediyorum genellikle, duaya yaklaşımım budur diyebileceğim bir tanımlama; kişinin yaşamındaki sorunları hatırlaması, bir gözden geçirmesidir. Bir çeşit gündem sıralaması yaparak, sorunlarıyla yüzleşmesi, çözmek için harekete geçmesi ve bunları en yüksek mercinin huzurunda yapmasıdır. Duayı nasıl deneyimlerim şöyle ki; “Allah senin daralan göğsünü açar, yükünü hafifletir, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır...” duaya başlarken hep bu sureyi düşünerek başlarım ve “bana dua edin, icabet edeyim” ayeti gelir aklıma. Bence kurtuluşun reçetesi. Dua, her derde deva diyerek bitireyim.”

Bir diğer katılımcı Zehra (Y:40) Allah’a kendisine yol göstermesi, destek olması ve yardım elini uzatması için dua ettiğini belirterek şunları dile getirmiştir: *“Allahım bunun üstesinden gelmek için bana yol göster diye dua ederim, Allah Tealâ ile yakın olmak ve destek almak, onun bir yardım eli uzatması için yalvarırım. Ashında inancı ne olursa olsun insan zora düştüğü zaman sığınacak bir yer arar. Bazen son çaredir dua etmek, ben böyle düşünürüm. Genellikle en çaresiz kaldığımız zamanlarda aklımıza gelir. Etrafımızda bizi anlayan kimse kalmadığında, kendimizi anlatamıyorsak veya kimseyle konuşmaya gücünüz kalmamışsa, başka sığınacak bir yer bulamadığınızda el açarsınız. Uzun süre dua etmeyi ihmal etmeniz bile gerçekten ihtiyacınız olduğunda varlığını hissediyorsunuz, bu insana güç veriyor. Yani ben en çok dua ederim.”*

Katılımcılardan Beyza (Y:35) ise duayla birlikte bir çaba içine de girdiğini, ilişkisini gözden geçirdiğini, kendi payına odaklandığını belirtmiştir: *“Dua etmek çok iyi gelir ama bununla birlikte bir çaba içine*

de girerim. Dua ederim ama maddi manevi bir çaba içerisine de girerim, mesela muhabbette bir eksiklik mi var acaba, bunda benim payım var mı diye düşünürüm. Hem dua edip hem de üzerinde düşününce zaten çözüleceğine inanıyorum. Dua ederken, o konuyla ilgili tefekkür ederken zaten çözümler kendiliğinden beliriverir, duygusal bazı sorunlarsa mesela, belki geri adım atmak, biraz daha alttan almak, ben ne yaptım acaba gibi bu şekilde etkili olabilir yani o dua ile kendi kusurlarımı da görebilirim. Genelde hayatımızdaki kişileri ve yaşadığımız zorlukları dile getiririz dua ederken ama bence en önemli şey kişinin kendini bilmesi, acaba benim sorumluluğum ne bu olayda diye bakmak lazım. Ben bir şey yapmadıktan sonra duanın işe yarayacağını düşünmem. Sadece dua etmekle değil ama bütün bu kendi payını bulma noktasında kendi sorumluluğunu alıp bir şey yaparak dua etmek, duanın size bunu kazandırmasını sağlayabilmek önemli bana göre...”

Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere dindar bireylerin çatışma zamanlarında sıklıkla başvurdukları dua ibadeti Yaratıcı’yla bağ kurmaya, içini dökmek suretiyle rahatlamaya bir başka ifadeyle ruhsal dışa vuruma olanak tanımaktadır. Bu yönüyle duanın bireysel ve ilişkisel düzlemde sorun çözme becerilerini destekleyen yönüyle çift ilişki dinamiğinin işlevsel bir unsuru olduğu görülmektedir.

4.1.2.2.3. Alt tema 10: Affedici Olmak

Çatışmayı önleme ve çatışmayı çözme üst teması altında en sık atıf yapılan bir diğer alt tema “affedici olmak” olarak belirlenmiştir. Katılımcılar çatışma sırasında ve sonrasında affedici davranmanın sorunları aşmalarına yardımcı olduğunu, ilişkinin büyük hasarlar almasını engellediğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar dini inançlarının affedici olmayı öğütlediğini, bu yüzden inançları gereği bağışlayıcı davranmaya gayret ettiklerini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda “affedici olmak” alt teması “dua etmek” alt temasıyla bağlantılı olarak dile getirildiği ve katılımcıların ifadelerinde sıklıkla bir arada bulunduğu için anlam bütünlüğünün korunması amacıyla bir arada sunulmuştur. Bu alt temaya ilişkin anlatı örnekleri aşağıda sıralanmıştır.

Katılımcılardan Elif (Y:34) yaşadığı durumun Yaratıcı’nın bilgisi dahilinde olduğunu bilmenin ve O’na aktarmanın iyi geldiğini, güven verdiğini ve bu hislerle daha bağışlayıcı olabildiğini dile getirmiştir: *“Dua etmek benim için her şeyden önce içimdeki sıkıntıyı dışarı dökmek anlamına geliyor ve bu sıkıntıdan haberi olan, her şeyden haberi olan Rabb’ime bunu arz etmek tek başına beni rahatlatıyor... Tabii şöyle bir şey var hiç kimse mükemmel değil iki kişi var, evliyiz mutlaka problemler çıkıyor ama İslam en güzel din ve bizim dinimiz eşlerin birbirine iyi davranmasını istiyor. Yani evliliği korumak önemli öyle bakıyorum. Tabii sorunlar sadece dua ile çözülmüyor ne yapıyorum bazen affetme yolunu seçiyorum, böyle bir soğuyunca, böyle dua ederek bir zaman kazanınca Rabbim o ferahlık duygusunu veriyor. Bu evliliğe dört elle sarılmalı, üzerime düşeni yapmalıyım diyorum. Zaten kavga ve gerginlik beni çok üzüyor, çok huzursuz oluyorum, elbette bağışlayamayacağım şeyler olabilir bunları kabul ediyorum ama eşimle çoğu zaman birbirimizi affediyoruz yani üzerinden geçip geride bırakabiliyoruz*

bazı şeyleri. Sonuçta bizi yaratan Rabbimiz bize karşı ne kadar merhametli ne kadar bağışlayıcı değil mi? Çok hata yapacağımızı bildiği için bağışlama kapısı her zaman açık.”

Benzer şekilde Kerem (Y:32) eşiyle yaşadığı anlaşmazlıklarda nasıl bir tutum sergilediğini ve affedici olmaya ilişkin gayretini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Dua etmek bir kere hem Kur’an-ı Kerim-i Kerim’de, hem de hadis-i şeriflerde üzerinde önemle durulan bir dini ritüeldir. Sadece kendi inancım olan İslam inancı ile değil bütün inançlar içinde de kendisine yer bulan bir ritüel. Ben zaten genel olarak bağışlayan biriyim, yani kindar değilim, yapılanları çoğu zaman unutturum, hatta eşim hatırlatır bana önemli şeyleri. Elbette hatırlarım ama yani böyle ufak tefek, insanlarla iletişim kurarken oluşabilecek iletişim kazaları, yanlış anlamalar bunları çoğu zaman unutturum. Birini gerçekten seviyorsam, insan olduğunu hatırlarım, hataya meyilli olacağına inanırım ve affedici davranmaya çalışırım bunu başkalarına yapıyorken eşime yapmamak çok doğru değil bence. Eşimin biraz fazla detaycı, aceleci tarafları vardır. Bunlar bazen can sıkıcı olabiliyor ama halletmeye çalışıyoruz. Sorunu uzatmamak gerekiyor, uzattığınız vakit çünkü siz de çok büyük bir bunalım yaşıyorsunuz. Yani gerginlik ilişkide hiç sevmediğim bir durum, o yüzden bir an önce barışmak taraftarıyım, eşim de biraz kendini bu süreçte tabii ki değiştirdi, yani büyüyoruz, birlikte yaşıyoruz, birbirimize nazını çekiyoruz evet ben onu affediyorum, o da bana karşı daha anlayışlı yaklaşıyor böyle olunca. Karşılıklı yani, karşılıklı anlayış gerekiyor.”*

Katılımcılardan Gamze (Y:37) ufak meseleleri büyütmeden affedici olmaya çalıştığını, eşinin de benzer şekilde yaklaştığını şu cümlelerle dile getirmiştir: *“Yani bir hata işlemiş, hoş görülmecek bir şey değilse ben affederim çoğunlukla. Yani iç huzuruna kavuşturur beni, yani içimin huzurlu olması benim için her şeyden önemli. Ben bunu yapmaya çalışırım, ufak tefek şeyleri çok büyütmeden geçebilirim. Yani kendimi zihnimi arındırıyorum böylece, yoksa o benim zihninde bir yük oluşturuyor, o meseleyi sürekli döndürüp dolaşıp zihnimde düşünmek yoruyor beni. Dolayısıyla diyorum ki evet affedeyim, unutmaya çalışayım, bunu bir büyüklük olarak görüyorum tabi karşımızdaki kişi de bunun karşılığında nasıl davranıyor önemli. Gerçekten bu tutumu hak etmeli. Yoksa hatalar düzeltilmedikçe affetmenin hiçbir önemi yok. Hataları tekrar etmemek önemli. Eşimle yaşadığım sorunlarda eşim de özür dileyen biridir yani ilişkimizin şu döneminde aradan epey zaman geçtikten sonra birbirimizden özür dileyebiliyoruz. Eşim de bu konuda gayret gösterdi, öfkelerini daha iyi kontrol edebiliyor, bunu da gördüğüm için şeyleri affetme yoluna gidiyorum diyebilirim, bu bana daha iyi hissettiriyor.”*

Bir diğer katılımcı Beyza (Y:35) meselelere çözüm odaklı yaklaştığını, eşiyle yaşadığı anlaşmazlıklarda mutlaka bir çözümlerle gittiğini, kendi çözüm önerileri konusunda ısrarcı olabildiğini, özellikle eşinin çok affedici olduğunu, sorun hakkında konuşabildiklerini ve birbirlerini bağışladıklarını belirtmiştir: *“Ben konuşmadan durmam, uzakta isek yazarım, ararım herhangi bir sorunu varsa daha çok yazıya dökerdim önceden ama şimdi daha rahat konuşabiliyoruz, anlaşabiliyoruz yıllar geçtikçe... Karşılıklı konuşuruz. Eşim ılımlı bir insandır mesela, konuşuruz tartışırız hatalarımızı affedebiliriz. Kimi zaman*

kendimi kimi zaman eşimi sorumlu tutarım, suçlarım, sebebini arar çözümlmeye çalışırım. Dua etme sırasında kendimin ve eşimin sorumluluğunu, yükümlülüğünü düşünürüm. Buradaki sorunun asıl sahibi kim diye tanımlamaya çalışmak, yani mutlaka sorunun temelinde köken bir şey olması gerekiyor ya ben ya eşim, karşımdaki insan, onu düşünürüm. Kendimi sorumlu bulduğum vakit daha uyumlu davranmaya çalışırım. Affedici olma konusunda eşim benim için çok önemli bir model, bu anlamda bana çok katkısı olmuştur, yani büyütmez, barışmaya çalışır hemen.”

Katılımcılardan Sümeyye (Y:31) dua ettiği zaman merhamet hislerinin öfkeye baskın geldiğini ve daha bağışlayıcı yaklaştığını şu şekilde dile getirmiştir: *“Dua ettikten sonra duygularımda da sevgi, merhamet gibi hislerin öfkeme baskın geldiğini hissediyorum. Daha uzlaşmacı oluyorum, yani bu muhtemelen o anlık aşırı tepkilerin durulmasıyla alakalıdır, bilemiyorum ama sakinleşip, büyütmemeye çalışıyorum, sonuçta eşim ve ailemizin huzuru için elimden geleni yapmam lazım diye düşünüyorum, sürdürmüyorum, uzatmıyorum, birbirimizi affedebiliyoruz daha kolay, eskiden özellikle evliliğin ilk yıllarında daha zor affederdik, birkaç gün küs durmuşluğumuz bile olabilir yani.”*

Kişinin sözel ve fiziksel saldırganlık gibi olumsuz davranışları kendi iradesiyle, bilinçli bir tercih olarak terketmesi anlamına gelen ve karşı tepkide bulunmak veya tümüyle boyun eğmek arasında bir denge noktasında konumlanan affediciliğin dindar bireylerde eşler arası sorun çözme becerilerini destekleyen önemli bir unsur olduğu görülmektedir.

Ayrıca güçlülere Allah rızası için sabretme olarak tanımlanabilecek ve insanın başatme gücünü, duygu dışavurumunu ketleyecek ve baskılayacak ölçüde boyun eğici bir inanma biçiminin de ifade bulduğu görülmüştür. Katılımcılardan İlknur (Y:45) bu durumdan şu şekilde bahsetmiştir: *“O yüzden küçük şeyleri büyütmemek gerekiyor belki, küçük şeyler için birbirimizi kırmamak gerekiyor. Bunu söylerken tabi aklımdan bazı şeyler geçiyor, eşimle yaşadığımız tartışmalar, bazen kendime haksızlık yapıldığını düşünüyorum, üzülüyorum. Ben öyle çok dile getirebilen biri değilim, kimse üzülmesin, aman kötülük çıkmasın diye daha çok kendi içimde yaşarım veya kardeşlerimle konuşurum en fazla. Eşim kendi haklılığında ısrar eder, ben susarım genellikle. Bu da herkesin memnun olduğu bir çözüm olmuyor ama huzurumuz var, büyük sorunlarımız yok. Yani birinin daha uyumlu olması gerekiyor galiba işler böyle daha iyi yürüyor. Bizde o taraf benim. Konuyu biraz dağıttım sanki kendi derdimi anlatır gibi oldu.”*

“Aile ilişkilerimizde daha orta yolu bulmaya çalışıyorum, daha çok kendime hakim olma duygusu veriyor inancım. Yani genel olarak zaten uyumlu biriyim ama inancımınla daha da kontrollü olduğumu hissediyorum. Tabi bazen şunu düşünüyorum sorun çıkmasın diye susmak ve uyumlu davranmak da bir yere kadar, sonuçta hakkınız yeniyor ise buna dur demelisiniz, bazen eşiniz de olsa bunu görmüyor, yani kendi hakkınızı kendiniz savunacaksınız. Sonuçta inancımıza göre haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır böyle bir durum da var. O yüzden kontrollü olmak tamam ama bazen de kendi isteğine göre hareket etmelisin. Çoğu zaman yapamasam da doğru olanın bu olduğuna inanıyorum”

“Yani aslında çoğu zaman ikilemde kaldığımı hissediyorum, benim istemediğim bir konuda eşim baskı yaptığında mesela istemediğim bir yere gitmek gibi, itiraz etsem ve kendi isteğimi direktsem huzursuzluk çıkacak, ailemizin huzuru bozulacak içimden gelmese de susup yaptığım çok şey olmuştur. İkilem derken bunu kastediyorum, hani sorun çıkararan taraf ben olmayayım, Allah rızası için susayım dediğim zamanlar olmuştur. Ama baktım ki hep benden gidiyor, eşim de zamanla beni gereksiz ve değmeyecek insanlar için bir şeylere mecbur bıraktığını görünce, çünkü o da yaşadı bazı şeyler, rest çektim ve eşimle net bir şekilde konuştum, kendimi ifade ettim, hiç kolay olmadı, çok stresli zamanlardı ama benim istediğim şeyler de oluyor artık. İnancımın etkisi çoğunlukla susup kabullenmeme, sabretmeme yardımcı olması diyebiliriz. Ancak karşı taraf da Allah rızası için bazen kendi isteğinden vazgeçmeli veya eşim böyle istiyor bu sefer de onun gönlü olsun diyebilmeli ki, tek taraflı olmasın. Yoksa insan istemese de bazı şeyleri yapmaya mecbur kalabilir her evlilikte olabilir bu ama sürekli olunca sıkıntı. Ben epey yol kat etmişim şimdi sizinle konuşurken fark ediyorum da... Bu konularda çok sorun yaşadık özellikle evliliğimizin başlarında.”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Allah rızası için susmak ve sabretmek, kişinin duygu dışavurumunu ketleyen boyutlara ulaştığında ilişkinin dengesini bozabilecek etkiler göstermektedir. Bir tarafın sürekli alttan alarak, idare ederek kendi benliğinden vazgeçmesi, sorun çıkmasını diyerek tüm olumsuz yaşantıları bastırması birey alt sisteminde semptom gelişimine dolayısıyla aile sisteminin işlevselliğinin bozulmasına neden olabilir. Tüm bu davranış örüntülerinin dini inanç çerçevesinde rasyonalize edilmesi ise dini inancın bireysel yoruma açık niteliği ve bedelleri bağlamında değerlendirilebilir.

4.1.3. Dindarlık ve Ebeveyn Çocuk İletişimi

Araştırmanın üçüncü amacı aile işlevleri başlığı altında ebeveyn çocuk ilişkisinin dini inanç ve uygulamalardan nasıl etkilendiğini belirlemek ve ortaya çıkan bulguları aile sisteminin temel kavramları çerçevesinde tartışmaktır. Buna göre dindarlığın ebeveyn çocuk iletişimi üzerindeki etkileri “dini referanslarınız çocuk yetiştirme tutumlarınızı ve çocuklarınızla iletişiminizi nasıl etkiler? Dindar olunuz çocuklarınızla iletişim noktasında nasıl bir etkiye sahiptir?” soruları çerçevesinde incelenmiştir. Dindar bireylerin çocuklarına olan yaklaşımları değerlendirildiğinde aile sisteminin bir alt sistemi olan ebeveyn alt sistemi ile çocuk alt sistemi arasındaki etkileşimde çocukların Allah’ın emaneti olduğu inancının yaygın olduğu, bu iki alt sistem arasında gerçekleşen bilgi alışverişinin çocuklara dini kural ve değerlerin öğretilmesi etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan analizler neticesinde ebeveyn çocuk iletişimi başlığında elde edilen üst temalar “Allah’ın emaneti olarak çocuklar” ve “çocukların dini eğitimi”, bu üst temalar altında toplanan alt temalar ise “şefkat ve merhametle yaklaşmak (Hz. Muhammed’i örnek almak)” ile “erdemler odaklı dini eğitim”, “ebeveynin model olma sorumluluğu” ve “ölçülü ve dengeli dini eğitim” olarak belirlenmiştir.

4.1.3.1. Üst tema 5: Allah'ın Emaneti Olarak Çocuklar

Tüm katılımcılar temel olarak, çocukların Yaratıcı'dan bir armağan olduğuna dair inançlarını dile getirmişlerdir. Çocukları korumak, kollamak, ihtiyaçlarına karşı duyarlı olmanın önemine işaret eden katılımcılar özellikle Hz. Muhammed'in çocuklarla ilişkisini kendi yaşamlarında nasıl rehber edindiklerini çeşitli örnekler göstererek anlatmışlardır. Bazı katılımcılar çocuk sahibi olmanın evlilik ilişkisi ve ailenin tamamlanması açısından taşıdığı anlamlara değinmiş, çocukla birlikte eşler arasındaki ilişkinin ve bağlılığın daha yüksek bir düzeye ulaştığını vurgulamışlardır. Katılımcılar dini inançlarının ebeveynlik anlayışlarını nasıl etkilediğini ifade etmişler, dini öğretileri çocuklara aktarma noktasındaki hassasiyetlerine değinmişlerdir. Bu başlık altında katılımcılardan elde edilen anlatı örnekleri aşağıda sunulmuştur.

4.1.3.1.1. Alt tema 11: Şefkat ve Merhametle Yaklaşmak/Hz. Muhammed'i Örnek

Almak

Çocuklarla iletişimde “çocukların Allah'ın emaneti” olduğu inancının en sık tekrarlanan alt temalardan biri olduğu görülmüştür. Katılımcıların hepsi Allah'u Tealâ'nın insanı en şerefli varlık olarak yaratıp yeryüzüne halife tayin ettiğini, dolayısıyla ebeveyni vesile kılarak dünyaya gönderilen varlığa en iyi şekilde bakıp kollamanın emanet bilinci gerektirdiğini ifade etmişlerdir. Allah tarafından verilen bu emanete nasıl davranıldığı ile ilgili hesaba çekileceklerini belirterek, çocukların sadece maddi imkanlarını karşılamak değil aynı zamanda sevgi ve şefkat göstermenin de en önemli ebeveyn sorumlulukları arasında olduğunu dile getirmişlerdir. Küçüğe merhamet etmenin dini bir buyruk olduğunu belirterek özellikle Hz. Peygamberin çocuklara yaklaşımını örnek aldıklarını, O'nun çocukları bağrına basan, merhametli tutumunu çocuklarla ilgili anektodları örnek göstererek anlatmışlardır. “Allahın emaneti olarak çocuklar” üst teması altında toplanan ve en sık atıf yapılan “şefkat ve merhametle yaklaşmak/Hz. Muhammed'i örnek almak” alt temasına ilişkin ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Çocuk yetiştirmede öncelikle dini kuralları ve ölçüleri benimsetmenin önemini vurgulayarak daha çok dinin sınırlandırıcı işlevine değinen İlknur (Y:45) şunları ifade etmiştir: “Çocuklarımıza Allah'ın emaneti gözüyle bakmışızdır hep, hata yaptığımız durumlar olmuştur ama özellikle dini sınırların öğretilmesinde hep yumuşak olmaya, şefkat ve merhametle yaklaşıma çalıştım. Ne kadar başarılı oldum tartışılır ama hep efendimizi örnek almaya gayret ederim. Tabi hayatın akışı içinde çocukları büyütürken sakın olamadığımız durumlar da oldu elbette, normal sınırlar içerisinde, öyle çok gürültü patırtı olmadı yani çocuklarımla. Onlara dini de hep bu şekilde öğretmeye çalıştım. Dini ölçüler çerçevesinde onların kuralları öğrenmesi gerektiğini düşünüyorum, haram ve helal konularına özellikle çok iyi bilmelerini istedim hep. Küçüklüklerinden beri böyle bir ortamda büyüdüler, Kur'an-ı Kerim öğrenme, namaz ve diğer dini vecibeleri hep aktardık, öğretmeye çalıştık.”

Benzer şekilde çocukları Allah'ın emaneti olarak görüp, şefkat ve merhametli bir yaklaşımla davranmak gerektiğini, Hz. Muhammed'in çocuklarla ilişkisinin de bu ekseninde olduğunu belirten ve karakter oluşumunda ebeveyn tutumlarının önemine işaret eden Kerem (Y:32) bu temayla ilişkili olarak şunları dile getirmiştir: *“Çocuklara Allah'ın emaneti gözüyle bakıp çokça sevmek, kucaklamak, efendimizin torunlarına yaklaşım biçimlerini hep akılda tutmak, sevecen ve merhametli olmak. Tabii çocuk yetiştirmek her zaman yani aslında hayatın her alanında olduğu gibi iniş çıkışları olan bir süreç. Fakat çocuklar henüz dinen sorumlu tutulamayacakları için davranışları çoğunlukla ebeveynler tarafından şekillendiriliyor. Yani çocuk olumsuz bir davranış sergiliyorsa dönüp anne ve babaya bakmak gerek, bunu hepimiz çok iyi biliyoruz. O nedenle çocuklarımızla kurduğumuz iletişim sevecen, şefkat ve merhamet eksenli olmalı, bir karakter, kişilik oluşturmak hassas bir süreç, azami dikkati gerektiriyor. Allah bizi en şerefli mahluk olarak yaratıyor, keza evlatlarımızı da, onları doğru düzgün yetiştirme durumundayız, bundan da hesaba çekileceğiz, bizler bu inançta olduğumuzdan hassasiyetle yaklaşıyoruz çocuklarımıza.”*

Katılımcılardan Seher/Y:42 ise şunları söylemiştir: *“Dinimiz çocukların Allah'ın emanet olduğunu söylüyor, öncelikli olarak bu nazarla bakıyoruz, onların erdemli, ahlaklı, yardımsever, empati kurabilen, karşısındaki insanı anlayabilen, insana saygı gösteren bireyler olması için çaba gösteriyoruz. Sadece dini öğrenmeleri olarak değil aslında bunlar insan olmanın gereği ama yaşa uygun dini eğitimi vermeye çalışıyoruz.”*

Bir diğer katılımcı Gamze (Y:37) Allah'ın emaneti olarak gördüğü çocukları elinden geldiğince incitmeden ve ihtiyaçlarına cevap vererek yetiştirmeye çalıştığını şu sözlerle dile getirmiştir: *“Çocuklarla ilişkilerim çocuklar Allah'ın emaneti onları en güzel şekilde yetiştirmek, incitmeden, ihtiyaçlarını gözeterek onları yetiştirmek en önemli vazifem. Merhamet etmek, onları dindar bir şekilde yetiştirebilmek, yani günün sonunda eylemlerimizin mutlaka bir karşılığının olacağını anlatabilmek ile ilgili bir endişem var ama hani sürekli dini referanslarla çocuk yetiştirmiyorum, yani bunu sürekli inanç açısından şöyle yapalım gibi yansıtmam çocuklara, daha çok içimden geldiği şekilde çocuklarımızla iletişim kurmaya çalışırım. Bazı durumlarda sınır koyuyorum elbet kızıyorum, bazen çileden çıktığım durumlar da oluyor ancak çoğu zaman sonradan neden öyle davrandığımı açıklamaya ve gerekirse özür dilemeye çalışıyorum. Her şeyden önce çocukların buluş çağına gelene kadar bir muhasebeden geçmeyecekleri, Rabbim onları hesaba tabii tutmayacak. Dolayısıyla ne olursa olsun iyi davranmak merhametli davranmakla yükümlüyüm, bunun yanında tabii başta dinimizi öğretmek, belli kurallar olduğunu, her zaman her şeyi elde edemeyeceklerini bilmeleri, hakkıyla çalışmanın ve infak etmenin önemi bunları çok iyi kavramaları ve tatbik etmeleri gerekiyor, iyi ve ahlaklı davranışları öğretmek bir anne babanın en önemli görevi...”*

Katılımcılardan Zehra (Y:40) ise çocuklara Allah'ın emaneti olarak yaklaştıklarını şu cümlelerle anlatmaya çalışmıştır: *“Öncelikli olarak çocukların Allah'u Tealâ'nın bizlere birer emaneti olduğunu aklımızda tutarak çocuklarımıza yaklaşmaya çalışmışızdır. Tabii ki hatalarımız olmuştur her anne-*

babanın olduğu gibi ama elimizden geldiğince Peygamber Efendimizin çocuklara davranışlarını örnek alarak, O'nun çocukları çok sevmesi sarılması, çocukların isteklerini yapmaya çalışması bunlar önemli bizim için örnek olmuştur. Mesela ben de özellikle çocuklar küçükken sabırsız yaklaştığım olmuştur sonrasında sıkıntı çektiğim durumlar mutlaka yaşamışızdır fakat genel olarak dinimiz bize çocuklara Allah'ın emaneti gözüyle bakmayı onlara merhametli yaklaşmayı öğütlediği için mümkün mertebe çok kızmadan çok baskıcı olmadan yaklaştırmaya çalışıyoruz, hayatın akışı içerisinde bir şeyler oluyor ama bence bu çok önemli yani çocuklara sevgiyle yaklaşmak, haklarını korumak gözetmek onları sakınmak çok önemli, bundan sonra da tabii ki çocukların dini eğitimi çok önemli. Emir ve yasakları yani haram ve helal olan şeyleri aşulamaya çalışırız. Evlatlarımızı Allah'tan korkmaktan ziyade onu severek, emir ve yasaklarını neden öyle olması gerektiğini anlatarak yetiştirmeye çalışıyoruz. Onlara aşulamaya çalışıyoruz, baskı halinde değil de kendimiz yaşayarak, örnek olarak yani. Ben kızımdan örnek vereyim, hiçbir zaman kızıma namaz kıl demedim, namaz kılınacağı vakti söyledim sadece, hiçbir zaman kapalı demedim kapanacağı vakti ayet ve hadislerle aşulamaya çalıştık zamanı gelince ama hiçbir şekilde baskı yapmadık, sıkıntı olmadan kendi kapandı zaten.”

4.1.3.2. Üst tema 6: Çocukların Din Eğitimi

Aile sistemi içerisinde yer alan iki önemli alt sistemi oluşturan ebeveyn ve çocuk alt sistemleri arasındaki ilişkilerin dindarlık bağlamında incelenmesi amacıyla katılımcılara “çocuk eğitiminde özellikle inancınız çerçevesinde dikkat ettiğiniz hususlar nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar çerçevesinde, “çocukların din eğitimi” üst teması altında toplanan “erdemler odaklı din eğitimi”, “din eğitiminde ebeveynin model olma sorumluluğu” ve “ölçülü ve dengeli din eğitimi” alt temalarına ilişkin katılımcılardan elde edilen ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

4.1.3.2.1. Alt tema 12: Erdemler Odaklı Din Eğitimi

Tüm katılımcılar dini inançlarını ve değerlerini çocuklarına en iyi şekilde nasıl aktarabileceklerini ve çocuklarının bu değerleri ergenlik ve yetişkinlik döneminde koruma arzusuna sahip olmaları için nasıl yaklaşımları gerektiğine önem verdiklerini belirtmişlerdir. Müslüman bir anne babanın çocuklarına öğretecekleri temel ahlaki değerlerin (sevgi, saygı, dürüstlük, yardımseverlik, hoşgörü, alçakgönüllülük, empati, kanaatkarlık, adalet) önemine değinen katılımcılar çocuklarının ibadetlere devam etmeleri, Kur'an-ı Kerim-i Kerim'i öğrenip okumaları, öğrendikleri değerleri hayatlarına yansıtılmalarını sağlamak konusunda bilinçli olmaya gayret ettiklerini dile getirmişlerdir. Dindar ebeveynlerin çocuklarının dini gelişimini önemsemeleri ve bu konuda sorumluluk almaya gayret etmelerinde dini kaynaklarda yer alan tavsiyelerin, Allah'ın emaneti olarak görülen çocuğun en iyi şekilde yönlendirilmesi gerektiği inancının önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Çocuklardaki olumlu özellikleri güçlendirmeyi ve kişiliği farklı yönlerden geliştirmeyi amaçladıklarını belirten katılımcılar, iyi ve doğru insan olmanın unsurlarını, ahlaki ve etik değerleri sorgulayarak ve empati kurarak kazanmalarının önemli olduğunu

belirtmişlerdir. Din eğitiminin sadece doğru ve yanlışın empoze edilmesinden ibaret olmadığını belirten katılımcılar çocukların bakış açısını anlamının gerekliliğine işaret etmişlerdir. Bu temalar yönelik anlatı örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Dinin özellikle erdemli davranışları öğütleyen yönünü merkeze aldığını söyleyen Elif (Y:34) dini değerleri sürekli, tekrarlayan biçimde değil özellikle peygamber kıssaları üzerinden anlatmaya çalıştığını şu cümlelerle aktarmıştır: *“Onların iyi birer insan olmaları, diğer insanlara fayda sağlamaları, yardımsever, dini ibadetlerini yerine getirme noktasında hassas olmaları gibi çocuklarımla ilişkimde etkili bir faktördür dinim. Yani her seferinde onlara dini buyrukları hatırlatmıyorum ama özellikle sahabe ve peygamber hayatlarını okuyarak örnek almalarını sağlamaya çalışıyorum. Allah bize iman nasip etmişse bundan istifade edip iyi insan olmak için çalışmak, gayret etmek gerektiğini öğretmeye çalışırım. Tevazu, cömertlik, doğruluk, adalet duygusu, yumuşak huyluluk, sevecenlik gibi Allah katında çok kıymetli bazı mizaç özellikleri vardır, buna karşılık Allah’ın hiç sevmediği huylar bencillik, enaniyet, kibir, gurur, kendini beğenmişlik, asabiyet, gaddarlık gibi özelliklerden de kaçınmak, bunları içimizde hissettiğimiz anda farkında olarak mücadele etmek yani nefsinle mücadele etmek gibi konuları yer yer anlatırım. Henüz küçük oldukları için mesela böyle peygamberler serisi var, her akşam okurum hem güzel vakit geçirmiş oluruz hem de bunları şöyle bir zihinlerine atmış oluruz.”*

Katılımcılardan Beyza (Y:35) inancın çocuk yetiştirme sürecinin her aşamasında etkili olduğunu belirtmiş, din eğitimi yoluyla hayata dair değer sistemi ve zihni bir çerçeve oluşturmaya çalıştığını, ibadet bilincinin daha sonra kendiliğinden oluşacağına inandığını şu şekilde ifade etmiştir: *“Dini inancım çocuk yetiştirme sürecimin her aşamasında etkilidir diyebilirim. Önce bir hayat felsefesi oluşturma şeklinde, yani hayatta neleri önceliyoruz, vazgeçilmez değerlerimiz nelerdir, bunları hep inancımın yola çıkarak anlatmaya çalışırım. Yani önce zihni bir çerçeve oluşturma şeklinde, sonrasında inancımın tavsiye ettiği şekilde, yani iyi ve ahlaklı insan olarak yaşamaları, davranışları yönünde eğitim çocuklarımla. Allah’ın sevdiği bir kul olmak, şefkatli, merhametli, yardımsever, adaletli yani iyi birer Müslüman olmalarını önemserim. İbadet boyutu sonradan kendiliğinden gelir zaten, oraya çok takılmıyorum, önemli olan halis bir şekilde iman etmeleri bu da bir süreç, bu noktada baskıcı ve çok karışan bir model olmaktan elimden geldiğince kaçınıyorum, etrafımızda o kadar çok ebeveyn çok erken yaşta dini baskı kuruyorlar ki sonra tabii gençler arasında inançsızlık artışta gibi şeylere tanık oluyoruz. Yani dengeli olmak gerekiyor, çok hassas, pamuk ipliğine bağlı bir konu desem abartmış olmam.”*

Bir diğer katılımcı Kerem (Y:32) bu temaya ilişkin şu ifadelerle yer vermiştir: *“Çocuklarıma öncelikle iyi bir insanın, iyi bir Müslümanın özellikle efendimizin hayatından müşahhas örneklerle anlatmaya çalışırım. Çocuğum üzerinde iyi bir etkiye sahip olmak için onunla kaliteli zaman geçirmem gerektiğine inanıyorum, böylece aramızdaki muhabbetin arttığını ve söylediklerimi itiraz etmeden kolayca kabul ettiklerini gözlemliyorum.”*

Güzel ahlakın aile içi yansımalarına vurgu yapan Sümeyye (Y:31) ise çocuklarına din ve ahlaki değerleri benimsetmek amacıyla nitelikli zaman geçirmeye çalıştıklarını, cemaatle namaz kılma, birlikte oyun oynama, uyku öncesi kitap ve dua ritüellerini anlatmıştır: *“Dinin en önemli boyutu güzel ahlak, bireysel ya da birlikte yaptığımız her işte, aldığımız her kararda İslam ahlakının etkisi görülmeli diye düşünüyorum. Bunun yanında günlük dini ritüellerin aile içinde görünür şekilde yapılması aile içinde olumlu teşviklere sebep oluyor bence. Bir süredir düzenli olarak belli saatleri ekransız aile zamanı olarak planladık bu zaman içerisinde akşam namazını çocukları dahil ederek cemaatle kılmaya çalışıyoruz, namaz sonrası hep birlikte oğlumun seçeceği bir kutu oyununu ailecek oynuyoruz. Uyku öncesi kitap okuma ve dua okumayla günü bitiriyoruz çocuklar için. Bu ufacak düzeni oturtmanın bile hepimize ayrı ayrı iyi geldiğini fark ettim.”*

Diğer katılımcılar da bu temayla ilgili düşüncelerini, çocuklara iyi hasletler kazandırma yönündeki gayretlerini aşağıdaki şekilde dile getirmişlerdir.

Gamze (Y:37) *“İyi bir Müslümanda olması gereken hasletleri kazanmalarını isterim. Öncelikli olarak dinin kul hakkı yememek, iyi davranmak, yoksulu gözetmek, verici olmak imkanları ölçüsünde, bunlar üzerinden inancımın temel taşlarını aktarmaya ve örnek olmaya çalışırım.”*

Zehra (Y:40) *“Emir ve yasakları yani haram ve helal sınırını aşulamaya çalışırız. Evlatlarımızı Allah'tan korkmaktan ziyade onu severek, emir ve yasaklarını neden öyle olması gerektiğini anlatarak yetiştirmeye çalışıyoruz.”*

Bu bulgular katılımcıların hakim dünya görüşlerini ve benimsedikleri değerler sistemini büyük ölçüde dini inançla bağlantılı olarak dile getirdiklerini göstermektedir. Buna paralel olarak katılımcılar çocukların dini gelişiminin her bir boyutuna büyük önem verdiklerini, bu öneme paralel olarak bu alanlarda destekleyici çalışmalar yaptıklarını dile getirmişlerdir. Bu gelişim alanları arasında en sık atıf yapılanın ise ahlaki gelişim ve değerler eğitimi olduğu belirlenmiştir. Tüm dinlerde ve manevi öğretilerde ifade bulan temel değerlere işaret ederek bu değerleri çocuklara benimsetmek, belli durumlarda nasıl davranmaları gerektiğine dair içsel bir kılavuz oluşturmak için gayret ettiklerini ifade etmişlerdir. Çocuklarla sevgi dolu ilişkiler geliştirmenin dini değerleri benimsetme ve ebeveyn çocuk iletişimini geliştirmede etkili olan en temel faktör olduğunu belirten katılımcılar çocuklarıyla iletişim kurarken duyarlı davranmaya çalıştıklarını, onların ihtiyaçlarını anlayarak şefkat ve merhamet eksenli yaklaşmaya özen gösterdiklerini dile getirmişlerdir.

4.1.3.2.2. Alt tema 13: Ebeveynin Model Olma Sorumluluğu

“Çocuğun din eğitimi” üst teması altında yer alan ve sık atıf yapılan bir diğer tema “ebeveynin model olma sorumluluğu”dur. Çocuğa değerleri yaşayarak benimsetmek gerektiğini dile getiren katılımcılar “uyulması gereken kurallar” şeklinde aktarılan değerlerin, benimsenerek içselleştirilmekten ziyade, cezadan kaçınmaya yönelik bir tutumu teşvik edeceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda ebeveynin nasihat veren, öğreten bir konumda olmasından çok dini değerlerin ve davranışların nasıl yaşandığına iyi bir

model teşkil ederek yaklaşmasının önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Ebeveynin davranış inanç uyumunu örneklendirmeye çalışması ve bir an önce dini eğitimi vermek yönünde bir zamansal baskıdan kaçınmasının önemine işaret etmişlerdir. “ebeveynin model olma sorumluluğu” alt temasına ait ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Katılımcılardan Zeki (Y:40) dini esasları davranış inanç uyumu içerisinde kazandırmaya ilişkin şunları dile getirmiştir: *“Daha küçükken yani ilkokul dönemindeyken çocuklar, zaten okulda öğreniyorlardı, biz de evde yeri geldikçe model olarak öğretmeye çalışıyorduk. Artık ergenlik dönemindeler, biz dinimizi öğretmek adına elimizden geleni yapıyoruz ama temel yaklaşımım sevdirmek. Aslında hep konuşuruz şöyle ailecek haftada bir dini konularda sohbet edelim diye ama bir türlü oturtamadık, herkesin ayrı meşguliyetleri var ve gerçekten bir araya gelmek zor oluyor bazen. Baktık bunu yapamıyoruz yemeklerde zaman zaman mesela namazın vaktinde kılınması, orucun fazileti, iyi bir Müslüman nasıl olmalı gibi konuları böyle doğaçlama diyebileceğim bir şekilde anlatmaya çalışırım. Onlarla yaşları ölçüsünde, zamanı geldikçe oturup dini konularda konuşmaya çalışıyorum, uymaları gereken kuralları kaçınmaları gereken haramları anlatmaya çalışıyorum. Özellikle daha küçükken yani ilkokul zamanları onlara Rabbimizi anlatmaya çalışırdım elimden geldiği kadar dinimizin yasaklarını ve yapılması gereken kuralları yani farzları anlatmaya çalışırdım. Aynı zamanda haram olan şeylerden de kaçınmaları gerektiğini anlatırdım. Bunları yine yapıyorum bir sohbet havası içinde ama artık genç oldukları için bir öğretim tarzında değil de sohbet havasında oluyor çünkü bizden şimdiye kadar aldıklarıyla artık kendi yollarını çizecekler, kendi kararlarını verecekler diye düşünüyorum.”*

Bir diğer katılımcı Elif (Y:34) bu temayla ilişkili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir: *“İyi bir insan olmaları, ahlaklı, kul hakkını gözeten, yardımsever, dini vecibeleri yerine getiren iyi bir kul olmaları için zaman zaman hatırlatmalar yaparım. Tabii ki namaz kılmalarını, Kur’an-ı Kerim okumalarını teşvik etmeye çalışırım ama her şeyden önce model olmaya çalışırım, zamanı geldiğinde bunları da yapacaklarına inanıyorum. Öncelikle iyi bir insan, iyi bir Müslüman olabilmeleri yönünde dinimden destek alırım.”*

Benzer şekilde Kerem (Y:32) ise ebeveynin davranışlarıyla model olmasının önemini vurgulamıştır: *“Bir kere eğitimin temel taşlarından biri davranışlarla örnek olmak. Dolayısıyla önce biz kendimizi düzelteceğiz, önce biz çocuklarımızdan istediğimiz şeyleri hem duygu hem davranış düzeyinde ortaya koyacağız ki, çocuklarımız da bizden etkilenip alsınlar, bu manada dini referanslar bizi çocuk yetiştirmenin her safhasında etkiliyor diyebilirim.”*

Katılımcılardan Sümeyye (Y:31) ise çocuklar henüz küçük olduğu için ebeveyn davranışlarını görerek öğrenmeleri, güzel ve tatlı hislerle bu değerleri içselleştirebilmelerine gayret ettiğini belirtmiş, kısa duaları keyifli bir ortamda oyuna dönüştürerek öğretmeye çalıştığını söylemiştir: *“Şu an yaşları soyut kavramlara müsait olmadığı için kendisi sormadıkça anlatmıyorum bilgi kısmını. Ama okul öncesi*

dönemin karakter ve dini duyguların gelişiminde çok önemli olduğunu düşündüğüm için anne baba olarak kendi dini yaşantımızın olumlu bir etki bırakmasını, bu etkinin çocukların zihinlerinde güzel izler, kalplerinde tatlı hisler bırakmasını önemsiyorum. Değerler eğitiminin de günlük yaşantımızda biz anne baba olarak ne kadar dikkat edersek çocukların da o kadar benimseyeceğini düşünüyorum. Duaların bir kısmının kolayca ezberleneceği bir dönem okul öncesi, bu yüzden birlikte tekrar ederek dua ezberlemek keyifli bir öğrenme şekli bana göre, yapmaya gayret ediyorum. Dinimizi öğretmek dediğimizde tabii çocuklarla ne kadar konuştuğumuzun hiçbir önemi yok, çocuklar konuştuğumuza değil yaptığımıza bakıyorlar. Biz aslında bazen bir an evvel dini eğitimini verelim kaygısı ile yaklaşabiliyoruz, ben her ne kadar zaman zaman böyle bir duyguya kapılsam da bundan kaçınmaya gayret ediyorum. Biliyorum ki mesela çocuklarım özellikle erkek oldukları için eşimin her akşam düzenli bir şekilde namaz kıldığını gördüklerinde namaz ibadetinin önemini anlayacaklar ve tatbik edecekler. Ben kendim de biraz tutucu bir aileden geldim tabi baskı demeyeyim de mutlaka yapılması gerekiyor gibi şeyler söylendiğinde ters teper. Bunu çok iyi biliyorum. O yüzden bence belli bir yaşa kadar çocuklarla dini eğitimin tamamen model olunarak verilmesi gerektiğine inanıyorum. O yüzden anlatmaktan çok davranışlarıyla örnek olmak önemli.”

Yoğun çalışan biri olduğu için yatmadan önceki dua saatlerinin kızıyla vakit geçirmek adına çok önemli olduğunu belirten Seher (Y:42) Allah’a emanet yoluyla korunduklarını ve güvende hissettiklerini dile getirmiştir: *“Hemen her akşam yatarken kızımınla birlikte tüm ailemiz için kısa da olsa dua eder ve kendimizi Allah’a emanet ederiz. Böylece korunduğumuzu ve güvende olduğumuzu hissederiz. Günümüzü değerlendiririz, hataya düştüysek diye af dileriz, şükrederiz. Ben yoğun çalışan bir anne olduğum için kızımınla yeterince vakit geçiremiyorum bu yüzden akşam yatış saatleri benim için çok önemli. Olabildiğince kızımın yanında ona bir şeyler okuyarak ve birlikte dua ederek onu uyutmaya çalışıyorum. İkimize de çok iyi geliyor, bu alışkanlık oldu ve sürdürmek için gayret ediyorum. Dediğim gibi isteklerimiz, dileklerimiz ve sahip olduğumuz nimetler için dua ederiz. Tabi ayrıca kızım bunları öğrensin isterim, dini bir hava solusun, bunları hayatının bir parçası haline getirsin isterim. Bir de tabi birlikte namaz kılarız kızımınla, özenmesi, heveslenmesi için böyle güzel namaz örtüsü takıp birlikte namaz kılarız. Özellikle ramazanda bunu sık sık yaparız anne kız olarak.”*

Bir diğer katılımcı Zehra (Y:40) ise çocuklarına Yaratıcı’yı sevdirecek, korkudan ziyade mantığa hitap ederek emir ve yasakları öğretmeye çalıştıklarını tesettür ve namaz örnekleri üzerinden anlatmıştır: *“Onlara aşılama çalışıyoruz baskı halinde değil de kendimiz yaşayarak, örnek olarak yani. Ben kızımdan örnek vereyim, hiçbir zaman kızıma namaz kıl demedim, namaz kılınacağı vakti söyledim sadece, hiçbir zaman kapan demedim kapanacağı vakti ayet ve hadislerle aşılama çalıştık zamanı gelince ama hiçbir şekilde baskı yapmadık, sıkıntı olmadan kendi kapandı.”*

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar çocukların din eğitiminde nasihat ve tek taraflı bilgi aktarımında bulunmaktan ziyade model olarak yaklaşmanın önemine değinmişlerdir. Dini sınırları, haram ve helal ölçülerini öğretme noktasında bazı şeylerin neden uygun, diğerlerinin neden uygun

olmadığını anlatarak ve göstererek öğretmenin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılar çocukları belirli bir şekilde davranmaya zorlamak veya sürekli denetlemek yerine, dini kural ve öğretilerin daha derin ve altta yatan amaçları ve anlamları hakkında yaşa uygun olarak bilgilendirmenin önemine işaret etmişlerdir. Davranışlarıyla çocuklara doğru örnek olmaları gerektiğini söyleyen katılımcılar özellikle dini değerlerin ve uygulamaların kazandırılmasında ebeveyn çocuk arasındaki iletişimin sağlıklı bir niteliğe sahip olması gerektiğini, söz odaklı değil, davranış odaklı eğitimin esas alınmasının büyük önem taşıdığını dile getirmişlerdir.

4.1.3.2.3. Alt tema 14: Ölçülü ve Dengeli Din Eğitimi

Çocukların din eğitimi ile ilişkili olarak ulaşılan diğer bir alt tema ise “ölçülü ve dengeli din eğitimi” olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda katılımcılar, dini değerleri çocuklara benimsetirken bilinçli bir şekilde baskıcı ve müdahaleci olmaktan kaçındıklarını, belli bir dengeyi göz etmeye gayret ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu alt tema bağlamında katılımcılardan elde edilen ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Katılımcılardan Zeki (Y:40) çocuk yetiştirirken dini kuralları öğretmenin önemine işaret ederek, sıkmadan uyardığına çalıştığını, ilkökul döneminde ise örnek olmaya çalışarak dini kuralları öğrettiğini şu cümlelerle anlatmıştır: *“Evlatlarıma dinimizin kurallarını öğretmeye çalışıyorum, dinimizin kuralları konusunda onların da davranışlarını takip ediyorum ve hassasiyet gösteriyorum, yanlışları olduğun zaman onları uyarıyorum ama çok fazla sıkmadan, onları bunaltmadan. Daha küçükken yani ilkökul dönemindeyken çocuklar, zaten okulda öğreniyorlardı, biz de evde yeri geldikçe model olarak öğretmeye çalışıyorduk. Artık ergenlik dönemindeler, biz dinimizi öğretmek adına elimizden geleni yapıyoruz ama temel yaklaşımım sevdirmek.”*

Bir diğer katılımcı Beyza (Y:35) dini öğretirken iletişim diline dikkat ettiğini, yaşlarına uygun ve anlayabilecekleri şekilde hitap ettiğini vurgulamış, bıkırtıcı ve nefret ettirici olmaktan kaçındığını belirtmiştir: *“Çocuklarla iletişimde tabi her zaman dini kurallar şöyledir, böyledir diye konuşmaktan kaçınırım, baskıcı ve nefret ettirici olmak hiç istemem, yaşları gereği çoğunlukla görerek bizi örnek alsınlar isterim ama yeri gelince, hani ortam güzel mesela birlikte yemek yerken özellikle nimetlerin kıymetini bilmek, şükretmek, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek gibi konulara değinirim. Ama büyük oğlumun yaşı ergenliğe yaklaştı, örneğin şükretmenin yolu namazdır diyerek namaz yükümlülüğünü yavaş yavaş gündeme sokarım. Çok hareketli ve çok soru soran bir çocuk, neden yapıyoruz diye sorar hep, ben de babası da güzelce anlatmaya çalışıyoruz, elimizden geldiğince. Bize bunca nimeti veren Rabbimize teşekkür etmenin yolu ibadetlerdir diye hep anlatmışızdır. 11 yaşında ve arada bir aksatsa da kılar namazlarını. Bu noktada tabi bir baba olarak eşimin hakkını ödeyemem, cemaatle namaz sık kılınır bizde, eşim camiye giderken mutlaka çocukları da götürür. Hem birlikte vakit geçiriyorlar hem dinimizi öğreniyorlar hem de ben biraz kendimle baş başa kalıyorum.”*

Benzer şekilde Sümeyye (Y:31) öncelikle kullarına karşı merhameti ve Allah sevgisi üzerinden güzel ahlakı pekiştirmeye, Hz. Muhammed'in hayatından örneklerle anlatmaya çalıştığını söylemiş ve bu temayla ilişkili olan görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: *"Sevdiriniz, nefret ettirmeyiniz" tavsiyesiyle önce sevdirmenin, sevmenin, severek yapmanın ne kadar kıymetli olduğunu, Allah'ın yarattıklarını ne kadar çok sevdiği ve verdiği nimetlerle bunu bize gösterdiğini anlatmaya çalışırım. İbadetlerin temelini oluşturan güzel ahlaktan bahsederim, çünkü kul hakkı yiyip de namaz kılmanın bence bir ehemmiyeti yok, namaz kötülüklerden alıkoymalı diye anlatırım, ahlakla, güzel davranışlarla süslenmeyen ibadetlerin kıymeti yoktur, bunu benimsemelerini isterim, yani önce güzel ahlak. Peygamber Efendimizin Kur'an ahlakından, yaşantısından örnekler vermeye hayret ederim. O'nun hayatını en ince ayrıntısına kadar bilsinler istiyorum. Bence bundan daha iyi bir çocuk eğitim metodu pek azdır."*

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcılar çocuk eğitiminde özellikle dini değerlerin kazandırılmasında belli bir denge ve ölçüyü gözetmenin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Çocukların yaşlarına uygun olarak gelişimin erken dönemlerinde daha ziyade değerler eksenli yürütülen din eğitimi, yaş ilerledikçe ibadet ve uygulamaların öğretilmesine doğru giden bir süreç olarak tanımlamışlardır. Tüm katılımcıların değerler eksenli bir din eğitimine vurgu yaptıkları görülmüştür.

Daha önce de belirtildiği üzere bu araştırma dini inancın aile işleyişindeki olumlu ve olumsuz etkilerini bir arada değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Buna göre ebeveyn çocuk iletişimde inancın işlev bozucu etkilerine ilişkin olumsuz deneyimler aşağıdaki şekilde dile getirilmiştir.

Anaokuluna giden çocuğunun süre ve dua ezberi, üçüncü sınıfa devam eden oğlunun ise Kur'an-ı Kerim öğrenmesi konusunda eşinin çok beklentili ve aceleci olduğunu, bu konuda çatıştıklarını belirten Nisa (Y:34) şu ifadelerde bulunmuştur: *"Çocuk yetiştirmeye ilgili kitaplar okumaya çalışıyorum, eşim bu konuda çok titiz. Ben o kadar dikkat etmem mesela ama eşim oğlumun ilk kelimesini Allah olsun diye bile ısrar etti. Niye anne baba diyor, Allah demiyor ilk kelimesi Allah olmalıydı demiştir çok defa. Anaokuluna yolluyoruz, eşim hemen sure öğrensin, duaları ezberlesin diye beklenti içindedir ve sorgular. Bu konuda çok çatışıyoruz, soğutacaksın acele etme, baskıcı olma diyorum ama eşim dinlemiyor"*

"Üçüncü sınıfa giden bir oğlum var, Ona mesela Kur'an öğrettik, şu an her gün okutmaya çalışıyor, bir sayfa mutlaka okumazsa kızıyor eşim. Bu bizim görevimiz, duaları ezberde tutması, sürekli tekrar etmesi gerekiyor. Yani çocuk eğitirken aslında her şey o odaklı gidiyor. Özellikle eşim ön ayak oluyor, eşim olmasa ben daha rahatım büyüyünce de öğrenir gibi, bu kadar üstüne düşmüyorum aslında. Bir de hafta sonu kurslarına yolluyoruz orada da öğrenir diye ama eşim istediği için, ben çok sıkmak istemiyorum"

"... eşimin dini eğitim konusunda kaygıları çok fazla ve büyük oğlum bence bundan olumsuz etkileniyor. İlk çocuk olduğu için mükemmel bir eğitim vermek gerektiğini düşünüyor ve fazla müdahaleci, baskıcı yaklaşıyor. Bu konuda çatışıyoruz çünkü oğluma üzülüyorum. Ben severek, isteyerek öğrensin arzusundayım, bu şekilde nefret etmesi an meselesi, şimdi değilse bile ileride dini değerlerle barışık"

olmasını engelliyoruz bu şekilde. Ben böyle düşünüyorum ama eşim ağaç yaşken eğilir düşüncesiyle her şeyi vermekten yana. Diğerleri küçük henüz ama eşim bence onlara da aynısını yapacak, bu hep bir sürtüşme konusu olacak aramızda, öyle hissediyorum. Belki abi kadar katı yaklaşmaz çünkü özellikle son numara çok hareketli ve biraz zor zapt ediliyor. Ortanca ise aşırı duygusal ve neredeyse bana bağımlı. Yani büyük oğlumdaki yöntem diğerlerinde işlemeyebilir. Aslında ben ortamı yumuşatmasam arada dengeyi sağlamasam büyük oğlumla sorunlar yaşayabiliriz.”

4.1.4. Dindarlık ve Baş Etme

Araştırmanın dördüncü amacı dindarlığın yaşam güçlükleri karşısında başvuru baş etme mekanizmaları üzerindeki etkilerinin incelenmesidir. Bu amaçla katılımcılara yöneltilen “yaşamın zorluklarıyla başa çıkmanıza yardımcı olan belirli dini uygulamalar var mıdır?”, “inancınızdan destek aldığınız zorlayıcı bir yaşantınız (hastalık, ölüm, kayıp vb.) oldu mu?” şeklinde sorular yöneltilmiştir. Yaşadıkları zorlayıcı deneyimleri “Yaratıcı’nın imtihanı” çerçevesinde anlamlandırmaya çalışan katılımcılar, bu inancın kendilerini cesaretlendirdiğini, geleceğe dair umut beslenmelerine yardımcı olduğunu dile getirmişlerdir. Kayıp, hastalık, ekonomik güçlükler ve haksızlığa maruz kalınan durumlar karşısında Yaratıcı’yla bağlantıda kalma ihtiyacıyla dua etmek, Kur’an-ı Kerim-ı Kerim okumak veya namaz kılmak gibi ibadetlere yöneldiklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda baş etme başlığı altında toplanan üst temalar “anlamlandırma” ve “Yaratıcı ile bağlantıda olma” şeklinde belirlenmiştir. Anlamlandırma üst teması altında “tevekkül ve teslimiyet”, Yaratıcı ile bağlantı üst teması altında ise “dua etmek” alt temalarının yaygın bir şekilde yer aldığı görülmüştür. Bu temalara ilişkin katılımcılar tarafından verilen ifadelerden örnekler aşağıda sunulmuştur.

4.1.4.1. Üst tema 7: Anlamlandırma

Zorlayıcı yaşam olayları karşısında Allah inancından kaynaklanan bir teslimiyet içinde olma ve durumu ilahî bir imtihan olarak değerlendirme halinin bütün katılımcılar tarafından verilen ortak bir yanıt olduğu görülmüştür. Katılımcılar bireyin dayanma gücünü zorlayan koşullarda teslimiyetçi ruh haliyle tüm yaşananların Allah'tan geldiğine ve ilahî bir imtihan olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir. Kimi zaman ümitsizliğe doğru bir gidiş yaşansa bile sonsuz ahiret mükâfatı inancının bu güçlüklerin anlamlandırılmasında önemli bir dayanak sunduğu görülmüştür.

4.1.4.1.1. Alt tema 15: Takdiri İlahi, Tevekkül, Teslimiyet ve Sabır

Başta gelen kaza ve musibetlerde, şikayetçi olmama gayretiyle her türlü sıkıntıya katlanmak, içinde bulunulan zorlayıcı durumu olumlu ve hayırlı sonuçlara yol açacak bir bakışla değerlendirmek anlamına gelen “sabır” ve sebepler çerçevesinde elinden geleni yaptıktan sonra kadere rıza gösterme anlamına gelen “tevekkül” kavramlarının katılımcıların anlamlandırma üst teması altında en sık dile getirdikleri

anlatı birimleri olduğu görülmüştür. Bu bağlamda katılımcılardan elde edilen ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

Katılımcılardan İlknur (Y: 45) Anne, babasını ve ilk iki çocuğunu doğmadan kaybettiğinde çok büyük bir yıkım yaşadığını, Rabbine sığındığını, inancının toparlanmasına nasıl yardımcı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *“Babamı on sene önce, annemi de ondan beş sene sonra kaybettim. Adeta yıkıldım, babam gidince geride annem vardı ama annemin vefatından sonra sanki hiçbir şey artık eskisi gibi olmayacak gibiydi, her şey sanki yeni baştan yazılacak gibi... Günlerce ağladım, sonra her canlı ölecek, hepimiz bir gün O’na döneceğiz, takdiri ilahî, Rabbimizin takdiri karşısında boynumuz kıldan ince diye düşünerek zamanla toparlandım. Bu süreçte inancım bana çok destek oldu. Bir de evliliğimizin ilk yıllarında iki kez düşük yaşadım ve gerçekten benim için büyük yıkımdı ama Rabbime sığındım ve bu şekilde olması gerekiyormuş diye düşündüm. Rabbim tarafından böylesi hayırlıymış dedim ve inancım toparlanmamı sağladı. “Kaderin her şeyi güzeldir” diyerek, başıma gelen her güçlüğün altında rahmet ve hikmet aradım, çok zor zamanlardı ama böyle düşünmek o zor günleri atlatmama yardımcı oldu.”*

Başka bir katılımcı Zeki (Y: 40) babasını kaybettiğinde inancına sarıldığını, imtihanın Allah’tan geldiğini ve sabretmek gerektiğini kendisine telkin ettiğini, bu düşüncenin kendisini rahatlattığını belirtmiştir: *“Her insan gibi biz de zor zamanlardan geçtik, isyan etmeden dua ederek Rabbime sığınmaya çalıştım. Ondan güç kuvvet istedim ve bu beni oldukça rahatlattı zor zamanlarımda. Özellikle insanın inancı zor zamanlarda insana çok yardımcı oluyor. Babamı kaybettiğimde, babam akciğer yetmezliğinden vefat etti, çok zor zamanlardı, son aylarında hep solunum cihazıyla yaşadı. Benim de akciğerimde benzer sorunlar var, şimdilik kontrol altında ama çok dikkat etmem gerekiyor. İşte bunların hepsinin Rabbimden geldiğini, Takdiri İlahî ve sabretmem gerektiğini telkin ettim kendime, hep ediyorum. Başka türlü dayanmamız çok zor.”*

Katılımcılardan Elif/Y:34 Sonunda başlarına gelen olayı Takdiri İlahî çerçevesinde değerlendirerek yaşananların arkasında farklı hakikatler olabileceğini düşündüklerini ve Yaratıcı’ya havale ettiklerini söylemiştir. Özellikle İnşirah suresi okumanın rahatlatıcı olduğunu belirterek duanın olayları değerlendirme şeklini değiştirdiğini, kabullenmeye yardımcı olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir: *“Tabii ki oldu, hayatımdaki her türlü zorlukta inancımın destek aldığı gibi aşılması güç durumlarda inancım ibadetlerim bana çok yardımcı oluyor. Mesela yakın zamanda yeğenim, kardeşimin çocuğu tüm hayatını etkileyecek ciddi bir hastalık tanısı aldı. Bu hastalık hayatımızdan çıkacak olan bir şey değil bununla yaşamayı öğrenmek durumundayız. Tabii ki ilk öğrendiğimizde o ilk şoku bir müddet yaşadık, üzüldük, ağladık, birimize teselli vermeye çalıştık, özellikle kardeşim günlerce kendine gelemedi, ona destek olmaya çalıştık, ama eninde sonunda benim kendi içinde geldiğim noktada evet bu Takdiri İlahîbelki bunun arkasında göremediğimiz çok daha büyük hakikatler var, perde arkasında çok başka şeyler saklı olabilir, doğrusunu Rabbim bilir diye noktayı koydum, O’na havale ettik. Dua edip Yaratıcı’nın varlığını hissettiğinizde, başınıza gelen şeyin O’nun iradesi olduğuna inandığınızda olayları değerlendirme şekliniz de değişiyor. Sizi adeta yıkan bir fırtına hafifi bir melteme dönüştürüyor.*

Bu hemen olan bir şey değil ama o kapıyı kapatmazsanız her zaman irtibatta kalırsanız böyle hissediyorsunuz. Tek çıkar yol bu, başka ne yapılabilir ki? Allah senin daralan göğsünü açar, yükünü hafifletir, üzerinden yükünü alır, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır, evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır... inşirah suresi sık sık okurum. Özellikle o zor dönemde bunun beni nasıl ferahlattığını kelimelere dökmem çok zor, ama derinden bir hissetme haliyle iyi hissettim o kadar net bu benim için. Dua bana bir güç toplama ve kabullenme hali veriyor.”

Bir diğer katılımcı Beyza (Y:35) maruz kaldığı haksızlık karşısında kimi zaman sorguladığını, kimi zaman tevekkül edip dua ettiğini ancak dini çerçeveden hiç çıkmadığını belirtmiştir: *“Bunu deyince benim aklıma hemen 28 Şubat dönemindeki okuldan ayrılmak zorunda kaldığım dönem geldi. Neredeyse bir yıla yakın okulu bırakmak zorunda kalmıştım, o dönemde yapabileceğim hiçbir şey yoktu, hiçbir şey yapamıyorum, okula gidemiyorum, okulum yanı başımda ama gidemiyorum. O dönemde bir tek inancıma sarıldım, çok sorguladım aslında, niçin ben bunu yaşıyorum diye ama o anda sığınma duygusu hissettim tevekkül edip sabredip... Çünkü yapabileceğim hiçbir şey yok, kimi zaman dua ettim, kimi zaman sorguladım ama o çerçeveden hiç çıkmadım, hep o çerçeve durdum. Ne yapayım kader böyleymiş Allah'ın takdiri... Benim yapabileceğim hiçbir şey yok artık sabretmem gerekiyor bu şekilde beklemem gerekiyor diye... O dönem evet inancım kesinlikle daha merkezde oldu ve bu beni gerçekten rahatlattı. Bir de engellendiğim şey dini inancım ile ilgili bir şey olduğu için, iyi bir şey yapıyorum ama benim açımdan sonucu çok olumlu olmuyor hayatımı zorlaştırıyor ama o şekilde düşünmek beni rahatlattı.”*

Katılımcılardan Kerem (Y:32) babasının hastalığı sırasında inancı sayesinde sabredebildiğini, Allah'tan gelen bir imtihan olduğu bilinciyle hareket etmeye çalıştığını şu sözlerle dile getirmiştir: *“Mesela babam felç geçirdiğinde hem babamın inancı gereği hem de bizde o inancının gereği olarak öğretmiş olduğu duygu ve düşüncelerle buna dayanabilmeyi, sabredebilmeyi gösterdi bize. Bu Allah'tan geldi neticede, evet belki tedbirsizlik yüzünden yaşandı ama neticede hastalıklar insanlar için birer imtihandır, kendi elimizle de hasta olsak, başkası eliyle de hasta olsak neticede bir imtihan dünyasındayız. Dolayısıyla buna sabretmek durumundayız ve yine o hastalık süreci içerisinde babamızın öleceğini düşündüğümüz bazı gidip gelmeleri oldu, bu durumda da şunu düşündük; Allah'tan geldik ve Allah'a geri döneceğiz. Şöyle de söyleyebiliriz aslında bu sorunun cevabını Kur'an-ı Kerim Kerim'in ayeti ile hangi zorluk hangi musibet yaşanırsa yaşansın inancımız gereği biz şunu söylemek zorundayız “Allah'tan geldik ve yine dönüşümüz Allah'adır”.*

Bir diğer katılımcı Sümeyye (Y:31) insanın acizetine vurgu yaparak pek çok konuda çaresiz kaldığını, bu gibi durumlarda yapılabilecek tek şeyin dua etmek olduğunu, Hz. Muhammed'i örnek göstererek, tebessüm ve gözyaşı arasında gidip gelen bir yaşamın önemine şu cümlelerle işaret etmiştir: *“Genel anlamda yani ölüm veya ağır hastalık gibi bir şey yaşamadım ama ara ara zorlandığım dönemlerde inancıma teslimiyet bana en iyi gelen şey oldu. Bazen düşünürüm sevdiğilerimi kaybetsem ne yaparım, nasıl bir ruh hali içinde olurum diye. Sanırım teslimiyet, tevekkül, Allah'ın takdiri diyerek yine dayanma gücü vermesi için dua ederim.”*

IPA'nın yorumlayıcı merceğini genişletmek ve deneyimin katılımcı tarafından duygu, düşünce ve davranış boyutlarında nasıl deneyimlendiğini detaylandırmak amacıyla "inancın zor zamanlarda size verdiği gücü, desteği duygularınız üzerinden biraz daha detaylandırabilir misiniz?" sorusu sorulmuştur. Elde edilen ifade örnekleri aşağıda sıralanmıştır.

Katılımcılardan Sümeyye (Y:31) duygu ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir: *"Şu hayatta insan olarak en çok sevdiğimiz başına bir şey geldiğinde çaresiz kalıyoruz. Elimizde olmayan, kontrol edemediğimiz ya da etmekte zorlandığımız birçok şey var. Doğa karşısında çok aciziz mesela, en basiti depresyonlar.... Yani ne yaparsak yapalım gücümüzün yetmeyeceği birçok şeyle karşılaşılıyor hayatta. O zaman yapabileceğimiz tek şey dua etmek, Allah'a sığınmak. Hani diyor ya "ben, kederimi ve hüznümü yalnızca Allah'a arz ederim" çok sık tekrarladığım bir hadistir, o kadar iyi gelir ki bana...yani hayatın bir imtihan olduğunu hep akılda tutarak sevinç ve hüznü makul sınırlarda yaşama gayretidir bence hayat, dengenin ölçüsü olan Allah resulü "tebessüm" ve "gözyaşı" arasında gidip gelen bir hayat yaşamıştır. Aşırı coşkulu, şumarık bir sevinç hali de değil, depresyon çukurlarında sürekli karamsar ve kederin, isyanın olduğu bir hal de değil. Allah'tan gelene razı olursan O da senden razı olur, temel anlayışım budur."*

Bir diğer katılımcı Seher (Y:42) aile olarak peş peşe yaşadıkları zorluklar karşısında inancı sayesinde savrulmadığını, aileden kopmadan, herhangi bir ruhsal hastalığa yakalanmadan tevekkül ve teslimiyetle süreci atlattığını belirtmiş, bu temayla ilişkili olarak şunları dile getirmiştir: *"Üniversite ikinci sınıfta babamı kaybettim, ondan çok kısa bir süre sonra kas hastası bir yeğenim oldu, ondan sonra sırayla ablam ve abim boşandı, sonra iflas ettik, her şeyi kaybettik ve aynı dönemde evlendim. Bunların hepsi bir sene içinde oldu, hayatımın en ağır dönemiydi, evlenmişim, korkunç derecede borcum var, engelli bir çocuk dünyaya geldi, baba yok, bu beş sene zordu, çok şükür savrulmadım düşe kalka, düşe kalka tevekkül etmeyi öğrendim sabrettim. Başınıza gelen bir sıkıntıyla sinanacaksınız ayeti çerçevesinde düşünüyorum, Allah'tan geldiniz ve yine O'na döndürüleceksiniz ayetini düşünüyorum. Başına bir sıkıntı geliyorsa Allah'tandır, bir güzellik geliyor o da Allah'tandır. Mallarınızla, canınızla ve evladınızla imtihan olacaksınız, eksiltmekle sinanacaksınız diyor zaten ayette, bunları düşünmek beni rahatlatıyor."*

Katılımcılardan Gamze (Y:37) babasının ani hastalığına Allah'ın takdiri olarak baktığını, görünenin arkasında başka hakikatler olabileceğini düşünerek olanda hayır vardır diye yaklaştığını şu cümlelerle anlatmıştır: *"Aslında ben büyük küçük fark etmeksizin her zor durumda inancımın gücü alıyorum. Babam çok sağlıklı bir insanken birden beyin kanaması geçirdi ve yaklaşık on senedir böyle, babam bunun bir imtihan olduğunu söylüyor sürekli, isyan etmeden bu durumla nasıl baş edeceğini bulmaya çalışıyor, babam sık Kur'an okuyor, tefsir okuyor, namazlarını öteden beri hiç aksatmaz zaten, ben de böyle davranmaya çalışıyorum. Yani başımıza gelen şeyler bizim gördüğümüzün çok daha dışında şeyler olabilir, daha büyük bir nasıl diyeyim Rabbimin bir bildiği vardır, olanda hayır vardır gibi, böyle bakıyorum yani bir perde var ve o perdenin arkasını bilmiyoruz, insanız ve yeteneklerimiz sınırlı. O*

perdenin arkasını göreceğiz, belki bu dünyada göreceğiz Rabb'im öyle bir kalp gözü açacak bize beya öbür dünyada zaten göreceğiz. Tabii çok üzülüyorsunuz, bazen “neden?” diye düşünceler geçiyor aklınızdan, sorguluyorsunuz ama o soruların hepsi Allah'ın takdiri deyince yerini buluyor sanki. Bu benim için çok rahatlatıcı, dolaşp kapısında el eman istediğim yer inancım ve Yaraticım oluyor günü sonunda.”

“Babamın rahatsızlığı, bunun dışında henüz çok büyük bir kayıp yaşamadım yani birinci dereceden, yani anne baba gibi... O zaman da başımıza geleni bilen, halimizi gören bir Yaraticı'nın varlığına sığındım, Rabbim her şeyin en doğrusunu bilir diye teslim olmaya çalıştım”

Annesini kaybettiğinde büyük bir travma yaşadığını ve tek dayanağının inancı olduğunu söyleyen Nisa (Y:34) kayıptan sonra kendisini bomboş hissettiğini, o acıyla yaşamına dahi son verebileceğini ancak inancına tutunduğunu, bir müddet sürekli ibadetle meşgul olduğunu ve sonunda Hz. Muhammed'in kayıp karşısındaki tutumunu örnek alarak, bu hayatın geçici olduğu ve cennette annesiyle buluşacağı düşüncesine sarıldığını şu cümlelerle dile getirmiştir: *“Bundan 11 yıl önce annem vefat ettiğinde tek dayanağımın din olduğunu gördüm. Annem öldüğünde dedim ki ben ne yapacağım, aslında şu anda ben yaşamak istemiyorum, ne yapacağım onsuz. O anda sadece ölmek istiyordum, öleceğim günü, saati merak ediyordum. Artık hayatın tadı tuzu kalmıyor, yemek, içmek, uyumak hiçbir şey yapmak istemiyorsun. Aslında o zaman sadece ölmeyi düşünüyorsun ama sonra bir bakıyorsun ki en büyük örnek Peygamber Efendimizin annesi vefat etti, babası vefat etti, tek sen değilsin, senin gibi anne babasını kaybedip yaşayanlar var, buna da dayanacaksın, annenle cennette buluşacaksın, bu hayat geçici, aslında sonsuz bir hayat var, orada annenle buluşacaksın diyordum kendime. Artık bu sefer sadece annemle cennette buluşacağım güne odaklanmaya çalıştım ve dini kitaplar okumaya çalıştım ve gerçekten imanın gücünü orada anladım. Annem hala var rüyalarımnda, hep annemle buluştuğumu görüyorum, rüyamda da bana söylüyor, ben her hafta iki üç kez geliyorum, sizi görüyorum diyor. Annemle konuşuyorum ben rüyamda, çok sevdiğim için öyle bir bağım var çünkü. Yani imanım, dinim olmazsa ben bunu yakalayamazdım, hayata tutunamazdım. Bu noktada insan isyan edebilir, intihar da edebilir, kötü yola da düşebilir çünkü açsın, ruhum sanki aç, doyamıyorsun, için çekilmiş, sanki bomboş, hayatın anlamı yokmuş gibi geliyor annen hayattan gidince ve sonra inancıma tutundum ve daha çok bağlandım, sürekli kendimi ibadete verdim, Kur'an okudum, tesbihat yapıyordum. Bir iki sene sürekli ibadetle geçirdim sonra evlenince çalışma hayatına girince biraz daha soğudum, daha iyi hissettim, eski gibi olmuyor artık, epey toparlandım.”*

Bir diğer katılımcı Zehra/Y:40 ise bu temayla ilişkili olarak şunları ifade etmiştir: *“Evet ben yeni evlendiğim zamanlarda çok büyük bir rahatsızlık geçirdim uzun süre hastanede yattım. Doktorların teşhis koyma süresi çok uzadı, çok büyük bir belirsizlik vardı. Bu süre zarfında bütün bu başıma gelenlerin kader olduğu, Allah'ın bunları bildiği gördüğü, O'nun dilemesiyle başıma gelen şeyler olduğunu telkin etmeye çalıştım ve hep şifa vermesi için dua ettim, sürekli dua ettim yattığım yerden, kalkmadan işte serumlar, iğneler vesaire onları alırken hep aklımda bunu tutmaya çalıştım. Fakat öyle*

bir noktaya geldi ki “niye benim başıma geldi bu, neden bunları yaşıyorum?” dediğimde hemen kendimi bu düşünceden sıyrıp “mutlaka bunda benim bilmediğim bir durum vardır, Allah Tealâ'nın yazdığı Külli irade böyledir” diye kendime telkinde buldum. Tutduğum tek dal bu idi, yani inancımı diyebilirim.”

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere katılımcıların zorlayıcı olaylar karşısında kul olma acizyeti içerisinde Yaratıcı'ya güven ve inanma halinde olduklarını, pasif bir boyun eğişten ziyade bilişsel ve davranışsal başa çıkma yöntemlerinin de etkin olduğu bir dini baş etme süreci yaşadıkları görülmüştür.

4.1.4.2. Üst tema 9: Yaratıcı'yla Bağlantıda Olmak

Zorlayıcı yaşam olayları karşısında katılımcıların dini inançtan kaynaklanan bir teslimiyet haliyle Yaratıcı'yla bağlantıda kalma ihtiyacında oldukları görülmüştür. Bu ihtiyaca karşılık gelen en önemli dini uygulamanın dua olduğu belirlenmiştir. Duayı insan için büyük bir güven kaynağı olarak tanımlayan katılımcıların ifade örnekleri aşağıda sunulmuştur.

4.1.4.2.1. Alt tema 16: Dua Etmek

Zorlayıcı deneyimler karşısında dua ve namaz, Yaratıcı'ya derdini anlatma ve O'na sığınma yoluyla rahatladığını belirten İlkur (Y:45) dua etme temasına ilişkin şunları söylemiştir: *“Dua etmek en önemli ritüelim, her zaman olmasa bile özellikle zor zamanlarımda, kötü bir haber aldıysam eğer, hastalık olabilir, bir yakının vefatı olabilir, dua etmeye ve bazen de iki rekât namaz kılmaya gayret ederim elimden geldiğince. Yani kötü hissettiğimde Rabbime sığınmak, sanki derdimi ona anlatarak dertleşmek gibi geliyor, bunu çok sık yaparım. Dua edince rahatlıyorum yani o anda hiçbir şey Rabbime el açmak kadar iyi gelmiyor bana, özellikle yalnızsam hemen el açarım. Sonra çok canımı sıkan bir durum ise özellikle son zamanlarda kardeşlerimle paylaşıyorum, önceden anlatmazdım, kendi içimde çözmeye çalışırdım ama şimdi her şeyi anlatıyorum çok destek oluyorlar, dinliyorlar, akıl veriyorlar. Yani önce Rabbim sonra kardeşlerim diyebilirim.”*

Zor zamanlarda dua ettiğini ve namaz kıldığını, dua ederek sıkıntıyı Yaratıcı'ya aktarmanın sorunu halledeceği hissi verdiği inanan Zeki (Y:45) şu ifadelerde bulunmuştur: *“Var tabi ki, Rabbimle irtibatla kalmak, dua etmek ve namaz kılmak... Ne zaman dara düşsem abdest alıp iki rekât namaz kılarım, dua ederim, çok iyi gelir bana. Sanki içimden o sıkıntı o anda gitmiş, her şey çözülmüş gibi gelir, aslında sorun hala devam ediyor, orada duruyor ama benim bakışım değişiyor dua ederken, sanki halledeceğim hissi geliyor, yani Rabbimle bir diyalog yapmışım gibi, tabi ben tek taraflı konuşuyorum ama Rabbim seni terk etmedi sana darılmadı da her an görüp gözetiyor gibi...bu düşünme tarzı beni ferahlatıyor.”*

Bir diğer katılımcı Elif (Y: 34) zor zamanlarında dua ettiğini, bu şekilde Yaratıcı'yla irtibat halinde olduğunu, böylece zorluğa daha iyi katlandığını ve korunduğunu hissettiğini, ümidinin arttığını söyleyerek bu temayla ilişkili şu ifadelerde bulunmuştur: *“Hep yapmaya çalıştığım şey dua etmektir.*

Kendimi aciz hissettiği zamanlarda, daha güçlü bir varlığa sığınıp ondan yardım dilemek hep iyi gelmiştir bana. İnsan gücünün yetemeyeceği durumlarda böyle bir yardıma ihtiyaç duyuyor hem rahatlıyorum hem de dua etmek ümidimi arttırıyor. Zaten Allah duanız olmasa ne ehemmiyetiniz var demiyor mu? Benim için dua sığınılacak son kale diyebilirim. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim okumak ve namaz kılmak, yani Rabbimle bağlantımı sürdürecektir her türlü ibadet diyebilirim. Sanki zor durum ne olursa olsun Rabbimle bir şekilde irtibat kurabilirsem daha rahat katlanacakmışım gibi gelir bana hep, çünkü bunun başıma geldiğini Rabbim görüyor ve eminim beni koruyup kollayacaktır diye düşünüyorum.”

Katılımcılardan Beyza (Y:35) ise bu temayla ilişkili görüş ve hislerini şu şekilde açıklamıştır: *“Tabi ki dua ederim, her daim dua... Büyük küçük tüm sorunlarımda ilk olarak dua ederek Rabbimle bir bağlantıya geçer ve içimi dökerim, yardım isterim, bir an önce feraha kavuşmayı dilerim. Sonra namaz kılarım ve peygamberimizin zor durumlarda nasıl davrandığını düşünerek onu dayanak almaya çalışırım. Mesela efendimiz çocuğunu kaybettiğindeki teslimiyeti ve insani yönüne vurgu yapması beni hep çok etkilemiştir. Göz yaşarır, gönül mahzun olur ama Rabbimden gelen sabrederim şeklinde. Tabi bu çok büyük bir imtihan, bu kadar olmasa da yaşadığımız zor durumlarda hep efendimizin davranış biçimini hatırlamaya, teslimiyetini hatırlamaya gayret ederim.”*

Her zorlukta duaya başvurduğunu, duanın durumu analiz etmede ve sorumluluk almada etkili olduğunu belirten Kerem (Y:32) secdede yakarıp ağlamanın, Yaratıcı'yla yakın olma halinin kendisine çok iyi geldiğini söylemiştir: *“Hemen her güçlükte duaya başvururum, bana durumu analiz etmemde, üzerime düşen sorumluluğu hatırlamamda veya bu durumu neden yaşıyorum şeklinde bir sorgulama sürecine girerek olayı kavramama yardımcı oluyor, sanki Rabbimle en yakın irtibat noktası secde olduğundan yola çıkarak secdede yakarmak çok yaptığım bir şeydir zor zamanlarımda, ağlamak secdede mesela gerçekten çok rahatlatıyor beni, bir huzura kavuşuyorum orada.”*

Katılımcılardan Sümeyye (Y:31) ise içinde bulunduğu ruh haline göre farklı ibadetlere yöneldiğini ancak her an yapılabilir olmasından ötürü duaya daha sık başvurduğunu, Yaratıcı'yla irtibatta olma halinin kendisine güven verdiğini ifade etmiştir: *“Namaz kılmak, Kur'an okumak, meal tefsir ve hadis kitaplarını kurcalamak, zikir çekmek, oruç tutmak, dua etmek, sadaka vermek. Genel olarak o an ruhuma şifa olacak ne varsa ona yöneliyorum. Genellikle ve her an yapılabilir olması nedeniyle duaya başvururum. Rabbimle irtibatta olduğumu hissetmek bana güven verir, yalnız olmadığımı hissettirir. Bana göre dua güçtür, kurtuluştur, sığınaktır, dayanaktır, umuttur nihayetinde. İnsan olarak en çok ihtiyaç duyduğumuz şeyler değil mi bunlar?”*

Katılımcılardan Seher (Y:42) ise bu temaya ilişkin olan duygu ve düşüncelerini şu şekilde açıklamıştır: *“Kendimi kötü hissettiğimde Rabbime sığınıyorum, yani en çok bunun etkili olduğunu söyleyebilirim. Yani kader, bu zaten olacakmış, böyle bir şey bizim başımıza gelecekmiş, biz kendi irademizle bunu yolunu açtık yani külli ve cüzi iradenin kesişmesi şeklinde düşünebiliyoruz. Başımıza gelen olumsuz*

olaylarda hemen Rabbime sığınmaya çalışıyorum, O'na başvuruyorum. Ritüel olarak kendimi Rabbime anlatmak için dua ederim, namaz kılarım. Bütün bunlar Rabbimin dilemesi diye düşünmeye çalışıyorum, bu çok iyi geliyor.”

İnancın, ahiret inancının, Allah rızasını gözetmenin kendisine güç verdiğini, zor zamanlarında namaz kılıp dua ettiğini, özellikle gece duasının kendisine iyi geldiğini, yeniden doğmuş gibi hissettirdiğini belirten Gamze (Y:37) bu temayla ilgili olarak şunları dile getirmiştir: *“İnancımдан çok destek alıyorum, belki de en büyük desteği inancımдан alıyorum. Çünkü bir hayat yaşıyoruz, ama burası bir oyun ve oyalanma yeri, gerçek hayat ahiret hayatı, oraya sermaye götürmek önemli, Allah rızası önemli, bunlar bana güç veriyor. İbadet olarak dua ediyorum, özellikle nadiren de olsa gece kalkıp namaz kılmak ve dua etmek bana hep iyi gelmiştir. Çok ağlarım mesela, başıma gelen talihsiz olayları düşünüp, ailemi ve sevdiğilerimi düşünüp, onların başına bir şey gelse nasıl üzüleceğimi düşünüp ağlarım ve kaldıramayacağım yük vermemesi için dua ederim. Bu beni ferahlatır, sanki yeniden doğmuş gibi olurum.”*

Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere katılımcılar kayıp ve hastalık gibi deneyimler karşısında Yaratıcı'yla yakın olma ihtiyacı hissettiklerini, sıkıntıdan kurtulup bir miktar rahatlama, güven ve emniyet imkânı için duaya başvurduklarını belirtmişlerdir. Özellikle insanın çaresiz kaldığı durumlarda inanma, bağlanma ve güvenme ihtiyacının arttığını ifade eden katılımcılar dua yoluyla ulaşılan ferahlık halinin, dualara mutlaka karşılık verileceği inancının olumlu etkilerinden söz etmişlerdir. Duanın kendilerine gerekli olan sabrı verdiğini dile getiren katılımcılar inanç ne kadar güçlü olursa, yaşanan olumsuzlukların kabullenmenin de o kadar kolay olduğunu belirtmişlerdir.

Buraya kadar araştırmanın amaçlarına paralel olarak aktarılan temalar katılımcıların birinci elden ifadeleri doğrultusunda eksiksiz bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Katılımcıların hepsi dini inancın aile yaşantıları, evlilik yaşantıları, çocuklarıyla ilişkileri ve baş etme tutumları üzerindeki etkilerini algıladıkları ve hissettikleri şekliyle aktarmışlardır. Hemen tüm katılımcılar tutum ve davranışlarının açık veya zımni olarak dini inançla bağlantılı olan yönlerine değinmişler, dini inancın hayatlarının görece küçük alanlarını bile doğrudan etkilediğini dile getirmişlerdir.

4.2. NİCEL BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde karma yöntem modeline uygun olarak nitel bulguları desteklemek ve detaylandırmak amacıyla nicel verilere ilişkin istatistiksel bulgulara yer verilmiştir. Bulguların sunumunda öncelikli olarak katılımcıların sosyo demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzdelik değerleri, devamında ise istatistiksel çözümlenmeler neticesinde elde edilen diğer nicel bulgular aktarılmıştır.

4.2.1. Örneklem Grubunun Sosyodemografik Özellikleri

Burada örneklem grubunun yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, evlilik süresi, çocuk sayısı çalışma durumu ve dindarlık düzeyi değişkenleri için elde edilen frekans (*f*) ve yüzde (%) değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 3: Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

<i>Yaş Grubu</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
20-29	31	6,40
30-39	186	38,60
40-49	214	44,40
50-59	51	10,60
Toplam	482	100.0

Katılımcıların yaşa göre dağılımları incelendiğinde katılımcıların 31'inin (%6,4) 20-29 yaş aralığında, 186'sının (%38,6) 30-39 yaş aralığında, 214'ünün (%44,4) 40-49 yaş aralığında, 51'inin (%10,6) ise 50-59 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

<i>Cinsiyet</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Kadın	390	80,90
Erkek	92	19,10
Toplam	482	100,00

Tablo 4'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan toplam 482 kişiden 390'ı (%80,9) kadın, 92'si (%19,1) ise erkektir.

Tablo 5: Katılımcıların Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

<i>Eğitim düzeyi</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
İlkokul-ortaokul	36	7,50
Lise	92	19,10
Üniversite-Yüksek lisans	354	73,40
Toplam	482	100,00

Araştırmanın örneklemini oluşturan katılımcıların eğitim düzeyine göre dağılımları Tablo 5’de incelendiğinde, katılımcılardan 36’sının (%7,5) ilkokul veya ortaokul, 92’sinin (%19,1) lise, 354’ünün (%73,4) ise lisans ve/veya lisansüstü eğitim düzeyinde oldukları görülmektedir.

Tablo 6: Katılımcıların Evlilik Süresine Göre Dağılımı

<i>Evlilik süresi</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
0-5	51	10,6
5-15	179	37,1
15 ve yukarısı	252	52,3
Toplam	482	100,0

Evlilik süresine göre katılımcıların dağılımları incelendiğinde 51’inin (%10,6) 0-5 yıl ve arası, 179’unun (%37,1) 5-15 yıl ve arası, 252’sinin (%52,3) ise 15 yıl ve üzeri evlilik süresine sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 7: Katılımcıların Çocuk Sayısına Göre Dağılımı

<i>Çocuk sayısı</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
1	100	20,7
2	208	43,2
3	131	27,2
3’ten fazla	43	8,9
Toplam	482	100,0

Bu çalışmanın örneklem grubunu oluşturan 482 katılımcının çocuk sayısına ilişkin dağılımları Tablo 7’de incelendiğinde, 100’ünün (%20,7) bir, 208’inin (%43,2) iki, 131’inin (%27,2) üç, 43’ünün (%8,9) ise üçten fazla çocuk sahibi oldukları görülmektedir.

Tablo 8: Katılımcıların Çalışma Durumuna Göre Dağılımı

<i>Çalışma durumu</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Çalışıyor	315	65,4
Çalışmıyor	167	34,6
Toplam	482	100,0

Tablo 8’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan toplam 482 kişiden 315’i (%65,4) çalışmakta, 167’si (%34,6) çalışmamaktadır.

Tablo 9: Katılımcıların Dindarlık Düzeyine Göre Dağılımı

<i>Dindarlık Düzeyi</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Dindar	318	66
Çok Dindar	164	34
Toplam	482	100

Katılımcıların kendilerini dindarlık düzeyine göre tanımlamalarına ilişkin dağılımları Tablo 9’da incelendiğinde 482 katılımcıdan 318’inin (%66) kendilerini dindar, 164’ünün (%34) ise çok dindar olarak tanımladıkları görülmektedir.

4.2.2. Dindarlık, Aile İşleyişi, Çift Uyumu ve Ebeveyn Çocuk İletişimi Puanları:

Genel Profil

Bu araştırmada katılımcılara “hayatınızda karşılaştığınız güçlükler ile ilgili çözüm yolları ararken dini inançlarınızın rolü olur mu ve aile içi ilişkilerinizi (eşler arası ilişkiler, çocuk yetiştirme) düzenlerken dini inançlarınızın rolü olur mu?” soruları sorularak dini inancı hayatlarına ne düzeyde entegre ettikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcılara kendilerini dindarlık bakımından nasıl değerlendirdiklerini belirlemek amacıyla sorulan sorular ışığında örneklemin dindarlık düzeylerine ilişkin genel profili çıkarılmıştır. Elde edilen verilere ait frekans ve yüzde değerleri aşağıda sunulmuştur.

Tablo 10: Güçlükler Karşısında Dini İnancın Rolü (“Hayatınızda karşılaştığınız güçlükler ile ilgili çözüm yolları ararken dini inançlarınızın rolü olur mu?”)

<i>Güçlükler Karşısında Dini İnancın Rolü</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Her zaman	291	60,4
Çoğu zaman	176	36,5
Bazen	14	2,9
Hiçbir zaman	1	0,2
Toplam	482	100

Tablo 10 incelendiğinde, çalışmanın örneklem grubunu oluşturan 482 katılımcıdan 291'i (%60,4) karşılaşılan güçlüklerde dini inancın her zaman rolü olduğunu, 176'sı (%36,5) çoğu zaman rolü olduğunu, 14'ü (% 2,9) bazen rolü olduğunu, 1'i ise (% 0,2) hiçbir zaman rolü olmadığını belirtmişlerdir. Buna göre örneklemin büyük çoğunluğunun (yaklaşık %97'si) yaşanan güçlükler karşısında dini inanca başvurma eğiliminde olduğu görülmüştür.

Tablo 11: Aile İlişkilerinde Dini İnancın Rolü (“Aile içi ilişkilerinizi düzenlerken dini inançlarınızın rolü olur mu?”)

<i>Aile İlişkilerinde Dini İnancın Rolü</i>	<i>Sayı (N)</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Her zaman	223	46,3
Çoğu zaman	235	48,8
Bazen	20	4,1
Nadiren	2	0,4
Hiçbir zaman	2	0,4
Toplam	482	100

Tablo 11 incelendiğinde, çalışmanın örneklem grubunu oluşturan 482 katılımcıdan 223'ü (%46,3) dini inancın aile ilişkilerinde her zaman rolü olduğunu, 235'i (%48,8) dini inancın aile ilişkilerinde çoğu zaman rolü olduğunu, 20'si (%4,1) dini inancın aile ilişkilerinde bazen rolü olduğunu, 2'si (% 0,4) dini inancın aile ilişkilerinde nadiren rolü olduğunu, 2'si ise (% 0,4) dini inancın aile ilişkilerinde hiçbir zaman rolü olmadığını belirtmişlerdir. Buna göre örneklemin büyük çoğunluğunun (yaklaşık %95'i) aile ilişkilerinde dini inanca başvurma eğiliminde olduğu görülmüştür.

Katılımcıların aile işleyişi, çift uyumu ve ebeveyn çocuk iletişimi ölçeklerinden aldıkları toplam puanların ortalamaları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 12: Aile Değerlendirme Ölçeği, Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği ve Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği Ortalamaları

	Aile Değerlendirme Ölçeği	Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği	Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği
<i>Sayı (N)</i>	482	482	482
<i>Mean</i>	1,8779	2,1783	4,0695

Tablo 12'deki puanlara bakıldığında, bireylerin aile işleyişi puan ortalamalarının ($M=1.87$), çift uyumu puan ortalamalarının ($M=2.17$), ebeveyn çocuk iletişimi puan ortalamalarının ise ($M=4.06$) olduğu görülmektedir.

Tablo 13: Aile Değerlendirme Ölçeği Alt Boyut Ortalamaları

<i>Aile Değerlendirme Ölçeği</i>	<i>Mean</i>
Duygusal tepki verebilme	1,6141
Genel İşlevler	1,6419
İletişim	1,7884
Problem Çözme	1,8354
Roller	1,4509
Davranış Kontrolü	2,0493
Gereken ilgiyi gösterme	2,2469

Ölçeğin psikometrik özelliklerinin açıklandığı bölümde de belirtildiği gibi ölçekte iki ve altında verilen düşük puanlar sağlıklı aile işlevlerine, ikinin üzerinde alınan yüksek puanlar ise aile işlevlerinde sağlıksızlığa doğru bir gidişi göstermektedir. Buna göre ortalamaların iki ve altında olduğu Duygusal Tepki Verebilme, Genel İşlevler, İletişim, Problem Çözme ve Roller alt boyutlarında aile işlevselliğine işaret eden puanlar aldıkları görülmektedir. Buna karşın Davranış Kontrolü ve Gereken İlgiyi Gösterme alt boyutlarında sağlıklı aile işleyişini gösteren ortalamaların altında puanlar aldıkları görülmektedir.

Tablo 14: Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği Alt Boyut Ortalamaları

<i>Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği</i>	<i>Mean</i>
Uzlaşım	1,9429
Doyum	2,1643
Çatışma	2,4722

Ölçeğin psikometrik özelliklerinin açıklandığı bölümde de belirtildiği üzere Çift Uyum Ölçeği ile Aile Değerlendirme Ölçeği arasında uyum sağlanabilmesi amacıyla bir ile beş arası değişen puan aralığında düşük puanın sağlıklı işlevi göstermesi sağlanmıştır. Buna göre Çift Uyum Ölçeğinde düşük puan çift iletişiminin işlevsel olduğunu göstermektedir. Grafik incelendiğinde katılımcıların bir ile beş arasında değişen ölçek parametresinde Uzlaşım, Doyum ve Çatışma alt boyutlarında sağlıklı çift ilişkisini gösteren puanlar aldıkları görülmektedir.

Tablo 15: Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği Alt Boyut Ortalamaları

<i>Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği</i>	<i>Mean</i>
Dinleme	3,5535
Problem Çözme	4,0249
Duyarlılık	4,0536
Paylaşım	4,1411
Saygı	4,4428

Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği ile Aile Değerlendirme Ölçeği arasında uyum sağlanabilmesi amacıyla bir ile beş arası değişen puan aralığında düşük puanın sağlıklı işlevi göstermesi sağlanmıştır. Buna göre Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği'nde düşük puan ebeveyn çocuk iletişiminin işlevsel olduğunu göstermektedir. Grafik incelendiğinde katılımcıların bir ile beş arasında değişen ölçek parametresinde Saygı, Paylaşım, Duyarlılık, Problem Çözme ve Dinleme alt boyutlarının hepsinde işlevsiz ebeveyn çocuk iletişimine işaret eden puanlar elde ettikleri görülmektedir.

Buraya kadar sosyodemografik niteliklere ilişkin tüm değişkenlerin frekans ve yüzde değerleri ile ölçeklerden elde edilen ortalama puanlar aktarılmıştır. Bu aşamadan sonra ise aralarında anlamlı ilişkiler tespit edilen değişkenlerle ilgili istatistiki işlemlerin sonuçlarına yer verilmiştir.

4.2.3. Dindarlık, Aile İşleyişi, Çift Uyumu ve Ebeveyn Çocuk İletişimi Arasındaki İlişkiler

Araştırmanın bu başlığı altında dindarlık bağımsız değişkenin bağımlı değişkenler olarak belirlenen aile işleyişi, çift uyumu ve ebeveyn çocuk iletişimi ile olan ilişkisi incelenmekte, “katılımcıların aile işleyişi, çift uyumu ve ebeveyn çocuk iletişimi puanları ile dindarlık puanları arasında bir ilişki var mıdır, varsa bu ilişki ne yöndedir?” sorusunun cevabı aranmaktadır.

4.2.3.1. Dindarlık ve Aile İşleyişi

Bu araştırmada bireylerin dini inanç ve uygulamalara yaşamlarında yer verme düzeyleri ile aile işlevleri arasında bir ilişki olacağı düşüncesinden hareketle dindarlık ve aile işlevleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan korelasyon analizi sonucuna göre katılımcıların güçlükler karşısında dini inancın rolü ve aile ilişkilerinde dini inancının rolü puanları (dindarlık puanları) ile Aile Değerlendirme Ölçeği puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p < .01$) ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 16: Dindarlık ve Aile Değerlendirme Ölçeği Arasındaki İlişkiler

		<i>Aile Değerlendirme Ölçeği Skoru</i>
Güçlükler Karşısında Dini İnancın Rolü	Pearson Correlation	.150**
	Sig. (2-tailed)	.001
	Sayı (N)	482
Aile İlişkilerinde Dini İnancın Rolü	Pearson Correlation	.137**
	Sig. (2-tailed)	.003
	Sayı (N)	482

Tablo 17: Dindarlık ve Aile Değerlendirme Ölçeği Boyutları Arasındaki İlişkiler

		Problem Çözme	İletişim	Roller	Duygusal tepki verebilme	Gereken ilgiyi gösterme	Davranış Kontrolü	Genel İşlevler
Güçlükler Karşısında Dini İnancın Rolü	Pearson Correlation	.184**	.150**	.098*	.113*	.078	.134**	.128**
	Sig. (2-tailed)	.000	.001	.032	.013	.086	.003	.005
	N	482	482	482	482	482	482	482
Aile İlişkilerinde Dini İnancın Rolü	Pearson Correlation	.173**	.169**	.073*	.084	.090*	.129**	.118**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.09	.065	.048	.004	.010
	N	482	482	482	482	482	482	482

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 17 incelendiğinde dindarlık puanlarının Aile Değerlendirme Ölçeği'nin alt boyutlarından Problem Çözme, İletişim, Roller, Duygusal Tepki Verebilme, Gereken İlgiyi Gösterme, Davranış Kontrolü ve Genel İşlevler, alt boyutları ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarına göre dini inancın rolü arttıkça aile işlevlerinin sağlıklılık eğilimi yükselmektedir. Bu bulgulara göre araştırmanın amaçlarından biri olan “Katılımcıların aile işleyişi ile dindarlık puanları arasında bir ilişki var mıdır, varsa bu ilişki ne yöndedir?” sorusuna cevap bulunmuştur. Buna göre dindarlığın rolü arttıkça aile işlevlerini yerine getirme düzeyi artmaktadır. Bu sonuç nitel bulguları destekler niteliktedir.

4.2.3.2. Dindarlık ve Çift Uyumu

Bu çalışmada “dindarlık ve çift uyumu arasında bir ilişki var mıdır?” sorusunun cevaplanması hedeflenmiştir. Bu amaçla dindarlık ve çift uyumu puan ortalamaları arasındaki ilişkileri incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre örneklemin güçlükler karşısında dini inancın rolü ve aile ilişkilerinde dini inancının rolü (dindarlık puanları) puanları ile çift uyumu puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ($p < .01$) ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 18: Dindarlık ve Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği Arasındaki İlişkiler

		<i>Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği Skoru</i>
Güçlükler Karşısında Dini İncanın Rolü	Pearson Correlation	.127**
	Sig. (2-tailed)	.005
	N	482
Aile İlişkilerinde Dini İncanın Rolü	Pearson Correlation	.120**
	Sig. (2-tailed)	.008
	N	482

Tablo 19: Dindarlık ve Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği Boyutları Arasındaki İlişkiler

		<i>Doyum</i>	<i>Uzlaşım</i>	<i>Çatışma</i>
Güçlükler Karşısında Dini İncanın Rolü	Pearson Correlation	.090*	.129**	.116*
	Sig. (2-tailed)	.047	.005	.011
	N	482	482	482
Aile İlişkilerinde Dini İncanın Rolü	Pearson Correlation	.107*	.100*	.117**
	Sig. (2-tailed)	.018	.028	.010
	N	482	482	482

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 19 incelendiğinde dindarlık puanlarının Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği alt boyutları ile anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Bu pozitif yöndeki ilişkiye göre, dini incanın rolü arttıkça çift uyumuna işaret eden Uzlaşım, Doyum ve Çatışma alt boyutlarından elde edilen puanlar da yükselmektedir. Bu bulgulara göre araştırmanın amaçlarından biri olan “Katılımcıların çift uyumu ile dindarlık puanları arasında bir ilişki var mıdır, varsa bu ilişki ne yöndedir?” sorusuna cevap bulunmuştur. Buna göre, dindarlığın rolü arttıkça çift uyum düzeyi artmaktadır. Bu sonuçlar nicel bulguların nitel bulguları desteklediğini göstermektedir.

4.2.3.3. Dindarlık ve Ebeveyn Çocuk İletişimi

Bu çalışmada “dindarlık ve ebeveyn çocuk iletişimi arasında bir ilişki var mıdır?” sorusunun cevaplanması hedeflenmiştir. Bu amaçla dindarlık ve ebeveyn çocuk iletişimi puan ortalamaları arasındaki ilişkileri incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre örneklemin dindarlık düzeyini belirlemek amacıyla sorulan güçlükler karşısında dini incanın rolü ve aile ilişkilerinde dini incanın rolü (dindarlık puanları) puanları ile ebeveyn çocuk iletişimi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı ($P < .01$) ve negatif yönde bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 20: Dindarlık ve ebeveyn çocuk iletişim Ölçeği Arasındaki İlişkiler

		<i>Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği Skoru</i>
Güçlükler Karşısında Dini İnancın Rolü	Pearson Correlation	-.139**
	Sig. (2-tailed)	.002
	N	482
Aile İlişkilerinde Dini İnancın Rolü	Pearson Correlation	-.079*
	Sig. (2-tailed)	.082
	N	482

Tablo 21: Dindarlık ve Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği Boyutları Arasındaki İlişkiler

		<i>Paylaşım</i>	<i>Dinleme</i>	<i>Saygı/Kabul</i>	<i>Duyarlılık</i>	<i>Problem Çözme</i>
Güçlükler Karşısında Dini İnancın Rolü	Pearson Correlation	-.108*	-.049	-.173**	-.127**	-.110*
	Sig. (2-tailed)	.018	.284	.000	.005	.016
	N	482	482	482	482	482
Aile İlişkilerinde Dini İnancın Rolü	Pearson Correlation	-.033	-.021	-.111*	-.073	-.080
	Sig. (2-tailed)	.469	.649	.015	.108	.081
	N	482	482	482	482	482

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 21 incelendiğinde dindarlık puanlarının ebeveyn çocuk iletişimi puanları ile negatif yönde ve anlamlı ilişkili olduğu görülmektedir. Bu negatif yöndeki ilişkiye göre dini inancın rolü arttıkça ebeveyn çocuk iletişimi puanları azalmaktadır. Dindarlık puanlarının ebeveyn çocuk iletişimi alt boyutları olan Paylaşım, Saygı/Kabul, Duyarlılık ve Problem Çözme ile anlamlı ve negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Dinleme alt boyutuyla dindarlık puanları arasında ise anlamlı ilişkiler tespit edilememiştir. Bu bulgulara göre araştırmanın amaçlarından biri olan “Katılımcıların ebeveyn çocuk iletişimi ile dindarlık puanları arasında bir ilişki var mıdır, varsa bu ilişki ne yöndedir?” sorusuna cevap bulunmuştur. Buna göre dindarlığın rolü arttıkça ebeveyn çocuk iletişimi sağlıksızlığa doğru gitmektedir. Bu sonuç nitel araştırmada elde edilen bulgulardan farklı olarak dindarlık düzeyi arttıkça ebeveyn çocuk iletişiminin olumsuz yönde değiştiğini göstermektedir. Bu sonuçların dindarlık düzeyi ile ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki olumlu bağlantılara işaret eden nitel bulguları desteklemediği görülmektedir.

BÖLÜM V

GENEL DEĞERLENDİRME

Araştırmanın bu bölümünde nitel ve nicel araştırma desenlerinden elde edilen bulguların sentezlenmesiyle ulaşılan araştırma sonuçlarına ve değerlendirmesine yer verilmiştir. Sonuçlar araştırmacı tarafından ortaya atılan hipotezlerle ilişkilendirilerek açıklanıp tartışılmış, literatür ışığında ele alınarak dindarlık ve aile işleyişi dinamiğine dair farklı açılımlar ve öneriler getirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın nitel aşamasında aşağıda sıralanan sorular aracılığıyla dindarlığın aile işleyişi, çift ilişkisi ebeveyn çocuk iletişimi ve başa çıkma üzerindeki etkileri ve bu etkilerin katılımcılar tarafından nasıl deneyimlendiği araştırılmıştır. Tüm bu sorular sistem yaklaşımlarının kuram ve önermeleri dayanak alınarak oluşturulmuş, aile işleyişinde dini inancın etkilerinin Aile Sistem Kuramı bağlamında araştırılması hedeflenmiştir.

1. Bireyin hayatında dini inancın etkileri nasıl deneyimlenmektedir?
2. Dindarlığın aile sisteminde ilişkiler ve etkileşimler açısından belirleyici etkileri nelerdir ve nasıl deneyimlenmektedir?
3. Çift ilişkisinde dindarlığın etkileri nasıl deneyimlenmektedir?
4. Dindarlığın eşler arasında yaşanabilecek çatışmaların önlenmesinde ve çözümünde etkileri var mıdır, varsa bu etki nasıl deneyimlenmektedir?
5. Dindarlığın ebeveyn çocuk ilişkileri üzerindeki etkileri nelerdir?
6. Dindarlık yaşam güçlükleriyle baş etmede nasıl bir etki mekanizmasına sahiptir?

Araştırmanın nicel aşamasında ise katılımcıların aile işleyişinin, çift uyumunun ve ebeveyn çocuk ilişkisinin dindarlık düzeyi ile ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Dolayısıyla bu bölümde aile işleyişi olarak tanımlanan ve çift uyumu, ebeveyn çocuk iletişimi ve başa çıkma alt başlıklarından oluşan aile işlevselliği, nitel analizle elde edilen bulgular ve nicel bulgulardan yola çıkılarak, yukarıdaki sorular ve araştırmacı tarafından ortaya atılan savlar çerçevesinde değerlendirilecektir. Nitel analizle elde edilen bulgular (üst temalar ve alt temalar) nicel analiz bulgularıyla harmanlanarak sunulacaktır.

5.1. İNANCIN İŞLEVİ

Araştırma sorusu 1: Bireyin hayatında dini inancın etkileri nasıl deneyimlenmektedir?

Sav 1: Dini inanç varoluşsal sorulara tatmin edici cevaplar vererek hayatın amacı ve anlamı noktasında önemli bir referans kaynağı olarak işlev görmektedir.

Araştırmanın nitel aşamasında yer alan katılımcıların dindarlığa ilişkin deneyimleri incelendiğinde tüm katılımcıların dini inancı bireysel yaşamın hemen her alanına etki eden bir olgu olarak deneyimledikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuç araştırmanın bulgular bölümünde elde edilen ve inancın işlevini gösteren

birinci ve ikinci alt temaların (anlamlandırma, referans noktası) birleşiminden elde edilmiştir. Katılımcıların dini inancı bütüncül etkiye sahip bir olgu olarak deneyimlemelerinin ardında ise inancın varoluşa anlam katma, yaşamı anlamlı kılma, tutum ve davranışları yönlendirme, karar alma süreçlerini etkileme, tüm yaşama temel sağlama gibi niteliklerinin yer aldığı görülmüştür. Dini inancın hayatın anlam ve amacına ilişkin sorulara verilen yanıtların katılımcıların dindarlığa ilişkin hislerinin merkezinde yer aldığı, dolayısıyla yaratılışa bir amaç verme, eylemleri yönlendirme gibi unsurları temsil eden dini inancın önemli bir anlam sistemi olarak işlev gördüğü sonucuna ulaşılmıştır.

5.1.1. Anlam Sistemi

Bu araştırmaya katılan ve kendilerini dindar olarak tanımlayan katılımcıların hayata dair bakış açılarının oluşmasında, kendilerini, eşyayı ve tabiatı algılayışlarında dini inancın önemli bir bağlam oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların dini inancı bireysel varoluşa anlam veren, aileyi bir arada tutan ve davranışları belli değerler ekseninde şekillendiren önemli bir olgu olarak tanımladıkları görülmüştür. Katılımcıların hayatın anlamı ve amacına ilişkin verdikleri cevapların üç psikolojik alana; anlamlandırma yönüyle biliş, davranışları yönlendirici yönüyle motivasyon ve ilişkilere olan etkileri bakımından ise ilişki alanlara etki ettiği söylenebilir. Katılımcılar sahip oldukları kimliğe şekil veren dini inançlarını hayatlarının başlangıç noktası, karar almada yönlendirici kılavuz, hayatlarının üzerine kurulu olduğu temel zemin, hayata anlam veren en önemli olgu, yaşama ve varlık sebebi, hayatlarını şekillendiren eksen olarak nitelemişlerdir. Varoluşunun bir özelliği olarak içinde yer aldığı dünyayı anlama, açıklama ve yorumlama ihtiyacı içinde olan insan için merkezi ve tanımlayıcı bir faaliyet olan anlam oluşturma, göstergebilimsel araçlar kullanarak dünyayı okunabilir, anlamlı ve öngörülebilir hale getirme sürecini ifade etmektedir (Spilka ve ark., 2009). Aristoteles'in "Bütün insanlar doğaları gereği bilmek isterler" (McKeon, 1941, s. 689 akt., Spilka ve ark., 2009) ifadesinin güncel uyarlaması olarak dini inançların arkasındaki ana mekanizmanın tamamen bilişsel bir anlama arzusu olduğu söylenebilir.

Literatürde bu bulguları destekleyen, bireysel anlam sistemlerinin oluşumunda dinin fonksiyonlarına odaklanan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Silberman (2005a) bir anlam sistemi olarak dini inancın insanın en temel kaygılarından biri olan "yaşamın ve kendi yaşamımın anlamı nedir?" sorusuna en kapsamlı yanıtları verdiğini ileri sürmüştür. Din güçsüzlük, çaresizlik, umutsuzluk, korku ve kaygı gibi varoluşsal problemler karşısında bireyin yüce bir varlığa sığınmasına ve güvenmesine imkan vererek ruhsal esenlik haline katkı sağlamakta, kişiye inancın vazettiği ölçüler dahilinde yaşayarak tüm arzuların gerçekleşebileceği bir ahiret hayatı vaat etmektedir (Peker, 2016). Bu açıdan bakıldığında dini inancın dindar bireyler için eylem ve karar süreçlerinin arkasında yer alan itici güç olduğu söylenebilir (Gürses, 2010). Varoluşun anlamını ve amacını ortaya koyan din, inanma ihtiyacı, esenlik, fiziksel sağlık, sosyal ilişkiler, yakınlık, güvenlik ve emniyet duygusu ve daha iyi bir dünya umudu gibi diğer birçok temel insani ihtiyacın karşılanmasına yardımcı olmaktadır (Pargament, 1997).

Bireyler kendileri, başkaları, karşılaştıkları durumlar ve en genel ifadeyle dünya ile ilişkilerini düzenlerken sahip oldukları kişisel inançlar temelinde hareket ederler. Din olgusu aynı zamanda bireylerin çevrelerindeki dünyaya ve deneyimlerine anlam vermelerinin yanı sıra hedefler belirlemelerine, faaliyetleri planlamalarına ve davranışlarını düzenlemelerine yardımcı olan bireye özgü anlam sistemlerinin oluşumuna da kaynaklık etmektedir. (Silberman, 2003, 2004). Silberman (2005a), dinin hem tanımlayıcı hem de kuralcı düzeylerde ele aldığı geniş kapsamlı konulara işaret etmiştir; dünya ve benlik hakkındaki inançlar (insan doğası, sosyal ve doğal çevre, ölümden sonraki yaşam), olasılıklar ve beklentiler (iyi ve doğru davranışların ödüllendirilmesi, yasaklanan eylemlerin bedeli), hedefler (fedakârlık, şefkat, hayırseverlik), roller (evlilik, ebeveynlik, iş) ve duygular (sevgi, neşe, barış). Dolayısıyla dinin anlam oluşturma gücü doğumdan ölüme ve sonrasına kadar insan yaşamının her yönüne anlam sunabilen kapsamlı doğasından kaynaklanmaktadır. Araştırmanın nitel bölümünde katılımcıların varoluş sebebi, temel zemin, varlık sebebi şeklinde anlamlandırdıkları inanç varoluşa dair en derin sorulara cevaplar sunma özelliği bakımından niteliksel olarak benzersiz bir olgu olarak tanımlanabilir.

Bu çalışmada katılımcıların hepsi dini inancı hayatlarına anlam veren bir olgu olarak tanımlamışlardır. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların hayatın amacı ve anlamına ilişkin yanıtları ararken, hemen her türlü karar ve eylemlerinde dini inançlarını temel bir zemin olarak kullandıkları ve bu nedenle dini inançlarına hayatlarının merkezinde yer verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda dindarlığın katılımcılar için anlam oluşturma sürecindeki en önemli etkenlerden biri olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada tüm katılımcılar için geçerli olan ortak inanç profili; başlangıç noktası, karar almada yönlendirici kılavuz, hayatlarının üzerine kurulu olduğu temel zemin, hayata anlam veren en önemli olgu, yaşama ve varlık sebebi, hayatlarını şekillendiren eksen olarak belirlenmiştir. Din ve anlam ile ilgili alan yazın incelendiğinde katılımcılar tarafından yukarıda betimlenen “dinin anlam verme” profilinin literatürde tanımlanan anlam ve din profili ile örtüştüğü görülmektedir. Dinin anlam verdiği konular birey ve aile başta olmak üzere, ekonomi, eğitim, siyaset, sanat, ahlak gibi toplumun temel kurumlarını içine alan, kapsayıcılık açısından geniş bir yelpazeye sahiptir. Birçok insan gerek Yaratıcı gerekse anlamın bulunabileceği başka bir kutsallık olsun, nihai bir otoriteye inanmayı gerekli kılan varoluşsal kaygılara sahiptir (Emmons, 1999). Aşkın ve otoriter bir varlığa inanma ihtiyacının tatmin edici bir anlam duygusunun temelini oluşturduğu belirtilmektedir. Dini inanç etrafında hayata anlam yüklenebildiği, dinin insanın anlam arayışında oynadığı önemli rol birçok çalışmada ortaya konmuştur (Yapıcı, 2007). Bu bağlamda hayatın anlamı sorusuna tutarlı cevaplar verebilen değerler sistemi olarak da tasvir edilen (Bahadır, 2002) dini inancın dünyadaki olayları açıklamak ve bilişsel bir zemine oturtmak işlevine sahip olduğu bir başka ifade ile insanı kutsalla ilintilendiren bir anlam arayış alanı yarattığı (Köse ve Küçükcan, 2000) ilgili alanyazında ifade edilmektedir. Ülkemizde yapılan ve dindarlık ile anlam arasındaki ilişkinin incelendiği araştırmaların sonuçlarına göre hayatın anlamı,

kişisel değerler ve inanç değişkenleri arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Kıraç, 2013; Çamur, 2014; Karşlı, 2020).

Bu çalışmada bireyin yaşamında dini inancın önemli bir anlam sistemi olarak işlev gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, anlam oluşturma sürecinde dindar bireylerin sahip olduğu ve yukarıda sözü edilen ortak söylemlere karşın her zaman kişisel yorumlamaların da olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca herkesin hayatın anlamını din aracılığıyla bulmadığını bir ön kabul olarak ifade etmek gerekmektedir. Bu araştırma kendilerini dindar olarak tanımlayan bireylerle yürütüldüğü için dinin anlam sunma, yapı oluşturma, davranışlara rehberlik etme özelliğine ilişkin bulgular bir genellemeden ziyade örnekleme atfedilen bir durum olarak değerlendirilmelidir. Başka bireyler için öznel bir anlam duygusunun din harici yollarla da deneyimlendiği bilinmektedir. Zamanın ruhuna göre din olgusunun toplumdaki işlevlerinin değişebileceği dolayısıyla anlam oluşturma süreçlerinin niteliksel açıdan büyük bir çeşitlilik gösterebileceği unutulmamalıdır. Bununla birlikte birçok insan için dini inancın bir anlam sağlayıcı olarak hizmet etmeye devam ettiği söylenebilir.

5.1.2. Referans Noktası

Doğru ve yanlış davranışları belirleme işlevinin dini inancın en önemli tanımlayıcı özelliklerinden biri olduğu bilinmektedir. Bu çalışmada inancın işlevi başlığında anlam sistemi alt temasıyla bağlantılı olan bir diğer tema referans noktası olarak belirlenmiş, katılımcıların dindarlığa ilişkin algılarının büyük ölçüde dini inancın doğru ve yanlış noktasında sunduğu referanslar etrafında şekillendiği görülmüştür. Katılımcılar dini inancı karar merci, doğru yanlış filtresi ve fren mekanizması şeklindeki tanımlamaları nedeniyle dini inancın davranış şemaları ve normlar ortaya koyarak belirli bir düşünme ve davranma biçimini salık veren önemli bir olgu olarak değerlendirildiği sonucuna ulaşılabilir. Bilişsel bir yönelim olarak da tanımlanabilecek bu durum kişiye dini yönelimine uygun bir dünya görüşü sağlamakta, kişi dinin sunduğu anlam verme biçimini kendi ruhsal işleyişine entegre ederek dünya karşısında belirli bir bakış açısı/mercek/filtre geliştirmektedir. Kendilerini dindar olarak tanımlayan katılımcılar için dini inanç hayatın merkezinde yer aldığı için yaşamlarının diğer alanlarıyla ilgili tutumlarının şekillenmesinde de etkili olabilir. Bu bağlamda dini inancın nelerin yapılması ve nelerden kaçınılması gerektiğine dair tutum ve davranışların belirlenmesinde bir referans noktası olarak işlev gördüğü söylenebilir (Hökelekli, 2012). Varoluşsal meselelere getirdiği açıklamalarla bireye bütüncül bir dünya görüşü sunan din kişiye görev ve sorumluluklarını bildirerek nasıl bir hayat sürmesi gerektiği konusunda yol göstermektedir. Dini inancın ortaya koyduğu kuralların yanlış davranışları engelleyici, kontrol edici ve sınırlandırıcı işlevlerinin tüm katılımcılar tarafından dile getirilen ortak temalar olduğu görülmüştür.

Yukarıda da belirtildiği üzere dinin sunduğu normlar ve davranış kalıpları çerçevesinde bireysel ve sosyal yaşamda belli davranışlar dini kriterler açısından olumlu, sevap olarak kabul edilir ve teşvik edilirken, diğer bazı davranışlar günah kabul edilir, tasvip edilmez veya yasaklanır. Dini inancın bu niteliklerine katılımcıların hepsi tarafından önemli atıflar yapıldığı görülmektedir. Dinin sunduğu

anlam çerçevesi etrafında nasıl bir hayat yaşanacağına ilişkin kriterlerin yine değerler eksenli ortaya konduğu, başka bir ifade ile anlamlı olana, amaçlara ve değerlere bağlanmayı teşvik eden yönüyle inancın amaç ve hedefleri belirleyen bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Bireylerin davranışlarının toplumun değer yargılarına, kültürel motiflere uygun olmasını sağlayan dini inanç toplumu bir arada tutan değerler sistemine meşruiyet kazandıran önemli unsurlardan biridir. Tüm bu bulgular ışığında anlam ile değerler arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Değerler sistemiyle din anlam arayışındaki insana önemli bir referans sunmaktadır. Sistematik olarak ortaya konan inanç esasları ruhsal ve sosyal dinamikleri düzenlemenin yanı sıra bu alanlarda ortaya çıkan problemlerin çözümünde de çeşitli prensipler ortaya koymaktadır. Dini sistemler, bazı eylemlerin diğerlerinden daha iyi, doğru ve masum olarak görüldüğü bir değerler alanı yaratır. Dinin ortaya koyduğu emir ve yasaklar etrafında kendi eylemlerini değerlendiren katılımcılar dini inancın davranışlarında sınır koyucu ve kontrol edici işlevine ifadelerinde yer vermişlerdir. Emir ve yasakların belirli biçimde davranmayı vazettiği ve belirli biçimde davranmayı ise yasakladığı yönündeki ifadeler, katılımcıların nefsin arzuları olarak tanımladıkları istekleri engelleyen, sınırlandıran rolü ile inancın özdenetim sağlamaya yardımcı olduğunu göstermektedir (Hood ve ark., 2009). Hedeflenen sonucu olumsuz yönde etkileyebilecek istenmeyen tepkileri engelleyen içsel bir sınırlama mekanizması olarak da tanımlanabilecek (Baumeister ve ark., 2007) olan özdenetim, dinin tavsiye ettiği birçok erdemin altında yatan temel psikolojik unsurlardan biridir. Bulgular incelendiğinde inancın gereklerine uygun hareket edebilme amacıyla özellikle öfke anında oluşabilecek yıkıcı ve dürtüsel davranışların kontrol altına alınabildiği sonucuna varılabilir (Şahin, 2018). Yardımseverlik, adalet, merhamet, alçakgönüllülük gibi erdemlere sıklıkla değinen katılımcılar erdemli bir yaşamın aile ve toplumun ortak çıkarlarını saf kişisel çıkarların üzerine koymayı gerektirdiğini dile getirmişlerdir. Katılımcılar insanoğlunun bireysel arzuların tatmine yönelik doğal bir eğilim içinde olduğunu, dini inancın sınır koyucu ve kontrol edici niteliğinin ise bu eğilimi sınırlandıran bir fonksiyonu üstlendiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar özellikle arzu ve istekler noktasında inancın sınırlandırıcı ve kontrol edici etkilerinden söz ederek, başkalarının hak ve sorumluluklarına karşı duyarlı olmanın önemini dile getirmişlerdir. Tüm bu bulgular aile sistemleri yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde dini inancın makrosistem bağlamı sunan, bireyin daimî olarak etkileşim, değişim ve dönüşüm süreçlerine kaynaklık eden ayrı bir sistem olduğu söylenebilir.

İnsanda doğuştan potansiyel olarak var olan en önemli niteliklerden biri anlam arayışıdır. İnsan davranışını konu edinen tüm disiplinler anlama ulaşma isteğinin insandaki en güçlü arzuların başında geldiğini kabul ederler. Bununla birlikte her ne kadar evrensel bir karakter sergiliyor olsa da içerik ve deneyimsel açıdan o ölçüde öznel olabileceği unutulmamalıdır. Bu araştırma kapsamında bireyin bakış açısının ve onu yorumlama tarzının dini inanç tarafından şekillendiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte din söz konusu olduğunda dini öğretilerin işaret ettiği ideal, örnek insan modeli dindar bireyler için ulaşılması hedeflenen davranışları içermekte bu yönüyle bulguların gerçek ile ideal olanın söylemdeki sentezi olarak ele alınmasının gerekliliği akılda tutulmalıdır.

5.2. DINDARLIK VE AİLE İŞLEYİŞİ

Araştırma sorusu 2: Dindarlığın aile sisteminde ilişkiler ve etkileşimler açısından belirleyici etkileri nelerdir ve nasıl deneyimlenmektedir?

Sav 2: Dindarlık, dini inanç ve uygulamalar aile sistemindeki ilişkiler ve etkileşimler açısından belirleyici etkilere sahiptir. Aile yaşantısını anlamlandırmada, duygusal bağlanma ve aidiyet üzerinde, aile içi rollerin ve güç konumunun belirlenmesinde belirleyici etkilere sahiptir.

Araştırmanın nitel aşamasında yer alan katılımcıların dindarlığa ilişkin deneyimleri ailesel düzlemde incelendiğinde tüm katılımcıların dindarlığı (dini inanç ve uygulamalar) aile sistemindeki ilişkiler ve etkileşimler üzerinde belirleyici bir olgu olarak deneyimledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç araştırmanın bulgular bölümünde elde edilen ve aile yapısını açıklayan üçüncü, dördüncü ve beşinci alt temaların (aile bütünlüğü/aile değerleri, karar alma süreçleri, ortak dini faaliyetler) birleşiminden elde edilmiştir. Bu çalışmada tüm katılımcılar için geçerli olan ortak din anlayışının aileyi bir arada tutan önemli bir faktör olması, aile olunca çocukların sorumluluğunun da eklenmesiyle inancın daha büyük bir anlam ifade etmesi, Yaratıcı'ya karşı sorumluluk hissi ile emir ve yasakları yerine getirmenin şükran borcu olması şeklinde dile getirildiği görülmüştür. Yapılan analizler sonucunda dini inancın etkilerinin aile bütünlüğü/aile değerlerinin (sevgi, saygı, güven, bağlılık) oluşumu, aile içi karar alma süreçleri ve ortak dini faaliyetler etrafında deneyimlendiği bulgulanmıştır. Araştırmanın nicel aşamasında ise dindarlık ile aile işlevselliğinin farklı boyutları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve dindarlık düzeyi ile aile işlevselliğinin anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Buna göre aile sisteminin Problem Çözme, İletişim, Roller, Duygusal Tepki Verebilme ve Genel İşlevler şeklinde tanımlanan ve nitel bulgularda da ifade bulan alanlarında dindar ailelerin büyük ölçüde sağlıklı etkileşim örüntülerine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşın Davranış Kontrolü ve Gereken İlgiyi Gösterme alanlarında ise görece işlev bozukluğunu gösteren puanlar aldıkları görülmüştür. Bu bağlamda dini inancın aile işleyişindeki etkilerinin katılımcılar tarafından nasıl algılandığına dair nitel ve nicel araştırma sonuçları ilgili literatür çerçevesinde aşağıda detaylı olarak tartışılmıştır.

5.2.1. Aile Bütünlüğü/Aile Değerleri

Bu çalışmada araştırmanın ikinci amacı olan dindarlığın aile işleyişine etkileri bağlamında dini inancın aileye bütünlük ve yapı veren bir olgu olma özelliğinin öne çıktığı görülmektedir. Aile sistemleri teorisine göre aile yapısı, üyelerin ne şekilde bir araya geldiğini, nasıl ve hangi değerler etrafında örgütlendiğini, birey, eş ve çocuk alt sistemlerinin karşılıklı etkileşim dinamiklerini ifade etmektedir. Buna göre aile ortak bir geçmişe, duygusal bağlara ve ortak hedeflere sahip bir bütün olarak aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik stratejilerden oluşan bir sistem olarak tanımlanmaktadır.

Aileler, birbiriyle ilişkili öğelerden oluşma, tutarlı davranışlar sergileme, düzenli etkileşimler ve birbirlerine bağımlı olma özellikleri bakımından bir sistem olarak kabul edilmektedir.

Nitel görüşmelerden elde edilen bulgular yorumlandığında dini inancın aileye somut anlamın ötesinde değerler tarafından belirlenmiş bir yapı verdiği söylenebilir. Aile üyelerini büyük bir bütünün içinde birleştiren, bir arada tutan soyut bir olgu olmakla birlikte, üyelerini birtakım normlar, değerler, inançlar etrafında topladığı, ortak amaç ve hedefler sunduğu, ailenin hep birlikte gelece yönelmesini sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Aile sistemleri kuramına göre aile gibi karmaşık sistemler, “hedef yönelimli”dir ve belli amaçları gerçekleştirmek üzere hareket ederler. Sistem içindeki yapı, ilişkiler ağı ve ilişkilerin doğası sistemin amacına göre değişiklik gösterir (Nichols ve Schwartz, 1998). Buna göre dini inanç ve değerlerin bir ailenin yaşam döngüsü içerisinde hangi değerlere göre hareket edeceği ve hangi amaçları gerçekleştireceği yönünde önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tüm katılımcıların iyi bir insan, örnek bir Müslüman olmanın gerekli kıldığı hasletlere sahip olmanın, çocukları bu inançla yetiştirmenin önemine inandıkları görülmüştür. Bu sonuçlar ışığında dini inancın aileye ortak zeminde örgütlenmeye olanak tanıyan, ortak hedefler sağlayan, yapı ve kuralları belli bir davranış sistemi sunduğu söylenebilir. Din psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen William James dini “bireyin duyguları, filleri ve bireysel tecrübeleri” olarak tanımlamış, dini bireysel bir olgu olarak görmüştür (Ayten, 2015). Fromm ise dini “bir grup tarafından paylaşılan ve grup üyelerine ortak bir hedef, bu hedefe uygun düşünce ve davranış biçimleri sunan bir sistem” şeklinde tanımlamıştır (Köse ve Ayten, 2016).

Aile üyelerini birbirine bağlayan görünmez ama varlığı her zaman hissedilen güçlü bağlar bulunmaktadır. Dini inancı aileyi bir arada tutan önemli bir olgu olarak niteleyen katılımcılar, dinin bütünleştirici, kaynaştırıcı güç ve işlevleri üzerinde önemle durmuşlardır. Bireylerin düşünce ve davranışlarını değerlendirmede temel bir ölçüt sağlayan ve güçlü duygusal bağlarla oluşmuş soyut, genelleştirilmiş davranış prensipleri olarak tanımlanabilecek değerler ailenin manevi/soyut yapısının oluşumunda büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan dini inancın aile değerlerine temel oluşturan önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılabılır. Katılımcılar dini inanç etrafında oluşan aile yapısının belirli değerlere uygun olarak korunması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Bulgular önemli sistemik kavramlardan biri olan “karmaşıklık” bağlamında ele alındığında dini inanç sistemlerin karmaşıklığa meyilli yapısını netleştiren, sınır ve kontrol mekanizmaları koyan bir olgu olarak değerlendirilebilir. İncanın ortaya koyduğu yaşam biçimi, duygu, düşünce davranış kontrolüne ilişkin esaslar bir sonraki aşamada neler yapılması gerektiğine yönelik üyeleri motive ederek aile sistemindeki ilerleme aşamalarını öngörülebilir hale getirebilir. Bulgular ışığında aile sistemine bir yapı ve çerçeve sunması açısından dini inancın karmaşıklığı ve öngörülemezliği yönetilebilir kılan bir olgu olduğu sonucuna varılabilir.

Aile sistemlerin anlaşılması açısından önemli bir diğer kavram, sistemin ağ şeklinde düzenlenmiş “öz örgütlenme” biçiminin tanınmasıdır. Sistemin, sahip olduğu kaynakları uygun şekilde kullanarak etkileşime dönüştürebilmesi için örgütlenmeye ihtiyacı vardır. Sistem sınırlar, kurallar ve hiyerarşik bir düzen aracılığı ile örgütlenerek tüm üyelerin doyum ve refah haline ulaşabilmesini sağlayan “denge” durumuna (homeostasis) kavuşmaktadır. Bununla birlikte değişen koşullara uyum sağlayabilmek için sistemin yapısını geliştirerek değiştirmesini ifade eden “morfogenezis” ailenin yaşam döngüsünün sağlıklı bir süreç olarak işlemesi açısından yaşamsal önem taşımaktadır. Yapısal durgunluğun olduğu plato dönemleri yapıyı sağlamlaştırma işlevi görürken, doğum, çocukların evden ayrılması gibi keskin değişimlerin veya travmatik bir yaşantı, çift anlaşmazlığı gibi yapısal istikrarsızlığın yaşandığı geçiş dönemleri yeni duruma uyum sağlamayı gerektirmektedir. Bu bağlamda dini inanç ve uygulamaların aile sistemini belli bir dengede tutmaya yardımcı olduğu söylenebilir. Elde edilen bulgular dini inancın aile içerisinde herhangi bir eylemin, alınacak kararın uygunluğunun değerlendirilmesi ve buna göre aksiyon alınmasına yönelik etkilerinden ötürü ailenin değişerek gelişmesine yani morfogenezise neden olan bir ilişkisel dinamik olarak tanımlanabilir.

Aile Sistemleri Kuramı'nın merkezi kavramlarından ve öz örgütlenme kavramı ile bağlantılı kavramlardan biri “bütünlük” (holism) kavramıdır. Aile sistemi ile çalışırken aileye bir bütün olarak bakılması gerektiğini ileri süren bütünlük kavramı aileyi kimin oluşturduğundan daha çok üyelerin nasıl bir araya geldiğiyle ilgilenmektedir. Aile üyelerinin dini inanç ve uygulamalar etrafında bir araya gelerek dindar bir aile kimliğini oluşturma ve yaşatma süreçlerinin de bir bütün olarak incelenmesi önemlidir. Buna göre aileye duygu, düşünce ve davranış kontrolü noktasında bir bağlam sunma, bir bütün olarak ailenin ve ayrı ayrı aile fertlerinin seçimlerinde bir arka plan oluşturma, temel bir zemin sağlama işlevine sahip olduğu söylenebilir. Holistik bakış aile ve dini değerlerin bir arada ele alınmasını, özellikle dindar bir makrosistem içerisinde hareket eden dindar aile sistemlerinin bütüncül bir bakış açısıyla incelenmesini gerektirmektedir.

Bulgular aile sistemleri yaklaşımının bir diğer önemli kavramı olan “sınırlar” çerçevesinde değerlendirildiğinde dini inancın aile sistemine dahil olanlar ile sistemin dışında kalanlar arasında önemli bir sınır çizme enstrümanı olarak görev yaptığı söylenebilir. Buna göre dini değerler, sistem içerisine alınacak ve sistemin dışında kalacak bilginin seçilmesi noktasında önem taşımaktadır. Katılımcıların sosyal çevrelerinin oluşumunda, çocuklarının akran ilişkilerinde dini değerler ekseninde oluşan belli sınırları gözettileri görülmektedir. Bu noktada önemli bir nüansa dikkat edilmesi gerekmektedir. Kimi zaman bireysel yorumlara bağlı olarak baskıcı ve müdahaleci tutumlara neden olma potansiyeline sahip dini inanç, aile sisteminin ihtiyacına uygun olarak yaşanmadığında sistemin dengesini bozarak, duygusal işlevsizliğe doğru kaymalara neden olabilir. Her ne kadar katılımcılar bu dengeyi gözettilerine işaret etseler de bazı katılımcılar dini değerleri müdahaleci tutumlara meydan verecek şekilde deneyimlediklerini gösteren ifadelerde bulunmuşlardır. Bu bulgu özellikle ebeveyn çocuk iletişimi başlığında detaylı olarak açıklanacaktır.

Ailenin dış sistemlerle koyduğu sınırlara ek olarak aile içerisindeki alt sistemler arasında da sınırlar bulunmaktadır. Minuchin'e göre sağlıklı bir aile sisteminin oluşumunda nesiller arası net ve sağlıklı sınırların varlığı büyük önem taşımaktadır (Minuchin, 1974 akt., Nichols, 2013). Buna göre her ailenin kendine özgü değerleri ve manevi iklimine göre belirlediği aile kurallarına uygun ve tutarlı davranmasının önemli olduğu söylenebilir. Sağlıklı bir ailede, kuralların tanımlanması ve takibi için gereken gücün ve yetkinin ebeveynlerde olması gerekmektedir. Çocukların ve ailenin gelişimsel ihtiyaçlarına göre ebeveynin bu yetkiyi kullanma tarzı değişiklik gösterse de anne baba ve çocuklar arasında belli sınırların gözetilmesi ve işlevsel yetki paylaşımının yapılması önemlidir. Bu çalışmada dindar katılımcıların ebeveyn ve çocuk arasındaki hiyerarşiyi büyük ölçüde gözettikleri, anne babaya saygı ve küçüklere merhamet şeklinde tanımlanan dini sınırların ve nesil farkının korunduğu, aile içinde belli bir hiyerarşik düzenin devam ettirildiği görülmüştür. Bu sonuçlar ışığında ebeveyn çocuk alt sistemleri arasındaki sınırların belirlenmesi, ailenin bir bütün olarak ve ayrı ayrı üyelerin psikolojik gelişimleri için önemli bir unsur olan nesil farkının gözetilmesi noktasında inancın etkili olduğu söylenebilir. Ana babaya azami saygı söyleminde karşılık bulan bu etki alt sistemler arası ilişkilerin iç içe geçme, kaynaşma ve semptom gelişimine meydan vermeden düzenlenmesine katkı sağlıyor olabilir. Anne babaya ait mahrem sınırlara izinsiz girilmemesi bu duruma ilişkin somut bir örnek olarak gösterilebilir. Buna göre dini inancın ailedeki otorite konumu, hiyerarşik yapılanma ve alt sistemler arası sınırların oluşmasında önemli bir işleve sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bowen işlevsel bir aileyi duygusal olarak bağlanabilen, bireysel olarak farklılaşabilen ve esnek yapısal sınırları başarı ile uygulayabilen bir aile olarak tanımlamaktadır (akt., Nichols, 2013). Alt sistemler arasındaki sınırların duygusal ihtiyaçları karşılayabilecek ölçüde esnek ve kimi zaman geçirgen olması beklenmektedir, zaman içerisinde ortadan kalkabilen veya değişebilen bu sınırların aile üyelerine güven vererek gelişimlerini desteklemesi beklenmektedir. Nitel ve nicel araştırma bulguları dini inancın büyük ölçüde aile sisteminin sağlıklı işleyişine katkı sağlayacak şekilde deneyimlendiğini göstermektedir.

Araştırmada elde edilen bir diğer bulgu dindar aile ortamının değerlerin kazanılmasında önemli bir işleve sahip olduğudur. Bireyin sosyalleşme sürecinde çevresel etkileşimler sonucu içselleştirerek benimsediği, eylemler noktasında yönlendirici bir işleve sahip kalıcı yargı ve standartlar bütünü olan değerler, toplum tarafından kabul gören genel davranış prensipleridir. İyi ve kötünün belirlenmesi, ideal düşünme ve davranma biçimleri değerler tarafından oluşturulur. Dolayısıyla dini inanç toplumsal düzenin ve refahın sağlanmasına, onaylanan veya tasvip edilmeyen tutumlara yönelik kontrol mekanizmalarının oluşumuna da kaynaklık etmektedir. Bu yönüyle bireysel yaşamın ötesinde aile yaşamına da bir yapı ve yön verdiği söylenebilir. Ailenin nasıl bir aile olacağını, hangi değerler etrafında gelişeceğini belirlenmesinde, ailesel motivasyonların oluşumunda aile üyelerine ve bir bütün olarak aileye bir yönelim sunmaktadır. Bulgulara göre sevgi, saygı, güven, bağlılık, hoşgörü, dayanışma gibi değerlerin aile hayatının temelini oluşturan ortak değerler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir ailenin sahip olduğu değer yargılarının tespiti o ailenin yapı ve işlevlerine ilişkin ileriye yönelik

projeksiyonların yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda aile yapısını korumaya yönelik değerlerin oluşmasında dindarlığın etkili bir faktör olduğunu gösteren araştırmalara göre birey ve toplum arasındaki bağların ve toplumsal değerlerin oluşmasında, bireyin topluma aidiyet duygusunun güçlenmesinde en önemli unsur aile ortamıdır (Doğan, 2016). Katılımcıların ailenin sözü edilen bu temel işlevlerine sürekli atıf yaptıkları, aileyi topluma hazırlayan bir kurum olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Bu araştırmanın sonuçlarına göre aile değerlerine yönelik tutumlar üzerinde dini inancın önemli bir faktör olduğu belirlenmiştir. Din ve değerlerin ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğu gösteren araştırmalar (Mehmedoğlu, 2004, 2006) müntesiplerini belli değerlere uymaya teşvik eden dini inancın tutum ve davranışlar üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Aile hayatında önemli olan sevgi, saygı, güven, sadakat, özveri gibi ilişki erdemleri olarak da tanımlanabilecek aile değerleri, din tarafından teşvik edilen ve aile hayatı için önemli olan değerlerdir. Din, olumlu aile davranışları temelinde huzurlu bir aile ortamını destekleyen bir inanç/değerler sistemi sunmaktadır. Ailenin devamı ve refahı için gerekli olan ve aile sistemini düzenleyen bu değerler "aile değerleri" olarak adlandırılmaktadır (Canatan ve Yıldırım, 2011). Faver'e göre aile değeri, aile içinde samimi ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu araştırmanın bulgularına göre dini inancın güçlü bir aile dokusu oluşturmak için önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

5.2.2. Karar Alma Süreçleri

Hiyerarşi, güç dağılımı ve karar alma mekanizmaları aile işleyişindeki önemli alanlardır. Hiyerarşi kavramı ailelerin kendilerini birlikte daha büyük bir sistemi oluşturan alt sistemler halinde nasıl örgütlediklerini tanımlamaktadır. Aile içindeki hiyerarşi ve güç dağılımı bağlamında değerlendirilen karar alma süreçleri ekonomik kararlar, mesleki ve eğitimsel seçimler, ebeveynlik uygulamaları gibi önemli konularda aile üyelerinin ne şekilde davrandığını ifade etmektedir. Belirli bir ailede iktidarı yöneten kurallar, aile gelişim evresinin farklılaşması, sisteme çocukların eklenmesi, çocukların evden ayrılması gibi önemli gelişimsel aşamalar veya ailesel krizler gibi etkenlere göre değişse de ailede gücün oldukça öngörülebilir olduğu kabul edilmektedir. Her ailede çocuk bakımı, meslek, kariyer, ekonomik meseleler gibi alanlarda süregiden bir fikir alışverişi bulunmaktadır. Ailenin sağlıklı işlev gösterebilmesi için bu alanlarda açık bir iletişimin ve büyük ölçüde uzlaşımın hüküm sürmesi gerekmektedir. Yapılan analizler neticesinde dini inancın aile içi karar alma süreçleri üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç başka araştırmaların bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Mattis, 2002).

Buna ek olarak gelenek ve kültürel öğrenmelerle şekillenen erkeğin ailenin reisi konumunda olduğu inancının dindar aileler için özellikle söylemde baskın bir anlayış olduğu görülmüştür. Aile içi karar alma süreçleri bağlamında tüm katılımcılar baba otoritesinin altını çizmişlerdir. Bununla birlikte kuralların uygulanması açısından vurgulanan baba otoritesinin geleneksel/ataerkil bir söylem olarak yaşandığı, gerçek karar alma pratiğinde ise dinin tavsiye ettiği bir yöntem olan "istişare" yoluna gidildiği görülmüştür. Çalışmanın nitel örnekleminin çoğunluğu pratik karar alma süreçlerinde kadın erkek

arasında işleyen ortak bir sürece vurgu yapmışlardır. Ayrıca sahip oldukları dini inancın kadın erkek dengesini koruduğuna yönelik algılarını dile getirmişlerdir. Nitel katılımcıların hemen hepsi aktif çalışma hayatı içerisinde yer alan, kariyer memnuniyetleri yüksek olan bireylerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu sonuç ailenin kadının eğitim ve çalışma durumuna bağlı olarak ebeveynlik, ekonomik meseleler ve ev içi sorumluluklar açısından daha eşitlikçi bir şekilde yapılanmasından kaynaklanıyor olabilir.

Elde edilen bu bulgular aile araştırmalarının bulgularıyla desteklenmektedir. Türkiye’de sosyal ve ekonomik alandaki değişimler toplumsal alanda da önemli değişimlere neden olmuştur. Teknoloji, ekonomi, eğitim ve sanayi alanındaki ilerlemeler kadının toplum içindeki konumunu değiştirmiş ve iş gücüne aktif katılımı sağlamıştır. Toplumsal alandaki bu değişimlerin izdüşümleri geniş çaplı olmasa da aile yaşamına da yansımaktadır (Kağıtçıbaşı, 2007). Bu araştırmaya katılan kadın katılımcıların büyük çoğunluğunun öğretmen, akademisyen veya sosyolog oldukları, aktif çalışma hayatını ve mesleki kariyerlerini sürdürdükleri göz önünde bulundurulduğunda bireysel yaşamlarında ve sahip oldukları rollerde büyük ölçüde doyumlu deneyimler yaşadıkları öngörülebilir. Buna paralel olarak evlilik ve aile ilişkilerini de genel hatlarıyla işlevsel ve ortalama düzeyde çatışmaların yaşandığı bir ilişki olarak tarif etmişlerdir. Hemen tüm katılımcıların aile içi kararları alırken istişare ve ortak karar mekanizmasına başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Bunda kadının eğitim düzeyindeki yükselmenin ve toplumsal alanda kazandığı, kendini gerçekleştirme ve ifade bulmaya yardımcı yeni rollerinin etkili olduğu düşünülebilir. Her ne kadar kadının toplum ve aile içindeki rollerinde değişimler ve esneklikler olsa da geleneksel değerlerin halen geçerli olduğu görülmektedir. Bu bağlamda babanın evin reisi söyleminin yaygın olduğu, katılımcılar için erkeğin/babanın toplumsal cinsiyet rollerine uygun şekilde hareket etmesinin önemini koruduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu toplumsal normlar olarak da ifade edilen kültürün bireyler ve aile sistemi üzerindeki etki mekanizmalarına bağlı olarak açıklanabilir. Kültür ve geleneğin bireyin düşünce, duygu ve davranış biçimlerini belirleyen önemli etmenler olduğu bilinmektedir. Tüm bu bulgular genel kanının aksine, geleneksel sosyokültürel normların dindar ailelerde keskin bir hiyerarşi oluşturmaktan ziyade kadın ve erkek rollerinin rekabetçi değil, tamamlayıcı olduğu bir yapının varlığını göstermektedir.

5.2.3. Ortak Dini Faaliyetler

Aile işleyişinde dini inancın etkilerinin açık bir şekilde görüldüğü bir diğer alan aile üyelerinin paylaştıkları ortak zaman dilimleridir. Bu bağlamda dindar ailelerin ibadetler aracılığıyla nitelikli bir şekilde ve sıklıkla bir araya geldikleri görülmüştür. Katılımcılar birlikte yaptıkları dini ibadetleri aile bağlarını güçlendiren önemli bir unsur olarak tanımlamışlardır. Cemaatle namaz kılmak, Ramazan ibadetleri başta olmak üzere, hac ve umre gibi dini uygulamaların birleştirici ve bütünleştirici olduğu, aile içi sinerji oluşumuna destek verdiği, üyeler arası yakın ve sıcak ilişkilerin gelişmesine katkı sağladığı, aile bağlarını zenginleştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar Ramazan orucu ve cemaatle namaz aracılığıyla huzurlu, keyifli, pozitif duyguların hakim olduğu bir aile ortamı deneyimlediklerini

belirtmişlerdir. Ortak ibadetlerin aile ilişkilerini daha anlamlı bir birliktelik düzeyine taşıdığını dile getiren katılımcılar, özellikle Ramazan ibadetlerinin aile üyeleri arasındaki yakınlığı arttırdığını ifade etmişlerdir. Ayrıca cemaatle namazın, ailelerinin birlikte vakit geçirme fırsatı sunduğunu, birlikte dua etmenin aile içindeki iletişimi güçlendirdiğini söyleyen katılımcılar dini faaliyetler yoluyla çocuklarında dini bağlılığa yönelik bir temel oluşturabildiklerini de ifade etmişlerdir. İbadetlerle geçirilen zamanların ilişkisel gerilimlerin azalmasına ve bağlılık, birlik ve güven duygularının artmasına katkıda bulunduğunu dile getirmişlerdir (Chelladurai ve ark. 2018). Bu bulgulara göre ortak dini ritüellerin aileyi Allah rızasına uygun ortak bir amaç etrafında toplayarak aile bütünlüğüne ve ailesel zamana imkan verdiği, aile birlikteliği ve etkileşimi için bir fırsat yaratarak işlevsel aile ortamına katkı sağladığı söylenebilir. Bu yönüyle Ramazan ibadetleri ve cemaatle namazın yakınlığı teşvik eden, kapsayıcı ve birleştirici yönüyle optimal aile etkileşimine fırsat veren uygulamalar olduğu görülmektedir. Bu bulgu, aile ilişkileri ve kutsal ritüelleri ele alan diğer araştırma bulgularıyla uyumludur (Fiese ve Tomcho 2001; Mahoney ve ark., 2003). Literatürde ortak dini ibadetlerin aile işleyişindeki olumlu katkılarına odaklanan çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Alghafli ve ark., 2014a; Hatch ve ark., 2017). Dini ritüellerin günlük aile yaşamına entegrasyonunun aile işleyişini ne şekilde etkilediğini gösteren bu bulguların aile sistemleri teorisi ve Hill ve Klein (2005) tarafından önerilen korunaklı ev modeli ile tutarlı olduğu görülmektedir. Korunaklı ev modelinin temel önermeleri, bağlamların (bireysel, ailevi, sosyal ve yapısal) bireysel, ailevi ve toplumsal ilişkileri etkilediğini ileri sürmektedir.

Buraya kadar sunulan bulgular dini bağlamlarla şekillenen aile atmosferinin aile içi etkileşim örüntülerini büyük ölçüde ve işlevsel bir biçimde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca bu bulgular aile sisteminin dış sistemlerle sürekli olarak etkileşime girdiğini ileri süren sistem teorisinin temel varsayımlarıyla da tutarlıdır (Nichols, 2013). Buna göre birey ve aile sistemleri bir makro sistem olan inanç sistemi ile bağlantılı, iç içe geçmiş ve daimî etkileşim halinde olan yapılar olarak değerlendirilebilir (Nichols, 2013).

5.3. DINDARLIK VE ÇİFT İLİŞKİSİ

Araştırma sorusu 3: Çift ilişkisinde dindarlığın etkileri nasıl deneyimlenmektedir?

Sav 3: Dini inanç aile işleyişinin önemli bir bileşeni olan çift ilişkisi üzerinde olumlu etkilere sahiptir.

Araştırma sorusu 4: Dindarlığın eşler arasında yaşanabilecek çatışmaların önlenmesinde ve çözümünde etkileri var mıdır, varsa bu etki nasıl deneyimlenmektedir?

Sav 4: Dini inanç ve uygulamalar eşler arası iletişimde yaşanabilecek sorunların önlenmesinde ve çözümünde rol oynamaktadır.

Araştırmanın nitel aşamasında dindarlığın çift alt sistemi üzerindeki etkileri incelendiğinde tüm katılımcıların dindarlığı (dini inanç ve uygulamalar) çift iletişimi üzerinde belirleyici etkileri olan bir

olgu olarak deneyimledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç araştırmanın bulgular bölümünde elde edilen ve ilişkiyi anlamlandırma ve çatışmayı önleme/çatışmayı çözme üst temaları altında yer alan ve çift etkileşimini açıklayan yedi, sekiz, dokuz, on ve on birinci alt temaların (kader anlayışı temelinde kutsallık atfı, evlilik ilişkisini korumak gerektiği ancak bitebilir olduğu; ılımlı ve yapıcı davranmak, dua etmek, affedici olmak) birleşiminden elde edilmiştir. Araştırmanın nicel aşamasında ise dindarlık ile çift uyumunun farklı boyutları arasındaki ilişkiler incelenmiş ve dindarlık düzeyi ile çift uyumunun anlamlı ve pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür. Buna göre çift uyumunun Uzlaşım, Doyum ve Çatışma şeklinde tanımlanan ve nitel bulgularda da ifade bulan alanlarında dindar çiftlerin büyük ölçüde sağlıklı etkileşim örüntülerine sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda dini inancın aile işleyişindeki etkilerinin katılımcılar tarafından nasıl algılandığına dair nitel ve nicel araştırma sonuçları ilgili literatür çerçevesinde aşağıda detaylı olarak açıklanmıştır.

5.3.1. İlişkiyi Anlamlandırma

5.3.1.1. Kader İnancı Çerçevesinde Kutsallık Atfı

Araştırmanın nitel aşamasında katılımcıların dini inancın çift ilişkisi üzerindeki etkilerine yönelik yanıtları incelendiğinde tüm katılımcıların dini inancı ilişkilerine anlam veren bir olgu olarak değerlendirdikleri sonucuna varılmıştır. Katılımcıların dini inancı ilişkilerine anlam veren bir olgu olarak algılamalarının ardında ise evliliklerini Yaratıcı'nın bilgisi dahilinde ancak kendi cüzi iradeleri ile oluşan bir birliktelik olduğu inancının yer aldığı görülmüştür.

Dini inanç temelinde yapılan bu anlamlandırmanın batı literatüründe olduğu gibi mutlak bir kutsallık atfından ziyade kısmi, bireysel iradenin ve seçimlerin de etkili olduğu bir süreç olarak ifade edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların çoğu evlilik ilişkisinin belli koşullar altından bitebilir olduğuna inandıklarını söylemişler ancak Yaratıcı tarafından belirlenen bir kader olduğu için korumak gerektiğini ifade etmişlerdir. Kısmi kutsallık atfı ve evlilik ilişkisini korumak gerektiği ancak bitebilir olduğu temaları çerçevesinde evlilik ilişkisini ilahî planın bir parçası, Yaratıcı'nın bir lütfü ve takdiri, cüzi iradenin tecellisi, Hz. Muhammed'in örnek alındığı bir ilişki olarak tasvir etmişlerdir. Evliliğin dini bir tavsiye olması, Kuran'da ve Hz. Muhammed'in sünnetinde evliliği korumak, kollamak yönündeki dini teşvikler nedeniyle evliliğe kutsal bir anlam yüklediklerini ifade etmişlerdir. Bazı katılımcıların ise evliliği taraflara haklar sunan bir sözleşme olarak tanımladığı ve herhangi bir kutsallık atfında bulunmadığı görülmüştür.

Evliliği kutsal olarak tanımlayan katılımcılar her ne kadar evlilik ilişkisinin bitebilir doğasına vurgu yapmış olsalar da korumanın ve sorunları çözme gayretinde bulunmanın önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Kutsallık atıflarını İslam dininin yolunda gitmeyen evliliklerin her türlü çözüm yolu denendikten sonra sona erdirilebileceğine ilişkin hükmü çerçevesinde yaptıkları görülmüştür. Bununla birlikte anlaşmazlık durumlarında bitirme kararından önce ilişkiyi yeniden yapılandırmak üzere gayret

göstermek gerekliliğine değinmişlerdir. Bu sonuçlara göre kısmi de olsa evliliği ilahî öneme ve karaktere sahip olarak algılamanın eşe karşı sevgi, şefkat, sabır gibi olumlu duygular yarattığı söylenebilir. Bu sonuç dindarlık ve evlilik ilişkisini inceleyen diğer araştırma bulgularıyla uyumludur (Mahoney ve ark., 1999, 2003).

Evlilik kurumu dünya dinlerinde özel bir statüye sahiptir ve inananlar evliliklerini kutsal saymaya teşvik edilmektedir (Mahoney ve ark., 2003). Mahoney ve arkadaşları tarafından tanımlandığı şekliyle kutsallaştırma, yaşamın bir yönünü ilahî bir niteliğe ve öneme sahip olarak görmek anlamına gelmektedir (Mahoney ve ark., 2003). Evliliğin kutsallığına ilişkin alan yazın incelendiğinde ilişkilerine Yaratıcı'nın müdahalesi çerçevesinde kutsallık atfeden çiftlerin evlilikte esneklik ve uyum becerilerinin, çatışma zamanlarında evliliği koruma yönündeki motivasyonlarının daha yüksek olduğuna ilişkin çok sayıda bulguya ulaşıldığı görülmektedir. Mahoney ve arkadaşları (1999), evlilik ilişkisinin kutsal olduğuna yönelik inancın daha yüksek evlilik doyumu ve daha az evlilik çatışması ile ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Dini inançlar operasyonel olarak kutsal bir niteliğe sahip inançlar, çerçeveler, anlamlar veya perspektifler olarak tanımlanmaktadır (Dollahite ve Marks, 2009). Bu araştırmada katılımcılar evlilik ilişkilerini Yaratıcı'nın lütfu, kader, nasip ve Takdiri İlahîolarak nitelemişler, ilişkiyi korumaya dair sahip oldukları yüksek motivasyonu dile getirmişlerdir. Kutsal nitelik bağlamında ilişkinin korunması yönünde çaba sarf etmenin önemli olduğuna inanan çiftler için dini inancın evliliklerinde anlam bulmalarına yardımcı olduğu söylenebilir (Wilcox, 2004; Mahoney ve ark., 2005; Pargament ve Mahoney, 2005). Kutsallık atfedilen şeylerin motive edici özelliklere sahip olduğu, insanların kutsal kabul ettikleri şeyleri korumak için daha fazla gayret ettikleri bildirilmiştir (Mahoney, 2005; Lambert ve Dollahite, 2006; Goodman ve Dollahite, 2006). Bu konuda yapılan nitel çalışmalar da Yaratıcı'nın evliliklerine dahil olduğuna inanan çiftlerin evlilik doyumlarının (Goodman ve Dollahite, 2006) ve ilişki bağlılıklarının (Lambert ve Dollahite, 2008) daha yüksek olduğunu göstermektedir. Başka bir araştırmada evliliğin kadın ve erkeğin birlikteliğinden öte kutsal anlamlar taşıyan bir beraberlik olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dollahite ve ark., 2012). Özellikle evliliğin kutsallaştırılması ve cinsiyet eşitsizliği üzerine yapılan araştırmalar ilişkilerini Yaratıcı'nın bir lütfu olarak tanımlayan çiftlerin daha uyumlu bir ilişki örüntüsüne sahip olduklarını ortaya koymuştur (DeMaris ve ark, 2010).

5.3.1.2. Evlilik İlişkisini Korumak Gerektiği Ancak Bitebilir Olduğu

Araştırma bulgularına göre evliliğini Yaratıcı'nın iradesinin tezahürü şeklinde kutsal bir bağ olarak görenlerin ilişkiyi korumak için gerekenleri yapmakla ilgili bir yükümlülük hissettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların Yaratıcı'nın kişiye fitrat ve ihtiyacı doğrultusunda bir eş verdiğine inandıkları görülmüş ve evliliklerini ihtiyaçları doğrultusunda Yaratıcı tarafından verilen bir nimet olarak tanımladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre evlilik ilişkisinin yalnızca bireysel çabalarla değil, minnet ve şükran gibi manevi duygularla da desteklenmesi gereken bir ilişki olarak algılandığı söylenebilir. Ayrıca bu bulgu çiftlerin birbirini olumlu ve olumsuz yönleriyle bir bütün olarak kabul

etme aşamasına geline uzun süreli ilişki dinamikleriyle de açıklanabilir. İlişkinin başlangıç evresinde bir çatışma konusu olan mizaç farklılıkları zamanla tarafların birbirini tanıdığı, beklenti ve ihtiyaçlara duyarlı kalarak sorun yaratan mizaç özelliklerini esnetebildiği bir sürece doğru evrilebilir.

Aile işleyişi genel başlığı altında değerlendirilen karar alma süreçleri temasında da aktarıldığı gibi dindar katılımcılar evliliklerine kader anlayışı çerçevesinde kutsallık atfettikleri, kadın ve erkeğin karşılıklı doyumunu hedefleyen eşitlikçi bir din anlayışına sahip oldukları görülmüştür. Erkeğin "reisliği" ve kadının "teslimiyeti" ile ilgili bazı inanışların bir eşin diğeri tarafından istismar edilmesini kolaylaştırabileceği bilinmektedir (Bartkowski, 1997). Bu araştırmanın dini öğretiler dayanak alınarak erkeğin gücüne vurgu yapan anlayışın evlilik kalitesi üzerinde daha zayıf bir etkiye sahip olması beklenebilir. Dini inancın kadın ve erkeğin konumuna yönelik eşitlikçi yaklaşımına inanan katılımcılar için dini inancın algılanan cinsiyet eşitsizliğini tamponlama rolüne sahip olduğu söylenebilir. Evliliğe yüklenen ilahî anlamların algılanan adaletsizliğin etkisini azaltmaya yardımcı olduğu başka araştırmalarda da ortaya konmuştur (DeMaris, 2008).

Yaratıcının eşlerin olumlu bir ilişki deneyimiyle ruhsal yönden gelişmelerini hedeflediğine inanan, duygusal bağı güçlü ve çatışma zamanlarında büyük ölçüde orta yolu bulma motivasyonuna sahip çiftlerin evlilik ilişkisini ödülleri ve bedeller bağlamında deneyimledikleri söylenebilir. İnanç gereği evlilik bağlarının korunması gerekliliğine değinen katılımcıların evlilik ilişkisini bitirmeye sıcak bakmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç Yaratıcı'nın huzur ve mutluluğun tesisi için evlilik ilişkisini var ettiği inancının işlevsel ilişki örüntüleriyle bağlantılı olduğunu gösteren diğer araştırma bulgularıyla uyumludur (Goodman ve Dollahite, 2006). Dolayısıyla evlilik ilişkisine yönelik bu çeşit kutsal atıflar tarafların ilişkiyi korumak ve ilişki sorunlarında çözüm odaklı yaklaşmak gerektiği inancını pekiştirmekte, ilişkilerine pozitif duygularla daha duyarlı yaklaşmalarına neden olmaktadır (Lambert ve Dollahite, 2008).

Yaratıcı'nın müdahalesi ve kulun iradesi etrafında şekillenen evlilik ilişkisinin bu yönüyle korunmaya değer olduğu inancının yanı sıra katılımcıların işlevselliğini yitirmiş bir ilişkinin yine dini tavsiyeler uyarınca bitebileceğine inandıkları sonucuna varılmıştır. Katılımcılar evliliğin kutsallığına dair değerlendirmelerden hemen sonra yine aynı şekilde tasvip edilmese de her iki taraf için sıkıntı yaratan bir ilişki atmosferinden çıkmanın önemini ifade etmişlerdir. Katılımcılar evlilik ilişkisini Yaratıcı'nın iradesinin tezahürü ve kader olarak tanımlasalar da nihayetinde çiftlere haklar ve sorumluluklar yükleyen karşılıklı bir sözleşme olduğunu ve tarafların ihtiyacını karşılamadığı noktada bitebileceğini belirtmişlerdir. İslam dininin aile birliğini ve devamlılığını teşvik ederken belli koşullar altında boşanmayı da meşru gördüğü bilinmektedir. Bununla birlikte katılımcıların boşanma yoluna gitmeden önce tarafların sorumluluk olarak anlaşmazlığa neden olan konularda çaba sarf etmeleri gerektiği inancının yaygın olarak paylaşıldığı sonucuna varılmıştır.

Dini inançlar ile boşanma oranları arasında negatif yönde ilişki olduğu, dindarlık düzeyi arttıkça boşanma oranlarının azaldığı bilinmektedir (Mahoney ve ark., 2001). İslam'da her ne kadar boşanma bir çözüm ve son çare olarak önerilse de genel hükümler ilişkinin sürdürülmesi yönünde bir talebi ortaya koymaktadır. Ailenin insan hayatında ve toplumdaki öneminden hareketle, İslam hukukunun ana kaynaklarından biri olan Kuran'da konuyla ilgili hükümler detaylandırılmış, eşler arasında uzlaşma ve anlayış yoluna gidilmesi tavsiye edilmiştir (Nisa 4/19, 34-35, 128). Bununla birlikte uzlaşma yollarının kapandığı ve evlilik ilişkisinin sürdürülmesinin imkansız hale geldiği durumlarda boşanma makul bir yol olarak kabul edilmiştir (Talâk 65/1-2). İslam dini boşanmanın yolunu açmakla beraber, “Allah'ın sevmediği helal” yaklaşımını da ortaya koymuştur (Ebû Dâvûd, Talâk, 3). Bu yaklaşım gerektiği durumda boşanmanın yolunu açarken, gereksiz boşanmaları da engellemeye çalışması açısından dengeli bir tutum olarak değerlendirilebilir.

5.3.2. Çatışmayı Önleme ve Çatışmayı Çözme

Araştırmanın nitel aşamasında yer alan katılımcıların dini inancı eşler arasında yaşanan anlaşmazlıkların önlenmesinde ve çözümlenmesinde belirleyici etkilere sahip bir olgu olarak deneyimledikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç araştırmanın bulgular bölümünde elde edilen dokuz, on ve on birinci (ılımlı ve yapıcı davranmak, dua etmek ve affedici olmak) alt temaların birleşiminden elde edilmiştir.

5.3.2.1. İlimli ve Yapıcı Davranmak

Eşler arasındaki iletişim ve etkileşim dinamikleri aile ve evlilik hayatının temelini oluşturmaktadır. Farklı aile ortamlarında inşa edilmiş olan iki bireysel gerçekliğin bir araya geldiği evlilik ilişkisinde sorunların yaşanması kaçınılmazdır. Zaman içinde ortak yaşamın doğası gereği yaşanan sorunların aşılmasında, oluşan kırılmalıkların onarılmasında tarafların sorunları anlama çabası içinde olmaları önemlidir. Aile sistemlerini incelerken önemli bir kavram olarak karşımıza çıkan “karşılıklı bağımlılık” kavramı, aile sistemini oluşturan, tek tek bireylerin ve alt sistemlerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı olduğunu ve birbirlerinden etkilendiğini ifade etmektedir. Buna göre eşlerden birinin yaşadığı bir sorun veya yaptığı bir davranış diğer eşi de etkilemektedir (Gladding, 1998).

Bu araştırmada katılımcıların eşleriyle olan ilişkilerinde dini inanç ve uygulamalardan destek aldıkları, anlaşmazlıklarda dinin tavsiyesi olarak istişare ve anlaşma yoluna gitmeye, Allah rızası için fiziksel ve duygusal uzaklığa olabildiğince meydan vermeden ılımlı ve yapıcı davranmaya gayret ettikleri görülmüştür. Dinin eşler arası ilişkide ortaya koyduğu emir ve yasaklarına bakarak hareket etmeye çalıştıklarını, diğer türlü suçlama ve incitme/incinme kısır döngüsünde hapsoldüklerini dile getiren katılımcılar hırs ve zaafıya yenik düşmeden, akli selim düşünerek anlayışlı ve uzlaşmacı olmanın önemini dile getirmişlerdir. Bu bağlamda dini inancın gereği olarak alttan almak, Allah için sevmek ve sabretmek yoluna gittikleri görülmüştür. Sahip olunan aile ortamı için şükretmek gerektiğine, Allah rızası için sevmenin, ılımlı ve yapıcı olmanın Hz. Muhammed'in en belirgin özellikleri olduğu inancıyla

ilişkilerini bu ölçülere göre düzenledikleri, dinin tavsiyesi olarak çözüm odaklı olmaya, küs kalmadan yakınlaşmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Aile Sistemleri Kuramı'nın merkezi bir önermesi, ailelerin doğaları gereği “dinamik sistemler” oldukları ve etkileşim biçimlerini belirleyen kurallar ve yöntemler örüntüsüne sahip olduklarıdır. Bu bağlamda ılımlı ve yapıcı davranış biçimlerini destekleyen yönüyle dini inanç ve uygulamaların dinamik etkileşim kalıplarını şekillendiren önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

5.3.2.2. Dua Etmek

Yaşanan çatışmaların çözüme kavuşturulması noktasında dua ritüeli ve Hz. Muhammed'i örnek alma davranışlarının ön plana çıkan ilişki sorun çözme yöntemleri olduğu görülmüştür. Özellikle dua etmek önemli bir çatışma çözme pratiği olarak tüm katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Eşleriyle yaşadıkları çatışmalarda dua etmenin rahatlatıcı bir etkisi olduğunu ifade eden katılımcılar, duanın sorunu daha kolay çözüme kavuşturmalarına yardımcı olduğunu belirtmişlerdir. Yaşanan anlaşmazlıklarda başvuru en önemli dini pratik olan duanın mesafe kazanma, kendi payına odaklanma ve eşi anlamaya çalışma noktasında etkili olduğu söylenebilir. Dua olgusunun arkasında işleyen belirli “nasıllar ve nedenler” i belirlemek amacıyla sorulan derinlemesine sorular neticesinde katılımcıların Allah'ın hediyesi olan huzurlu evlilik ortamını bozmak istemedikleri, Allah rızasına muhalif davranmamak için dua yoluyla Yaratıcı'ya yöneldikleri görülmüştür. Katılımcılar eşler arası anlaşmazlıklardan sonra basiret ve bilgelik için Yaratıcıdan yardım istediklerini, farkına varamadıkları hakikatlere ilişkin bir basiret talebinde bulduklarını ifade etmişlerdir. Dua ibadeti sırasında kendilerine ve eşlerine dair farklı bakış açıları kazanarak daha empatik, sabırlı ve sorumlu bir şekilde yaklaşmaya çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Gerilim dönemlerinde dini öğretiler çerçevesinde Kur'an'da önerilen çözüm yollarının devreye sokmak, özellikle Hz. Muhammed'i örnek almaya çalıştıklarını ifade eden katılımcılar dua ibadetinin iç dökmeye yardımcı olduğunu, bu süreci adeta bir terapi deneyimi gibi yaşadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca affetme motivasyonunu destekleyen yönüyle de dua etmek çift anlaşmazlıklarını yatıştıran önemli bir dini ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bulgular dua ve diğer manevi uygulamaların çiftlerin karşılıklı ihtiyaçlarını fark etmelerine, daha sevecen ve bağışlayıcı olmalarına, birbirlerine saygılı davranmalarına ve çatışmaları çözmelerine yardımcı olabileceğini gösteren başka araştırmaların bulgularıyla örtüşmektedir. Kişinin partneri için dua etmesinin müteakip ilişki doyumunu yordadığı gösterilmiştir. Araştırma bulguları çiftlerin birbirinin ihtiyaçları ve iyiliği için dua etmesinin ilişkinin daha sağlıklı ve doyumlu hale gelmesine yardımcı olduğunu göstermektedir (Dudley ve Kosinski, 1990; Lambert ve Dollahite, 2006). Dudley ve Kosinski'nin (1990) önerdiği gibi, eş için dua, eşlerin birbirlerine sevgi dolu veya şefkatli bir şekilde yaklaşmalarını, birbirlerine daha fazla hassasiyet göstermelerini sağlayabilir. Partner için dua, uzun vadeli ilişkilerde duygusal bağlılığı arttırarak ilişkinin daha sağlıklı hale gelmesine yardımcı olmaktadır (Fincham ve ark., 2007). Ayrıca dua çatışma durumlarında yardım sağlamak amacıyla kutsal bir sistemle

etkileşime girildiğini göstermektedir. Buna göre Yaratıcı'yla dua yoluyla kurulan yakınlığın problem çözmeyi ve uzlaşmayı kolaylaştıran bir işleve sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dua sonrasında eşlerin birbirlerine yönelik suçlamalarının azaldığı, yaşanan sorunlarda kendi payına odaklanma şeklinde bir iç muhasebeye ve eşe karşı empatik bir yaklaşıma imkan verdiği bulgulanmıştır. Bu sonuç literatürde yer alan diğer araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir (Dollahite, Goodman, 2004; Fincham ve ark., 2008; Butler ve ark., 2002)

Bu bulgular, çatışma zamanlarında başvuru duanın ibadetinin sorunların üstesinden gelmeye yardımcı olan iyimserlik ve umut duygularını tetiklediği, eşlerin birbirleri hakkında olumlu algılar geliştirdiğini göstermektedir (Jankowski ve Sandage 2011). Araştırma bulguları ışığında duanın etkileri iki şekilde açıklanabilir. Birincisi, çatışma bağlamında kendi kendini yatıştırarak, intikam veya rekabet odaklı güdülerin yerine işbirlikçi hedefleri koyarak çatışmaları zaman aşımına uğratabilir. Nitekim duanın, düşmanca duyguları, tepkiselliği azalttığı, kendini değiştirme ve empati yeteneğini desteklediği ve sorumluluk alma yönünde kişiyi cesaretlendirdiğini gösteren araştırmalar bulunmaktadır (Butler ve ark., 2002). Araştırmalar ayrıca duanın affetmeyi teşvik edebileceğini ve olumsuz duyguları hafifletebileceğini ortaya koymuştur (McMinn ve ark. 2008). İkincisi dua, dini inancın tavsiyesine uyarak uzlaşmaya dayalı hedeflerin oluşumuna katkı sağlayabilir. Buna göre dini inancın korunması ve kollanması gereken bir ilişki olarak gördüğü evlilik ilişkisini dua ibadeti yoluyla desteklediği söylenebilir. Ayrıca karşılıklı bir ilişkinin inşası bireysel sorumluluğun kabulü, yüksek derecede duygusal olgunluk ve çaba gerektiren bir görevdir. Bu yönüyle içe dönme, muhasebe ve kendi sorumluluğuna odaklanma farkındalığını sağlayan dua ibadetinin karşılıklılık ilkesine katkı sağladığı söylenebilir.

Bu sonuçlar ışığında dua ibadeti çatışma sonucu yaşanan yoğun duyguların boşalımı sağlayan bir dışavurum mekanizması olarak değerlendirilebilir. Dua yoluyla yaşanan ruhsal rahatlık olayları daha sakin ve duru bir bakış açısıyla değerlendirmeyi sağlıyor olabilir. Özellikle dua ibadetinin öfke üzerinde kontrol sağlamaya yardımcı oluşu önemli bir bulgudur (Özkan, 2012; Karslı, 2012). Bu sonucun dua ibadeti sırasında bireysel kusurlara ve kendi sorumluluğuna odaklanarak eşin penceresinden bakmaya dair empatik bir tutumu teşvik eden farkındalık artışıyla ilgili olduğu söylenebilir. Bu bulgular dua ile empati, ortak hedef ve uzlaşma dahil olmak üzere, çok çeşitli pozitif ilişki süreçleri arasındaki olumlu bağlantılar ortaya koyan başka araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir (Fincham ve ark., 2008; Fiese ve Tomcho 2001; Sullivan 2001; Butler ve ark., 2002). Bu çalışmaların sonuçları, dua yoluyla çiftlerin çatışmaları çözmek ve ilişkiyi korumak için daha fazla mücadele ettiklerini ve ilişkilerini karşılıklı ihtiyaçlara daha duyarlı bir şekilde yeniden tanımlayabildiklerini göstermektedir. Bu bulgular ışığında dua ibadetinin eşler arası yaşanan sorunların çözümünde olumlu katkılar sağlayan bir ritüel olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5.3.2.3. Affedici Olmak

Elde edilen bulgular katılımcıların yaşanan gerginliğin ardından ılımlı ve yapıcı davranma niyetiyle sorunların büyümesine fırsat vermeden eşlerine karşı bağışlayıcı bir şekilde yaklaşmaya çalıştıklarını göstermektedir. Affedici olmanın en büyük erdemlerden biri olduğunu dile getiren katılımcılar, Yaratıcı'nın rızasını kazanmak ve aile huzurunu bozmamak niyetiyle anlaşmazlıklar karşısında daha bağışlayıcı bir tutumu benimsediklerini dile getirmişlerdir.

Dinler affediciliği önemli bir erdem olarak tavsiye etmekte, barış ve huzur içinde yaşamayı salık vererek, müntesiplerine olayları ve ilişkileri bağışlamayı kolaylaştıracak şekilde yorumlamalarını tavsiye eden bir dünya görüşü sunmaktadır (Geyer ve Baumeister, 2013). Bütün ilahî dinler kişiler arası ve toplumsal ilişkilerde uyumu arttırıcı bir davranış biçimi olarak affedici olmayı öğütlemektedir (Ayten, 2009). Yapılan araştırmalar dindarlığı yüksek kişilerin bağışlama eğilimlerinin daha yüksek olduğunu, kin ve intikam hislerini daha az deneyimlediklerini göstermektedir (McCoullough ve Bono, 2005 akt., Hood ve ark., 2009; Ayten, 2009). Affedici olma eğiliminin katılımcıların evlilik ilişkisinde sıklıkla deneyimledikleri bir yaşantı olduğu görülmüştür. Bağışlama, düşünce, duygu ve davranış üçlüsünün etkileşim halinde olduğu çok yönlü bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Enright ve Fitzgibbons'un (2000) "haksızlığa uğradıklarını düşünen kişilerin karşı tarafa kendi rızaları doğrultusunda öfke ve düşmanca duygulardan vazgeçerek, merhamet ve koşulsuz sevgi göstermeyi tercih etme hali" olarak tanımladıkları bağışlama davranışının, bireyin stres oluşturan yaşantıları zihnine egemen kılmadan çözüm odaklı bir şekilde ilişkiye dönebilmesini sağladığı söylenebilir. Bu yönüyle bağışlamanın tartışma, anlaşmazlık, incinme ve kırılmalık duygularını bünyesinde barındıran evlilik ilişkisi açısından önemli bir işleve sahip olduğu, duygusal gerilimi ve kontrolsüz tepkileri azaltarak iletişim becerilerinin gelişmesine önemli katkılar sağladığı görülmektedir. Bağışlayıcı davranışların evlilik doyumunu yordadığına dair çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Fincham, 2000, 2002). Dinin tavsiyesi olarak ve Allah rızasını kazanmak için affedici yaklaşmanın dindar katılımcıların sorun çözme noktasında başvurdukları önemli bir duygu düzenleme ve sorun çözme dinamiği olduğu görülmüştür. Allah rızası için sevmenin ve affedici olmanın Hz. Muhammed'in de en belirgin özellikleri olduğu inancının affetme eğilimini desteklediği görülmektedir. Buna göre sorunları dini ölçüler içerisinde duygusal ve fiziksel ayrışmaya meydan vermeden affedici davranarak çözme gayretinde oldukları belirlenmiştir. Kişinin partnerinin iyiliği için dua etmesi, muhtemelen bu tür ilişki olumsuzlukları azaltmaya yardımcı olarak bağışlamayı kolaylaştırmaktadır. Araştırmada bağışlama isteğinin genellikle dua ritüeline entegre bir şekilde ortaya çıktığı dolayısıyla duanın bağışlayıcı davranma motivasyonunu arttırdığı söylenebilir. Kişinin dua ibadeti neticesinde kendi rızasıyla affedici bir yaklaşımı benimsemesi çift anlaşmazlıklarında proaktif davranışları tetikleyici bir işleve sahip olabilir.

Araştırmada elde edilen bulguların Aile Sistemi Kuramı'nın kavramları çerçevesinde değerlendirilmesi araştırmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Buna göre çift ilişkisi üzerinde dindarlığın etkilerine yönelik elde edilen sonuçlar aile sistemlerine ait "ailelerin doğaları gereği dinamik oldukları ve etkileşim

biçimlerini yöneten kural ve strateji kalıplarına sahip oldukları” önermeleri bağlamında açıklanacaktır. Aile, günlük olaylara ve daha uzun vadeli gelişimsel zorluklara, aile içi çatışma ve stres durumlarına sürekli olarak uyum sağlamak, çözümler üretmek ve bu şekilde değişerek gelişmek göreviyle karşı karşıya olan bir sistemdir. Ailenin dinamik doğası, ailenin günlük yaşam ve aile içi zorlukların üstesinden gelebilmesine yardımcı olmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi “homeostasis” kavramı, zaman içinde ortaya çıkabilecek zorluklara rağmen aile sisteminin örgütsel özelliklerinde tutarlılığı koruma yeteneğini ifade etmektedir. Buna göre tüm aile üyeleri var olan dengeyi korumak için kendi üzerine düşeni yapmakla yükümlüdür. Üyelerden birinin davranışı bir diğer üyeyi etkilemekte ve bu etki zincirleme bir şekilde bütün sisteme dağılarak dengenin bozulmasına yol açmaktadır. Eşler arası yaşanan anlaşmazlıklar bu açıdan değerlendirildiğinde bütün bir sistemin sağlıklı işleyişini etkileyebilir ve tek tek her birey bu değişimle ilgili problem yaşayabilir. Eşler arası yaşanan çatışma anlık veya dönemsel olarak ailenin dengesini bozan bir durumdur. Aile sisteminin gerilim dönemlerinde ailesel kaynaklarını kullanarak, güçlü yönlerini ortaya çıkararak bozulan dengeyi yeniden tesis etme çabası işlevsel aile ortamının sürekliliği için büyük önem taşımaktadır. Böyle bir denge sağlanamadığında, bu dengeyi yeniden kurmak için ailenin kurallarının veya dinamiklerinin uyarlanması gerekebilir. Morfogenezis, aile sisteminin değişen ihtiyaçlara, yaşanan zorlukların üstesinden gelerek yeni oluşan durumlara uyum sağlayabilmesi için zaman içinde sistematik olarak büyüme yeteneğini ifade etmektedir. Tüm ailelerde istikrarı korumaya çalışmak ile değişimi başlatmak arasında süregelen dinamik bir gerilim bulunmaktadır. Dolayısıyla gerilim ve stres zamanlarının bireysel ve ailesel kaynakların devreye sokulması ve sorunun tüm sistemi etkileyecek boyutlara ulaşmadan çözümlenmesi önemlidir.

Aile Sistemleri Kuramı’nın önemli kavramlarından biri olan “geribildirim döngüleri” aile sisteminde hareketin değişmezlik yönünde mi yoksa değişim yönünde mi olacağını belirleyen etkileşim örüntülerini tanımlamaktadır (Nichols, 2013). Geri bildirim döngüsündeki “döngüsel nedensellik” her bir ögenin bir sonraki ögeyi etkilediği ve bu etkinin son öge toplam etkiyi döngünün ilk ögesine geri döndürene dek sürmesini ifade etmektedir. Dua etme ve affedici olmaya ilişkin elde edilen bulgular ortaya çıkan bir sorun karşısında sistemin öz denge durumuna geri dönmesi için geri bildirim mekanizmalarının tetiklenmesine örnek gösterilebilir. “Negatif geribildirim döngüsü” değişimi en aza indirgeyerek “değişmezlik” ve tutarlılığı sağlayan ve denge durumunu sürdüren örüntüleri temsil ederken; “pozitif geribildirim döngüsü” büyüme, gelişme ya da çözülmeye doğru hareketi ve “değişimi” tetikleyen örüntüleri temsil etmektedir (Yalın ve ark., 2007). İstikrarı ve sabitliği koruyan etkileşim kalıplarına sahip negatif geri besleme döngüleri, homeostazinin korunmasına yardımcı olmaktadır. Buna göre negatif geribildirim olarak tanımlanabilecek olan dua etme ve affedici olma tutumlarının aile ve özellikle çift alt sistemini sorun yaşanmadan önceki duruma getirmeye çalışarak sistem içerisindeki düzen ve özdenetimin yeniden sağlanmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Pozitif geri bildirim ise bir sistemin gittiği yönü onaylar ve pekiştirir. Bir diğer deyişle aile işlevsel etkileşim biçimlerini koruyarak veya

işlevsiz etkileşim biçimlerini sürdürerek yoluna devam eder. Buna göre dua etme yoluyla kazanılan farkındalığın sağladığı affedici olmak eşler arası çözüm odaklı davranışların artmasını ve karşılıklı işleyen aile sistemi için olumlu davranışların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dini inanç ve uygulamalar temelinde dile getirilen dua etmek ve affetmek çözülmeyi en aza indiren, istikrarı ve sabitliği koruyan etkileşim örüntüleri olarak negatif geribildirim döngüleri arasında yer almaktadır.

Sonuç olarak dua etme ritüeli ve affedici olma davranışı aile sisteminde denge ve değişim dinamiklerini harekete geçiren ailesel başa çıkma kaynakları olarak değerlendirilebilir. Dindar katılımcıların ilişkinin olağan seyrinde yaşanabilecek anlaşmazlıklarda sakin kalma, dürtü kontrolü ve temelini dini anlam sistemlerinden alan erdemler eksenli davranma motivasyonlarının sistemin denge haline katkı sağlayan önemli etmenler olduğu görülmektedir (Mahoney, 2005).

Çiftlerin çatışma çözme başlığında ortaya çıkan temalardan dua etme ve affetme yine Aile Sistemleri Kuramı'nın "karşılıklılık" ilkesine tekabül eden önemli bir nitelik olmuştur. Bu bağlamda yaşanan anlaşmazlık sonrası çiftler sıcak ve ani tepkilerden sonra Yaratıcı'yla dua aracılığıyla bağlantı kurmak isteğinde olduklarını belirtmişler ve düşüncesiz bir tepkide bulunmak yerine bir miktar kendi içlerine döndüklerini söylemişlerdir. Bu sürecin sonunda ise daha makul davranarak eşin de benzer biçimde karşılık verdiğini, mevzuyu uzatmadan çözüme kavuşturma motivasyonlarının arttığını dile getirmişlerdir. Bu açıdan dini inanç ve uygulamaların önemli sistemik kavramlardan karşılıklılık ilkesi bağlamında önemli bir işlevi olduğu söylenebilir.

Ayrıca dinin bir tavsiyesi olarak sorun çıkmasını diye susmak karşılıklılık ilkesi kapsamında dini inancın işlev bozucu şekilde deneyimlenmesine örnek gösterilebilir. Allah rızası için susup sabretmenin ruhsal işleyiş üzerindeki olumsuz etkilerine dair az sayıda katılımcıdan elde edilen ve yukarıda da işaret edilen bulgular bunu doğrular niteliktedir. Yine bu katılımcıların dini inancın gereği olarak erkeğin kadının önünde olduğu anlayışına sahip oldukları görülmüştür. Eşlerden birinin daha üstün ve önde olduğu inancıyla kontrolü elinde tutmaya çalışması ve aşırı rekabetçi tutumlar karşılıklılık (mütekabiliyet) dinamiklerinin geliştirilmesini imkansız hale getirebilir. Karşılıklı ilişkilerde, üstünlük kriterine göre konum almak yerine karşılıklı bağımlılık ilkesine göre iş birliği ruhunun, ilişkinin sağlam ve sağlıklı bir özelliği halinde yaşanması sistemin işlevselliğini sürdürmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Özetle bu araştırmada dinin bir tavsiyesi olarak affedici yaklaşmanın bireysel ve ilişkisel doyumunu arttırıcı yönde yapıcı etkiler gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dini inancın yapılan kötülüğe mümkün olduğunca iyilikle karşılık verilmesi, intikam duygusundan uzak durulması ve affediciliğin erdemini vurgulayan tavsiyeleri bağlamında açıklanabilir. Bu bulgular dini inancın bağışlayıcı ve şefkatli tutumları tavsiye ederek çiftler arası çatışmayı önlemedeki rolüne değinen, dindarlık ve bağışlama arasında olumlu ilişkiler tespit eden araştırma bulgularıyla örtüşmektedir. Affetme ile eşe yönelik olumlu tutumlar, ruhsal yakınlık, ilişkiye duygusal yatırım gibi evlilik doyumunu yordayan çeşitli değişkenler arasında anlamlı ve pozitif ilişkiler bulgulayan, evlilikte affediciliğin olumlu etkilerine

odaklanan çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Lambert ve Dollahite, 2006; Fincham ve ark. 2007; McMinn 2008; Burr ve ark., 2012).

Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, araştırma örnekleme genel olarak düşük risk seviyesine sahip, ortalama düzeyde anlaşmazlık yaşanan dolayısıyla büyük ölçüde işlevsel olarak tanımlanabilecek bir ilişki dinamiğine sahiptir. Bağışlayıcı olmak ortalama düzeyde sorun yaşanan ilişkilerde olumlu etkilere sahip görünebilir ancak yine de dinin affetme üzerindeki etkisinin tek yönlü olmayabileceği unutulmamalıdır. Nitekim araştırma sonuçlarına göre katılımcıların az bir kısmının (iki katılımcı) Allah rızası için affetmek, susmak ve sabretmek şeklinde tarif ettikleri çatışma çözme şeklini, duyguları bastırma ve öfkeyi kapatmaya neden olan olumsuz bir şekilde deneyimledikleri görülmüştür. Dini inancın sevgi ve şefkate yaptığı vurgu bağışlamayı kolaylaştırırken, cezalandırıcı adaletin bireylerin dini intikam için rasyonelleştirme aracı olarak kullanmalarını da mümkün kılabilir. Dolayısıyla affediciliğin gerçekleştiği bağlamların dikkate alınması ve işlev bozukluğu gösteren ilişkiler üzerindeki etkilerinin araştırılması büyük önem taşımaktadır.

5.4. DİNDARLIK VE EBEVEYN ÇOCUK İLETİŞİMİ

Araştırma sorusu 5: Dindarlığın ebeveyn çocuk ilişkileri üzerindeki etkileri nelerdir?

Sav 5: Dini inanç ebeveyn çocuk iletişiminde kimi zaman olumlu kimi zaman ise olumsuz olarak deneyimlenen çift yönlü bir etkiye sahiptir.

Araştırmanın nitel aşamasında yer alan bütün katılımcılar sahip oldukları dini inancı çocuklarıyla ilişkilerinde etkili olan önemli bir faktör olarak tanımlamışlardır. Dindar ebeveynlerin, çocuklarının dini ve ahlaki gelişimine büyük önem verdikleri, çocukların dini eğitimini çocuk ebeveyn iletişiminin en önemli unsurlarından biri olarak değerlendirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç araştırmanın bulgular bölümünde elde edilen ve ebeveyn çocuk iletişimini açıklayan alt temaların birleşiminden elde edilmiştir. Allah'ın emaneti olarak çocuklar üst teması altında şefkat ve merhametle yaklaşmak, Peygamberi örnek almak; çocukların dini eğitimi üst teması altında ise erdemler odaklı dini eğitim, ebeveynin model olma sorumluluğu, ölçülü ve dengeli dini eğitim alt temalarının öne çıktığı görülmüştür. Araştırmanın nicel aşamasında ise dindarlık düzeyi ile ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki olumsuz ilişkilerin varlığını gösteren, nitel bulguları desteklemeyen sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar dini inancın bireysel yorum farklılıklarına göre şekillenen etkilerinin “ödülleri ve bedeller” bağlamında titizlikle ele alınması gerektiğini göstermektedir. Bu bağlamda dini inancın aile işleyişindeki etkilerinin katılımcılar tarafından nasıl algılandığına dair nitel ve nicel araştırma sonuçları ilgili literatür çerçevesinde aşağıda detaylı olarak tartışılmıştır.

5.4.1. Allah'ın Emaneti Olarak Çocuklar

5.4.1.1. Şefkat ve Merhametle Yaklaşmak/Hz. Muhammed'i Örnek Almak

Bu çalışmada, ebeveyn çocuk iletişimi içinde etkili olan faktörlerden birinin dini inanç ve uygulamalarla bağlantılı dindar aile yapısı ve dini inanç bağlamında düzenlenen aile içi ilişkiler olduğu görülmüştür. Dini inancın aile işleyişine etkileri odağında yürütülen bu çalışmada inancın anne baba ve çocuk ilişkisini şekillendiren önemli bir faktör olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çocuk eğitimi ve iletişimi içinde dini inancın belirleyici etkileri tüm katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bulgular değerlendirildiğinde “çocukların Allah'ın emaneti” olarak gözetilmesi temasının dindar bireylerin çocuk iletişimi içinde temel aldıkları en önemli kriter olduğu görülmektedir. Bu çalışmada Yaratıcı'nın insanı yeryüzünün en şerefli varlığı olarak yarattığı, var ettiği canı ise anne babası aracılığıyla dünyaya gönderdiği ve gelişiminden anne babayı sorumlu tuttuğu, anne babanın sadece bir emanetçi ve emanetin sahibine karşı yükümlülükleri olduğu inancının yaygın bir şekilde paylaşıldığı görülmüştür. Emanete nasıl davrandıkları, nasıl yetiştirdikleri konusunda Yaratıcı'ya hesap verme yükümlülüğünün, çocuğun varlığına saygı duyarak “Allah'ın kutsal emaneti” olduğunu unutmadan hareket etme bilincinin, sevgi, şefkat ve ilgi temelli ebeveyn tutumlarının öne çıktığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar ebeveyn çocuk iletişimi içinde dini inançların rolünü konu alan araştırmaların bulgularıyla paralellik göstermektedir. Din ve ebeveyn çocuk ilişkisini konu edinen bu çalışmalar, ebeveyn dindarlığının, ebeveyn çocuk iletişimini olumlu yönde etkileyen sonuçlar ortaya koymuştur (Brody ve ark., 1994; Pearce ve Axinn, 1998; Wilcox, 1998 akt., Hood ve ark., 2009).

Dini öğretiler ebeveyn rolünü kutsal bir çağrı olarak tanımlamışlar, şefkat ve merhameti en önemli ebeveyn tutumları olarak tavsiye etmişlerdir (Bartkowski ve Ellison,1995). Dolayısıyla çocuklara Allah'ın kutsal emaneti anlayışının şekillendirdiği şefkat ve merhamet eksikli tutumların ebeveyn ve çocuk iletişimi açısından olumlu deneyimlenmesi beklenir. Bu konuda yapılan araştırmalar dindarlığın çocuk gelişimi üzerinde belirgin etkileri olduğunu göstermektedir. Çok sayıda araştırma, belli başlı dinlerin, özellikle İslamiyet ve Hristiyanlığın, ailenin refahına ve çocukların sağlıklı gelişimine büyük önem verdiklerini göstermektedir (Bartkowski 2001; Wilcox ve ark., 2004; Bartkowski ve ark., 2008). Gerek Kuran'da gerekse de Hz. Muhammed'in sünnetinde çocuklara sevgi ve şefkat örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Bu nedenle dindar bireyler için Hz. Muhammed'in sözleri ve uygulamaları her alanda büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada da ebeveyn çocuk ilişkilerinin düzenlenmesinde, yaşanan sorunların çözümünde, örnek insan modeli olarak peygamberin söz ve davranışlarına başvurulduğu, yaklaşım şeklinin referans alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların varlığını onaylan, istek ve ihtiyaçlarını dikkate alan bu tutumların dindar bireylere çocuk iletişimi içinde önemli bir referans sunduğu görülmüştür. Katılımcılar çocukla birlikte aile birlikteliğinin daha önemli bir seviyeye taşındığını ifade etmişler, özellikle dini inanç söz konusu olduğunda çocukların iyi bir insan ve örnek bir Müslüman olmalarının önemine sıkça atıf yapmışlardır. Bu nedenle aileler, çocuklarıyla ilişkilerinde uyumu

artırmak, çatışmaları çözmek ve çocuk gelişiminde arzu edilen amaçları gerçekleştirmek üzere önemli bir kaynak olarak dini inanca başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmanın nitel bulgularına göre ebeveyn dindarlığı şefkat, merhamet eksenli olumlu ebeveyn tutumlarını desteklemektedir.

Dini inancın ebeveyn çocuk iletişimine olumlu etkileri olduğunu gösteren bulgulara karşın algılanış ve yaşanış biçimine göre farklılaşabilen, baskıcı, tutucu veya sıcak, yakın ebeveyn tutumları şeklinde hem işlevsel hem de işlev bozucu etkileri olabileceği bu araştırmanın önemli bulguları arasında yer almaktadır. Araştırmanın nicel aşamasında elde edilen bulgular nitel sonuçların aksine dindarlıkla ebeveyn çocuk iletişimi arasında anlamlı ve negatif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Nicel bulgulara göre dindarlık düzeyi arttıkça ebeveyn çocuk iletişimini farklı niteliklerini gösteren Paylaşım, Saygı/Kabul, Duyarlılık ve Problem Çözme alanlarında işlev bozukluğu görülmektedir. Dini inancın gerçek kaynaklara uygun olmayan şekilde yorumlanması nedeniyle ortaya çıkan potansiyel olumsuz etkileri hakkında yapılan başka araştırmalar da bulunmaktadır (Bartkowski ve ark., 2008). Dolayısıyla ebeveyn dindarlığının tek başına sıcak ve yakın bir ilişki için yeterli olmadığı söylenebilir (Petro ve ark., 2017). Bu bulguların araştırma boyunca dikkate alınan dini inancın ödülleri ve bedelleri hakkında değerlendirilmesi, algılama ve yorumlama süreçlerinin bağlamsal olarak karmaşık ve çok yönlü bir niteliğe sahip olabileceğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Dini eğitimi hızlı ve olabildiğince kapsamlı verebilme kaygısıyla çocukların ruhsal gelişimini olumsuz yönde etkileyen müdahaleci ve baskıcı tutumların varlığı bu araştırmanın nitel örneğinde de görülmüştür. Bu sonuçlar dindar anne babaların gelişimsel özellikleri, yaşa uygun bilişsel becerileri dikkate almaksızın dini değerleri çocuklarına bir an evvel kazandırmaya yönelik kaygılarıyla açıklanabilir. Bu şekilde bir yaklaşımın ise ebeveyn çocuk arasındaki duygusal bağı zedeleyeceği, çocuğun ruhsal gelişimini sekteye uğratabileceği tahmin edilebilir. Dolayısıyla nicel bulgular bu bağlamda değerlendirilebilir. Nitel katılımcılar ise daha önce de belirtildiği üzere büyük ölçüde işlevsel aile dinamiklerine, nitelikli eğitim ve kariyer olanaklarına sahip, kendini gerçekleştirme açısından doyumlu bir noktada bulunan bilinç düzeyi yüksek bireylerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu ailelerin çocuk eğitimi ve iletişimde dini inancı ana kaynaklarına ve fitrata uygun biçimde deneyimlemeleri olası gözükmektedir.

Nitel katılımcıların ergenlik dönemindeki çocuklarıyla iletişimlerinde dini inancın önemli ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Çocukların akran çevresi ve romantik ilişkilerinin, okul ve iş yaşamlarının dini inancın ortaya koyduğu kriterlere uygun olmasına büyük önem verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar bu kriterleri ebeveyn çocuk iletişimini bozmadan, çocuğun dini değerler karşıs olumsuz bir duruş geliştirmesine meydan vermeden, ılımlı ve dengeli bir şekilde gündemde tutmaya çalıştıkları görülmüştür. Buna göre gelişimin getirdiği değişimleri dini kurallar ve sınırlar etrafında ele almakla ilgili bir eğilimin olduğu söylenebilir.

Bu bulgular aile sistemleri yaklaşımının sınırlar kavramı etrafında değerlendirilebilir. Aileler, aile sistemi içinde yer alanlarla sistem dışında kalanlar arasına “biz” ve “ötekiler” i tanımlayan bir sınır çizer. Sistemin tüm seviyeleri ve alt sistemler arasında var olan bu sınırlar sistemin dışarıda kalanlar ile

ilişkinin belirlemektedir. Sınırların şeffaflık düzeyi ailenin işlevselliğini belirleyebilme açısından önemlidir. Buna göre aile dışı bağlamlar ile geçirgen olmayan sınırlara sahip, katı bir aile sistemi gelişim evrelerinin gerektirdiği olağan değişime karşı direnç gösteren bir aile sistemi tanımlanmaktadır. Buna karşılık, optimum düzeyde şeffaf, geçirgen ve açık bir aile sistemi, ortaya çıkan her yeni gerçekliği olağan bir şekilde karşılayabilme ve ayak uydurabilme yeteneğine sahiptir. Kapalı bir sistem ile açık bir sistem arasındaki temel fark, değişime nasıl tepki verdiğiidir. Kapalı bir sistem statik kalmaya çalışır, katıdır ve artık işlevsel olmasalar bile aynı kuralları ve tutumları sürdürmeye devam eder. Aile üyeleri arasında bilgi akışının olmadığı, duygu, düşünce, ilgi alanları ve geleceğe dair hayallerin paylaşılmadığı, yeni ve taze fikirlerle dinamizmin sürdürülemediği aile sisteminde bireysel ve ailesel semptomların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Esnek sınırlara sahip ailelerde ise açık bir yüzleşme ile uyum becerilerinin devreye sokularak sorunların yönetilebileceğine dair geçmiş ortak deneyimlerden kaynaklanan ve tüm aile fertlerince paylaşılan içsel bir inanç bulunmaktadır. Bu araştırmada katılımcılar yeni bir gelişim aşamasına giren ergen çocukların aile sınırlarını zorlayan istekleriyle ilgili yaşanan güçlüklerle karşılaşmışlar, büyüme ve aile sisteminden dışarı doğru yönelme aşamasında olan çocuklarının bu taleplerini dini değerler etrafında sınırlama ve kontrol altında tutmaya dair kaygılarını dile getirmişlerdir. Tüm bu bulgular ışığında dindar ailelerin geçirgenliğe minimum düzeyde izin veren, kapalı bir sistem şeklinde örgütlenmeleri olası görünmektedir. Nicel örneklemin ortaya koyduğu dindarlık ve ebeveyn çocuk iletişimine dair olumsuz sonuçlar kısmen dindar ailelerin kapalı bir sistem olarak örgütlenmeleri bağlamında açıklanabilir. Bu noktada dış çevre ve akran ilişkilerinde ebeveyn tarafından hatırlatılan dini kuralların ergen tarafından nasıl deneyimlendiği önemlidir. Ergenlik sürecinde meydana gelen doğal değişiklikleri dengelemek için gerekli olan dış bilginin sistem içine alınmasını engelleyecek ölçüde muhafazakâr dini tutumlar, sistemi statükoda tutmaya, değişime direnç göstermeye, gelişimsel ihtiyaçların önüne geçerek aile işlevselliğinin bozulmasına yol açabilir. Dolayısıyla sistemin ihtiyaçlara göre esnek sınırlara sahip bir sistem şeklinde konumlanması, dinin vaz ettiği ölçülerin ergenin ihtiyacına göre uyarlanması, içerikten ziyade söylemde ve üslupta bir dengeğin gözetilmesi büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte nitel katılımcıların Allah'ın emaneti olarak algıladıkları çocuğun ihtiyacına ve duygu dünyasına olabildiğince zarar vermeden, ılımlı yaklaşma çabası içinde oldukları görülmektedir. Zaman içinde ailesel bilginin yeniden müzakere edilmesine dair gelişimsel dönüşümleri takip eden katılımcıların ergen çocuklarıyla büyük ölçüde temelini dini inançlardan alan ancak çocuğun ihtiyacına göre esneyebilen bir iletişim biçimini sürdürmeye gayret ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların belli dönemlerde aile dinamiğini değiştireceğinin farkında olan katılımcıların, yargılayıcı ve eleştirel olmak yerine şefkatli ve bağışlayıcı olma, aile bağlarını zedeledikten aile içi bilgi akışını sürdürme çabasında oldukları bulgulanmıştır.

5.4.2. Çocukların Din Eğitimi

5.4.2.1. Erdemler Odaklı Din Eğitimi

Dini inancın ebeveyn çocuk iletişimindeki etkilerini araştırırken ortaya çıkan bir diğer alt tema çocukların ahlak ve erdem eğitimine verilen önemdir. Katılımcılar çocukların her şeyden önce iyi bir insan ve örnek bir Müslüman olarak yetişmelerinin önemine inandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar ebeveynlerin çocuklarda dini gelişimin her yönüne büyük önem verdiklerini, sağlam ve kalıcı değerler üzerine inşa edilmiş bir eğitim vermek amacıyla destekleyici çalışmalar yaptıklarını göstermektedir.

Çocuk psikolojisi ve din psikolojisi alanlarında yapılan çalışmalar, ailelerin çocuklar üzerinde önemli psikososyal ve eğitimsel etkileri olduğunu ve çocuklardaki dini duygu gelişiminin büyük ölçüde olumlu ebeveyn çocuk ilişkisi bağlamında gerçekleştiğini göstermektedir (Gümüş, 2013). Dindar bireylerin çocukların din eğitimine, din duygusunun uyanması ve gelişimi, dini bilgilerin kazandırılması, dini değerleri aktarma ve öğretme sorumluluğuna büyük önem attıkları görülmüştür. Din eğitiminde aile işlevlerini belirgin çizgilerle ayırmak mümkün olmasa da özellikle erken çocukluk döneminde aile ilişkilerinin en etkili faktörlerden biri olduğu bilinmektedir. Erken dönemde taklit ve özdeşleşme ile başlayan dini hayat, çevrenin dini atmosferine, çocuğun mizaç özellikleri ve kişisel yeteneklerine bağlı olarak tedrici olarak gelişmekte, derinleşmekte ve dini kişiliği haline gelmektedir (Hökelekli, 1998). Ailenin dini gelişiminin çocuğu derinden etkilemesi, ailenin dini değerler ve ilişkiler konusunda rol model olmasından kaynaklanmaktadır. Çocuğun ruhsal, psikolojik ve ahlaki açıdan uyumlu ve dengeli kişilik yapısının gelişmesinde dini inançların önemi pek çok çalışmada ele alınmıştır (Hökelekli, 1998; Yavuzer, 2006). Çocuk bilgi, görgü ve alışkanlıkları öncelikli olarak birincil sosyal çevre olan ailesinden almaktadır. Bu çalışmada katılımcıların aile içerisinde dini inancın tavsiye ettiği belli değerleri yaşamaya, çocukları bu değerler etrafında eğitmeye önem verdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Din eğitimi başlığında çocuklara sevgi, saygı, hoşgörü, yardımlaşma gibi değerlerin ve Hz. Muhammed'in kişiliğinde ifade bulan örnek Müslüman hasletlerinin kazandırılmasının öne çıkan en önemli bulgulardan biri olduğu görülmektedir.

5.4.2.2. Ebeveynin Model Olma Sorumluluğu

Çocukların din eğitimi noktasında katılımcıların ebeveynin model olma sorumluluğuna büyük önem verdikleri, çocuklarını dini ve ahlaki değerleri içsel bir sistem olarak benimsemeleri için özellikle ergenlik öncesi dönemde duygulara hitap etmenin önemine inandıkları araştırmanın ortaya koyduğu bir diğer bulgudur. Buna göre katılımcıların anlatmak ve nasihat vermektense ziyade göstererek, sevdirek, biktirmeden öğretmenin önemli olduğuna inandıkları görülmektedir. İnsan gelişimi, gözlem, taklit, kabul, özdeşleşme ve nihayetinde çevresinde gördüğü modellerin belirli bir düzen içinde yön değiştirmesi gibi bir dizi sürecin sonucunda gerçekleşmektedir. Ancak örnek davranış benimsenirken

modelin kişiliği ve bu kişiliklere olan duygusal bağlılık öğrenmenin gelişmesinde önemli etkenlerdir. Buna göre çocukla iletişimde şefkat ve merhametle yaklaşma bilincinin ebeveyn çocuk bağına güçlendireceği, dolayısıyla çocuğun duygusal yakınlık hissettiği ebeveyn davranışlarını daha kolay içselleştirebileceği söylenebilir. Araştırma boyunca aile işleyişinin her alanında değerlere değinen katılımcılar, bu değerleri din bağlamında örnek olmak suretiyle kazandırmanın önemini dile getirmişlerdir.

Çocukların iyi rol modellerin varlığında sağlıklı bir şekilde büyüyebileceği, hayata uyum sağlayabileceği bilinen bir gerçektir. Söylenenlerin gerçek ve samimi olduğunu hisseden çocuklar için sağlıklı özdeşim süreçlerinin yolu açılmaktadır. Çocuğun duygu dünyası, başta ebeveyn olmak üzere diğer aile üyeleriyle yaşadığı deneyimler sonucu şekillenmektedir. Çocuğun duygu dünyasında pozitif hislerin baskın olması, negatif hislerin ise ebeveyn tarafından kapsanmış bir biçimde deneyimlenmesi önemlidir. Çünkü çocuk kendisine en yakın olan kişiyle bağ kurarak, taklit ve özdeşim yoluyla değerler dünyasına girmekte, duygu ve düşüncelerini buna göre şekillendirmektedir. Özellikle erken çocukluk döneminde çevresindekilerin duygu, düşünce ve davranışlarını taklit etmeye başlayan çocuk böylece ailede ifade edilen dini değerleri kendi dünyasında da yaşamaya başlamaktadır (Apaydın, 2001). Bu araştırmada dini değerlerin ve dini bir yaşam biçiminin kazandırılmasında merkezi önemin ebeveynin model oluşturacak davranışları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcılar değerleri yaşama noktasında ebeveynin mümkün olduğunca iyi örnek olmaya çalışmasının çocuğun ruh dünyasının şekillenmesi açısından önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Anne ve babanın ailede bu kadar etkili bir model olmasının çocuğun gelecekteki kişilik yapısı, duygu ve düşünceleri üzerinde doğrudan etkisi olacağı bilinmektedir (Yavuzer, 2006).

5.4.2.3. Ölçülü ve Dengeli Din Eğitimi

Dindarlığın ebeveyn çocuk iletişimi üzerindeki etkileri araştırılırken ölçülü ve dengeli bir eğitimin gerekliliği ortaya çıkan bir diğer sonuçtur. Buna göre katılımcıların dini inanç ve uygulamaların benimsetebilmek, güçlü bir ilgi ve motivasyon uyandırabilmek, ergenlik ve yetişkin yaşama yansıması muhtemel olumsuz içselleştirmelerin önüne geçebilmek amacıyla dengeli ve baskıcı olmaktan uzak bir eğitim anlayışını benimsedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çocukların dindar ve ahlaklı yetişmelerinin çok önemli olduğunu ifade etmekle birlikte katılımcıların baskıcı ve müdahaleci tutumlarının farkında olmaya ve bu tutumları kontrol altında tutmaya çalıştıkları görülmüştür. Din ve değerler söz konusu olduğunda ebeveynin bir an önce çocukların bu değerleri kazanmasına yönelik içsel bir baskı hissettiği söylenebilir. Dindarlık düzeyi ile ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki olumsuz ilişkiyi ortaya koyan nicel bulgular da bu açıklama ışığında ele alınabilir. Dindar bireyler çocuklarının dini değerlere uygun gelişimini sağlayabilmek, dini emir ve yasakları ruhsal gelişim aşamalarını gözetmeden bir an evvel benimsetebilmek amacıyla baskıcı, müdahaleci ve eleştirel şekilde davranabilirler. Ne var ki baskıcı tutumların çocukların duygu dünyalarında olumsuz izler bıraktığı ve eğitim adına hiçbir katkı

sağlamadığı bilinen bir gerçektir. Çocuklar ancak güven verici ve destekleyici ebeveyn tutumlarının varlığında değerleri içselleştirebilir ve sağlıklı gelişimlerini sürdürebilir. Bu araştırmada elde edilen nitel bulgular katılımcıların çocuk iletişimi ve eğitiminde baskıcı olmadan, çocuğun ihtiyacına göre, özendirerek, belli durumlarda ödüllendirerek ve tedricilik ilkesi gözetilerek yaklaşıma çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ortak dini faaliyetler aracılığıyla çocukların dini ritüellerin yarattığı heyecan ve manevi atmosferi yaşamalarını sağlamaya çalıştıkları, dini inanç ve değerlerin kazanımında motive edici olmanın önemine inandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Özdemir, 2002). Dini uygulamalar temelinde anlamlı aile zamanlarının çocukların değerleri kazanmasında etkili olduğunu gösteren başka araştırmalar da bulunmaktadır (Chadwick ve Top, 1998; Boyatzis ve Janicki, 2003).

Özetle nitel aşamadaki dindar katılımcıların çocuklarının dini ve ahlaki gelişimine büyük önem verdikleri, bu konuda dini kaynaklarda yer alan yönlendirmelere göre sorumluluk almaya gayret ettikleri ve olabildiğince zamansal baskıdan kaçınmaya çalıştıkları görülmüştür. Çocukların eğitimi noktasında ise anne babaların büyük ölçüde sevgi şefkat ve merhamet temelli, rol model olma sorumluluğunun önde olduğu bir tutum benimsediği, müdahaleci ve kısıtlayıcı değil özendirerek ve sevdirek anlatmanın önemine inandıkları ve bu konuda peygamberi örnek aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar örneklemin dindar kimliğine ek olarak, büyük ölçüde işlevsel olarak tanımladıkları aile sistemi ve sahip oldukları nitelikli eğitim düzeyleriyle açıklanabilir.

5.5. DİNDARLIK ve BAŞ ETME

Araştırma sorusu 6: Dindarlık yaşam güçlükleriyle (hastalık, kayıp) baş etmede nasıl bir etki mekanizmasına sahiptir?

Varsayım 6: Dini inanç ve uygulamalar travmatik olayları anlamlandırmada ve başa çıkmada önemli bir rol oynamaktadır.

Araştırmanın nitel aşamasında katılımcıların dini inancın başa çıkma üzerindeki etkilerine yönelik yanıtları incelendiğinde tüm katılımcıların yaşadıkları zorlayıcı deneyimler karşısında dini inanç ve uygulamalardan destek aldıkları sonucuna varılmıştır. Bu sonuç araştırmanın nitel bulgular bölümünde elde edilen ve anlamlandırma ve Yaratıcı'yla bağlantıda olma ihtiyacına işaret eden on altıncı ve on yedinci alt temaların (takdiri ilahî, sabır, teslimiyet, tevekkül, imtihan; dua etmek) birleşiminden elde edilmiştir. Buna göre katılımcılar baş etme güçlerini sınavan zorlayıcı yaşam olaylarıyla karşılaştıklarında öncelikle dini inançlarından destek aldıklarını bu olaylara ilişkin somut örnekler vererek anlatmışlardır. Buna göre sevilen birinin kaybı veya bir hastalık tanısı gibi yaşamın olağan akışını kesintiye uğratan trajik yaşantıları anlamlandırmak ve kabullenmek üzere dini anlam sistemlerinin devreye girdiği görülmektedir. Başa çıkma sürecinde yardımcı olan bilişsel süreçleri imtihan, takdiri ilahî, kader, sabır, teslimiyet, tevekkül kavramları aracılığıyla tanımlamaya çalışan katılımcılar Yaratıcı'yla bağlantıyı sürdürmenin bir yolu olarak dua ibadetini kabullenme sürecinde yardımcı olan önemli bir mekanizma olarak tanımlamışlardır. Sözü edilen kavramların ve duruma ilişkin

atıfların inancın ortaya koyduğu bilişsel şemalar olarak bireyin başa çıkma becerilerine katkı sağladığı söylenebilir. Zorlayıcı yaşantıların Yaratıcı'nın takdiri, kader, tevekkül kavramları etrafında anlamlandırılması sabır duygusunu teşvik ederek başa çıkma sürecini olumlu yönde etkileyebilir (Apaydın, 2010; Horozcu, 2010; Köylü, 2010; Gürsu, 2011). Buna göre katılımcılar zor zamanlarda Yaratıcı'nın iradesine güvenerek sabretmeye çalışmanın önemine değinmişler, sabredenleri Yaratıcı'nın daha olumlu sonuçlarla mükafatlandıracağını, sabretmenin Müslümanın bir vasfı olduğunu ve zor durumlarla başa çıkmada güç verdiğini ifade etmişlerdir. Sabır kavramıyla ilişkili olarak katılımcılar tevekkül kavramının başa gelen trajik olaylardaki perde arkası hakikatler olarak ifade etmişlerdir. Yaratıcı'nın kişinin iyiliği için bazı yaşantıları takdir etmiş olabileceği, elden gelen yapıldıktan sonra neticenin hayırlı olmasını Yaratıcı'dan istemek gerektiği inancının yaygın bir şekilde paylaşıldığı görülmüştür. Yaratıcının olumsuz durumları olumluya dönüştürebileceği, hayrın ve şerrin bir imtihan olduğu düşüncesinin teselli ve umut hislerine kaynaklık ettiği söylenebilir. Kaybettikleri kişinin bir gün tekrar yanlarında olacağı inancının olumsuz duygular üzerinde rahatlatıcı bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu araştırmada nitel katılımcıların travmatik deneyimlerle baş etmede olumsuz dini başa çıkma stratejilerinden daha sık olumlu dini başa çıkma stratejilerini kullandıkları görülmüştür.

5.5.1. Anlamlandırma

Dindarlık ve baş etmeyle ilgili alan yazın incelendiğinde kutsal bir güce olan inancın başa çıkma sürecini olumlu yönde etkilediğine ilişkin sonuçların pek çok araştırma bulgusuyla desteklendiği görülmektedir. Özellikle yaşanan deneyimin dini inanç çerçevesinde anlamlandırılmasına yönelik bilişsel çabanın kayıp ve yas sürecinin etkilerini hafiflettiği bildirilmektedir. Din psikolojisi araştırmalarında daha ziyade başa çıkmanın bir alt başlığı olarak ele alınan anlam arayışı travmatik deneyimler veya varoluşsal sorunlar karşısında bozulan dengenin yeniden tesisine yönelik bir çalışma olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda Lazarus ve Folkman (1993), başa çıkmayı "zor zamanlarda ortaya çıkan anlam arayışı" olarak ifade etmişlerdir. Başa çıkma süreci bir bilgi işleme biçimi olarak bilişsel psikoloji temelinde yorumlandığında imtihan, takdiri ilahî, kader, sabır, teslimiyet, tevekkül kavramlarının bilişsel yeniden yapılandırmaya yardımcı olduğu söylenebilir. Lazarus ve Folkman (1984) psikolojik stresi bireyin kaynaklarını zorlayan veya aşan, psikolojik esenlik halini tehlikeye atan stresli durumlarla birey arasındaki belirli bir ilişki olarak ifade etmiştir. Başa çıkma travmatik deneyime ilişkin bilişsel değerlendirmelerin ve atıfların yapıldığı dolayısıyla bireyin travmatik deneyimle dinamik bir etkileşim içinde olduğu zihinsel bir süreçtir. Folkman ve Lazarus (1984), başa çıkmanın "dışsal ve içsel talepler ve çatışmalara hakim olmak, tahammül etmek veya azaltmak için bilişsel ve davranışsal bir çaba" olduğunu belirtmektedir. Lazarus ve Folkman'ın "birincil değerlendirme" ve "ikincil değerlendirme" olarak iki şekilde tanımladığı bu sürece ilişkin birincil değerlendirme, bir durumun veya olayın bireyin refahı için bir tehdit oluşturup oluşturmadığı sorusuyla ilgilidir. Bu araştırmada katılımcılar travmatik olayla ilk karşılaşma anında belli ölçüde bir sorgulama sürecinden geçtiklerini, bu denli olumsuz bir olayın neden vuku bulduyuyla ilgili içsel konuşmalar yaptıklarını belirtmişlerdir. Duruma imtihan,

takdiri ilahî, kader, teslimiyet, tevekkül şeklinde yapılan atıfların birincil değerlendirme sürecinin daha kolay atlatılmasına katkı sağladığı söylenebilir. Buna karşılık, ikincil değerlendirme, olayın birey üzerinde yarattığı baskıları ve talepleri karşılamak üzere bireyin güçlü yönleri olarak da tanımlanabilecek olan kaynakların kullanılması anlamına gelmektedir. Bu kaynaklar fiziksel sağlık, iç görü, motivasyon, bilgi, duygusal beceriler, sosyal destek ağları veya dini bir inanca ve topluluğa bağlı olmak şeklinde farklı nitelikler gösterebilir. Dini inanç çerçevesinde yapılan takdiri ilahî, Yaratıcı'nın dilemesi şeklindeki bilişsel atıfların durumu değerlendirme ve kabullenmeye yönelik duyguları destekleyerek, çözüm odaklı başa çıkma sürecine katkı sağladığı söylenebilir. Bu bağlamda olayların idraki aşan hakikatleri barındırabileceği şeklindeki kutsal atıflar, bireyin duygu düzenleme ve psikolojik dengeyi sürdürme açısından etkili bir rol oynayabilir. Bu bağlamda dini inancın, sosyal ilişkilerin sağladığı desteğe benzer bir süreç yoluyla içsel bir muhatap olarak işlev gördüğü söylenebilir.

Dini başa çıkma alanındaki çalışmalara öncülük eden Pargament (1997) kutsalla ilgili bir anlam arayışı olarak tanımladığı dini inancın bireysel anlam oluşturma çabasının merkezinde yer aldığını belirtmektedir. Bu araştırma bulgularına göre bireylerin zor durumlar karşısında yaşadıkları deneyimleri tanımlarken, takdiri ilahî, teslimiyet, tevekkül, imtihan, sabır kavramları etrafında bir anlam verme gayretinde oldukları sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara göre anlam sistemlerinin ayrılmaz bir parçası olan dini inancın yaşam ve dünya hakkında sahip olunan bilgidaki boşlukları doldurduğu, güvenlik duygusu verdiği, uyum sağlama, kontrol edebilme, düzenleme ve yorumlama için bir referans sunduğu söylenebilir. Katılımcılar başa gelen felaketleri Yaratıcı'nın takdiri ve kader olarak tanımlayarak bu olayların bilinmeyen, farkında olunamayan hakikatler taşıyabileceğini ifade etmişlerdir. Park (2005), inançları, hedefleri ve öznel duyguları içeren genel bir yaşam anlamına atıfta bulunan “küresel anlam” ile kriz zamanlarında veya zor koşullar altında ortaya çıkan “anlam oluşturma” arasında önemli bir ayrım yapmaktadır. Anlam oluşturma genel olarak zorlayıcı yaşam olayları tarafından kesintiye uğratıldığında küresel anlamı yeniden kurmaya çalışma sürecini ifade etmektedir (Park, 2005). Bu araştırmada katılımcıların dini inanç ve uygulamalar yoluyla travmatik olaylarla sarsılan kontrol duygularını yeniden kazanmaya çalıştıkları söylenebilir. Buna göre dini inancın kaçınılmaz acılar karşısında görünenin altında yatan ilahî bir düzen ve amaç olduğuna dair rahatlatıcı bir düşünceye kaynaklık ettiği, durumun yeniden yorumlanması yoluyla varoluşun kontrol edilemeyen yönlerini olumlu bir şekilde karşılamaya dair zihinsel ve duygusal bir zemin hazırladığı söylenebilir. İnanç bireyin bir tehdit altında kaldığında olup bitenleri anlamlandırarak, istenmeyen bir sonuç ortaya çıksa bile ne olacağını tahmin ederek bir kontrol duygusu kazanmalarına yardımcı olabilir. Buna göre dini inancın hastalık, ölüm, travmatik deneyimler ve adaletsizlik gibi insan varlığının en tehdit edici yönleriyle yüzleşirken tatmin edici cevaplar sunabilen, bakış açılarını dönüştürmek üzere açıklamalar sağlayan ve kontrol duygusu kazandıran bir yorumlama sistemi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hayatın kontrolden çıktığı ve rasyonel bir açıklamanın olmadığı durumlarda kutsala yönelik inançlar ve uygulamaların, kaos

ve korku yerine nihai anlam, düzen ve güvenlik sağlama konusunda faydalı olduğu görülmektedir (Pargament ve ark., 2005).

Araştırmalar dini inançların umutsuzluk duygularına karşı koruyucu bir işlev üstlenerek yaşama arzusunu pekiştirdiğini göstermektedir. Bir gözden geçirme çalışmasında, Harrison ve arkadaşları (2001) dini inancın zihinsel ve fiziksel hastalıklarla başa çıkmada yararlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmıştır. Birey dini anlam arayışından aldığı güçle yaşadığı olumsuz durumun üstesinden gelme ve mücadele etme motivasyonuna sahip olabilir. Dolayısıyla dini inancı referans alarak ve Yaratıcı'ya yönelerek erişilen farkındalık boşluk, anlamsızlık ve belirsizlik duygularından kurtulmaya yardımcı olabilir.

5.5.2. Dua Etme

Katılımcıların zorlayıcı deneyimleri anlamlandırma ve özümseme sürecinde Yaratıcı'yla bağlantıda kalarak emniyet ve huzur hislerinin devamını sağlamak amacıyla dua ibadetini başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde dua başta olmak üzere dini ritüellerin ıstırapla baş etmeye önemli ölçüde katkılar sağladığı bildirilmektedir (Norton ve Gino 2014). Öncelikle dua ibadetinin duyguları da ifade etme fırsatı sunarak, alan açma ve yönlendirme işlevine sahip olduğu, özellikle yaşanan olumsuz olayla mesafe koymaya yardımcı olduğu söylenebilir. Katılımcılar sevilen birinin beklenmedik ölümü veya hastalık, kaza gibi olaylar karşısında Yaratıcı'dan dayanma gücü vermesi için dua ederek yardım talebinde bulduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların duygu odaklı deneyimlerini derinlemesine elde etmeyi amaçlayan sorular neticesinde inancın en genel anlamda güven hissine kaynaklık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla duanın dindar bireyler için Yaratıcı'ya yakın olarak emniyet ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri güvenli bir sığınak görevi gördüğü söylenebilir. Dini ritüellerin iyileştirici etkileri, Yaratıcı'ya yakınlık ve güven duygusu verdiği, olumsuz durumlarda rahatlık sağladığı ilgili alanyazında sıklıkla dile getirilmiştir (Pargament, 1997; Koenig, 2012). Dini ritüeller ile ruh sağlığı arasındaki ilişkilere ilişkin çok sayıda araştırmayı gözden geçirdiği çalışmasında Koenig dini pratiği hayatlarının bir parçası haline getiren bireylerin daha az kaygı ve depresyon yaşadıklarını, bu bireyler arasında intihar oranının daha düşük olduğunu göstermektedir. Ayrıca söz konusu araştırma dini ritüellerin problem çözme yetenekleri, bilişsel ve entelektüel işleyiş üzerinde de olumlu etkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırma bulgularına göre katılımcıların hastalık ve kayıp gibi yaşam güçlükleri karşısında dini inanç ve uygulamalar yoluyla ağır bir depresyon süreci yaşamadan durumu kontrol altına alabildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç kaygı, depresyon ve dini başa çıkma arasındaki olumlu bağlantılara odaklanan bir dizi araştırmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Ano ve Vasconcelles, 2005; Koenig ve ark., 2012).

Özetlemek gerekirse dini inanç ve uygulamaların travmatik ve sarsıcı yaşantılar nedeniyle bozulan bilişsel ve duygusal yapının tekrar dengeye oturabilmesi için, başa çıkma, hedef belirleme, sorunu yeniden tanımlama gibi olumlu bir bilişsel çabaları desteklediği söylenebilir. Bununla birlikte, dini başa çıkma konusunda rasyonel bakış açısını korumak gerektiği unutulmamalıdır. Dini inanç ve uygulamalar yoluyla kaybın yarattığı acıyı hafifletmeye çalışması bireyin bu acıyı tümüyle geride bıraktığı göstermeyebilir. Başa çıkma çoğu zaman dini motifleri kullanmakla birlikte tesellisi olmayan acılarla yürüyebilmeyi öğrenme anlamı da taşımaktadır. Yaşamın kayıplarla süren bir yolculuk olduğuna dair sahip olduğumuz mutlak bilgi, bize yas ve acıyla yüzleşmenin onları benliğimizin bir parçası haline getirmenin ve acıyı dönüştürerek yok olmadan yaşamaya devam etmenin kaçınılmaz olduğunu bildirmektedir. Her zaman üzüntü olacaktır ve bu hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla dini inancın kişinin anlamı dönüştürmesi ve sürdürmesine imkan veren, anlam yaratma kapasitesi yüksek bir sistem olduğu, özellikle travma gibi sarsıcı olaylarla başa çıkmada olumlu işlevlere sahip olduğu söylenebilir. Baumeister'in (1991 akt., Hood ve ark., 2009) belirttiği gibi din, anlam oluşturmanın en yüksek seviyeleriyle ilgilidir, hayata anlam vermenin her zaman en iyi yolu olmasa da en güçlü ve en kapsamlı olanıdır. Sonuç olarak dini inancın zamanın başlangıcından sonsuzluğa doğru ilerleyen süreçte yaşanan tüm deneyimlere anlam verme kapasitesine sahip olduğu söylenebilir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Dindarlık ve aile işleyişini konu edinen bu araştırmada bireylerin dini inançlarının aile işleyişi, çift ilişkisi, ebeveyn çocuk iletişimi ve baş etme üzerindeki rolü aile sistemleri kuramının temel kavramları ve önermeleri ışığında incelenmiş, dini inancın aile işleyişi üzerindeki etki mekanizmaları aile işlevselliğine olan katkıları ve bedelleri bağlamında araştırılmıştır.

Bugüne kadar, din psikolojisindeki hâkim kavramsal teori ve bulgular, daha ziyade bireysel dini işlevlere hitap etmektedir. Bu araştırmanın özneliği aile yaşamına ilişkin dini temelli inanç ve uygulamaların aile ilişkilerine nasıl entegre edildiği, aile etkileşim dinamiklerini ve bir sistem olarak ailenin işleyişini nasıl etkilediğinin derinlemesine araştırılmasıdır. Ayrıca bu çalışma din ve ailenin ilişkisel fenomenler olduğu şeklindeki temel bir varsayım yola çıkarak dindarlığın aile işleyişi üzerindeki etkilerini aile sistem kuramı temelinde ele alarak sistem yaklaşımlarının önemine vurgu yapmaktadır.

Çift yönlü doğasına bağlı olarak kimi zaman işlev bozucu olarak deneyimlenen dini inancın bu araştırma özelinde büyük ölçüde aile işlevselliğini olumlu yönde etkileyen bir mekanizma olarak işlediği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analizler neticesinde dindar bireyler için dini inanç ve uygulamaların bireysel anlam oluşturma, aile işleyişi, çift ilişkisi, ebeveyn çocuk iletişimi ve başa çıkma dinamikleri üzerinde belirleyici etkileri olduğu görülmüştür. Bireysel düzlemde dini inancın varoluşa anlam katma, tutum ve davranışları yönlendirme, tüm yaşama temel sağlama gibi niteliklerinden ötürü bütüncül etkiye sahip bir olgu olarak deneyimlendiği tespit edilmiştir. Nitel bölümde Aile işleyişi başlığında dini inancın aileye değerler aracılığıyla oluşan bir bütünlük/yapı verdiği; aile hiyerarşinde istişare mekanizması üzerinden ortak karar süreçlerini şekillendirdiği, ortak dini faaliyetler aracılığıyla ise aile bağlarının güçlenmesine katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Çift ilişkisi bağlamında evlilik ilişkisine kader inancı çerçevesinde ancak bireysel seçimlerin etkili olduğu ve bitebilir olma özelliği taşıyan bir ilişki şeklinde anlam verdiği; çift anlaşmazlıklarında ilişkiyi korumaya yönelik tavsiyeler ışığında ılımlı ve yapıcı davranma, dua yoluyla farkındalık kazanma ve affedici davranma motivasyonunu desteklediği görülmüştür. Dini inancın ebeveyn çocuk iletişimi üzerindeki etkileri başlığında ise Allah'ın emaneti olarak çocuklar ve çocukların değerler eksenli eğitimlerinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Başa çıkma başlığında zorlayıcı yaşam olaylarını anlamlandırma ve emniyet ve güven hislerinin kaynağı olarak dua yoluyla Yaratıcı'yla bağlantıda kalma yaşantılarının ön plana çıktığı görülmüştür. Ayrıca nitel bölümde dini inanç çerçevesinde rasyonalize edilen erkeğin güç pozisyonu anlayışının birey ve çift alt sistemlerinde işlev bozucu etkileri olabileceği, ayrıca çocuklara dini öğretileri bir an önce vermeye ilişkin zamansal baskının da aile işlevselliğini bozucu etkilerinin olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın nicel aşamasında yapılan korelasyon analizleri neticesinde nitel bulguları

destekler şekilde dindarlık ile aile işleyişi ve çift uyumu arasında istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu bulgulanmıştır. Buna karşın dindarlık ve ebeveyn çocuk iletişimi arasında ise nitel bulgulardan farklı olarak anlamlı ve negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir.

Bu bulgular ışığında dini inancın birey ve aile sistemi üzerindeki etkilerinin “ödülleri ve bedeller” bağlamında bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasının ailelere yönelik terapi çalışmaları ve müdahale programlarının gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bununla birlikte nicel bulguların ortaya koyduğu ve kısmen nitel bulgularda da ifade bulan dini inanç ve ebeveyn çocuk iletişimi arasındaki olumsuz bağlantılar aile sisteminin bir alt sistemi olan çocuk alt sistemi ve ebeveyn alt sistemi arasındaki etkileşimin daha derinlikli ve yine karma yöntemler ışığında değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Dini inancın kimi zaman dini öğretilerdeki amaca ve hikmete muhalif olarak algılanması, yorumlanması ve yaşanması din olgusuyla ilgili çıkarımların ihtiyatlı bir şekilde yapılması zorunluluğunu doğurmaktadır. Dolayısıyla karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahip din olgusunun tüm bu boyutlara ışık tutacak şekilde bir metodoloji temelinde yapılandırılmasına yönelik zorunluluk bu araştırmada bir kez daha ortaya konmuştur. Bu sonuçlar inancın dindar ailelerde, aile sisteminin psikolojik uyumuyla ilişkili etkenleri anlamak üzere önemli bir değişken olarak ele alınması gerekliliğini destekler niteliktedir. Buna göre dindar aile sistemlerinin incelenmesinin yazına önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Dini sosyal çevrenin bireysel ve ailesel baş etme süreçleriyle ilişkili olduğunu öne süren çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmada, örneklem grubunun betimsel özelliklerine ilişkin daha fazla bilgi sunabilmek için sosyal çevreyle ilişkilerine dair sorular sorulmuş ancak aile sisteminin kendi iç işleyişine odaklanıldığı için dış sistemlerle, örneğin belli bir dini gruba üye olmanın ne anlama geldiğiyle, ilgili deneyimler araştırılmamıştır. Bundan sonraki çalışmalarda dini bir gruba bağlılık ile aile sistemi ve baş etme arasındaki ilişkiler incelenebilir.

Bu araştırmada dindar bireylerin çift ilişkisi ebeveyn çocuk iletişimi ve başa çıkma dinamiklerine ilişkin çeşitli bulgular sunulsa da herhangi bir karşılaştırma grubu kullanılmadığı için bu sonuçların bu ailelere özgü olup olmadığı konusunda kapsamlı bir yorum yapılamamaktadır. Dini inancın etkileri araştırılırken kendilerini dindar olarak tanımlamayan fakat dini öğretilerin işaret ettiği değerleri ve davranış kalıplarını gelenek ve kültür formu şeklinde yaşayan örneklemle karşılaştırılması önemlidir. Aile uyumunda etki eden ve dindar bireylerin inanç bağlamında tanımladıkları kimi motiflerin yerleşik kültür ve gelenek kaynaklı olabileceği bilinmektedir. Aile Sistemleri Kuramı'nı temel alan bu araştırma bazı yöntemsel gerekçelerden ötürü sadece dindar bireylerle yürütülmüştür. Karşılaştırma grupları kullanılarak yapılacak benzer çalışmaların, bu bulgular açısından aydınlatıcı olacağı düşünülmektedir. Farklı sosyokültürel düzeydeki popülasyonla derinlemesine nitel araştırmalar yürütülebilir, gruplar arasında karşılaştırmalar yapılabilir ve böylece din olgusuna ait değişkenler açısından farklılıklar ortaya

konabilir. Dolayısıyla, ileriki çalışmalarda, aile işleyişini yordamak üzere farklı dindarlık düzeyine sahip gruplara yönelik karşılaştırmaların yeni ve önemli bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın nitel bölümünde büyük ölçüde işlevsel, uyumlu bir aile ortamına ve görece nitelikli eğitim ve farkındalık düzeyine sahip bir örneklem grubuyla çalışılmıştır. Dolayısıyla farklı uyum düzeyine sahip, örneğin işlevselliği düşük ailelerle yapılacak karşılaştırmalar din olgusunun ödülleri ve bedeller açısından ortaya koyduğu etkilere dair farklı açıklamalar sağlayabilir. Dini inanç ve uygulamalar özellikle psikolojik semptomlu bir üyesi bulunan aileler, halihazırda profesyonel destek ve/veya çift terapisi desteği alan bireyler gibi çok daha özel nitelikli örneklem grupları ile çalışılabilir. Ana akım dinler tarafından sunulan pek çok mesaj, işlevsel aile dinamiklerini teşvik ediyor gibi görünse de bu mesajların amacına muhalif bir şekilde yorumlanması ve yaşanması, dinin patolojik süreçleri haklı çıkarmak üzere rasyonalize edilmesi şeklinde özellikle sorunlu aile sistemleri için olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu araştırma dahil olmak üzere mevcut ampirik çalışmalar öncelikli olarak görece işlevselliği bozulmamış, herhangi bir psikiyatrik tanı almamış veya aile terapisi desteğine başvurmamış örneklem odaklanmaktadır. Dolayısıyla, normatif şartlarda aile yaşamını kolaylaştıran dini inancın farklı aile koşullarında ödülleri ve özellikle bedellerine dair derinlemesine ve anlama dayalı nitel yöntemlerle araştırılması Din psikolojisi çalışmalarına önemli katkılar sağlayabilir. Ek olarak dini inancın değerlere kaynaklık etmesi, aile sisteminin örgütlenmesine dair önemli referanslar sağlaması ve özellikle çatışma zamanları çözüm odaklı yaklaşımlara temel teşkil etmesi klinik müdahaleleri desteklemek ve geliştirmek adına önemli bir çerçeve sunabilir.

Dini inancın aile yaşamına ve aile terapisi uygulamalarına entegrasyonu konusundaki çalışmalar son yıllarda artmış olsa da dini deneyimin tek boyutlu ölçümlere odaklanan, demografik ve nicel yaklaşımlardan ziyade, ailesel gerçekliği yaratma ve sürdürme bağlamında nasıl deneyimlendiğiyle ilgili öncelikle ailenin dini tecrübesini tüm yönleriyle ve derinlemesine ele alan çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Daha geniş bir bağlamda, dini inancın birey ve ailelerin psikolojik iyilik haline ve genel esenliğine katkıda bulunan tutumların içselleştirilmesinde rol oynayan bir olgu olması nedeniyle elde edilen sonuçların özellikle aile terapisi araştırmaları için önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmanın, bu alandaki artan araştırma verilerini destekleyerek aile terapistlerinin dindar çiftler ve ailelerle çalışırken kullanabilecekleri yeni müdahaleler geliştirmelerine yardımcı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın işaret ettiği sonuçlar dindar ailelerle çalışan uzmanlar için önemli katkılar sağlayabilir. Bir fenomen olarak dinin, bireylerin ve ailelerin genel refahına katkıda bulunan tutumları şekillendirmede nasıl bir rol oynadığını incelemek, özellikle bireyin ve ailenin işlevsel ve güçlü yönlerine odaklanarak var olan sorunu aşmayı önemli bir terapi hedefi olarak ortaya koyan sistem yaklaşımları ve çözüm odaklı yaklaşımlar açısından büyük önem taşımaktadır.

Dini inancın etkileri eşlerle birlikte yürütülecek tipik bir çift terapisi şeklinde ve eşzamanlı olarak her iki eşin deneyimlerine odaklanmak suretiyle araştırılabilir. Ayrıca tüm aile üyelerinin katılımıyla yürütülecek bir aile görüşmesi dini inanç ve uygulamaların birey ve alt sistemlerin öznel algıları

bağlamında araştırılabilir. Çocuklar ve özellikle ergen alt sistemlerinin dini inanç deneyimleri spesifik olarak çalışılabilir. Gelişimsel açıdan özerklik meselesinin aşılmasını gerektiren ergenlik dönemindeki aile üyelerinin dini inanca ilişkin ailesel gerçekliği ne şekilde deneyimledikleri, din ve kuşaklararası ilişkiler hakkında kapsamlı veriler ortaya koyarak ailelere yönelik klinik müdahalelerin zenginleştirilmesine katkı sağlayabilir.

Öte yandan dini inancın duygu düzeyinde deneyimlenmesine dair derinlemesine sorulardan ele edilen bulgular, özellikle bireylerin dini içerikleri işleme tarzına işaret eden ve bilişsel yapıya atıfta bulunan “Anlam Sistemi” kavramı, bilişsel davranışçı yaklaşımların dindar bireyler özelinde zenginleştirilmesine yardımcı olabilir. Ayrıca aşkın bir güce yakınlığın sunduğu benzersiz ve güçlü bir duygusal deneyim özellikle derin travma izleri taşıyan özel nitelikli örneklem gruplarıyla derinlemesine çalışılabilir. Sonraki araştırmalar için bir diğer öneri dindarlığın ailesel travmatik süreçleri ne şekilde etkilediğine ilişkin derinlemesine araştırmaların yapılmasıdır. Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz’in idiyografik doğasına uygun tek vaka analizleri özellikle terapi, klinik müdahale ve dindar bireylere özgü yaklaşımların oluşturulması açısından önemlidir.

Dini inanç sistemlerinden temel alan ve dindar ailelerin ailesel gerçekliklerini oluşturmalarına yardımcı olan bilgiye keşfedici bir merak duygusuyla yaklaşmak tarafsızlığı ilke edinen bilimsel bir tavır için büyük önem taşımaktadır. Sosyal bilimin nihai amacı, derin karmaşıklığı ve çeşitliliğine rağmen insan deneyimi hakkındaki bilgiye olabildiğince yaklaşmaktır. Dini inanç ve uygulamaların dindar bireyler tarafından aile sistemlerinin pek çok boyutuna etki eden bir olgu olarak deneyimlendiğini ortaya koyan bu çalışmanın dindarlık ve aile işleyişine yönelik yeni yaklaşımların keşfedilmesini teşvik eden yönüyle alandaki mevcut literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdel-Khalek, A. M. (2008). Religiosity, health, and well-being among Kuwaiti personnel. *Psychological Reports, 102* (1), 181-184.
- Abdel-Khalek, A. M. (2013). The relationships between subjective well-being, health, and religiosity among young adults from Qatar. *Mental Health, Religion, & Culture, 16*, 306-318.
- Abdel-Khalek A. M., Singh A. P. (2014). Religiosity, subjective well-being, and anxiety in a sample of Indian University students. *Arab Journal of Psychiatry, 25*(2), 201-208.
- Abu-Raiya, H., Pargament, K. I., Mahoney, A., & Stein, C. (2008). A Psychological Measure of Islamic Religiousness: Development and Evidence of Reliability and Validity. *International Journal for the Psychology of Religion, 18*(4), 291-315.
- Abu-Raiya, H., ve Pargament, K. I. (2011). Empirically based psychology of Islam: Summary and critique of the literature. *Mental Health, Religion & Culture, 14*(2), 93-115.
- Abu-Ras, W., & Abu-Bader, S. H. (2008). The Impact of the September 11, 2001, attacks on the well-being of Arab Americans in New York City. *Journal of Muslim Mental Health, 3*, 217-239.
- Abu-Ras, W., Ahmed, S., & Arfken, C. L. (2010). Alcohol use among U.S. Muslim college students: Risk and protective factors. *Journal of Ethnicity in Substance Abuse, 9*(3), 206-220.
- Aghababaei, N. (2013). Between you and God, where is the general factor of personality? Exploring personality-religious relationships in a Muslim context. *Personality and Individual Differences, 52*, 196-198.
- Ağılkaya Şahin, Z. (2017). Manevi Bakım ve Danışmanlık. İstanbul: Marmara Akademi Yayınları.
- Ağılkaya Şahin, Z. (2020). Psikoloji ve Psikoterapide Din. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Ahmadi, K., Hossein-abadi, F.H. (2009). Religiosity, marital satisfaction and child rearing. *Pastoral Psychology, 57*, 211-221.
- Ahn, Y. J., & Miller, M. M. (2010). Can MFTs address spirituality with clients in publicly funded agencies? *Contemporary Family Therapy, 32*(2), 102-116.
- Alghafli, Z., Hatch, T., & Marks, L. (2014). Religion and relationships in Muslim families: A qualitative examination of devout married Muslim couples. *Religions, 5*(3), 814-833.
- Al Othman, H. M. (2012). Marital happiness of married couples in the U.A.E society: A Sample from Sharjah. *Asian Social Sciences, 8*, 217.
- Anderson, S. A., & Sabatelli, R. M. (2006). *Family interaction: A multigenerational developmental perspective. Fourth Edition*. Boston: Pearson.

- Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: a meta-analysis. *Journal of Clinical Psychology, 61*(4),461-80.
- Apaydın, H. (2001). Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12*, 319-337.
- Apaydın, H. (2010). Ruh Sağlığı Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 10* (2), 59-77.
- Arkonaç, S.A. (2008). *Psikolojide insan modelleri ve yerel insan modelimiz* (2. baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Arkonaç, S.A. (2015). *Psikolojide Bilginin Eleştirel Arkapları*. Hiperlink.
- Atçeken, M., (2014). *Dindarlık, Evlilik Doyumu ve Kişilik Özelliklerinin Bağışlama İle İlişkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avishai, O. (2008). “Doing religion” in a secular world: Women in conservative religions and the question of agency. *Gender and Society, 22*, 409-433.
- Aydin, N., Fischer, P., & Frey, D. (2010). Turning to God in the face of ostracism: Effects of social exclusion on religiousness. *Personality and Social Psychology Bulletin, 36*(6), 742-753.
- Ayten, A. (2009). *Prososyal davranışlarda dindarlık ve empatinin rolü*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayten, A., Göcen, G., Sevinç, K., & Öztürk, G., (2012). Dini başa çıkma, şükür ve hayat memnuniyeti ilişkisi: hastalar, hasta yakınları ve hastane çalışanları üzerine amprik bir araştırma. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 12* (2), 45-79.
- Ayten, A. (2013). Din ve sağlık: Bireysel dindarlık, sağlık davranışları ve hayat memnuniyeti ilişkisi üzerine bir araştırma. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 13* (1), 7-31.
- Ayten, A., & Sağır, Z. (2014). Dindarlık, dinî başa çıkma ve depresyon ilişkisi: suriyeli sığınmacılar üzerine bir araştırma. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 47*, 5-18.
- Ayten, A. (2015). *Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı etkiler mi? Din Erdem ve Sağlık içinde* (Ed. Ayten, A.), (s. 19-91). İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Arvas, F. B., Hökelekli, H. (2017). Dindarlık ile evlilik doyumu ve evlilikte sorun çözme ilişkisi üzerine bir inceleme. *Değerler Eğitimi Dergisi, 15* (34), 129-160.
- Bahadır, A. (2002). *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Balkanlıoğlu, M., A. (2014). Questioning the relationship between religion and marriage: Does religion affect long-lasting marriage? Turkish couples' practice of, perception of, and attitudes towards religion and marriage. *The Journal of International Social Research, 7* (3), 515-523.

- Bartkowski, J. P., & Ellison, C. G. (1995). Divergent models of childrearing in popular manuals: Conservative Protestants vs. the mainstream experts. *Sociology of Religion*, *56*, 21-34.
- Bartkowski, J. P. (1997). Debating Patriarchy: Discursive Disputes over Spousal Authority among Evangelical Family Commentators. *Journal for the Scientific Study of Religion*, *36*(3), 393-410.
- Bartkowski, J. P. (2001). *Remaking the godly marriage: Gender negotiation in evangelical families*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Bartkowski JP, Xu X, Levin ML. (2008). Religion and child development: Evidence from the Early Childhood Longitudinal Study. *Social Science Research*, *37*, 18-36.
- Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Tice, D. M. (2007). The strength model of self-control. *Current Directions in Psychological Science*, *16*, 351-355.
- Bayraktaroğlu, H. T., & Çakıcı, E. T. (2017). Psychometric properties of Revised form Dyadic Adjustment Scale in a sample from North Cyprus. *International Journal of Educational Science*, *19*(2-3), 113-119.
- Beckford, J.A.; Demerath, N.J., (Ed.). (2007). *The SAGE handbook of the sociology of religion*. London: Sage.
- Bhui, K., King, M., Dein, S., & O'Connor, W. (2008). Ethnicity and religious coping with mental distress. *Journal of Mental Health*, *17*(2), 141-151.
- Bornstein, M. H., Putnick, D. L., Lansford, J. E., Al-Hassan, S. M., Bacchini, D., Bombi, A. S., Chang, L., Deater-Deckard, K., Di Giunta, L., Dodge, K. A., Malone, P. S., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Steinberg, L., Tapanya, S., Tirado, L., Zelli, A., & Alampay, L. P. (2017). 'Mixed blessings': parental religiousness, parenting, and child adjustment in global perspective. *Journal of child psychology and psychiatry, and allied disciplines*, *58*(8), 880-892.
- Boyatzis, C. J., & Janicki, D. L. (2003). Parent child communication about religion: Survey and diary data on unilateral transmission and bidirectional reciprocity styles. *Review of Religious Research*, *44*, 252-270.
- Brandt, S. (2004). Religious homogamy and marital satisfaction: Couples that pray together, stay together. *Sociological Viewpoints*, *20*, 11-20.
- Bray, J. H., Stanton, M. (Ed.). (2009). *The Wiley-Blackwell Handbook of Family Psychology*. Blackwell Publishing.
- Brewer-Smyth, K., & Koenig, H. G. (2014). Could spirituality and religion promote stress resilience in survivors of childhood trauma? *Issues in Mental Health Nursing*, *35*(4), 251-256.
- Bryant-Davis, T., & Wong, E. C. (2013). Faith to move mountains: Religious coping, spirituality, and interpersonal trauma recovery. *American Psychologists*. *68*(8), 675-684.

- Bryman, A. (2006). Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? *Qualitative Research*, 6(1), 97-113.
- Bulut, I. (1990). *Aile Değerlendirme Ölçeği*. Ankara:Özgüzel Matbaası.
- Burke, L. A., Neimeyer, R. A., McDevitt-Murphy, M. E., Ippolito, M. R., & Roberts, J. M. (2011). Faith in the wake of homicide: Religious coping and bereavement distress in an African American sample. *International Journal for the Psychology of Religion*, 21(4), 289-307.
- Burr, V. (2003). *Social constructionism* (2rd ed.). London: Routledge.
- Burr, W. R., Marks, L. D., & Day, R. D. (2012). *Sacred matters*. London: Routledge.
- Busby, D.M., Christensen, C., Crane, D.R. and Larson, J.H. (1995). A revision of the dyadic adjustment scale for use with distressed and nondistressed couples: construct hierarchy and multidimensional scales. *Journal of Marital and Family Therapy*, 21, 289-308.
- Butler, M. H., Stout, J. A., & Gardner, B. C. (2002). Prayer as a conflict resolution ritual: Clinical implications of religious couples' report of relationship softening, healing perspective, and change responsibility. *American Journal of Family Therapy*, 30(1), 19-37.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Call, V. A., & Heaton, T. B. (1997). Religious influence on marital stability. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36(3), 382-392.
- Canatan, K. & Yıldırım, E. (2011). *Klasik Türk Düşüncesinde Aile ve Ailevi Değerler*. (2. Baskı). İstanbul: Açılım Kitap.
- Carlson, T., Erickson, M. J., & Seewald-Marquardt, A. (2002). The spiritualities of therapists' lives. *Journal of Family Psychotherapy*, 13(3-4), 215-236.
- Carpenter, T. P., Laney, T., & Mezulis, A. (2012). Religious coping, stress, and depressive symptoms among adolescents: A prospective study. *Psychology of Religion and Spirituality*, 4(1), 19-30.
- Carter, R. L. (2008). Understanding resilience through ritual and religious practice: An expanded theoretical and ethnographic framework. Hans- Georg Bohle & K. Warner (Eds.), *Megacities resilience and social vulnerability* içinde (73-81). United Nations University, Institute for Environment and Human Security.
- Chai, P. P. M., Krägeloh, C. U., Shepherd, D., & Billington, R. (2012). Stress and quality of life in international and domestic university students: Cultural differences in the use of religious coping. *Mental Health, Religion & Culture*, 15(3), 265-277.

Chatters, L. M., & Taylor, R. J. (2005). Religion and families. Bengston, V. L., Acock, A. C., Allen, K. R., Dilworth-Anderson, P., & Klein, D. M. (Eds.), *Sourcebook of family theory and research* içinde (517-530). Thousand Oaks, CA: Sage.

Chelladurai, J. M., Dollahite, D. C., & Marks, L. D. (2018). “The family that prays together . . .”: Relational processes associated with regular family prayer. *Journal of Family Psychology*, 32(7), 849–859.

Cinnirella, M., ve Loewenthal, K. M. (1999). Religious and ethnic group influences on beliefs about mental illness: A qualitative interview study. *British Journal of Medical Psychology*, 72 (4), 505-524.

Connidis, I. A., & Walker, A. J. (2009). (Re)visioning gender, age, and aging in families. S. A. Lloyd, A. L. Few, & K. R. Allen (Eds.), *Handbook of feminist family studies* içinde (147-159). Thousand Oaks, CA: Sage.

Cornish, F., & Gillespie, A. (2009). A pragmatist approach to the problem of knowledge in health psychology. *Journal of Health Psychology*, 14, 800-809.

Creswell, J.W., & Plano Clark, V.L. (2011). *Designing and conducting mixed methods research* (2nd Ed.). Los Angeles: Sage Publications.

Creswell, J. W. (2014). *Research design: A qualitative, quantitative, and mixed method approaches* (4th Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Currier, J. M., Mallot, J., Martinez, T. E., Sandy, C., & Neimeyer, R. A. (2013). Bereavement, religion, and posttraumatic growth: A matched control group investigation. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(2), 69-77.

Curtis, S., Gesler, W., Smith, G., & Washburn, S. (2000). Approaches to sampling and case selection in qualitative research: examples in the geography of health. *Social science & medicine*, 50 (7-8), 1001-1014.

Çamur, Z. (2014). Yaşamda Anlam ve Dindarlık İlişkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Samsun: On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dezutter, J., Luyckx, K., & Hutsebaut, D. (2009). “Are you afraid to die?” Religion and death attitudes in an adolescent sample. *Journal of Psychology & Theology*, 37, 163-173.

Dinç, A. (2007). *Ergenlerde anne-baba tutumları ve dini yönelim*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Doğan, Ş. (2016). Dindarlık-Muhafazakâr Aile Değerleri İlişkisi, *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi = International Journal of Social Sciences*, 4 (7), 159-188.

Dollahite, D. C., Marks, L. D., Goodman, M. A. (2004). Religiosity and families: Relational and spiritual linkages in a diverse and dynamic cultural context. Marilyn J. Coleman and Lawrence H. Ganong (Eds.),

The Handbook of Contemporary Families: Considering the Past, Contemplating the Future içinde (411-341). Sage.

Dollahite, D. C., & Marks, L. D. (2005). How highly religious families strive to fulfill sacred purposes. V. L. Bengtson, D. Klein, A. Acock, K. Allen, & P. Dilworth-Anderson (Eds.), *Sourcebook of family theory and research* içinde (533-541). Sage.

Dollahite, D. C., & Lambert, N. M. (2007). Forsaking all others: How religious involvement promotes marital fidelity in Christian, Jewish, and Muslim couples. *Review of Religious Research*, 48, 290-307.

Dollahite, D. C., & Marks, L. D. (2009). A conceptual model of processes in a diverse, national sample of highly religious families. *Review of Religious Research*, 50, 373-391.

Dollahite, D. C., Hawkins, A. J., & Parr, M. R. (2012). "Something more": The meanings of marriage for religious couples in America. *Marriage and Family Review*, 48, 339-362.

Dollahite, D. C., Marks, L. D. (2018). Introduction to the special issue: exploring strengths in American families of faith. *Marriage & Family Review*, 54, 617-634.

Dollahite, D. C., Marks, L. D., & Young, K. P. (2019). Relational struggles and experiential immediacy in religious American families. *Psychology of Religion and Spirituality*, 11(1), 9-21.

DeMaris, A., Mahoney, A., & Pargament, K., I. (2010). Sanctification of marriage and general religiousness as buffers of the effects of marital inequity. *Journal of Family Issues*, 31, 1255-1278.

Diyanet İşleri Başkanlığı. (2014). Türkiye’de dini hayat araştırması. Ankara.

Duba, J. D. (2010). Intimacy and the recovery of intimacy in religious and faith-based relationships.

Dudley, M.G., & Kosinski, F.A. (1990). Religiosity and marital satisfaction: A research note. *Review of Religious Research*, 32, 78-86.

Dures, E., Rumsey, N., Morris, M., & Gleeson, K. (2011). Mixed methods in health psychology: Theoretical and practical considerations of the third paradigm. *Journal of Health Psychology*, 16, 332-341.

Duriez, B., Soenens B., Neyrinck B., Vansteenkiste, M. (2009). Is religiosity related to better parenting? Disentangling religiosity from religious cognitive style. *Journal of Family Issues*, 30, 1287-1307.

Düzgüner, S. (2013). *Maneviyat Algısı ve Diğerkamlıkla İlişkisi: Kan Bağıışı Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma* (Doktora Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eliassen, A. H., Taylor, J., & Lloyd, D. A. (2005). Subjective Religiosity and Depression in the Transition to Adulthood. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44(2), 187-199.

- Elliott, S.N., Kratochwill, T.R., Littlefield Cook, J. & Travers, J. (2000). *Educational psychology: Effective teaching, effective learning (3rd Ed.)*. Boston, MA: McGraw-Hill College.
- Ellison, C. G., Burdette, A. M., & Wilcox, W. B. (2010). The couple that prays together: Race and ethnicity, religion and relationship quality among working age adults. *Journal of Marriage and Family*, 72, 963-975.
- Ellison, C. G., Henderson, A. K., Glenn, N. D., & Harkrider, K. E. (2011). Sanctification, stress, and marital quality. *Family Relations: An Interdisciplinary Journal of Applied Family Studies*, 60(4), 404-420.
- Emmons, R. A. (1999). *The psychology of ultimate concerns*. New York: The Guilford Press.
- Emmons, R. A., & Paloutzian, R. F. (2003). The psychology of religion. *Annual Review of Psychology*, 54, 377-402.
- Ennaji, M. (2016). Women, gender, and politics in Morocco. *Social Sciences*, 5(4), 1-8.
- Enright, R. D. & Fitzgibbons, R. P. (2000). *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope*. Washington, DC, US: American Psychological Association.
- Essig, L. W., Lott, M. L., Abo-Zena, M. M., Alghalfi, Z., Marks, L. D., & Dollahite, D. C. (2018). Answering to Allah: Relational unity among American Muslim families. *Marriage & Family Review*, 54(7), 749-61.
- Exline, J. J., & Rose, (Ed.), (2013). Religious and spiritual struggles. R. F. Paloutzian & C. L Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality (2nd ed) içinde*. (380-398). New York: Guilford Press.
- Fabricatore, A.N., Handal, P.J., Rubio, D.M., & Gilner, F.H. (2004). RESEARCH: Stress, Religion, and Mental Health: Religious Coping in Mediating and Moderating Roles. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14, 108-91.
- Fard M. K., Shahabi R., Zardkhaneh S. A. (2013). Religiosity and marital satisfaction. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 82, 307–311.
- Fernandez, A., & Loukas, A. (2014). Acculturation and religious coping as moderators of the association between discrimination and depressive symptoms among Mexican-American vocational students. *Journal of Immigrant and Minority Health*, 16(6), 1290-1293.
- Fiese, B.H., & Tomcho, T.J. (2001). Finding meaning in religious practices: The relation between religious holiday rituals and marital satisfaction. *Journal of Family Psychology*, 15, 597-09.
- Fincham, F. D. (2000). The kiss of the porcupines: From attributing responsibility to forgiving. *Personal Relationships*, 7(1), 1-23.

- Fincham, F. D., Stanley, S. M., & Beach, S. R. H. (2007). Transformative processes in marriage: An analysis of emerging trends. *Journal of Marriage and Family*, 69(2), 275-292.
- Fincham, F.D., Beach, S.R.H., Lambert, N., Stillman, T., & Braithwaite, S.R. (2008). Spiritual behaviors and relationship satisfaction: A critical analysis of the role of prayer. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27, 362-388.
- Fincham, F., & Beach, S. (2014). I say a little prayer for you: Praying for partner increases commitment in romantic relationships. *Journal of Family Psychology*, 28, 587-593.
- Finlay, L. (2009) Ambiguous Encounters: A Relational Approach to Phenomenological Research, *Indo-Pacific Journal of Phenomenology*, 9(1)1-17.
- Finlay, L. (2011). *Phenomenology for therapists: Researching the lived world*. West Sussex, United Kingdom: Wiley-Blackwell.
- Fook, J. & Gardner, F. (2007). *Practicing critical reflection: A resource handbook*. Berkshire: Open University Press.
- Frankl, V. E. (2013). *İnsanın Anlam Arayışı* (6.baskı). Okuyan Us Yayınları.
- Gallagher, S. K., & Smith, C. (1999). Symbolic traditionalism and pragmatic egalitarianism: Contemporary evangelicals, families, and gender. *Gender and Society*, 13, 211-233.
- Gardner, T. M., Krägeloh, C. U., ve Henning, M. A. (2014). Religious coping, stress, and quality of life of Muslim university students in New Zealand. *Mental Health, Religion & Culture*, 17 (4), 327-338.
- Geçioğlu, A. R. (2018). *Evlilik uyumu-dindarlık ilişkisi: Adana örneği*. Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Geçioğlu, A, Kayıklık, H. (2019). Dindarlık ve evlilik uyumu ilişkisi: Evli bireyler üzerine bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 202-224.
- Geyer, A. L., Baumeister, R. F. (2013). *Din, Ahlak ve Özdenetim: Değerler Erdemler ve Kötü Alışkanlıklar*. çev. Metin Güven. Din ve Maneviyat Psikolojisi, Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları. Raymond F. Paloutzian- Crystal L. Park. (Eds). İhsan Çapçioğlu, Ali Ayten. (Eds). (241-287). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Giblin, P. (1996). Spirituality, Marriage, and Family. *The Family Journal*, 4(1), 46-52.
- Giorgi, A. and Giorgi, B. (2003) Phenomenology. Smith J.A. (Ed.) *Qualitative psychology: a practical guide to research methods* içinde. London: Sage.
- Gladding, S. T. (1998). *Family therapy. History, theory and practice*. (2. Baskı). New Jersey: Merrill Prentice Hall.

- Goeke-Morey, M., Taylor, L., Merrilees, C., Shirlow, P., & Cummings, E. (2014). Adolescents' relationship with God and internalizing adjustment over time. *Journal of Family Psychology, 28*, 749-758.
- Goldenberg, H., & Goldenberg, I. (2013). *Family Therapy* (8th ed.). Belmont, CA: Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Goodman, M. A., & Dollahite, D. C. (2006). How religious perceive the influence of God in their marriage. *Review of Religious Research, 48*, 41-155.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.). *Handbook of qualitative inquiry içinde* (105-117). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (2005). *Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences*. N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (3rd ed) içinde (191-215). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gümüş, A. (2013). *Yetişkinlerin Din Eğitimine Bakışları ve Din Eğitimi İhtiyaçları*. İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği.
- Gündoğdu, A. (2007). *Relationships between self-construals and marital quality*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve Kişilik*. Bursa: Emin Yayınları.
- Gürsu, O. (2011). *Ergenlik döneminde psikolojik sağlık ve dindarlık ilişkisi*. (Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Harrison, M. O., Koenig, H. G., Hays, J. C., Eme-Akwari, A. G., & Pargament, K. I. (2001). The epidemiology of religious coping: A review of recent literature. *International Review of Psychiatry, 13*(2), 86-93.
- Hassouneh-Phillips, D. (2003). Strength and vulnerability: Spirituality in abused American Muslim women's lives. *Issues in mental health nursing, 24* (6-7), 681-694.
- Hatch, T., Alghafli, Z., Marks, L., Rose, A., Rose, J., Hardy, B., & Lambert, N. (2017). Prayer in Muslim families. *Journal of Religion & Spirituality in Social Work, 36*, 73-95.
- Hernandez, K. M., Mahoney, A., Pargament, K. I. (2011). Sanctification of sexuality: implications for newlyweds' marital and sexual quality. *Journal of Family Psychology, 25*, 75-780.
- Hill, E. J., & Klein, S. R. (2005). Mapping the processes of home. S. R. Klein, & E. J. Hill (Eds.), *Creating home as a sacred center içinde* (25-37). Provo, UT: BYU Academic Publishing.
- Holden, G. W. (2001). Psychology, religion, and the family: It's time for a revival. *Journal of Family Psychology, 15*(4), 657-662.

- Hood, R. W., Jr., Hill, P. C., & Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: An empirical approach* (4th ed.). Guilford Press.
- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki. *Milel ve Nihal*, 7, 209-240.
- Hökelekli, H. (1998). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hökelekli, H., & Çayır, C., (2006). Gençlerin din değiştirip hristiyan olmasında etkili olan psiko-sosyal etkenler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(1), 23-46.
- Hökelekli, H. (2012). *İslam Psikolojisi Yazıları*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Hökelekli, H. & Arvas, F. B. (2017). Dindarlık ile Evlilik Doyumu ve Evlilikte Sorun Çözme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(34), 129-160.
- Huston, T. L. (2000). The social ecology of marriage and other intimate unions. *Journal of Marriage and Family*, 62, 298-320.
- Hünler, O. S., (2002). *The Effects Of Religiousness On Marital Satisfaction And The Mediator Role Of Perceived Marital Problem Solving Abilities Between Religiousness And Marital Satisfaction Relationship*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Middle East Technical University, The Department of Psychology.
- Hünler, O. S., Gençöz, T. (2005). The effects of religiousness on marital satisfaction: testing the mediator role of marital problem solving between religiousness and marital satisfaction relationship. *Contemporary Family Therapy*, 27(1), 123-136.
- Inozu, M., Karanci, A. N., & Clark, D. A. (2012). Why are religion individuals more obsessional? *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 43, 959-966.
- Jankowski, P. J., & Sandage, S. J. (2011). Meditative prayer, hope, adult attachment, and forgiveness: A proposed model. *Psychology of Religion and Spirituality*, 3(2), 115-131.
- Johnson, R. B., & Onwuegbuzie, A. J. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher*, 33(7), 14-26.
- Kahraman, S., (2016). *Ebeveynin üstün yetenekli çocuğuyla iletişimini geliştirmeye yönelik psikoeğitim programının etkisinin incelenmesi* (Doktora Tezi). İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaca, F., (2000). *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan yayınları.
- Karslı, N. (2012). Dindarlık ve öfke kontrolü ilişkisi üzerine tecrübî bir araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*, 16(50), 57-70.

- Karlı, N. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Hayatın Anlamı Ve Dindarlık İlişkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi*, 48, 169-201.
- Kılınçer, H. (2021). Maneviyat Yönelimli Aile Danışmanlığı: Yaşantısal Aile Danışmanlığı Çerçevesinde Bir Model Önerisi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kimter, N. (2015 b). İlgili anne-baba tutumları ve dindarlık: Üniversiteli gençler üzerinde ampirik bir araştırma. *Bilimname*, 0(29), 109-140.
- Kıraç, F. (2013). Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Eğilimi ve Anlam Duygusu. *Mukaddime* 7, 165-177.
- Kim-Spoon, J., Longo, G. S., McCullough M. E. (2012). Adolescents who are less religious than their parents are at risk for externalizing and internalizing symptoms: The mediating role of parent-adolescent relationship quality. *Journal of Family Psychology*, 26, 636-41.
- Klein, P., & Westcott, M. R. (1994). The changing character of phenomenological psychology. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 35(2), 133-158.
- Koenig, H. G., McCullough, M. E., and Larson, D. B. (2001). *Handbook of Religion and Health*, N.Y: Oxford University Press.
- Koenig H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: the research and clinical implications. *ISRN psychiatry*, 2012, 278730.
- Koenig, H. G., King, D. E., & Carson, V. B. (2012). *Handbook of religion and health* (2nd ed.). Oxford. KONDA. 10 Yılda Ne Değişti? Erişim 04 Nisan 2021.
- Köse, A., & Küçükcan, T. (2000). *Doğal Afetler ve Din, Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: İsam yayınları.
- Köse, A.& Ayten, A. (2012). *Din Psikolojisi*. İstanbul. Timaş Yayınları.
- Krägeloh, C. U., Chai, P. P., Shepherd, D., & Billington, R. (2012). How religious coping is used relative to other coping strategies depends on the individual's level of religiosity and spirituality. *Journal of religion and health*, 51(4), 1137-1151.
- Kuhn, T. S. (1996). *The structure of scientific revolutions* (3rd ed.). University of Chicago Press.
- Kuş., E. (2012). *Nitel-Nicel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Lambert, N. M., & Dollahite, D. C. (2006). How religiosity helps couples prevent, resolve, and overcome marital conflict. *Family Relations*, 55, 439-449.
- Lambert, N.M., and D.C. Dollahite, (2008). The threefold cord: Marital commitment in religious couples. *Journal of Family Issues*, 29, 592.

- Larkin, M. & Thompson, A.R. (2011). Interpretative Phenomenological Analysis. D. Harper and A.R. Thompson (Eds.) *Qualitative Research Methods in Mental Health and Psychotherapy: a guide for students and practitioners içinde* (99-116). John Wiley & Sons, Oxford.
- Larkin, M., Watts, S., & Clifton, E. (2006). Giving voice and making sense in interpretative phenomenological analysis. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 102-120.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. Springer.
- Lazarus, R. S. (1993). From psychological stress to the emotions: A history of changing outlooks. *Annual Review of Psychology*, 44 (1), 1-22.
- Leech, N. L., & Onwuegbuzie, A. J. (2007). An array of qualitative data analysis tools: A call for data analysis triangulation. *School Psychology Quarterly*, 22(4), 557-584.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Longman, C. (2008). Sacrificing the career or the family? Orthodox Jewish women between secular work and the sacred home. *European Journal of Women's Studies*, 15, 223-239.
- Luo, S., & Klohnen, E. C. (2005). Assortative mating and marital quality in newlyweds: a couple-centered approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(2), 304-26.
- Mahoney, A., Pargament, K.I., Jewell, T., Swank, A.B., Scott, E., Emery, E., & Rye, M. (1999). Marriage and the spiritual realm: The role of proximal and distal religious constructs in marital functioning. *Journal of Family Psychology*, 13(3), 321-338. Bu kaynağı goodman 2006 içinde diye yazmışım en son bak buna
- Mahoney, A., Pargament K.I., Swank A., Tarakeshwar, N. (2001). Religion in the home in the 1980s and 90s: A meta-analytic review and conceptual analysis of religion, marriage, and parenting. *Journal of Family Psychology*, 15, 59-596.
- Mahoney, A., Pargament, K.I., Murray-Swank, A., & Murray Swank, N. (2003). Religion and the sanctification of family relationships. *Review of Religious Research*, 44, 220-236.
- Mahoney A. (2005). Religion and conflict in family relationships. *Journal of Social Issues*, 61, 689-706.
- Mahoney, A., Pargament, K. I., Tarakeshwar, N., Swank, A. B. (2008). Religion in the home in the 1980s and 1990s: A meta-analytic review and conceptual analysis of links between religion, marriage, and parenting. *Psychology of Religion and Spirituality*, 1, 63-101.
- Mahoney, A. (2010). Religion in families, 1999 to 2009: A relational spirituality framework. *Journal of Marriage and Family*, 72(4), 805-827.
- Marks L. D., Dollahite C. D. (2017). *Religion and Families An Introduction* (1st Ed.) Routledge.

- Marks, L. D. (2004). Sacred practices in highly religious families: Christian, Jewish, Mormon, and Muslim perspectives. *Family Process*, 3, 217-231.
- Mattis, J. S. (2002). Religion and spirituality in the meaning-making and coping experiences of African American women: A qualitative analysis. *Psychology of Women Quarterly*, 26(4), 309-321.
- McMinn, M. R., Fervida, H., Louwse, K. A., Pop, J. L., Thompson, R. D., Trihub, B. L., & McLeod-Harrison, S. (2008). Forgiveness and prayer. *Journal of Psychology and Christianity*, 27(2), 101-109.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). *Gençlik, Değerler ve Din*. Mehmedoğlu, A. U. & Mehmedoğlu, Y. (Ed.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Merleau-Ponty, M. (2005). *Phenomenology of perception*. London, England: Routledge.
- Miller, I. W., Epstein, N. B., Bishop, D. S., & Keitner, G. I. (1985). The McMaster Family Assessment Device: Reliability and validity. *Journal of Marital and Family Therapy*, 11(4), 345-356.
- Miller, W. R., & Thoresen, C. E. (2003). Spirituality, religion, and health: An emerging research field. *American Psychologist*, 58(1), 24-35.
- Miller, R.M., Chan, C.D. and Farmer, L.B. (2018), Interpretative Phenomenological Analysis: A Contemporary Qualitative Approach. *Counselor Education and Supervision*, 57, 240-254.
- Morgan, D. L. (2014). *Integrating qualitative & quantitative methods. A pragmatic approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Murray-Swank, A., Mahoney, A. & Pargament, K. I. (2006). Sanctification of Parenting: Links to Corporal Punishment and Parental Warmth Among Biblically Conservative and Liberal Mothers. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 16 (4), 271-287.
- Myers, S. (2006). Religious homogamy and marital quality: Historical and generational patterns. *Journal of Marriage and the Family*, 68(2), 292-304.
- Narter, M. (1999). *Psikoloji ve sosyal psikolojinin bilimsel gelişimi ve bugünü*. Arkonaç, S. A. (Ed.), Psikolojide yeni tartışmalar içinde. İstanbul: ALFA Yayınları.
- Nelson, J. A., Kirk, A. M., Ane, P., & Serres, S. A. (2011). Religious and spiritual values and moral commitment in marriage: Untapped resources in couples counseling? *Counseling and Values*, 55, 228-246.
- Nichols, M. P., & Schwartz, R. C. (1998). *Family therapy: Concepts and Methods* (4th ed.). Allyn & Bacon.
- Nichols, M. P. (2013). *Aile Terapisi, Kavramlar ve Yöntemler* (1.Baskı). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Noon, E.J. (2018). Interpretive Phenomenological Analysis: An Appropriate Methodology for Educational Research? *Journal of Perspectives in Applied Academic Practice*, 6, 75-83.
- Norton, M. I., & Gino, F. (2014). Rituals alleviate grieving for loved ones, lovers and lotteries. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(1), 266-272.
- Nutt, R. L., & Stanton, M. (2008). Family psychology specialty practice. *Professional Psychology: Research and Practice*, 39 (5), 519-528.
- Okutan, N. ve Büyükaşahin-Sunal, A. (2010). Romantik ilişkilerde bağlanım: Dindarlık algısı ve romantik ilişkilerle ilgili kalıpyargılar. *Türk Psikoloji Yazılar*, 13(26), 80-88.
- Onwuegbuzie, A. J. & Leech, N. L. (2005). On becoming a pragmatist researcher: The importance of combining quantitative and qualitative research methodologies. *International Journal of Social Research Methodology: Theory & Practice* 8 (5), 375-387.
- Onwuegbuzie, A. J., & Collins, K. M. T. (2007). A typology of mixed methods sampling designs in social science research. *The Qualitative Report*, 12 (2), 281-316.
- Osborne, J. W. (1994). Some similarities and differences among phenomenological and other methods of psychological qualitative research. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 35(2), 167-189.
- Özdemir, Ş. (2002). Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9. İstanbul.
- Özel, H. & Kaplan, H. (2018). Din ve ahlak birbiriyle nasıl ilişkilidir? Kısa bir literatür incelemesi. *Turkish Studies*, 13(15), 345-372.
- Özkan, A. (2012). Şiddetin Önlenmesinde Psikolojik ve Manevi Yaklaşımla Öfke Kontrolü. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 15.
- Paloutzian, R. F.; Park, C. I. (2005). *Handbook of the psychology of religion and spirituality*. New York, NY: Guilford Press.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. Guilford Press.
- Pargament, K. I. (2007). *Spiritually integrated psychotherapy: Understanding and addressing the sacred*. Guilford Press.
- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 710-724.
- Pargament, K.I., & A. Mahoney, (2005). Sacred matters: Sanctification as a vital topic psychology of religion. *International Journal for the the Psychology of Religion*, 15(3), 179-198.

- Pargament, K. I., Feuille, M., & Burdzy, D. (2011). The Brief RCOPE: Current psychometric status of a short measure of religious coping. *Religions*, 2(1), 51-76.
- Park, C. L. (2005). Religion and Meaning. R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* içinde (295-314). New York: The Guilford Press.
- Parke, R. D. (2001). Introduction to the Special Section on families and religion: A call for a recommitment by researchers, practitioners, and policymakers. *Journal of Family Psychology*, 15(4), 555–558.
- Peker, H. (2016). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Pew Research Center. (2012). Pew Forum: “Asian Americans: A Mosaic of Faiths,” available at <https://www.pewforum.org/Asian-Americans-A-Mosaic-of-Faiths.aspx>. Erişim adresi: <http://pewhispanic.org/datasets/>
- Petro, M. R., Rich, E. G., Erasmus, C. & Roman, N. V. (2017). The Effect of Religion on Parenting in Order to Guide Parents in the Way They Parent: A Systematic Review, *Journal of Spirituality in Mental Health*, 20 (2), 114-139.
- Pietkiewicz, I.J., & Smith, J.A. (2014). A practical guide to using Interpretative Phenomenological Analysis in qualitative research psychology.
- Polkinghorne, D. E. (1989). Phenomenological research methods. R. S. Valle & S. Halling (Eds.), *Existential-phenomenological perspectives in psychology: Exploring the breadth of human experience* içinde (41-60). Plenum Press.
- Post, B. C, & Wade, N. G. (2009). Religion and spirituality in psychotherapy: A practice-friendly review of research. *Journal of Clinical Psychology: In Session*, 65, 131-146.
- Putnam, R. D., & Campbell, D. E. (2010). *American grace: How religion divides and unites us*. Simon & Schuster.
- Read, J. G. (2004). Family, religion, and work among Arab American women. *Journal of Marriage and Family*, 66, 1042-1050.
- Regnerus M. D., Elder G. H. (2003). Staying on track in school: Religious influences in high-and low-risk settings. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 2, 633-649.
- Reid, K., Flowers, P., & Larkin, M. (2005). Exploring lived experience. *The Psychologist*, 18(1), 20-23.
- Routledge, C., Abeyta, A. A., & Royslance, C. (2016). An existential function of evil: The effects of religiosity and compromised meaning on belief in magical evil forces. *Motivation and Emotion*, 40(5), 681-688.

- Rubel, D.J., & Okech, J.E. (2017). Qualitative Research in Group Work: Status, Synergies, and Implementation. *The Journal for Specialists in Group Work*, 42, 54-86.
- Sandelowski, M. (1995), Sample size in qualitative research. *Res. Nurs. Health*, 18, 179-183.
- Schnabel, L. (2016). The gender pay gap: Wage labor and the religiosity of high-earning women and men. *Gender & Society*, 30, 643-669.
- Schramm D.G., Marshall J.P., Harris V.W., Lee T.R. (2012). Religiosity, homogamy, and marital adjustment: an examination of newlyweds in first marriages and remarriages. *Journal of Family Issues*, 33(2), 246-268.
- Schwandt, T. A. (2000). Three epistemological stances for qualitative inquiry. N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (2nd ed., pp. 189-213). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Schwandt, T. (2006). Opposition redirected. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 19, 803-810.
- Silberman, I. (2003). Spiritual role modeling: The teaching of meaning systems. *International Journal for the Psychology of Religion*, 13, 175-195.
- Silberman, I. (2004). *Religion as a meaning system: Implications for pastoral care and guidance*. D. Herl & M. L. Berman (Eds.), *Building bridges over troubled waters: Enhancing pastoral care and guidance içinde*. Lima, Ohio: Wyndham Hall Press.
- Silberman, I. (2005 a). Religion as a meaning system: Implications for a new millennium. *Journal of Social Issues*, 61, 641-663.
- Simonic, B., Mandelj, T., Novsak, R. (2013). Religious-related abuse in the family. *Journal of Family Violence*, 28, 339-349.
- Smith, J. A. (2004). Reflecting on the development of interpretative phenomenological analysis and its contribution to qualitative research in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 1, 39-54.
- Smith, J. A. (2011). Evaluating the contribution of interpretative phenomenological analysis, *Health Psychology Review*, (5)1, 9-27.
- Smith, J.A., Jarman, M. & Osborne, M. (1999). *Doing Interpretative Phenomenological Analysis*. M. Murray & K. Chamberlain (Eds.) *Qualitative Health Psychology: Theories and Methods içinde*. London: Sage.
- Smith, J. A., & Osborn, M. (2003). *Interpretative phenomenological analysis*. In J. A. Smith (Ed.), *Qualitative psychology: A practical guide to research methods içinde* (51-80). Sage Publications, Inc.
- Smith, J. A., & Osborn, M. (2004). *Interpretative phenomenological analysis*. G. M. Breakwell (Ed.), *Doing social psychology research içinde* (229-254).

Smith, J. A., & Eatough, V. (2006). *Interpretative Phenomenological Analysis*. G. M. Breakwell, S. Hammond, C. Fife-Schaw, & J. A. Smith (Eds.), *Research methods in psychology* içinde (322-341). Sage Publications, Inc.

Smith, J.A. and Osborn, M. (2008) Interpretative Phenomenological Analysis. In: Smith, J.A., Eds., *Qualitative Psychology: A Practical Guide to Research Methods*, Sage, London, 53-80.

Smith, J. A., Flowers, P., & Larkin, M. (2009). *Interpretative Phenomenological Analysis: Theory, Method and Research*. London: Sage.

Spanier, G. B. (1976). Measuring dyadic adjustment: new scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 38(1), 15-28.

Spilka, B., Hood, R. W., Hunsberger, B., & Gorsuch, R. (2003). *The psychology of religion: An empirical approach* (3rd ed.). Guilford Press.

Spilman, S. K., Neppl, K. T., Donnellan, M. B., Schofield, T. J., & Conger, R. D. (2013). Incorporating religiosity into a developmental model of positive family functioning across generations. *Developmental Psychology*, 49, 762-774.

Stanton, M. (2009). The systemic epistemology of the specialty of family psychology. In J. H. Bray & M. Stanton (Eds.), *The Wiley-Blackwell handbook of family psychology* (pp. 5-20). Wiley Blackwell

Stanton, M., & Welsh, R. (2012). Systemic thinking in couple and family psychology research and practice. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 1(1), 14-30.

Stark, R. (2012). *America's blessings: How religion benefits everyone, including atheists*. Templeton Press.

Streib, H., Klein, C. (2013). *Atheists, agnostics, and apostates*. Pargament, K. I., Exline, J. J., Jones, J. W., (Eds.). *APA handbook of psychology, religion, and spirituality (Vol 1): Context, theory, and research* içinde (713-728.). Washington, D C: American Psychological Association.

Stokes, C. E., & Regnerus, M. D. (2009). When faith divides family: religious discord and adolescent reports of parent-child relations. *Social science research*, 38(1), 155-167.

Studstill, R. (2000) Eliade, Phenomenology, and the Sacred. *Religious Studies*, 36, 177-194.

Sullivan, K. T. (2001). Understanding the relationship between religiosity and marriage: An investigation of the immediate and longitudinal effects of religiosity on newlywed couples. *Journal of Family Psychology*, 15, 610-626.

Şahin, Ağılkaya, Z. (2018). Din ve Psikoloji Arasındaki Uçurum Gerçekten Ne Kadar Derin? Psikoterapilerdeki Dini İzler. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi, Din Bilimleri Özel Sayısı*, 1607-1632.

- Şengül, F. (2007). Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Şirin, T. (2018). Evli çiftlerin evlilik uyumları ile dini tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Turkish Studies*, 13 (3), 691-722.
- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2003). *The past and future of mixed methods research: From data triangulation to mixed model designs*. A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), Handbook of mixed methods in social and behavioral research içinde (671-701). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2010). *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage.
- Teddlie, C., & Tashakkori, A. (2009). *Foundations of mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tuffour, I. (2017). *A Critical Overview of Interpretative Phenomenological Analysis: A Contemporary Qualitative Research Approach*.
- Uçar, E. (2018). *Psikolojik iyi oluş yordayıcısı olarak dindarlık, evlilik doyumu ve problem çözme*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ungureanu, I., & Sandberg, J. G. (2010). "Broken together": Spirituality and religion as coping strategies for couples dealing with the death of a child: A literature review with clinical implications. *Contemporary Family Therapy*, 32, 302-319.
- Uysal, V. (2015). Gençlerde empati eğilimi, anne-baba tutumları ve dindarlık. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Din Psikolojisi Özel Sayısı*, 7-40.
- Ürkmez, E. (2005). Dini İnanç, Tutum ve Davranışların Eşler Arası İletişime Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vaaler, M. L., Ellison C. G., Powers, D. A. (2009). Religious influences on the risk of marital dissolution. *Journal of Marriage and Family*, 71, 917-934.
- Vieten, C., Scammell, S., Pilato, R., Ammondson, I., Pargament, K.I., & Lukoff, D. (2013). Spiritual and religious competencies for psychologists. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5, 129-144.
- Walsh, F. (Ed.). (2009). *Spiritual resources in family therapy* (2nd ed.). Guilford Press.
- Wertz, F. J. (2005). Phenomenological research methods for counseling psychology. *Journal Counseling Psychology*, 52(2), 167-177.
- Weyand, C., OLaughlin, L., Bennett, P. (2013). Dimensions of religiousness that influence parenting. *Psychology of Religion and Spirituality*, 5(3)182-191.
- Wilcox, W. B. (2002). Religion, convention, and paternal involvement. *Journal of Marriage and the Family*, 64, 780-792.

- Wilcox, W. B. (2004). *Soft patriarchs, new men*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wortmann, J. H., & Park, C. L. (2008). Religion and spirituality in adjustment following bereavement: An integrative review. *Death Studies*, 32, 703-736.
- Yadgar, Y. (2006). Gender, religion, and feminism: The case of Jewish Israeli traditionalists. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 45, 353-370.
- Yalın, A., Oral, N., Gökler, I., & Yılmaz, B. (2007). Aile terapisi. Aysev, A. S., Taner, I. Y. (Ed.). *Çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları içinde* (917-932). İstanbul: Golden Print.
- Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Karahan Kitabevi.
- Yapıcı, A. (2018). Eşlerin dinsel algı ve yaşayışına göre evlilikte dindarlık ve maneviyat huzur mu, kusur mu? *Turkish Studies*, 13(2), 79-106.
- Yardley, L., & Bishop, F. (2008). *Mixing qualitative and quantitative methods: A pragmatic approach*. C. Willig & W. Stainton Rogers (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research in psychology içinde* (352-369). London, UK: Sage.
- Yavuzer, H. (2016). *Çocuk Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım., A., Şimşek., H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız., K. (2017). *Ailelerde çocuk disiplini ve dindarlık ilişkisi (Bursa örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız., M. (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Zaheri, F., Dolatian, M., Shariati, M., Simbar, M., Ebadi, A., & Azghadi, S. B. (2016). Effective factors in marital satisfaction in perspective of Iranian women and men: a systematic review. *Electronic physician*, 8(12), 3369-3377.
- Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. I. (2000). Working with the sacred: Four approaches to religious and spiritual issues in counseling. *Journal of Counseling & Development*, 78(2), 162-171.

EK.I
BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU

LÜTFEN DİKKATLİCE OKUYUNUZ!

Aşağıda anlatılan çalışmaya katılmak üzere davet edilmiş bulunmaktasınız. Bu çalışmada yer almayı kabul etmeden önce, çalışmanın ne amaçla yapıldığını anlamanız ve kararınızı bu bilgilendirme sonrasında vermeniz önemlidir. Aşağıdaki bilgilendirmeyi dikkatlice okuyunuz, lütfen aklınıza takılan her türlü soruyu sorunuz.

İsmim MELİKE İLERİSOY, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi alanında doktora eğitimi alıyorum. Bu program içerisinde Prof. Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu'nun danışmanlığında, dini inanç ve uygulamaların aileleri ne şekilde etkilediğini anlamak üzere bir araştırma yapmaktayım.

Araştırmanın Amacı:

Psikologlar olarak, bireylerin ve ailelerin yaşadıkları ruhsal sorunlarda etkili olan faktörlerin araştırılması kadar, bu sorunlarla baş etmeyi kolaylaştıran etkenlerin ortaya çıkarılmasına da büyük önem vermekteyiz. Son yıllarda dini inanç ve uygulamalar, psikolojik destek amacıyla başvuran danışanlarda önemli bir anlamlandırma ve baş etme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu amaçla dindarlığın ailenin işleyişi, çift ilişkisi, ebeveyn çocuk iletişimi ve baş etme süreçleri üzerindeki etkilerini derinlemesine görüşme yoluyla araştırmayı hedefliyoruz.

Araştırmaya Katılım:

Bu çalışmaya katılıp katılmamakta tamamen serbest olduğunuzu belirtmek isteriz. Çalışmaya katılım gönüllülük esasına dayanmaktadır. Kararınızdan önce araştırma hakkında sizi bilgilendirmek istiyoruz. Bu bilgileri okuyup anladıktan sonra araştırmaya katılmak isterseniz formu imzalayınız.

Bu araştırma Marmara Üniversitesi İlahiyat Ana Bilim Dalı'nın desteği ile gerçekleştirilmektedir. Araştırmaya 10 kişi katılacaktır. Araştırmaya davet edilmenizin nedeni, dindar olarak tanımladığınız bir aile yapısı içerisinde yer almanızdır. Dolayısıyla sizden bu konuda çok şey öğreneceğimize inanıyoruz. Katılımınız araştırmanın başarıya ulaşması için büyük önem taşımaktadır.

İzlenecek İşlem:

Araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz takdirde, Uzman Psikolog Melike İlerisoy tarafından sizlerle bir görüşme yapılacaktır. Görüşme öncesinde yaş, eğitim, meslek, gelir durumu gibi bilgilerin yer aldığı 'Kişisel Bilgi Formu' nu doldurmanız istenecektir. Görüşmede ise sizlere aile yaşantısı ve dindarlık ilişkisini daha iyi anlamayı sağlayacak sorular sorulacaktır. Yapılacak görüşmelerin daha sonra değerlendirilebilmeleri için kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu kayıtlar, isimleriniz ya da ailenize ilişkin bilgiler belirtilmeksizin yazılı bir rapor haline getirilecektir. Sonuçlar değerlendirildikten sonra araştırmanın bitiminde kayıtlar silinecektir. Görüşme sırasında sizlerden ve diğer ailelerden alınacak yanıtlar, daha sonra eğitim ya da bilimsel araştırma amaçlı olarak kullanılabilir. Toplanan yanıtların bu şekilde kullanılması durumunda, ailenize ilişkin bilgiler ve kişisel bilgileriniz tamamen gizli tutulacak ve hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmayacaktır.

Bu çalışmaya katılmanız için sizden herhangi bir ücret istenmeyecektir; çalışmaya katıldığınız için size herhangi bir ödeme de yapılmayacaktır.

Araştırma ile ilgili bilmek istediğiniz her türlü soruyu lütfen sorunuz.

Araştırmaya Katılımın Getirebileceği Olası Riskler:

Bu çalışma, aileler için herhangi bir risk taşımamaktadır.

Araştırmadan Beklenen Yarar:

Bu araştırmadan elde edilecek sonuçlar, dinin aile yaşantısı üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Ailelerle çalışan terapistlerin ailelerin gereksinimlerini anlayabilmelerine ve onlara daha iyi hizmet verebilmelerine katkıda bulunacaktır. Sizlerin deneyimleri, sizler gibi dindar ailelerle çalışırken yol gösterici olacaktır.

Katılımcının Beyanı:

Uzman Psikolog Melike İlerisoy tarafından Marmara Üniversitesi İlahiyat Ana Bilim Dalı'nın desteğiyle dindar ailelelerin deneyimleri ve psikososyal gereksinimleri konusunda yapılacak olan araştırma ile ilgili yukarıdaki bilgiler bana sözlü olarak da açıklandı. Çalışma ile ilgili tüm sorularıma tatmin edici yanıtlar aldım. Çalışmaya kendi rızamla gönüllü olarak katılmayı kabul ediyorum. Bu formun imzalı ve tarihli bir kopyası bana verildi.

GÖNÜLLÜNÜN		İMZASI
ADI - SOYADI		
TARİH		

GÖNÜLLÜNÜN		İMZASI
ADI - SOYADI		
TARİH		

İletişim :

Uzman Psikolog Melike İlerisoy
GSM: +90 535 388 6505
e-posta: melikeilerisoy@gmail.com

EK.II

SOSYODEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

Değerli katılımcılar

Bu çalışma Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi alanında yapılan bilimsel bir araştırmadır. Toplanan veriler bilimsel amaçlı olarak kullanılacaktır. **Anket formlarına isim-soy isim yazmanıza gerek yoktur.** İşbirliğiniz için teşekkür ederiz.

1- Yaşınız (Lütfen yazınız) .....

2- Cinsiyetiniz: 1 ( ) Kadın 2 ( ) Erkek

3- Medeni durumunuz: 1 ( ) Evli 2 ( ) Bekar 3 ( ) Boşanmış 4 ( ) Dul (Eşi ölmüş)

4- Öğrenim Durumunuz:

1 ( ) İlkokul 2 ( ) Ortaokul 3 ( ) Lise 4 ( ) Üniversite 5 ( ) Yüksek lisans/doktora

5- Çalışıyor musunuz? ( ) Evet ( ) Hayır

6- Mesleğiniz: .....

7- Ailenizin ekonomik düzeyi;

1 ( ) Düşük 2 ( ) Orta 3 ( ) Yüksek

8- Kaç yıldır evlisiniz?

9-Kaçıncı evliliğiniz?

( ) İlk ( ) İkinci ( ) Diğer (belirtiniz)

10-Evlenme biçiminiz?

( ) Görücü usulü (istemeden) ( ) Görücü usulü (isteyerek)
( ) Tanışarak, birbirini severek ( ) Diğer (belirtiniz)

11-Çocuk sayınız.....

12-Aile tipiniz 1-( ) Çekirdek aile (Ebeveyn ve çocuklar)

2-( ) Geniş aile (Ebeveyn, çocuklar, babaanne, dede vb.)

13- Hayatınızın en uzun süresi aşağıdakilerden hangisinde geçti?

( ) 1. Köy ( ) 2. Kasaba ( ) 3. Küçük şehir ( ) 4. Büyük şehir/Metropol ( ) 5. Başka : .....

14. Kendinizi dindarlık bakımından nasıl değerlendiriyorsunuz?

- ( ) 1- Dindar olmayan
( ) 2- Biraz dindar
( ) 3- Dindar
( ) 4- Oldukça dindar
( ) 5- Çok dindar

15. Karşılaştığımız güçlüklerle (ailevi problemler, iletişim sorunları, sosyal sorunlar vb.) ilgili çözüm yolları ararken dini inançlarınızın rolü olur mu?

(a)Her zaman (b)Çoğu zaman (c)Bazen (d)Nadiren (e)Hiçbir zaman

16. Aile içi ilişkilerinizi düzenlerken (eşler arası ilişkiler, çocuk yetiştirme) dini inançlarınızın rolü olur mu?

(a)Her zaman (b)Çoğu zaman (c)Bazen (d)Nadiren (e)Hiçbir zaman

1. Kendinizi başka çiftlerle karşılaştırdığınızda (eşinizle) yaşadığınız çatışmalar/anlaşmazlıklar
Ortalamadan çok daha az
Ortalamadan daha az
Ortalama düzeyinde
Ortalamadan daha fazla
Ortalamadan çok daha fazla
2. Aile olmak deyince aklınıza ne geliyor, size göre ailenizi bir “aile” yapan faktörler nelerdir?
Sizin için bir aileye sahip olmanın anlamı nedir, bir aileye sahip olmak size nasıl hissettiriyor?
Bu ilişkiyi nasıl deneyimliyorsunuz, nasıl hissediyorsunuz, duygularınız üzerinden ifade edebilir misiniz?
3. Bir “birey” ve “aile”olarak sizin için inancınızın önemini nasıl ifade edersiniz?
4. Sizce evliliğinizde Yaratıcı’nın rolü nedir? İlişkinizin Yaratıcı’dan size verilmiş bir armağan olduğunu ve kutsal olduğunu düşünüyor musunuz? Eşinizle ilişkinizde kendinizi genel olarak nasıl hissediyorsunuz?
5. Kişisel deneyimlerinize göre, inancınız eşinizle olan ilişkinizi nasıl etkiliyor?
6. İnancınız aile içi güç dağılımını(karar alma, otorite vb.) nasıl etkiliyor? Aile içi kurallar ve sınırların belirlenmesinde inancınızın etkisi nedir?
7. Eşinizle yaşadığınız anlaşmazlıklarda başvurduğunuz çözüm yolları nelerdir? Sizce dindar olursunuz, inancınız çatışma durumlarında size yardımcı oluyor mu, oluyorsa nasıl?”
8. Evliliğinizdeki anlaşmazlıkların çözümünde birey veya çift olarak başvurduğunuz herhangi bir dini pratik (namaz, dua) var mıdır? (Bu etkiyi nasıl deneyimliyorsunuz, neler oluyor dua etme sırasında? Birlikte dua ettiğiniz bir yaşantınız oldu mu, olduysa o sırada neler hissettiniz?)
9. Aile fertleri için dua ediyor musunuz? Bunun bir aile olarak sizin üzerinizdeki etkisi nedir?
10. (Özellikle eşinizle yaşadığınız bir anlaşmazlık durumunda) dua etmenin düşünceleriniz üzerindeki etkisini nasıl açıklarsınız?
11. (Özellikle eşinizle yaşadığınız bir anlaşmazlık durumunda) dua etmenin duygularınız üzerindeki etkisini nasıl açıklarsınız?
12. (Özellikle eşinizle yaşadığınız bir anlaşmazlık durumunda) dua etmenin davranışlarınız üzerindeki etkisini nasıl açıklarsınız?
13. Dini referanslarınız çocuk yetiştirme tutumlarınızı ve çocuklarınızla iletişiminizi nasıl etkiler?
Dindar olursunuz çocuklarınızla iletişim noktasında nasıl bir etkiye sahiptir?
14. Size göre çocuklarınızın kardeş konumu onlara verdiğiniz dini eğitimi nasıl etkiliyor?

15. Çocuklarınızın büyüme sürecinde herhangi bir psikolojik sorunla (uyum ve davranış sorunları, dikkat sorunları) karşılaştınız mı, bu sorun aile sisteminizi nasıl etkiledi, çözüme ulaştıysanız bu nasıl oldu?
16. Herhangi bir dini inancınız olmasaydı aile yapınız ve evliliğiniz nasıl olurdu?
17. Aile dışı sosyal ilişkilerinizde inancınızın belirleyici olduğu durumlardan bahsedebilir misiniz?
18. Yaşamın zorluklarıyla başa çıkmanıza yardımcı olan belirli dini ritüeller veya uygulamalar var mı?
19. İnancınızdan destek aldığınız zorlayıcı bir yaşantınız oldu mu? (hastalık, ölüm, kayıp vb.)
20. Köken ailenizin dini gelenekleri nelerdir? Siz ve eşiniz bu dini gelenekleri nasıl yaşıyorsunuz?

EK.IV ÖRNEK VAKA ANALİZİ

Tablo 2: Bir vakaya ait görüşmenin IPA çerçevesinde analizi Orijinal transkript	Keşfedici notlar, yorumlar	Ortaya çıkan (alt) temalar	Üst temalar
<p>1. Kendinizi başka çiftlerle karşılaştırdığımızda (eşinizle) yaşadığınız çatışmalar/anlaşmazlıklar</p> <p>Ortalamadan çok daha az Ortalamadan daha az Ortalama düzeyinde Ortalamadan daha fazla Ortalamadan çok daha fazla</p> <p><i>“Anlaşmazlıklar ortalama düzeyinde diyebilirim.”</i></p>			
<p>2. Aile olmak deyince aklınıza ne geliyor, size göre ailenizi bir “aile” yapan faktörler nelerdir?</p> <p><i>“Sevgi, saygı, bağlılık, güven, yuva hissi, korunmak, kollanmak”</i></p> <p><i>Sizin için bir aileye sahip olmanın anlamı nedir, bir aileye sahip olmak size nasıl hissettiriyor? Bu ilişkiyi nasıl deneyimliyorsunuz, nasıl hissediyorsunuz, duygularınız üzerinden ifade edebilir misiniz?</i></p>	<p>Sevgi, saygı, bağlılık, güven hislerinin aileyi oluşturan temel faktörler olduğunu belirtiyor.</p> <p>Kuşak farklılığına rağmen empati, bireysel seçimlere saygı ve güven duygusunu deneyimlediğini söylüyor.</p>	<p>Sevgi</p> <p>Saygı</p> <p>Bağlılık</p> <p>Güven</p>	<p>Aile ve olumlu hisler</p> <p>Güven duygusu</p> <p>Evliliği korumak için çaba</p>

<p><i>“Aile üyelerinin kendilerini rahatça ifade edebildikleri, kuşak farklılıklarına rağmen empati ve saygının korunduğu, kendi seçimlerine saygı gösterildiği, güvenin yani ne olursa olsun aileniz yanınızda olacak duygusunun olduğu bir aile. Büyük ölçüde böyle bir ailem var diyebilirim, geniş ailem annem, babam, kardeşlerim ve kendi kurduğum ailem, eşim ve çocuklarımla aile olmak deyince bunları hissediyorum.”</i></p> <p><i>“İnsan insanla birbirini iyi hissediyor aslında yani size her koşulda kucak açan bir eşe sahipseniz bence bu çok büyük bir şans. Birlikteliğimizin tesadüf olduğunu düşünmüyorum, yaratıcının yaratması ile ortaya çıkan bir birliktelik olduğuna inanıyorum ve elimden geldiğince en güzel şartlarda sürdürmeye çalışıyorum. Evliliğin bana iyi geldiğini hissediyorum, bir insanla birlikte olabilmek hayat içinde ortak amaçlar üzerinde, örneğin çocuklar, birlikte ilerleyebilmek sizi daha güçlü daha sağlam kılıyor. Üniversiteden bazı arkadaşlarım var mesela evlenmediler, aynı yaştayız, görüştüğümüzde aslında bir aile kurmak istediklerini hep söylüyorlar, yani istiyorlar ama tabi herkesin tercihi, daha doğrusu öncelikleri farklı, ben mezun olur olmaz evlendim. Bazen ben de sorguluyorum acaba akademik alanda biraz daha yol alıp öyle çocuk sahibi olsaydım diye ama sonunda olduğum halin benim için en iyisi olduğuna karar veriyorum. İşte herkes için bir eksiklik oluyor hayatta hiçbir şey tam olmuyor ama günün sonunda benim kanaatime göre</i></p>	<p>İyi gelen bir ilişkiye, bir eşe sahip olmanın öneminden bahsediyor.</p> <p>Evliliğin yaratıcının yaratması ile ortaya çıkan bir birliktelik olduğuna inanıyor.</p> <p>Evliliğini en güzel şartlarda sürdürmek için çaba gösterdiğini söylüyor.</p> <p>Evliliğin kendisine iyi geldiğini, bir eşle birlikte hayatı göğüslemenin güçlü hissettirdiğini belirtiyor.</p> <p>Çocuk sahibi olmak ve akademik kariyer arasında seçim yaptığı süreci sorguluyor, akademik açıdan biraz geç kaldığını söylese de şu anki durumundan memnuniyetini dile getiriyor.</p> <p>Hayatın hep bir eksiklikle giden yönünü vurguluyor.</p> <p>Her şeyin geçici olduğunu ancak ilişkilerin özellikle de aile</p>	<p>Değerli bir ilişki ve korumak gerek</p> <p>Evlilikle birlikte daha güçlü hissetmek</p> <p>Çocuk sahibi olmak ve akademik kariyer arasında seçim</p> <p>Yaşam güçlükleri karşısında eşi dayanak alma</p> <p>Eşinin olmadığı bir hayatı düşünmenin verdiği acı</p>	<p>Eşler arası (işlevsel, tatminkar) ilişki</p> <p>Dayanak ihtiyacı</p> <p>Aile fertlerinin kaybı, yas</p>
--	---	---	--

<p><i>korunduğunuz, önemsendiğiniz bir aileye sahip olmak en değerlisi, her şey geçici ama insan insana ilişki her koşulda kalıcı, bunun en temelinde de aile ilişkileri var bence, çok önemli.”</i></p> <p>Bu ilişkiyi nasıl deneyimliyorsunuz, nasıl hissediyorsunuz, duygularınız üzerinden ifade edebilir misiniz?</p> <p><i>“Öncelikli olarak bağlılık duygusu, birbirine ait olma, sevmeye, değer verme, eşimle hayata bakışımız bazı noktalarda farklılık gösterse de anlaşabildiğimizi düşünüyorum, zorluklar karşısında güçlü durabilmek, tabii ki çocukların verdiği mutluluk, eşimle geçirdiğim vakitler bana iyi hissettiriyor. Örneğin bir konuda eğer tereddütlü isem çıkmazda kaldıysam bir tercih yapacak bir noktadaysam eşimle bunu istişare etmek onun fikrine başvurmak, bana değişik bakış açıları sunması, aynı şekilde benim de onunla ilgili konularda... bunlar güzel şeyler, yalnız değilsiniz hayat karşısında. Çünkü hayat gerçekten bazen katlanılması zor şeyler yaşıyor, tek değil de yanınızda hep orada olacağına güvendiğiniz birinin olması en değerli hazine diye düşünüyorum. Rabbim kaldıramayacağımız yüklerle sınamasın bizi. (burada gözleri yaşardı, sizi ağlatan ne? ‘Eşimin olmadığı bir hayat’ şeklinde yanıtladı ‘ama böyle hissetmek çok iyi geliyor bana’ diyerek devam etti.)</i></p>	<p>ilişkilerinin kalıcı ve en değerli şey olduğunu belirtiyor.</p> <p>Eşiyile bağlılık duygusu, sevgi, değerli hissetmek gibi duygular üzerinden ilişkiyi deneyimlediğini, çocuk sahibi olmanın da mutluluk verdiğini belirtiyor.</p> <p>Eşiyile karşılıklı fikir alışverişinde bulunmanın, hayatın zorlukları karşısında eşinin hep yanında olacağını bilmenin ne kadar değerli bir şey olduğunu söylüyor.</p> <p>Eşinin olmadığı bir hayatı düşününce gözlerinin yaşardığını söylüyor.</p> <p>Dayanak ihtiyacı fazla mı</p>		
---	---	--	--

<p>3. Bir “birey” ve “aile” olarak sizin için inancınızın önemini nasıl ifade edersiniz?</p> <p><i>“Hayattaki aldığım kararlar, yapmış olduğum davranışlar, seçimlerim, tercihlerim yani hayatımı üzerine kurduğum temel zemin diyebilirim inancım için. Yani insan olarak doğruya da yanlışta da bir meylimiz var, bunu hepimiz biliyoruz, inancım beni doğru davranmaya sevk eden ya da kendi içimden gelen, nefsimin arzuları ya da yanlış tercihler noktasında beni durduran, frenleyen, bana doğru yolu gösteren, aslında en yalın haliyle bir ne diyebilirim bütün diyebilirim, inancım hayatımın her alanını kuşatan bir bütün. Pek çok örnek vardır mesela çok kızdınız diyelim, bu kişi çok yakınınızsa, anneniz veya ne bileyim eşiniz, kardeşiniz, Allah’ın istemediği bir davranış olduğu için ileri gitmemeye, bir yerde durup sakinleşmeye çalışırsınız. Sırf Allah rızası için çok defa durdurmuşumdur kendimi, yani bağırarak veya istenmeyen, hoş olmayan şeyler söylemek dediğim gibi kendi ailenizde huzursuzluğa, gerginliğe yol açıyor. Tabi bu hiç kendinizi anlatmaya çalışmayacaksınız, haksızlıklara ses çıkarmayacaksınız gibi bir şey değil, bunları elbet yapacaksınız ama genellikle Allah’ın rızası olmayan davranışlardan uzak durmak, bazen haklı da olsanız sırf Allah’ın rızasını kazanabilmek için susmak en iyisi bence.”</i></p> <p><i>“Bir aile olarak bir arada olmak, ailenin sahip olduğu değerlerin oluşmasında, bunların çocuklara aktarılmasında son derece önemli</i></p>	<p>İnancı tüm kararları ve davranışlarını etkileyen, hayatını üzerine kurduğu temel zemin, hayatının her alanını kuşatan bir bütün olarak tanımlıyor.</p> <p>İnancın doğru davranışlara sevk ettiğini, yanlış davranışları sınırlandırdığını söylüyor.</p> <p>Aile değerlerinin çocuklara aktarılmasında dinin öneminden bahsediyor.</p> <p>İnancın özellikle çocuklara değer aktarımı noktasında aileyi bir arada tuttuğunu söylüyor.</p> <p>Dinin aileyi bir arada tutan en önemli etkenlerden biri olduğunu söylüyor.</p>	<p>İnanç hayatın her alanında etkili</p> <p>Hayatın üzerinde kurulu olduğu temel zemin</p> <p>İnancın yanlış davranışları engelleyici, kontrol edici ve sınırlandırıcı işlevi</p> <p>İnancın;</p> <p>Çocuk yetiştirme</p> <p>Ahlak gelişimi</p> <p>Değer aktarımı</p> <p>Üzerindeki belirleyici etkileri</p> <p>İnancın aileyi değer aktarımı üzerinden bir arada tuttuğu</p>	<p>Birey ve aile hayatında inancın önemi</p> <p>Sınırlandırıcı ve kontrol edici işlevi</p> <p>Aile bütünlüğü</p> <p>Çocukların dini eğitimi</p>
---	--	---	---

<p>yani bizi bir arada tutan önemli şeylerden biri olduğunu söyleyebilirim inancın, aile olarak eşim için de benim için de çocuklarımız için de... Tabii ki yaşlarına göre özellikle dini bütün, güzel ahlak sahibi ve örnek bir nesil yetiştirmek bizim için çok önemli. Aile demek güven demek, karşılıksız vermek demek, ne olursa olsun sizi koruyacağını bildiğiniz insanlara sahip olmak, yani aile çok önemli, baktığımızda psikolojisi bozuk kişilerin hep aileleriyle sorunlu olduğunu görüyoruz. Bence kişi ailesinde sevildiğini hissetmemeli, anne babalar buna dikkat etmeli, bazen hissettiremiyoruz bence. Sevgisiz bir ortamda büyüyen çocuklar ileride mutlaka sorun yaşıyorlar. Bizim dinimiz zaten sevgi, merhamet dini, her fırsatta yaratılanı sevmemiz gerektiğini söylüyor, zaten dinimizin emirlerine kulak versek başka bir şeye ihtiyacımız olmayacak ama pek hatırlamıyoruz, ben tabi kendi açımdan böyle, şimdi konuşurken aslında ne kadar önemli olduğunu, sık sık hatırlamak gerektiğini anlıyorum. Zaten dinden uzaklaştıkça psikolojimiz de bozuluyor, dünyevi sorunlar, istekler sonu gelmiyor, bir yerde dur diyor inanç size, dur ve düşün bu ne koşturma?"</p>			
<p>4. Sizce evliliğinizde Yaratıcı'nın rolü nedir? İlişkinizin Yaratıcıdan size verilmiş bir armağan olduğunu ve kutsal olduğunu düşünüyor musunuz?</p> <p><i>"Eşimle tanışmamın bir tesadüf olduğunu düşünmüyorum, kendi yaptığım seçim ama bu seçimde Allah'ü Tealâ'nın çok büyük bir rolü</i></p>	<p>Evliliğinde yaratıcının rolü olduğunu tam olarak dile getiremese de hissettiğini, bunun inanmanın bir gereği olduğunu söylüyor.</p>	<p>İlişkide yaratıcının rolünü hissetme</p> <p>Her koşulda sürmesi yönünde bir kutsallığın olmadığı</p>	<p>Evlilikte yaratıcının rolü</p> <p>Kısmi kutsallık atfi</p> <p>İşlevsel, tatminkar çift ilişkisi</p>

<p><i>var. Aslında O'nun dilemesi ile birbirimizi seçtik ve bir araya geldik, bir evlilik, bir aile kurduk. İlişkimizde bunun rolü olduğuna inanıyorum, bunu hissediyorum, tam olarak ifade edemesem de bir araya gelişimizin ve evliliğimizi sürdürmemizin Allah'ın takdiri olduğuna kesinlikle inanıyorum, başımıza gelen her şey için bu böyle zaten, iman etmek bunu gerektiriyor. Ek olarak şunu da söylemeliyim; ancak iki farklı insanın bencilliklerinden vazgeçerek kendilerinden verebildiği, birbirinin derdini dert edindiği, mutluluğu hesapsızca paylaşabildiği bir evlilikse, ayrıca kutsaldır, sonuna kadar çaba göstermeyi, affetmeyi ve devamı için uğraşmayı hak eder. Tüm bunlar ancak karşılıklı olduğunda evlilik güzel gider, tek tarafın çabalaması hiç sonuç vermez, mutsuz evlilikler çıkar ortaya, bunu etrafımızda sık görmüyor değiliz.”</i></p> <p><i>“Yani evlilik ne bileyim kardeşlik, aile olmak, anne baba ile ilişki, mesleki sorumluluklar aslında birçok şey var bence. Yani bir insanla ilişki içinde isek şayet, yaptığımız iş başka bir insanı da ilgilendiriyorsa, mutlaka onun anlamlı olması gerektiğini düşünüyorum ama evliliğime çok büyük bir kutsallık atfetmiyorum, yeri gelir evlilikler bitebilir, çok büyük anlaşmazlıklar, karşılıklı birbirine zarar veren bir sürecin içine girilmişse, evliliği bitirmekte herhangi bir beis olduğunu düşünmüyorum. Bu anlamda bir kutsallık değil anladığım, mümkün olduğunca evlilik müessesesinin devamı için eşlerin gayret etmesi gerektiğine inanıyorum, karşılıklı iyilik için çaba</i></p>	<p>İnsan insana her türlü ilişkinin anlamlı olduğunu düşünüyor.</p> <p>Evliliğin ne olursa olsun devam etmesi yönünde bir kutsallık atfetmiyor.</p> <p>Yolunda gitmeyen evliliklerin bitebileceğini söylüyor.</p> <p>Evliliğin nihayetinde karşılıklı bir sözleşme olduğunu ve tarafların ihtiyacını karşılamadığı noktada bitebileceğini belirtiyor.</p> <p>Ancak eşlerin birlikte çaba göstermesinin önemli olduğuna, bu çabaya değen bir ilişkinin kutsallığına inanıyor</p> <p>Genel anlamda eşiyile iyi bir ilişkisi olduğunu, eş konusunda kendisini şanslı hissettiğini eşinin mizaç özellikleri ve ilişkilerinin niteliklerine değinerek anlatıyor.</p>	<p>Evliliklerin bitebilir olduğu</p> <p>Evliliği sürdürme yönündeki çabanın kutsallığına inanma</p> <p>Eşiyile tatminkar bir ilişki</p>	<p>İşlevsel sorun çözme yöntemleri</p>
---	---	---	--

göstermek gerekiyor, yoksa kutsallık Yaraticıyla ilgili konuları ilgilendirir oysa ki evlilik gerek medeni hukukta gerekse İslam dininde çiftlere resmi olarak haklar sunan bir sözleşmedir, tabi bu bir önemsizleştirme olarak değil kutsal anlamlar yükleyip ne olursa olsun zarar görerseniz de o evliliğin içinde kalmalısınız gibi bir şeye kesinlikle inanmıyorum. Bu tamamen kültürel bir inanç bence, örf, adet ve gelenekten gelen...”

“Ancak iki farklı insanın bencilliklerinden vazgeçerek kendilerinden verebildiği, birbirinin derdini dert edindiği, mutluluğu hesapsızca paylaşabildiği bir evlilikse, tabii ki kutsaldır, sonuna kadar çaba göstermeyi, affetmeyi ve devam için çabalamayı hak eder.”

Eşinizle ilişkinizde kendinizi genel olarak nasıl hissediyorsunuz?

“Genel anlamda iyi bir ilişkimiz olduğunu söyleyebilirim. İyiden kastım oturup konuşabiliyoruz, çoğu zaman anlaşıldığımı hissederim, bazen fikir ayrılıklarımız olsa da öyle çok ciddi tartışmalara gitmez. Eşimi seviyorum, özlerim onu mesela bazen işi gereği ayrı kaldığımız vakitlerde. Mesajlaşırız, birbirimize sevgimizi ifade ederiz yani hemen her gün diyebilirim. Özellikle dediğim gibi ayrı isek bunu daha sık yaparız. Öyle ayrı, kopuk bir ilişkimiz yok, çocuklar konusunda mesela genellikle fikir birliği içindeyizdir, benzer tutumla yaklaşırız. Bu

<p><i>konuda anne baba olarak tutarlı olmaya çalışırız, bu da beni rahatlatır. Hemen her konuda eşime güvenirim, fikirlerine, öngörüsüne inanırım, espirili bir tiptir mesela, kompleksleri yoktur. Kendimi eş konusunda nasıl desem şanslı hissediyorum, tabi bu şu demek değil, hiç kızmıyor, hiç eleştirmiyorsunuz veya nasıl desem hiç tartışmıyorsunuz, bunlar oluyor elbette ama toparlamayı ve yeniden yola koyulmayı bence becerebiliyoruz.” (tebessüm ve gülmeler..)</i></p>			
<p>5. Kişisel deneyimlerinize göre, inancınız eşinizle olan ilişkinizi nasıl etkiliyor?</p> <p><i>“En basit haliyle anlaşmazlık, tartışma noktasında ölçülü davranmaya çalışıyoruz, birbirimizi kırmamaya çalışıyoruz, kırmışsak bile gönül almaya, telafi etmeye çalışıyoruz. Bunlar hem dinimizin tavsiye ettiği şeyler hem de aslında birbirini seven iki insanın yapması gereken şeyler. Eşimle olan ilişkiyi bu şekilde etkiliyor inancım yani birlikte mesela ramazanlar, sahur, iftar ve teravih çok sık yapmasak da birlikte yaptığımız ibadetler mesela bunlar ilişkimizi güçlendiren, birbirimize olan bağlılığımızı arttıran şeyler diye düşünüyorum. Tabi eşlerimize, çocuklarımıza nasıl davrandığımızdan sorumluyuz, bu bilinçde olmak önemli bence, yani bu hesap verme, herşeyin bir karşılığı olacağı inancı insanı durduruyor, daha sorumlu, vicdanlı davranmaya neden oluyor.”</i></p>	<p>Anlaşmazlıklarda ölçülü olmaya, kırıcı olmamaya çalıştığını, kırıcı olmuşsa da telafi etmeye gayret gösterdiğini söylüyor.</p> <p>Bunun hem dini bir tavsiye hem de birbirini seven insanların göstermesi gereken bir tutum olduğunu belirtiyor.</p> <p>Birlikte yaptıkları ibadetlerin ilişkilerini güçlendirdiğini, bağlılığı arttırdığını söylüyor.</p> <p>Yaratıcının lütfettiği huzurlu ortamı bozmak istemediğini söylüyor.</p>	<p>Kırıcı olmamaya çalışmak</p> <p>Telafi etmek</p> <p>İbadetler yoluyla ilişkinin güçlenmesi</p> <p>Aile ve eş yaratıcının bir lütfu</p> <p>Huzurlu aile ortamını yaratıcının bir nimeti olarak görmek</p> <p>Allah rızası için sevmek</p>	<p>İnancın ilişkide yakınlaştırıcı ve sorun çözücü etkisi</p> <p>Birlikte yapılan ibadetlerin yakınlık ve bağlılık üzerindeki etkisi</p> <p>Aile birliğini anlamlandırmada inancın etkisi</p> <p>İşlevsel sorun çözme yöntemleri</p>

<p><i>“Bir kere huzur ve sükunet ortamını bozmak istemiyorsunuz, sizi görüp gözeten bir Yaratıcı olduğu inancı önemli. Şu güzel ortamı bozmayayım, huzurumuzu kaçırmayalım. Rabbim bize böyle güzel bir aile nasip etmiş şükürünü bilelim. Bu aynı zamanda Allah’ın rızasını gözetmek, Allah için sevmek anlamı da taşıyor, muhabbet, sevgi, affetmek, büyütmek bunlar Müslümanın vasıfları zaten, efendimizin de en belirgin özellikleri bunlar. Tabi eşim de benzer şekilde düşündüğü için, yoksa ben böyle düşünüyorken karşımda beni hiç anlamayan, sürekli sorun yaşadığım biri olsaydı bu kadar rahat konuşur muydum, sanmıyorum, yani ikimiz de hem mizaç olarak uyumluyuz hem de dinimizi yaşamaya gayret ediyoruz, dinimizin emirlerini ilişkimizi güçlendirmek için de kullanıyoruz mesela uzun süre dargın olmamak, sorunu güzelce ve hayırla halletmeye çalışmak gibi yaklaşıyoruz...her zaman olmasa da ciddi bir anlaşmazlık yaşadıysak ve işlerin kötüye gittiğini görüyorsak bunu uzatmayız, bir şekilde oturup halletmeye çalışırız.”</i></p> <p><i>“Dini referanslı bakmamı sağlıyor evliliğe, mesela daha toleranslı olabilirim belki, herhangi bir sıkıntıyı eşimden dolayı çekiyorsam, eşim böyle yaptı ama buna sabredebeyim diyebilirim, çünkü inancım çerçevesinde bunu da Allah rızası için yapayım diyebilirim, dinimiz bunu öğütlediği için daha toleranslı bakmayı sağlıyor olabilir, eşim için de öyle olabilir bence...”</i></p>	<p>Güzel aile ortamı için şükretmek gerektiğini vurguluyor.</p> <p>Allah rızası için sevmenin ve affedici olmanın Hz. Muhammed’in de en belirgin özellikleri olduğunu ve önemli olduğunu belirtiyor</p> <p>Eşiyle mizaç olarak uyumlu oldukları için bu şekilde hissettiğini söylüyor</p> <p>Sorunu dini ölçüler içerisinde duygusal ve fiziksel ayrışmaya meydan vermeden çözmeye çalıştıklarını belirtiyor</p>	<p>Affedici ve çözüm odaklı olmak</p>	<p>İşlevsel, tatminkar çift ilişkisi</p>
--	--	---------------------------------------	--

<p>6. İnançınız aile içi güç dağılımını (karar alma, otorite vb.) nasıl etkiliyor? Aile içi kurallar ve sınırların belirlenmesinde inancınızın etkisi nedir?</p> <p><i>“Alacağımız önemli kararlarda mutlaka birlikte hareket etmeye çalışırız, birbirimizin fikrine saygılıyızdır, katılmasak da saygı duyuyoruz, dikkatle dinleriz. Çoğunlukla ortak karar veririz, benim ya da eşimin dediği de olur veya kararı ortaklaşa da alabiliriz. Yani küsmek, dargınlık olmaz pek, çünkü bunları başında konuştuk, nasıl bir eş istediğimizi, neyi isteyip neyi istemediğimizi, kırmızı çizgilerimizi konuşabildiğimizi düşünüyorum evlenmeden önce. Bence bu çok önemli. Eşimle bir arada güzel vakit geçiririz ama her ikimizin de farklı hayatları vardır, kendi arkadaşlarımız vardır mesela ayrı ayrı görüştüğümüz. Eşimle oturup hayata dair konuşuruz, çocuklarımızın geleceğine dair ortak bir paydada buluşabiliriz. Birbirimize bir şeyler öğretiriz, mutfakta güzel vakit geçiririz, zor zamanlarımızda destek oluruz, birbirimizi çok yalnız bırakmayız. Yani böyle genel olarak kavgası gürültüsü çok olmayan, iyi anlaşabilen bir çift olduğumuzu düşünüyorum O yüzden ailemizi</i></p>	<p>Çoğunlukla kararları ortaklaşa aldıklarını, kendi fikrinde ısrar eden bir tutum içinde olmadıklarını söylüyor.</p> <p>Küsmek ve darılmak gibi davranışların olmadığını belirtiyor.</p> <p>Evlenmeden önce ilişkiden beklentilerini konuştuklarını belirtiyor.</p> <p>Eşiyle paylaşım, karşılıklı konuşma, zor durumlarda destek olma, birlikte iş yapma gibi güzel vakit geçirdiklerini söylüyor.</p> <p>Kararların dini çerçeveye uymasının öneminden bahsediyor, gündelik kararlar değil, çocukların okul seçimi veya alınacak evin özellikleri gibi daha büyük</p>	<p>Ortak karar</p> <p>Duygusal uzaklığa izin vermemek</p> <p>Evlilik öncesi beklentiler üzerinde konuşmak</p> <p>Eşle doyumlu ilişki</p> <p>Önemli kararların dine uygunluğu</p>	<p>Dinin karar süreçlerine etkisi</p> <p>İşlevsel tamamlayıcı bir çift ilişkisi</p> <p>Ortak karar alma mekanizması</p>

<p><i>ilgilendiren kararları alırken genelde ortak bir zeminde buluşabiliyoruz. Tüm aileyi ilgilendiren önemli kararların dini çerçeveye uygun olmasına dikkat ederiz, mesela karar deyince çocuklarımızın okul seçiminde dini hassasiyetleri olan, bu eğitimi veren okulları seçtik. Yani kararların dine uygunluğu pek gündelik hayatta aldığımız kararlarda kriter olmuyor, yani buna gerek olmuyor. Daha önemli kararlarda mesela ev alacağız, sitede olsun ve inançlı insanların yaşadığı bir yer olsun istiyoruz. Böyle daha büyük kararlarda inancımız çerçevesinde karar veriyoruz mutlaka ve çoğunlukla birlikte bir karara varabiliyoruz. Eşim de ben de kendi fikrinde ısrarcı tipler değiliz.”</i></p>	<p>kararlarda inancın etkili olduğunu belirtiyor.</p>		
<p>7. Eşinizle yaşadığınız anlaşmazlıklarda başvurduğunuz çözüm yolları nelerdir?</p> <p><i>“Eğer büyük bir tartışma ise tabii ki bir müddet birbirinden uzaklaşma, kendi köşende süreci değerlendirme ama kesinlikle birkaç saati aşmadan, tekrar bir araya gelme ve bağlantı kurma oturup üzerinde konuşmaya çalışırız. Mümkün olduğunca suçlayıcı olmadan, herkesin kendi üzerine düşen payı alabilmesi için karşılıklı sağlıklı iletişim kurma çabaları diyebilirim. Tabi bu her zaman böyle olmuyor, bazen ben bir şeye kırıldıysam, üzüldüysem kendim bu duygularım üzerinde odaklanıyorum, dua ediyorum, içimi Rabbime döküyorum. Çift olarak da dediğim ayrı kalmak çok istediğimiz bir şey değil, ayrı</i></p>	<p>Büyük tartışmalarda birbirlerinden uzaklaştıklarını sonra tekrar bağlantı kurduklarını söylüyor.</p> <p>Bu uzaklaşmanın uzun sürmesine izin vermediklerini belirtiyor.</p> <p>Uzaklaşmanın kendi üzerlerine yoğunlaşmalarını ve kendi hatalarını görmelerini ve karşıdaki kişinin ihtiyacı üzerinde düşünmelerini sağladığını belirtiyor.</p>	<p>Anlaşmazlıklarda bir süre uzak kalmak ancak bu süreyi uzatmamak</p> <p>Uzak kalınan süre boyunca sorunda kendi payına odaklanmak</p> <p>Empati kurmaya çalışmak</p> <p>Tekrar iletişim kurmaya çalışmak</p>	<p>İşlevsel sorun çözme yöntemleri</p> <p>Uzaklaşma</p> <p>Semptom geliştirmeden tekrar bağlanma</p>

<p><i>durmayı zaten dinimiz de tavsiye etmiyor, hemen tekrar bir araya gelme yönünde çaba gösteriyoruz. Yani anlaşmazlıklar olabilir ama bunları çözebiliriz, yolumuza devam edebiliriz, biz hep bir arada olmalıyız, sorunlar her zaman olacak ama çözebilmeli veya birbirimize dayanarak yola devam etmeliyiz diye bakıyoruz evliliğe, aile olmaya...her zaman bu bilinçle hareket edemesek de temel düşüncemiz budur. Yoksa eşimle ufak tefek tartışmalarımız, birbirimize sinirlendiğimiz durumlar olur gündelik hayatta, gayet normal bir evlilik içinde...”</i></p> <p><i>“Büyük bir tartışma ise bir müddet, çok uzun olmayacak şekilde uzak kalmak birincisi sonra kendi payın üzerinde düşünmek eşimin ihtiyacını anlamaya çalışmak sonra hemen bir mesajla veya bizzat konuşarak çözelim önerisinde bulunmak, karşılıklı konuşmak, duygularını dışarı dökmek ve barışmak. Ben diğer türlüünü zaten yapamam, yani günlerce ayrı kalmak, o sinir ve öfke halini sürdürmek zaten benim yapabileceğim şeyler değil, psikolojimi olumsuz etkiliyor, eşimin de öyle aslında, o yüzden biz halletmeye, çözmeye gayret eden bir çiftiz diyebilirim.”</i></p>	<p>Dua ederek kendi duygularına odaklandığını belirtiyor.</p> <p>Uzun ayrılıkları dinin de onaylamadığını belirtiyor.</p> <p>Anlaşmazlıkların olabileceğini düşünüyor ancak bunları çözebileceklerine inanıyor.</p> <p>Sorunu çözmeden uzun süre ayrı ve dargın kalmanın kendisine ve eşine iyi gelmediğini söylüyor.</p>	<p>Duyguları ifade etmek</p> <p>Uzun süren sorun dönemlerine tahammül edememek ve buna izin vermemek</p>	
--	---	--	--

<p>8. Evliliğinizdeki anlaşmazlıkların çözümünde birey veya çift olarak başvurduğunuz herhangi bir dini pratik (namaz, dua) var mıdır?</p> <p><i>“Ben çok dua eden biriyim, kendimi kötü hissediyorsam özellikle eşimle tartıştıysak, ne bileyim mesela her zaman olmasa da bir tartışmanın üzerine ikimiz de günümüzü konuşmadan, arayı düzeltmeden geçirmek zorunda kalmışsak, tabi önce yine mesajla iletişim kurmaya çalışırım, dediğim gibi çok uzatmadan halletmekte yanayım, aceleci davranmamaya çalışırım, düşünürüm, dua ederim bu esnada o an için bunu yapamıyorsam bir an önce hallolması için dua ederim, aramızın düzelmesi için yardım isterim, muhabbetimiz azalmasın, ilişkimiz bozulmasın diye ve gerçekten işe yaradığını inanıyorum, bunun çok defa örneklerinde kendi hayatımda gördüğümü söyleyebilirim. İkimiz için de böyle, fevri ve aceleci davranmaktan kaçınarak bir süre uzak kalırız ama sonra oturup konuşabiliyoruz. Şimdi daha iyi fark ediyorum dua ederek dini tavsiyeler çerçevesinde neler yapabileceğinizi düşünüyorsunuz, dua bunları sağlıyor. Bana göre böyle davranmamız en zor zamanlarda bile karşı taraf değil aynı taraf olmamızı, aynı pencereden bakabilmemizi sağlıyor.”</i></p> <p>Bu etkiyi nasıl deneyimliyorsunuz, neler oluyor dua etme sırasında?</p>	<p>Çok dua ettiğini özellikle eşyle anlaşmazlık yaşadığında ve eşyle iletişim kuramadığında genellikle dua ettiğini ve çok defa işe yaradığını gördüğünü söylüyor.</p> <p>Dua ederek içindeki sıkıntıyı dışarı döktüğünü ve Rabbine arz ederek rahatladığını söylüyor.</p> <p>Yaşadığı durumun yaratıcının bilgisi dahilinde olduğunu bilmenin ve O’na aktarmanın iyi geldiğini, güven verdiğini belirtiyor.</p> <p>Umre sırasında birlikte dua ettiklerini ve bunun kendisine huzur verdiğini ifade ediyor.</p>	<p>Anlaşmazlıklarda duaya başvurma</p> <p>Duanın içini dökme yoluyla rahatlatıcı işlevi</p> <p>Yaratıcıyla kurulan güven bağı</p> <p>Yaratıcıyı dayanak alma</p> <p>Umre ibadeti sırasında eşle birlikte dua</p>	<p>Duanın çatışma çözme üzerindeki olumlu etkisi</p> <p>Duanın terapötik etkisi</p> <p>Dua ve güven duygusu</p> <p>Eşle birlikte yapılan ibadetler, dua</p>
---	--	--	---

“Dua etmek benim için her şeyden önce içimdeki sıkıntıyı dışarı dökmek anlamına geliyor ve bu sıkıntidan haberi olan, her şeyden haberi olan Rabb'ime bunu arz etmek tek başına beni rahatlatıyor... Tabii şöyle bir şey var hiç kimse mükemmel değil iki kişi var, evliyiz mutlaka problemler çıkıyor ama İslam en güzel din ve bizim dinimiz eşlerin birbirine iyi davranmasını istiyor. Yani evliliği korumak önemli öyle bakıyorum. Tabii sorunlar sadece dua ile çözülmüyor ne yapıyorum bazen affetme yolunu seçiyorum, böyle bir soğuyunca, böyle dua ederek bir zaman kazanınca Rabbim o ferahlık duygusunu veriyor. Bu evliliğe dört elle sarılmalı, üzerime düşeni yapmalıyım diyorum. Zaten kavga ve gerginlik beni çok üzüyor, çok huzursuz oluyorum, elbette bağışlayamayacağım şeyler olabilir bunları kabul ediyorum ama eşimle çoğu zaman birbirimizi affediyoruz yani üzerinden geçip geride bırakabiliyoruz bazı şeyleri. Sonuçta bizi yaratan Rabbimiz bize karşı ne kadar merhametli ne kadar bağışlayıcı değil mi? Çok hata yapacağımızı bildiği için bağışlama kapısı her zaman açık.”

Birlikte dua ettiğiniz bir yaşantınız oldu mu, olduysa o sırada neler hissettiniz?

<p>“Günlük hayatta pek birlikte dua etmeyiz ancak mesela Umrede tavaf sırasında ve Kabe’de otururken eşim sesli dua yapmıştı ben de ona katılmışım. Tabi hem mekanın maneviyatı hem de eşimle birlikte bu ibadetleri yerine getirmek huzur vermişti. Kendimi tamamen ona emanet ettim sanki, yani böyle çok rahat, emniyette ve huzurlu hissetmişim.”</p>			
<p>9. Aile fertleri için dua ediyor musunuz? Bunun bir aile olarak sizin üzerinizdeki etkisi nedir?</p> <p>“Tabi ki sevdiğim için, eşim ve çocuklarım için hemen her gün dua eder ve iyi dileklerde bulunurum. Önce varlıklarına şükrederim sonra iyi birer Müslüman olmalarını dilerim. Sağlıklı ve bereketli bir yaşamımızın olması için, eşimin işlerinde kolaylıklar vermesi için dua ederim. Bizi birbirimize bağlayan görünmez bir güç gibi, bizi koruyan manevi bir güç.”</p>	<p>Ailesi için dua ettiğini söylüyor.</p> <p>Önce ailesi için şükrettiğini sonra onlar için iyi dileklerde bulunduğunu belirtiyor.</p> <p>Duanın aileyi birbirine bağlayan ve koruyan görünmez bir güç olduğunu söylüyor.</p>	<p>Aile için dua ve şükran duygusu</p> <p>Aile için dua etmenin aile bağlarını güçlendirmesi</p> <p>Aile için dua etmenin aileyi bir bütün olarak koruduğu</p>	<p>Dua ve aile bütünlüğü, aile bağları</p> <p>Koruyucu bir güç</p>
<p>10. (Özellikle eşinizle yaşadığınız bir anlaşmazlık durumunda) dua etmenin düşünceleriniz üzerindeki etkisini nasıl açıklarsınız?</p> <p>“Şöyle düşünürüm, her evlilikte anlaşmazlıklar yaşanır, Rabb'im sen görüyorsun, bizi bu durumun içinden çıkar, bana akliselim ver, kendimi sağlıklı değerlendirebilme yetisi nasip eyle, basiret nasip eyle,</p>	<p>Dua yoluyla daha sağlıklı düşünebilmeyi ve kendi hatasını anlayabilmeyi dilediğini söylüyor.</p> <p>Genel olarak iyi anlaşılan bir çift olduklarını ancak tartışma ve</p>	<p>Dua yoluyla içe dönme ve kendini değerlendirme</p>	<p>Dua ile farkındalık kazanma</p>

<p><i>yaptığım hataları tekrarlamama iradesi ver gibi düşünceler geçer aklımdan ve söze de dökerim. Her ne kadar iyi anlaşılan bir çift de olsak bazen çeşitli nedenlerle tartışıp birbirimizi kırdığımız, birbirimize kızdığımız, yapmayı istemediğimiz şeyler yaptığımız olur. Ben o zaman hemen kendimi Rabbime teslim ederim.”</i></p> <p><i>“Dua her daim yapabileceğim bir şey, bir yakarma, güçsüz olduğumu anlama, kendimden daha güçlü olduğuna inandığım yaratıcının varlığını tekrar tekrar kabul etmek demek dua benim için.”</i></p>	<p>anlaşmazlık yaşadıklarını da belirtiyor.</p> <p>Duanın güçsüzlüğünü kabullenme ve Yaratıcının varlığını tekrar onaylama anlamına geldiğini vurguluyor.</p>	<p>Dua yoluyla güçsüz olduğunu hissetme ve yaratıcıyla bağlanma</p>	<p>Duanın düşünceler üzerindeki olumlu etkisi</p> <p>Dua ve güven duygusu</p>
<p>11. (Özellikle eşinizle yaşadığınız bir anlaşmazlık durumunda) dua etmenin duygularınız üzerindeki etkisini nasıl açıklarsınız?</p> <p><i>“Duygularım deyince tabii dua sırasında ve özellikle dua ettikten sonra üzerimden büyük bir yük kalkmış gibi rahatlıyorum, dua etmenin inanılmaz bir etkisi olduğunu, beni rahatlatıp sakinleştirdiğini, huzur verdiğini net bir şekilde ifade edebilirim.”</i></p> <p>Bu etkiyi nasıl deneyimliyorsunuz, biraz daha duygularınıza odaklanarak anlatmaya çalışır mısınız?</p> <p><i>“Zor zamanlarımda ağlarken ya da çok kederliyim, ne yapacağımı bilemediğim zamanlarda farkında olmadan içimdeki dua sesinin konuşmaya başladığını fark ediyorum. Bu beni hemen sakinleştiriyor.</i></p>	<p>Dua etmenin rahatlatıp sakinleştirdiğini ve huzur verdiğini söylüyor</p> <p>Duanın üzerinde büyük bir etkisi olduğunu belirtiyor</p> <p>Zor durumlarda otomatik olarak içinden dua ettiğini söylüyor</p> <p>Özellikle sıkıntılı zamanlarında dua ettiğini belirtiyor</p> <p>Duanın otomatik olarak başlayan bir süreç olduğunu, dua ederek</p>	<p>Duanın sakin ve huzurlu hissettirdiği</p> <p>Duanın kendiliğinden, otomatik olarak işleyen bir süreç olması</p>	<p>Dua yoluyla duygu düzenleme</p> <p>Dua yoluyla dışavurum</p> <p>Duanın terapötik etkisi</p>

<p><i>Daha çok yapmam gerektiğini, daha sık dua etmem gerektiğini düşünüyorum çünkü beni çok rahatlatıyor. Hafifliyorum, yani dayanabilme veya bir kenara bırakabilme gücü veriyor. Ağıruluklarımdan kurtulduğumu hissediyorum dua edince. Özellikle dua müminin silahıdır ve duanız olmasa ne ehemmiyetiniz var, bunlar gelir aklıma, yani özellikle tabi zora dara düştüysem, bu da insan olmakla ilgili başımız sıkışmadan pek dua etmiyoruz.”</i></p>	<p>sakinleştiğini, hafiflediğini söylüyor.</p> <p>Dua müminin silahıdır düsturu gereğince dua ettiğini, özellikle başı sıkıştığında duaya başvurduğunu, bunun da insan olmanın bir özelliği olduğunu belirtiyor.</p>		
<p>12. (Özellikle eşinizle yaşadığınız bir anlaşmazlık durumunda dua etmenin davranışlarınız üzerindeki etkisini nasıl açıklarsınız?)</p> <p><i>“Dua ettiğimde hem zihnim rahatlıyor, duygularım rahatlıyor ve haliyle davranışlarım da, belki yaşadığımız tartışmadan dolayı eşime kızgın isem, bu öfke duygum hafifliyor. Kendimi doğru bir şekilde ifade etmeme yardımcı oluyor, benim halimi arz etmek, beni sonsuz anlayacağına inandığım bir mercie sığınmak tabii ki davranışlarımı daha pozitif hale getiriyor diyebilirim. İdare etmek veya sabretmek değil, buna çok dikkat ederim, yani ne olursa olsun hangi sıkıntı yaşanırsa yaşansın sineye çekmek gibi değil, sakince konuşmak ve meseleyi sakince çözmek için dua ederim. Gerçekten de çoğu zaman öyle olur. Yani dua bana böyle ılımlı davranma yönünde güç verir. Sonuçta pasif bir eylem değildir dua etmek, duanın neticesinde iyi bir şey yapmaya karar verdiyseniz bence amacına ulaşmış demektir.</i></p>	<p>Dua etmenin zihni ve duyguları rahatlattığı gibi davranışlarını da olumlu etkilediğini söylüyor.</p> <p>Öfkeyi anlamaya, sağlıklı bir şekilde ifade etmeye ve çözüm odaklı davranmaya yardımcı olduğunu belirtiyor.</p> <p>Dua ettikten sonra davranışların olumlu yönde değiştiğini söylüyor</p> <p>Duayla birlikte sorumluluk almak ve farklı bir şekilde davranmanın önemli olduğunu söylüyor</p>	<p>Dua yoluyla davranışların esnemesi</p> <p>Dua etme yoluyla öfkeyi sağlıklı ifade etme</p> <p>Duanın çözüm odaklı davranmaya sevk etmesi</p> <p>Dua yoluyla bireysel olarak sorumluluk almak ve değişim</p>	<p>Dua ve işlevsel sorun çözme yöntemleri</p>

<p><i>Yoksa dua edip hiçbir sorumluluk almadan, hep karşı taraftan beklemek bir şeyi değiştirmez bana göre.”</i></p>			
<p>13. Dini referanslarınız çocuk yetiştirme tutumlarınızı ve çocuklarınızla iletişiminizi nasıl etkiler? Dindar oluşunuz çocuklarınızla iletişim noktasında nasıl bir etkiye sahiptir?</p> <p><i>“Onların iyi birer insan olmaları, diğer insanlara fayda sağlamaları, yardımsever, dini ibadetlerini yerine getirme noktasında hassas olmaları gibi çocuklarımla ilişkimde etkili bir faktördür dinim. Yani her seferinde onlara dini buyrukları hatırlatmıyorum ama özellikle sahabe ve peygamber hayatlarını okuyarak örnek almalarını sağlamaya çalışıyorum. Allah bize iman nasip etmişse bundan istifade edip iyi insan olmak için çalışmak, gayret etmek gerektiğini öğretmeye çalışırım. Tevazu, cömertlik, doğruluk, adalet duygusu, yumuşak huyluluk, sevecenlik gibi Allah katında çok kıymetli bazı mizaç özellikleri vardır, buna karşılık Allah’ın hiç sevmediği huylar bencillik, enaniyet, kibir, gurur, kendini beğenmişlik, asabiyet, gaddarlık gibi özelliklerden de kaçınmak, bunları içimizde hissettiğimiz anda farkında olarak mücadele etmek yani nefsinle mücadele etmek gibi konuları yer yer anlatırım. Henüz küçük oldukları için mesela böyle peygamberler serisi var, her akşam okurum hem güzel vakit geçirmiş oluruz hem de bunları şöyle bir zihinlerine atmış oluruz.”</i></p>	<p>Çocuklarının iyi insan olmaları, diğer insanlara fayda sağlamaları ve ibadetlere karşı hassas olmaları çerçevesinde inancın çocuk iletişiminde etkili olduğunu belirtiyor.</p> <p>Dini öğretileri sürekli, tekrarlayan biçimde değil özellikle peygamber kıssaları üzerinden anlatmaya çalıştığını söylüyor.</p> <p>Çocuklarıyla iletişimde dinin özellikle erdemli davranışları öğütleyen yönünü merkeze aldığını söylüyor</p>	<p>İnancın çocuk eğitiminde iyi insan olmak ve ibadetlere hassasiyet eksenli rolü</p> <p>Dini öğretileri aktarma metodu</p> <p>Dinin erdemler boyutu</p> <p>Çocukların dini eğitiminde ebeveynin model olma sorumluluğu</p>	<p>Çocuk yetiştirmede inancın etkisi</p> <p>Çocuk dini eğitiminde güzel ahlak vurgusu</p> <p>İnancın mizaç gelişimi üzerindeki etkisi</p>

<p><i>“İyi bir insan olmaları, ahlaklı, kul hakkını gözeten, yardımsever, dini vecibeleri yerine getiren iyi bir kul olmaları için zaman zaman hatırlatmalar yaparım. Tabii ki namaz kılmalarını, Kur’an-ı Kerim okumalarını teşvik etmeye çalışırım ama her şeyden önce model olmaya çalışırım, zamanı geldiğinde bunları da yapacaklarına inanıyorum. Öncelikle iyi bir insan, iyi bir Müslüman olabilmeleri yönünde dinimden destek alırım.”</i></p>			
<p>14. Size göre çocuklarınızın kardeş konumu onlara verdiğiniz dini eğitimi nasıl etkiliyor?</p> <p><i>“Oğlum 9, kızım 6 yaşında. Tabii ilk çocuk olması hasebiyle oğlumda daha titiz davrandık diyebilirim. Dini eğitimi anasınıfından beri devam ediyor, yaz tatillerinde de bazen okulun kurslarına devam etti, bazen de ilahîyat öğrencisi bir abimiz vardı, o gelirdi. Birlikte hem kitap okurlar hem de sohbet ederlerdi, sure ezberlerini alırdı, kuran okuturdu. Biz hiç karışmadık diyebilirim. Yani birlikte namaz kılardık veya ara sıra oruç tutmasını teşvik ederdik veya efendimizin hayatını anlatırdık, yatmadan peygamberlerin hayatını okurduk birlikte. Ama bunlar öğretici olmaktan uzak durarak hayatın olağan akışı içerisinde yaptığımız şeylerdi. Dini eğitimin daha formel diyebileceğimiz kısmını okul ve birebir eğitimle halletmeye çalıştık. Bence bu çok olumlu sonuçlar verdi. Kızımız için de benzer bir yol takip ediyoruz. Tabii ikinci çocukta daha rahat olduğumuzu söylemeliyim, hani bir an önce</i></p>	<p>İlk çocuklarının dini eğitimine büyük önem verdiklerini, aile içinde veya profesyonel bir eğitimle desteklemeye çalıştıklarını söylüyor</p> <p>Dinin ibadet boyutu ve özellikle peygamberler üzerinden güzel ahlak oluşturma boyutuna önem verdiklerini belirtiyor</p> <p>İkinci çocuğu için de benzer bir metod takip ettiklerini ancak ilk çocuktaki tutumun aksine daha rahat ve daha az kaygılı olduklarını söylüyor</p>	<p>İlk çocuğun kapsamlı ve titiz dini eğitimden geçmesi</p> <p>İkinci çocukta daha rahat davranma</p> <p>İlk çocuğun model olma sorumluluğu</p>	<p>Kardeş konumu ve dini eğitim</p>

<p><i>ve en güzel şekilde öğretilim kaygısı ikinci çocukta pek olmuyor ama onun dini eğitimine de önem veriyoruz. İnşallah büyüüp lise dönemine geldiklerinde de bu temel üzere hareket ederler. Abi bu anlamda kız için de iyi bir örnek olur diye ümid ediyorum.”</i></p>	<p>Abinin kardeşe model olma özelliğine vurgu yapıyor</p>		
<p>15. Çocuklarınızın büyüme sürecinde herhangi bir psikolojik sorunla (uyum ve davranış sorunları, dikkat sorunları) karşılaştınız mı, bu sorun aile sisteminizi nasıl etkiledi, çözüme ulaştıysanız bu nasıl oldu?</p> <p><i>“Çok şükür olmadı şimdiye kadar, hani ufak tefek şeyler olmuyor değil ama halledemeyeceğimiz sorunlar değil bunlar. Umarım da olmaz inşallah.”</i></p>	<p>Çocukların gelişim sürecinde şimdiye dek psikolojik anlamda önemli bir sorun yaşamadıklarını, olsa bile çözebileceklerine inandığını söylüyor.</p>	<p>Çocuklar alt sisteminde aile sistemini etkileyecek boyutta bir semptomun yaşanmaması</p>	<p>İşlevsel sorun çözme yöntemleri Ailenin kendi sorun çözme mekanizmalarına, becerilerine olan inancı</p>
<p>16. Herhangi bir dini inancınız olmasaydı aile yapınız ve evliliğiniz nasıl olurdu?</p> <p><i>“Nasıl olurdu yani şu andakinden çok farklı olmazdı zannediyorum yapmış olduğumuz ibadetler, dini sohbetler dışında ama birini sevmek, birbirini dinlemek, birbirine iyi gelmek, yani eşimle ilişkimiz ve aile yaşantımız galiba yine aynı şekilde olurdu fakat yanlışla düşme ihtimalimiz artabilirdi, yani nasıl diyeyim mesela eşine güven, senin de ona güvenmen, önceliğin ailede olması çünkü bunlar dinimizin emrettiği şeyler, belki buralarda sarsılmalar olabilirdi. Din bu anlamda çok koruyucu.”</i></p>	<p>İnanç odaklı paylaşımlar ve ritüeller dışında pek de farklı olmayacağını söylüyor. Eşiyle ilişkisi ve aile yaşantısının benzer olacağını belirtiyor Dinin koruyucu rolüne vurgu yapıyor Son noktada yanlışla düşme ihtimalinin artabileceğini, eşler arası güven ve ailenin öncelenmesi</p>	<p>İnancın güven ve sadakat üzerindeki etkisi</p>	<p>İnancın çift ilişkisine olumlu etkisi İşlevsel, tatminkar çift ilişkisi</p>

	konularında sıkıntılar olabileceğini söylüyor		
<p>17. Aile dışı sosyal ilişkilerinizde inancınızın belirleyici olduğu durumlardan bahsedebilir misiniz?</p> <p><i>“Aile olarak görüştüğümüz kişileri, birlikte bulunduğumuz ortamları kast ediyorsanız şayet tabii ki dini inancımıza yakın insanlarla bir aradayız özellikle dini yaşama açısından benzer düzeyde olduğumuz ailelerle daha rahat vakit geçirdiğimizi, daha iyi anlaştığımızı, kendimizi onların yanında daha iyi ifade edebildiğimizi söylemeliyim. Yakın sosyal çevremiz inançlar açısından kendimize benzeyen insanlardan oluşuyor zaten. Yani bu çok genel oldu, sorduğumuzun cevabı şu da olabilir mi mesela ailecek dışarıda vakit geçirecek ise mutlaka inancımıza uygun yerleri tercih ederiz, günlük ibadetlerimizi yapabileceğimiz yani örneğin camiye yakın bir yer seçmek, alkollü yerlere gitmemek gibi sınırlarımız var.”</i></p>	<p>Sosyal çevrelerinin benzer inanç yapısına sahip kişilerden oluştuğunu belirtiyor.</p> <p>Bu ailelerle daha rahat vakit geçirdiklerini, kendilerini daha iyi ifade edebildiklerini, daha iyi anlaştıklarını söylüyor.</p> <p>Ev dışında vakit geçirirken dinin ölçülerine göre mekanları tercih ettiklerini belirtiyor</p>	<p>Benzer inanca sahip bir sosyal çevre</p> <p>Ev dışı sosyal aktivitelerde mekan seçimi, alkolsüz ibadete uygun olması</p>	<p>Benzer inanca sahip sosyal çevre</p> <p>Sosyal mekan seçimi</p>

<p>18. Yaşamın zorluklarıyla başa çıkmanıza yardımcı olan belirli dini ritüeller veya uygulamalar var mı?</p> <p><i>“Hep yapmaya çalıştığım şey dua etmektir. Kendimi aciz hissettiği zamanlarda, daha güçlü bir varlığa sığınıp ondan yardım dilemek hep iyi gelmiştir bana. İnsan gücünün yetemeyeceği durumlarda böyle bir yardıma ihtiyaç duyuyor hem rahatlıyorum hem de dua etmek ümidimi artırıyor. Zaten Allah duanız olmasa ne ehemmiyetiniz var demiyor mu? Benim için dua sığınılacak son kale diyebilirim. Bunun yanında Kur’an-ı Kerim okumak ve namaz kılmak, yani rabbimle bağlantımı sürdürecektir her türlü ibadet diyebilirim. Sanki zor durum ne olursa olsun rabbimle bir şekilde irtibat kurabilirsem daha rahat katlanacakmışım gibi gelir bana hep, çünkü bunun başıma geldiğini rabbim görüyor ve eminim beni koruyup kollayacaktır diye düşünüyorum.”</i></p>	<p>Zor zamanlarında dua ettiğini, bu şekilde yaratıcıyla irtibat halinde olduğunu, o zorluğa daha iyi katlandığını ve korunduğunu hissettiğini, ümidinin arttığını söylüyor.</p>	<p>Zorlayıcı zamanlarda dua etmenin yaratıcıyla irtibatta kalmak, güvende hissetmek, umudu arttırmak şeklinde işleyen olumlu etkisi</p>	<p>Dua etme ve baş etme ilişkisi Dua ve umud etme Dua yoluyla yaratıcıyı dayanak alma</p>
<p><i>“Tabii ki oldu, hayatımdaki her türlü zorlukta inancımın destek aldığı gibi aşılması güç durumlarda inancım ibadetlerim bana çok yardımcı oluyor. Mesela yakın zamanda yeğenim, kardeşimin çocuğu tüm hayatını etkileyecek ciddi bir hastalık tanısı aldı. Bu hastalık hayatımızdan çıkacak olan bir şey değil bununla yaşamayı öğrenmek durumundayız. Tabii ki ilk öğrendiğimizde o ilk şoku bir müddet</i></p>	<p>Yakın aileden biri kronik hastalık tanısı aldığı anda bir şok yaşadıklarını, çok üzüldüklerini ve birbirlerine teselli vermeye çalıştıklarını söylüyor.</p>	<p>İnancın travmatik yaşantıları anlamlandırma üzerindeki etkisi</p>	<p>İnancın travmayla baş etme üzerindeki etkisi Takdiri ilahî Kader inancı</p>

<p><i>yaşadık, üzüldük, ağladık, birimize teselli vermeye çalıştık, özellikle kardeşim günlerce kendine gelemedi, ona destek olmaya çalıştık, ama eninde sonunda benim kendi içinde geldiğim noktada evet bu Takdiri ilahî belki bunun arkasında göremediğimiz çok daha büyük hakikatler var, perde arkasında çok başka şeyler saklı olabilir, doğrusunu Rabbim bilir diye noktayı koydum, O'na havale ettik. Dua edip Yaratıcı'nın varlığını hissettiğinizde, başınıza gelen şeyin O'nun iradesi olduğuna inandığınızda olayları değerlendirme şekliniz de değişiyor. Sizi adeta yıkan bir fırtına hafifi bir melteme dönüşüyor. Bu hemen olan bir şey değil ama o kapıyı kapatmazsanız her zaman irtibatta kalırsanız böyle hissediyorsunuz. Tek çıkar yol bu, başka ne yapılabilir ki? Allah senin daralan göğsünü açar, yükünü hafifletir, üzerinden yükünü alır, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır, evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır... inşirah suresi sık sık okurum. Özellikle o zor dönemde bunun beni nasıl ferahlattığını kelimelere dökmem çok zor, ama derinden bir hissetme haliyle iyi hissettim o kadar net bu benim için. Dua bana bir güç toplama ve kabullenme hali veriyor.”</i></p>	<p>Sonunda başlarına gelen olayı takdiri ilahî çerçevesinde değerlendirip yaşananların arkasında farklı hakikatler olabileceğini düşündükleri ve yaratıcıya havale ettiklerini söylüyor.</p> <p>Özellikle inşirah suresi okumanın kendisini çok rahatlattığını söylüyor</p> <p>Duanın olayları değerlendirme şeklini değiştirdiğini belirtiyor.</p> <p>Dua etmenin kabullenmeye yardımcı olduğunu söylüyor</p>	<p>Duanın bakış açısını esnetmeye katkısı</p>	<p>Baş etme</p>
<p>19. İnanıcınızdan destek aldığınız zorlayıcı bir yaşantınız oldu mu? (hastalık, ölüm, kayıp vb.)</p>	<p>Yakın aileden biri kronik hastalık tanısı aldığıında bir şok yaşadıklarını, çok üzüldüklerini ve</p>	<p>İnancın travmatik yaşantıları</p>	<p>İnancın travmayla baş etme üzerindeki etkisi</p>

<p><i>“Tabii ki oldu, hayatımdaki her türlü zorlukta inancımdan destek aldığım gibi aşılması güç durumlarda inancım ibadetlerim bana çok yardımcı oluyor. Mesela yakın zamanda yeğenim, kardeşimin çocuğu ciddi bir kronik hastalık tanısı aldı. Bu hastalık hayatımızdan çıkacak olan bir şey değil bununla yaşamayı öğrenmek durumundayız. Tabii ki ilk öğrendiğimizde o ilk şoku bir müddet yaşadık, üzüldük, ağladık, birimize teselli vermeye çalıştık, özellikle kardeşim günlerce kendine gelemedi, ona destek olmaya çalıştık, ama eninde sonunda benim kendi içinde geldiğim noktada evet bu Takdiri ilahî belki bunun arkasında göremediğimiz çok daha büyük hakikatler var, perde arkasında çok başka şeyler saklı olabilir, doğrusunu Rabbim bilir diye noktayı koydum, O’na havale ettik. Dua edip yaratıcının varlığını hissettiğinizde, başınıza gelen şeyin O’nun iradesi olduğuna inandığınızda olayları değerlendirme şekliniz de değişiyor. Sizi adeta yıkan bir fırtına hafifi bir melteme dönüşüyor. Bu hemen olan bir şey değil ama o kapıyı kapatmazsanız her zaman irtibatta kalırsanız böyle hissediyorsunuz. Tek çıkar yol bu, başka ne yapılabilir ki?</i></p> <p><i>Allah senin daralan göğsünü açar, yükünü hafifletir, üzerinden yükünü alır, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır, evet, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır... inşirah suresi sık sık okurum. Özellikle o zor dönemde bunun beni nasıl ferahlattığını kelimelere dökmem çok</i></p>	<p>birbirlerine teselli vermeye çalıştıklarını söylüyor.</p> <p>Sonunda başlarına gelen olayı takdiri ilahî çerçevesinde değerlendirip yaşananların arkasında farklı hakikatler olabileceğini düşündükleri ve yaratıcıya havale ettiklerini söylüyor.</p> <p>Özellikle İnşirah suresi okumanın kendisini çok rahatlattığını söylüyor</p> <p>Duanın olayları değerlendirme şeklini değiştirdiğini belirtiyor.</p> <p>Dua etmenin kabullenmeye yardımcı olduğunu söylüyor</p>	<p>anlamlandırma üzerindeki etkisi</p> <p>Duanın bakış açısını esnetmeye katkısı</p>	<p>Takdiri ilahî</p> <p>Kader inancı</p> <p>Baş etme</p>
--	---	--	--

<p><i>zor, ama derinden bir hissetme haliyle iyi hissettim o kadar net bu benim için. Dua bana bir güç toplama ve kabullenme hali veriyor.”</i></p>			
<p>20. Köken ailenizin dini gelenekleri nelerdir? Siz ve eşiniz bu dini gelenekleri nasıl yaşıyorsunuz?</p> <p><i>“Kendi ailemde de inanç ön plandaydı, babam zaten bir din görevlisiydi. Onların verdiği dini eğitim, hayata bakış, hayat felsefesi kendi çekirdek ailemde de sürdürüyorum. Onlara göre belki daha derinleşmeye çalıştığımı söyleyebilirim, mesela kuranı mealinden okumak veya tefsir okumaları gibi. Benim ailem ibadetlere mesela namazı vaktinde kılmak, kuranı doğru düzgün okumak gibi konulara daha fazla önem verirlerdi. Ama çok kitabi değil, inanç konusunda ılımlı, esnek, sevdirek benimsetmeye çalışan irfan sahibi bir babam vardı, hatalarımızı hoş görür aşırı tepkiler vermezdi. Yani din babamla özdeş benim için, iyi ki de öyle çünkü babam oldukça dengeli bir insan yani kuran da okur, musiki de dinler, ruhen dingin bir adam ve bu bana hep güven vermiştir, onu örnek almamı kolaylaştırmıştır.”</i></p>	<p>Köken ailesinde de inancın önemli olduğunu belirtiyor.</p> <p>Ailesinden aldığı dini eğitim ve hayat felsefesini kendi ailesinde de sürdürdüğünü söylüyor.</p> <p>Kendi ailesinden farklı olarak dini konularda meal ve tefsir okumaları yoluyla derinleşmeye çalıştığını belirtiyor.</p> <p>Babasının bir din görevlisi olarak çok yönlü oluşuna dikkat çekiyor ve dini babası üzerinden içselleştirdiğini belirtiyor</p>	<p>Köken aileyle benzer bir dini yapı</p> <p>Derinleşme çabası, inancın bilgi boyutu</p> <p>İnanç gelişiminde rol model olarak baba ve babayla ilişki</p>	<p>Nesiller arası aktarımda inancın rolü</p>

EK-V
AİLE DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ

Aşağıda aileler hakkında 60 cümle bulunmaktadır. Lütfen her cümleyi dikkatlice okuduktan sonra, o cümlelerin sizin ailenize ne derecede uyduğuna karar veriniz. Önemli olan, sizin ailenizi nasıl gördüğünüzdür. Her cümle için 4 seçenek bulunmaktadır.

Aynen Katılıyorum: Eğer cümle sizin ailenize tamamen uyuyorsa bu seçeneği işaretleyiniz.

Büyük Ölçüde Katılıyorum: Eğer cümle sizin ailenize çoğunlukla uyuyorsa bu seçeneği işaretleyiniz.

Biraz Katılıyorum: Eğer cümle sizin ailenize çoğunlukla uymuyorsa bu seçeneği işaretleyiniz.

Hiç Katılmıyorum: Eğer cümle sizin ailenize hiç uymuyorsa bu seçeneği işaretleyiniz.

Her cümlelerin yanında dört seçenek için de ayrı yerler ayrılmıştır. Size uygun seçeneğe (X) işareti koyunuz. Her cümle için uzun, uzun düşünmeyiniz. Mümkün olduğu kadar çabuk ve samimi yanıtlar veriniz. Kararsız kalırsanız, ilk aklınıza gelen seçeneği işaretleyiniz. Lütfen hiçbir cümleyi yanıtızsız bırakmayınız.

CÜMLELER	Aynen Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Biraz Katılıyorum	Hiç Katılmıyorum
1.Ailece ev dışında program yapmada güçlük çekeriz, çünkü aramızda fikir birliği sağlayamayız.	( )	( )	( )	( )
2.Günlük hayatımızdaki sorunların (problemlerin) hemen hepsini aile içinde hallederiz.	( )	( )	( )	( )
3.Evde biri üzgün ise, diğer aile üyeleri bunun nedenlerini bilir.	( )	( )	( )	( )
4.Bizim evde, kişiler verilen her görevi düzenli bir şekilde yerine getirmezler.	( )	( )	( )	( )
5.Evde birinin başı derde girdiğinde, diğerleri de bunu kendilerine fazlasıyla dert ederler.	( )	( )	( )	( )
6.Bir sıkıntı ve üzüntü ile karşılaştığımızda, birbirimize destek oluruz.	( )	( )	( )	( )
7.Ailemizde acil bir durum olsa, şaşırıp kalırız.	( )	( )	( )	( )
8.Bazen evde ihtiyacımız olan şeylerin bittiğinin farkına varmayız.	( )	( )	( )	( )
9.Birbirimize karşı olan sevgi, şefkat gibi duygularımızı açığa vurmaktan kaçınırız.	( )	( )	( )	( )
10.Gerektiğinde aile üyelerine görevlerini hatırlatır, kendilerine düşen işi yapmalarını sağlarız.	( )	( )	( )	( )
11.Evde dertlerimizi üzüntülerimizi birbirimize söylemeyiz.	( )	( )	( )	( )
12.Sorunlarımızın çözümünde genellikle ailece aldığımız kararları uygularız.	( )	( )	( )	( )
13.Bizim evdekiler, ancak onların hoşuna giden şeyler söylediğimizde bizi dinlerler.	( )	( )	( )	( )
14.Bizim evde bir kişinin söylediklerinden ne hissettiğini anlamak pek kolay değildir.	( )	( )	( )	( )
15.Ailemizde eşit bir görev dağılımı yoktur.	( )	( )	( )	( )

16.Ailemizin üyeleri, birbirlerine hoşgörölü davranırlar.	( )	( )	( )	( )
17.Evde herkes başına buyruktur.	( )	( )	( )	( )
18.Bizim evde herkes, söylemek istediklerini üstü kapalı değil de doğrudan birbirlerinin yüzüne söyler.	( )	( )	( )	( )
19.Ailede bazılarımız, duygularımızı belli etmeyiz.	( )	( )	( )	( )
20.Acil bir durumda ne yapacağımızı biliriz.	( )	( )	( )	( )
21.Ailecek, korkularımızı ve endişelerimizi birbirimizle tartışmaktan kaçınılız.	( )	( )	( )	( )
22.Sevgi, şefkat gibi olumlu duygularımızı birbirimize belli etmekte güçlük çekeriz.	( )	( )	( )	( )
23.Gelirimiz (ücret, maaş) ihtiyaçlarımızı karşılamaya yetmiyor.	( )	( )	( )	( )
24.Ailemiz, bir problemi çözdükten sonra, bu çözümün işe yarayıp yaramadığını tartışır.	( )	( )	( )	( )
25.Bizim ailede herkes kendini düşünür.	( )	( )	( )	( )
26.Duygularımızı birbirimize açıkça söyleyebiliriz.	( )	( )	( )	( )
27.Evimizde banyo ve tuvalet bir türlü temiz durmaz.	( )	( )	( )	( )
28.Aile içinde birbirimize sevgimizi göstermeyiz.	( )	( )	( )	( )
29.Evde herkes her istediğini birbirinin yüzüne söyleyebilir.	( )	( )	( )	( )
30.Ailemizde, her birimizin belirli görev ve sorumlulukları vardır.	( )	( )	( )	( )
31.Aile içinde genellikle birbirimizle pek iyi geçinemeyiz.	( )	( )	( )	( )
32.Ailemizde sert-kötü davranışlar ancak belli durumlarda gösterilir.	( )	( )	( )	( )
33.Ancak hepimizi ilgilendiren bir durum olduğu zaman birbirimizin işine karışırız.	( )	( )	( )	( )
34.Aile içinde birbirimizle ilgilenmeye pek zaman bulamıyoruz.	( )	( )	( )	( )
35.Evde genellikle söylediklerimizle, söylemek istediklerimiz birbirinden farklıdır.	( )	( )	( )	( )
36.Aile içinde birbirimize hoşgörölü davranırız	( )	( )	( )	( )
37.Evde birbirimize, ancak sonunda kişisel bir yarar sağlayacaksa ilgi gösteririz.	( )	( )	( )	( )
38.Ailemizde bir dert varsa, kendi içimizde hallederiz.	( )	( )	( )	( )
39.Ailemizde sevgi ve şefkat gibi güzel duygular ikinci plandadır.	( )	( )	( )	( )

40.Ev işlerinin kimler tarafından yapılacağını hep birlikte konuşarak kararlaştırırız.	( )	( )	( )	( )
41.Ailemizde herhangi bir şeye karar vermek her zaman sorun olur.	( )	( )	( )	( )
42.Bizim evdekiler sadece bir çıkarları olduğu zaman birbirlerine ilgi gösterir.	( )	( )	( )	( )
43.Evde birbirimize karşı açık sözlüydür.	( )	( )	( )	( )
44.Ailemizde hiçbir kural yoktur.	( )	( )	( )	( )
45.Evde birinden bir şey yapması istendiğinde mutlaka takip edilmesi ve kendisine hatırlatılması gerekir.	( )	( )	( )	( )
46.Aile içinde, herhangi bir sorunun (problemin) nasıl çözüleceği hakkında kolayca karar verebiliriz.	( )	( )	( )	( )
47.Evde kurallara uyulmadığı zaman ne olacağını bilmeyiz.	( )	( )	( )	( )
48.Bizim evde aklınıza gelen her şey olabilir.	( )	( )	( )	( )
49.Sevgi, şefkat gibi olumlu duygularımızı birbirimize ifade edebiliriz.	( )	( )	( )	( )
50.Ailede her türlü problemin üstesinden gelebiliriz.	( )	( )	( )	( )
51.Evde birbirimizle pek iyi geçinemeyiz.	( )	( )	( )	( )
52.Sinirlenince birbirimize küseriz.	( )	( )	( )	( )
53.Ailede bize verilen görevler pek hoşumuza gitmez çünkü genellikle umduğumuz görevler verilmez.	( )	( )	( )	( )
54.Kötü bir niyetle olmasa da evde birbirimizin hayatına çok karışıyoruz.	( )	( )	( )	( )
55.Ailemizde kişiler herhangi bir tehlike karşısında (yangın, kaza gibi) ne yapacaklarını bilirler, çünkü böyle durumlarda ne yapılacağı aramızda konuşulmuş ve belirlenmiştir.	( )	( )	( )	( )
56.Aile içinde birbirimize güveniriz.	( )	( )	( )	( )
57.Ağlamak istediğimizde, birbirimizden çekinmeden rahatlıkla ağlayabiliriz.	( )	( )	( )	( )
58.İşimize (okulumuza) yetişmekte güçlük çekiyoruz.	( )	( )	( )	( )
59.Aile içinde birisi, hoşlanmadığımız bir şey yaptığında ona bunu açıkça söyleriz.	( )	( )	( )	( )
60.Problemimizi çözmek için ailecek çeşitli yollar bulmaya çalışırız.	( )	( )	( )	( )

EK-VI

Yenilenmiş Çift Uyum Ölçeği

Aşağıdaki konularda eşinizle anlaşıp anlaşamadığınızı ilgili kutucuğa (X) işareti koyarak belirtiniz.

		Hiçbir zaman anlaşamayız	Nadiren anlaşırız	Bazen anlaşırız	Oldukça sık anlaşırız	Çoğu zaman anlaşırız
1	Dini konular					
2	Muhabbet-sevgi gösterme					
3	Temel kararların alınması					
4	Cinsel yaşam					
5	Geleneksellik					
6	Mesleki kararlar					

Aşağıda eşinizle ve evliliğinizle ilgili bazı ifadeler yer almaktadır. Lütfen aşağıdaki ifadeleri okuyup size ne derece uygun olduğunu ilgili kutucuğa (X) işareti koyarak belirtiniz.

		Hiçbir zaman	Nadiren	Bazen	Oldukça sık	Çoğu zaman
7	İlişkinizi bitirmeyi ne sıklıkta tartışırsınız?					
8	Eşinizle ne sıklıkla münakaşa edersiniz?					
9	Evlendiğiniz için pişmanlık duyar mısınız?					
10	Ne sıklıkla birbirinizin sinirlenmesine neden olursunuz?					
11	Siz ve eşiniz ev dışı etkinliklerinizin ne kadarına birlikte katılırsınız?					
12	Ne sıklıkla teşvik edici fikir alışverişinde bulunursunuz?					
13	Ne sıklıkla bir iş üzerinde birlikte çalışırsınız?					
14	Ne sıklıkla bir şeyi sakince tartışırsınız?					

EK-VII
Ebeveynin Çocuğuyla İletişimi Ölçeği

Ad-Soyad : Anketi dolduran : ☐ Anne ☐ Baba Yaş: Öğrenim durumu:		Her zaman	Sıklıkla	Bazen	Nadiren	Hiçbir zaman
1	Çocuğumla kurduğum iletişimin niteliği, onun sorumluluklarını yerine getirmesini kolaylaştırır					
2	Çocuğumun anlattığı konuların önemsiz olduğunu düşündüğümde genellikle şakaya vururum					
3	Çocuğumla kurduğum iletişimin niteliği, onu disipline etmemi kolaylaştırır					
4	Kullandığım iletişim tarzı çocuğumun sınırlarını anlamasını kolaylaştırır					
5	Çocuğum için koyduğum kuralları onun anlayacağı şekilde açıklarım					
6	Çocuğumla iletişim kurarken onun ne hissediyor olabileceğini anlarım					
7	Çocuğum yanlış bir davranış yaptığında bunu anlaması için onunla rahatça konuşurum					
8	Çocuğumla konuşurken genellikle kendimi ona öğüt verirken bulurum					
9	Bir durum hakkında gerçekten ne düşündüğümü çocuğumla paylaşırim					
10	Çocuğumu beni dinlemediğinde ona gözdağı vererek konuşurum					
11	Çocuğum düşüncelerini benimle paylaşır					
12	Çocuğumla iletişimimi aksatacak engelleri kullanmaktan kaçınırım					
13	Çocuğum duygularını benimle paylaşır					
14	Çocuğum canını sıkan bir durum olunca bunu benimle paylaşabileceğini bilir					
15	Çocuğumu dinlerken başkalarını ona örnek gösteririm					
16	Çocuğumu dinlerim					
17	Çocuğuma bir sorumluluk verirken bunu ona en iyi şekilde ifade etmenin yollarını bilirim					
18	Çocuğumu fikirlerini ifade etmesi konusunda cesaretlendiririm					
19	Çocuğumla kurduğum iletişimin niteliği, onun motivasyonunu artırır					
20	Çocuğumla iletişim kurarken onun kişisel haklarına saygı duymaya özen gösteririm					
21	Çocuğum benimle her konuyu rahatça konuşur					
22	Çocuğumun fikirlerine değer veririm					
23	Çocuğumla iletişim kurarken içten olmaya çalışırım					
24	Çocuğumla iletişim kurarken potansiyelinin/yeteneklerinin getirdiği özelliklerine dikkat ederim					

25	Çocuğumla iletişim kurarken onun ne düşünüyor olabileceğini anlarım					
26	Çocuğumla iletişimimi geliştirmek için yapabileceklerimi araştırırım					
27	Çocuğumun konuşmak istediği konuyu dinlemek istemediğimde konuyu değiştiririm					

EK. VIII Etik Onay Formu

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA ETİK KURULU

Sayı:2018-9.

Tarih: 28.05.2018

PROJENİN ADI: "Dindarlığın Aile İşlevi Üzerindeki Etkilerine Yönelik Psikososyal Bir Araştırma"

PROJE YÜRÜTÜCÜSÜ: Melike İlerisoy

PROJEDEKİ ARAŞTIRICILAR: Prof.Dr. Ali Ulvi Mehmedoğlu

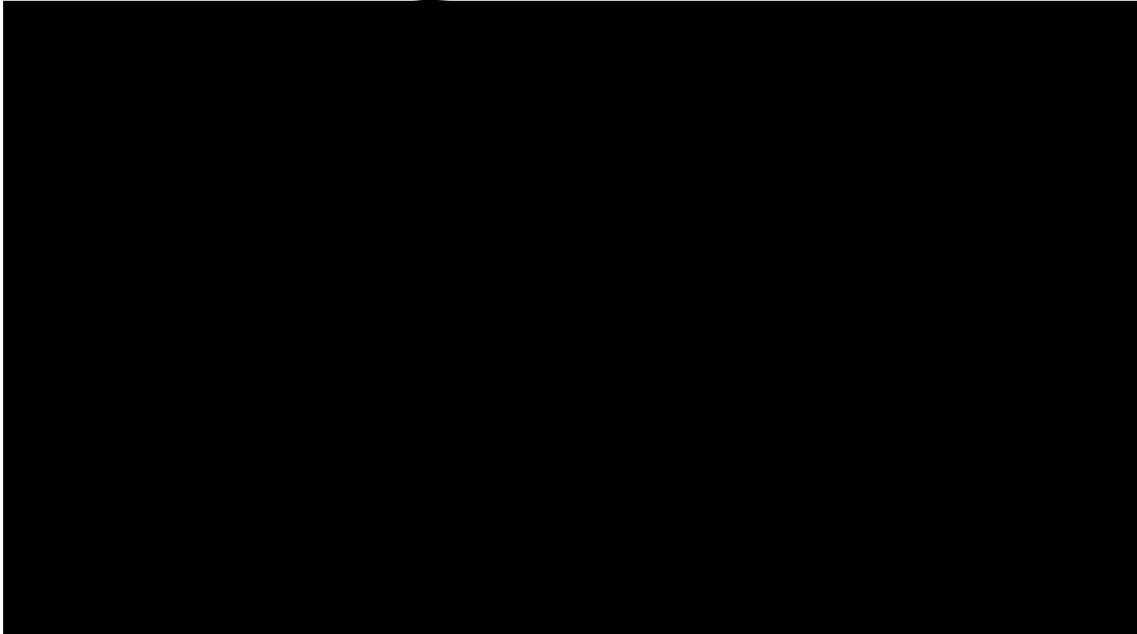
ONAY TARİHİ VE ONAY SAYISI: 2018-4/3

Sayın: Melike İlerisoy

2018-4/3. Protokol Nolu

"Dindarlığın Aile İşlevi Üzerindeki Etkilerine Yönelik Psikososyal Bir Araştırma" isimli projeniz Üniversitemiz Sosyal Bilimler Araştırma Etik Kurulu tarafından incelenmiş ve etik yönden uygunluğuna karar verilmiştir.

Prof.Dr.Şahamet Bülbül

ÖYE

ÖYE